

ZBORNIK RADOVA
MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP

**VISOKO OBRAZOVANJE
U REPUBLICI SRPSKOJ
- STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE**

BANJA LUKA, 2019.

ZBORNIK RADOVA
MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

**VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ
– STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE**

**Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci
Sindikat obrazovanja, nauke i kulture Republike Srpske
Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna,
bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka**

**ZBORNIK RADOVA
MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
VISOKO OBRAZOVANJE
U REPUBLICI SRPSKOJ
– STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE**

BANJA LUKA, 2019.

Izdavač:

Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci
Sindikat obrazovanja, nauke i kulture Republike Srpske
Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomski, socijalna,
bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka

Za izdavača:

prof. dr Duško Vejnović
mr Dragan Gnјatić
prof. dr Vladimir Stojanović

Glavni i odgovorni urednici:

prof. dr Braco Kovačević
prof. dr Duško Vejnović

Urednici:

Dijana Mizdrak, MA
Dušanka Slijepčević, BA

Naučni odbor:

prof. dr Braco Kovačević, akademik prof. dr Slavo Kukić, akademik prof. dr Nenad Vunjak, prof. dr Nevzet Veladžić, prof. dr Vaso Bojanić, prof. dr Duško Vejnović, prof. dr Zoran Govedar, doc. dr Irina Kovačević, doc. dr Milan Gužvica, prof. dr Goran Spasojević, prof. dr Vladimir Lazarov, prof. dr Petar Kunić, prof. dr Mile Dmičić, prof. dr Nedžad Bašić, prof. dr Rade Biočanin, prof. dr Vladimir Stojanović, prof. dr Dragan Bataveljić

Recezentski odbor:

prof. dr Dragana Vilić, prof. dr Mile Dmičić, prof. dr Petar Kunić, doc. dr Milan Pilipović, doc. dr Mario Karadža, prof. dr Ostoja Barašin, prof. dr Stevan Dakić, prof. dr Boro Tramošljanin, prof. dr Miodrag Romić, prof. dr Branka Maksimović, doc. dr Tanja Milešević, prof. dr Braco Kovačević, doc. dr Dragan Radišić, prof. dr Jagoda Petrović, doc. dr Velibor Lalić, doc. dr Mile Šikman, prof. dr Zoran Govedar, prof. dr Ivan Šijaković, prof. dr Vaso Bojanjić, prof. dr Goran Spasojević

Lektor i korektor:
mr Tatjana Ponorac

Tehnička priprema:
Dušanka Slijepčević, BA

Štampa:
Grafopapir, d.o.o.
Banja Luka

Za štampariju:
Petar Vukelić, dipl. graf. inž.

ISBN 978-99976-22-48-8

Tiraž:
300

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
Braco Kovačević BUDUĆNOST UNIVERZITETA	19
Slavo Kukić BOLONJSKI PROCES – PUT PREMA ZAJEDNIČKOM EVROPSKOM PROSTORU VISOKOG OBRAZOVANJA	43
Duško Vejnović, Boro Tramošljanin VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ NA RASKRŠĆU HUMANIZMA I U OKOVIMA NEOLIBERALNOG I GLOBALIZACIJSKOG KONCEPTA OBRAZOVANJA	67
Nenad Vunjak, Sonja Tomaš, Petra Stojanović, Marija Dinić SAVREMENI ASPEKTI RAZVOJA VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ	89
Slobodan Nešković REORGANIZACIJA SISTEMA VISOKOG OBRAZOVANJA U DRŽAVAMA SUBREGIONALNOG BALKANA - KOMPARATIVNA STUDIJA	103
Ostoja Barašin VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ U OGLEDALU DRUŠTVENE STVARNOSTI	125
Rade Biočanin, Vinko Perić PERSUAZIVNA KOMUNIKACIJA U EKOLOŠKOM OBRAZOVANJUZA POTREBE ENERGETSKE EFIKASNOSTI I ODRŽIVOG RAZVOJA	139
Petar Kunić VISOKO OBRAZOVANJE I STVARNOST	159

Dragana Vilić	
ZNAČAJ TRANSFORMACIJE VISOKOG OBRAZOVANJA/ ULOGE UNIVERZITETA ZA ODRŽIVI RAZVOJ DRUŠTVA	165
Mihajlo Mijanović, Slavko Milić	
BOLONJSKA REFORMA – MIT, PRINUDA, OBMANA	193
Dušanka Slijepčević	
TEORIJSKE KONCEPTUALIZACIJE I IZAZOVI (VISOKOG) OBRAZOVANJA UTICAJI DRUŠTVENE TRANSFORMACIJE NA VISOKOŠKOLSKI SISTEM U BOSNI I HERCEGOVINI	211
Dragan Radišić, Branka Đurišić	
VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ – STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE POSEBAN OSVRT NA ZNAČAJ PO BEZBEDNOST REPUBLIKE SRPSKE I BIH	243
Dragomir Jovičić, Gojko Šetka	
POLICIJSKO OBRAZOVANJE I STVARANJE POLICIJSKIH KADROVA U REPUBLICI SRPSKOJ	255
Zoran Jerotijević, Marijana Aleksić Glišović	
ISTORIJA BOLONJSKE DEKLARACIJE	269
Dušan Jerotijević, Marijana Aleksić Glišović	
BOLONJSKA DEKLARACIJA DANAS I NJENA PRIMENA U SRBIJI	287

PREDGOVOR

RAZVOJ TREĆE MISIJE UNIVERZITETA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

VISOKO OBRAZOVANJE NA RASKRŠĆU HUMANIZMA I U OKOVIMA
NEOLIBERALNOG I GLOBALIZACIJSKOG KONCEPTA OBRAZOVANJA

Pred Vama, nama je Zbornik radova *Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj - stanje, putevi i perspektive*, koji je rezultat međunarodnog naučnog skupa održanog u prostorijama Rektorata Univerziteta u Banjoj Luci.

Koristeći svoje, Ustavom, zakonom i međunarodnim konvencijama, garantovano pravo da kao slobodno i nezavisno **Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, naučno-istraživačka organizacija**, koja sa ovim naučnim skupom počinje obilježavati 20 (dvadeset) godina uspješnog rada i razvoja, te koja se, između ostalog, brine o pitanjima pravnog i društvenog statusa univerzitetskih nastavnika i saradnika, a smatrajući se odgovornim prema svim članovima Udruženja nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, odlučili smo da organizujemo međunarodni naučni skup na temu „Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj – stanje, putevi i perspektive“, 26.06.2019. godine, u prostorijama Rektorata Univerziteta u Banjoj Luci.

Svjesni smo svoje naučne i strukovne obaveze da kao univerzitetski nastavnici i saradnici želimo i imamo zadatak da širimo znanje i naučnu kulturu među mladim generacijama, da svojim radom skupa sa našim studentima služimo društvu kao cjelini. Posebno ističemo da u naše vrijeme kulturna, socijalna i ekonomska budućnost društva zahtjeva mnogo veće investicije u visoko obrazovanje, koje nalaže evropski bolonjski proces visokog obrazovanja. Neophodno je da uvjerimo sve relevantne subjekte u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini o doprinosu kojeg visoko obrazovanje i visokoškolske institucije mogu dati zakonskom i društvenom razvoju naše zemlje.

Tema naučnog skupa – „Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj – stanje, putevi i perspektive“ – je inspirativna, trajno otvorena za dogradnju i nikada do kraja završena. Da bi se visoko obrazovanje poboljšalo, moraju se potruditi i država i pojedinac. Otvaranje rasprave o tome zašto je obrazovanje vrijedno i

je li vrijedno, moglo bi doprinijeti da bude prilagođenije potrebama pojedinca i društva. Kao što je poznato, obrazovanje je aspekt socijalizacije, uključuje sticanje znanja i učenje vještina. Namjerno ili nenamjerno obrazovanje često utiče i na stvaranje uvjerenja i moralnih vrijednosti. Ono u pravilu usađuje dvije glavne vrijednosti: **vrijednost postignuća i vrijednost jednakosti šansi**. Kroz raspravu na temu skupa, dali smo svoj doprinos po temeljnim temama i pitanjima, zajedno sa Sindikatom obrazovanja nauke i kulture Republike Srpske (sa kojim imamo veoma dobru saradnju po svim temama i pitanjima), a visokom obrazovanju moderan ključ za razvoj pojedinca, koji pri tom djeluje tako da omogućuje društveni napredak.

Neophodno je stvoriti takve uslove na univerzitetima da se konstatovane anomalije otklone i stvore se univerziteti u kojima će znanje biti glavni imperativ. Univerzitet je vrhunska institucija u savkoj državi i po pravilu tamo treba da rade izabrani, a ne podobno odabrani, drugačije rečeno - izbaciti politiku sa univerziteta. Da ne bismo dalje elaborirali, navećemo bitne činjenice koje se moraju imati na umu: **Univerzitet se danas nalazi između tradicionalnog i tržišnog razmišljanja**, Jednu državu ne čini samo narod, teritorija i vlast, već i Univerzitet kao obrazovna institucija koja ima glavnu ulogu u razvoju i budućnosti jedne države. Obrazovanje je korjen iz koga nastaje društvena nadgradnja. **Visoko obrazovanje je javno dobro i javna odgovornost**. Visoko obrazovanje tokom proteklog perioda je finansijski zapostavljeno i kadrovski devastirano. Javna ulaganja u visoko obrazovanje su od najvećeg prioriteta (Konvencija u Belgiji, 2009. godine), Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj mora imati odlučujuću ulogu u pružanju rješenja za cijelokupna društvena i državna pitanja. Ono mora imati ključnu ulogu u utvrđivanju činjenica na osnovu kojih se vode javne rasprave i donose odluke. **U Republici Srpskoj je neophodno stvoriti trougao znanja koji čine: obrazovanje, istraživanje i inovacije, jer predstavljaju osnov i preduslov ekonomskog rasta, blagostanja i ostvarivanja konkurentnosti**.

Obrazovanje predstavlja kolijevku društva i riznicu znanja, ali ga treba stalno usavršavati i bogatiti novim saznanjima u skladu sa razvojnim potrebama savremenog društva. Glavni proizvođači bogatstva sadašnjice postali su ljudsko znanje i pravovremene informacije, a razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija dao je doprinos da se čitava planeta u sve većoj mjeri oslanja na ovaj „neopipljivi“ resurs. Promjene koje je sa sobom donio razvoj informacionih tehnologija za mogućnost korištenja raznih izvora znanja, koji više nisu ograničeni samo na knjigu, kao i novi sistem komuniciranja, povlače za sobom jednu novu atmosferu - profesori i asistenti nisu više jedini izvori znanja i informacija, niti

je fakultet i univerzitet jedini nosioc i centar učenja i razvoja.

Ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj treba posmatrati kao investiciju u razvoj i bolju budućnost svih građana. Na mikro nivou je neophodno postepeno podmladiti nastavnički kadar, uz prenošenje iskustava starijih profesora.

U prelazu iz industrijskog društva u informatičko društvo važno je zapaziti da je strategijski resurs u industrijskom društvu bio kapital, dok je to u informatičkom društvu znanje, koje ne samo da se obnavlja, već se i samo iz sebe razvija. **Depolitizacijom visokog obrazovanja** stvaraju se uslovi kojima se obezbjeđuje kvalitetno i moderno visoko obrazovanje u širem, regionalnom okruženju. **Opasnost za visoko obrazovanje je ako se ne traži stručnost, znanje, obrazovanje, već poslušnost partiji i njenim liderima.** Osnovni kvalitet savremenog obrazovanja u Republici Srpskoj treba da bude prelaz od reproduktivnog ka produktivnom obrazovanju, od statičkog ka dinamičkom, od nepri-mjenljivog ka operativnom.

Umjesto kritičkog humanističkog znanja, neoliberalno orijentisano obrazovanje proizvodi pragmatična znanja i vještine. **Pod uticajem neoliberalizma, kritičko i humanističko obrazovanje se potiskuju, a nameće se ono obrazovanje koje je pragmatskog i merkantiliističkog karaktera.** Takvo obrazovanje sužava „vidike i poimanje”, ono će „obeshrabriti slobodnu misao” a ljude učiti „da budu poslušni”. **Neoliberalno korporativno obrazovanje je suprostavljenio idealima Humanizma i Renesanse, Prosvjetiteljstva i uopšte kritički i humanistički orijentisanog obrazovanja.** Neoliberalna ekonomска ideologija tržišnog fundamentalizma je Univerzitet kritičkog i humanističkog znanja pretvorila u Univerzitet pragmatičnog znanja i vještina potrebnih tržištu. Njegov zaštitni znak postala je „Bolonja”, odnosno bolonjski koncept univerziteta. **Neoliberalizam je stvorio bolonjski koncept obrazovanja čiji je cilj ostvarivanje profita, a ne kritičke i humanističke svijesti. Tržište postepeno ulazi u prostore Univerziteta, uspostavljujući preko politike kontrolu nad njim, što za posljedicu ima gubitak njegove autonomije.**

Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema, **Univerzitet je nekada bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studenata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija.**

Neznanje i siromaštvo su dva najveća neprijatelja građana svake države, a neoliberalizam kao teorijski diskurs i doktrinarna paradigma je ostvario hegemoniju namećući vrijednosti, način razmišljanja i vođenja ekonomije, politike, kulture, medija, zdravstva, obrazovanja, sporta itd. Na taj se način monopol mišljenja nameće društvenim praksama čime se ostvaruje hegemonija.

U globalizovanom svijetu visoko obrazovanje postalo je stub društva i od njegovog kvaliteta zavisi budućnost svake države, **Evropski prostor visokog obrazovanja suočava se sa dvostrukim izazovima globalizacije i demografije.** Globalizacija u visokom obrazovanju podrazumjeva više ključnih faktora, među kojima su od najvećeg značaja podsticanje na doživotno učenje i osavremenjivanje obrazovnih institucija kroz korišćenje najsavremenijih alata i tehnika za učenje. U savremenom društvu intelektualni kapital i njegovo znanje i obrazovanje postaju jedni od najznačajnijih faktora razvoja i izuzetno važan razvojni resurs, odnos između nastavnog osoblja i studenata. Ali, ipak, on u sebi i sobom nosi simplifikaciju nauke i nastave.

Bolonjski univerzitet nema duhovnu i kritičku humanističku misiju i ulogu, već tehničku; bolonjski univerzitet nije medij razvijanja humanističkih vrijednosti, već medij transfera znanja; nastavnik je prenosnik znanja, a znanje se kvantifikuje. Ova nametnuta američka komercijalizacija obrazovanja znači „srednjoškolizaciju“ visokog obrazovanja, u kojem su profesori postali učitelji, a studenti đaci. **Gubi se prometejski, a nameće epitemejski duh tupavosti i zaglavljuvanja.** U neoliberalnom konceptu obrazovanja se potiskuju društveno – humanističke nauke, a favorizuju tehničke i tehnizovane nauke i fakulteti. Sve to u cjelini znači degradaciju i dekadenciju visokog obrazovanja pa, prema tome, znači i uništavanje kritički i humanistički orijentisanog Univerziteta.

Današnje društvo je postalo društvo znanja, a visoko obrazovanje je postalo osnova za njegov razvoj i prosperitet. Obrazovne sadržaje treba da pripremaju ljudi za život u globalizovanom društvu. Globalizacija društva i globalizacija obrazovanja se nalaze u simbiotičkom odnosu. U stvari, globalizacija obrazovanja je podsistem globalizacije kao jednog šireg procesa koji se reflektuje, ne samo u sferi obrazovanja, nego je zahvatio sve segmente društva.

Da li smo u visokom obrazovanju Republike Srpske za Univerzitet mišljenja ili pamćenja? Ako stvar posmatramo sa normativnog aspekta, svi smo jednoglasni da hoćemo **Univerzitet mišljenja.** U realnosti je obrnuto, jer dominira Univerzitet pamćenja, a ne mišljenja. Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memorisanje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju. To implicira

zaključak da se nedovoljno razvija stvaralačko i kritičko mišljenje i ne afirmišu vrijednosti, nacije, nacionalizma u formi patriotizma, etos rada i sloboda ličnosti. Navedeni nedostatak se može ispraviti pod uslovom da u nastavnom procesu kultivišemo studente da budu misleća bića, a ne da ih pretvaramo u skladiše informacija.

Znanje koje usvajaju studenti je vrijednosno neutralno i ono je apsolutno odvojeno od morala i moralnih vrijednosti čemu bi to znanje moralo biti podređeno. Može neko po završetku obrazovanja da bude vrhunski ljekar, ekonomista, pravnik, građevinski inženjer, sociolog, politolog. No, ako se to znanje ne upotrijebi za dobrobit društva nego, naprotiv, zloupotrijebi za svoje vlastite egoističke ciljeve, društvo će od takvog znanja imati više štete nego koristi. **Ova zloupotreba znanja se nama danas reljefno i događa, jer na jednoj strani imamo atrofiju društvenog, a na drugoj ekspandiranje individualnog, koje u svojoj objesti nema granica.** Drugim riječima, u stvarnosti je prisutno “nulto stanje” društvenosti, s obzirom da je moderno postindustrijsko društvo koncipirano od mnoštva Lajbincovih monada između kojih su pokidane sve neposredne veze i odnosi. Pri tome je solidarnost abdicirala pred željom za ličnom vlasti, kao najtežim ljudskim porokom. Izlaz iz ove dijabolične situacije, u kojoj se trenutno nalazimo, moguć je ako se kroz koncept humanističkog obrazovanja toliko oplemenimo (što je bolonjski koncept obrazovanja apstrahovao), da znanje koje usvajamo u toku obrazovanja ne koristimo isključivo za svoje partikularne ciljeve, nego i za dobrobit i blagostanje društvene zajednice.

Da bi se tome suprostavila, **Republika Srpska u svom obrazovnom sistemu, počev od osnovnog pa do visokog obrazovanja, mora da stavi akcenat na nacionalnu grupu predmeta (posebno istoriju) i da poveća fond časova koji je u sadašnjem trenutku minimalan.** Ovim bi se ojačao **zdrav srpski patriotizam**, koji je u periodu komunizma supstituisan samoupravnim socijalističkim patriotizmom. Prednost je davana komunističkom internacionalizmu kao naprednijoj svijesti od patriotizma proglašenim anahronim, primitivnim i prema kojem se treba nihilistički odnositi, zanemariti i odbaciti. Ako se želi ojačati **nacionalna svijest** i sačuvati individualnost srpskog nacionalnog korpusa, onda se nacionalna komponenta obrazovanja mora reafirmisati u cilju da očuvamo istrijsko pamćenje ko smo i koji su naši korijeni. U protivnom, u eri globalizacije, doživjećemo sudbinu da se naš identitet supstituiše evropskim identitetom i da tako poništimo sebe kao narod. **Veoma je važna treća misija razvoja Univerziteta u Republici Srpskoj i BiH.** Pored nastave istraživanja kao osnovnih univerzitetskih misija, **pod trećom misijom univerziteta podrazumijeva se odnos**

univerziteta i zajednice, okoline. Treća misija univerziteta sastoji se od dvije dimnezije-društvene,civilne i ekonomske,koje treba da budu ravnopravne. **Treća misija univerziteta može da se realizuje kroz dvije paradigmе i to služenje zajednici, nasuprot paradigmе zalaganje u zajednici.** Svakako, može se zapaziti da na nekim univerzitetima u BiH je veća usmjerenost ka komercijalnoj i ekonomskoj u odnosu na društvenu i civilnu dimenziju.

Pored nastave i istraživanja kao osnovnih akademskih djelatnosti, naročito u periodu tranzicije, značajna je i **treća misija univerziteta koja se ogleda u učeštu univerziteta u ekonomskom razvoju i izgradnji civilnog društva i demokratskih vrijednosti.**

Ne smijemo prenebregnuti činjenicu da živimo u društvu gdje se rudimenti patrijarhalnog perpetuiraju i nastoje da konzerviraju po svaku cijenu. Otuda je potpuno razumljivo što kod nas dominira autoritarno obrazovanje kao psihološka dresura koja služi usmjeravanju omladine jednoličnom i konformističkom pogledu na svijet. Ovakav pogled na svijet se podudara sa Ničevim uvidom "da je formula za veličinu čovjeka amor fati, da se neće da ima ništa drugo ni unaprijed ni unazad za svu vječnost". Nužno, ne samo podnosititi, kaže Niče, već ga moramo voljeti, obogotvoriti i prema njemu gajiti idolopoklonstvo. Sasvim je jasno da je ovakav pogled na svijet u apsolutnoj koliziji sa humanističkim konceptom obrazovanja u kojem se ističe potreba za stvaralaštvom i kritičkim mišljenjem. Ono znači da čovjek nikad ne smije pristajati na fetišizaciju činjeničnog stanja, na neizbjegnu nužnost već u njih mora unositi elemente dijalektičke negacije, u cilju ostvarivanja Marksovog humanističkog projekta opšte ljudske emancipacije. Ona podrazumijeva da čovjek mora biti slobodan i da suvereno odlučuje o svim pitanjima svoje egzistencije, ekonomskim, političkim, socijalnim, kulturnim i obrazovnim. **Obrazovanje i nauka su najplementitiji, najuzvišeniji, najhumaniji i najdalekosežniji cilj svake ljudske zajednice.**

Savremeno obrazovanje uopšte, a posebno visoko obrazovanje mora da se razvija u interakciji sa naukom, tehnologijom i kulturom i da iz njih crpi znanje i inspiraciju. Razvoj vrhunskog obrazovanja mora da bude u korelaciji sa savremenim razvojem nauke i tehnologije, što podrazumjева obrazovanje ljudskih resursa za specifične potrebe i oblike **tehničkotehnološko-komunikaciono-inovacionih tehnologija.** U tzv."staroj ekonomiji" ključ konkurentske sposobnosti bio je u jeftinoj radnoj snazi, sirovinama i mehanizacijii, a u savremenoj dominantnoj ekonomiji konkurentnost ima temelje u znanju, visokim tehnologijama, inovacijama i globalnom povezivanju.

Visoko obrazovanje ima značajnu ulogu u evrointegracijskim procesima

i podsticanju privrednog i društvenog razvoja Republike Srpske, te je stoga učešće u programima Tempus, Erasmus, Mundus sa drugim zemljama Zapadnog Balkana važno, ali uz nužnost očuvanja svog nacionalnog identiteta i patriotizma, Sadašnja faza u dominaciji neoliberalnog kapitalizma izraz je nove racionalizacije i dominacije tehnokratskog uma i plutokratskih interesa snaga mega kapitala. **Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj nalazi se na raskršću i u okovima neoliberalnog i globalizacijskog koncepta obrazovanja.** Glavna obilježja ovog sistema reforme obrazovanja koje proističu iz bolonjske deklaracije jesu: globalizacija, funkcionalizacija i instrumentalizacija obrazovanja za misiju krupnog kapitala u globalnoj ekonomiji svijeta, koja nije samo globalna i digitalna, nego je i surovo konkurentna.

Savremene globalističke i neoliberalističke tendencije i implementacija bolonjske reforme u okvire visokoškolskog evropskog sistema dovode do promjene obrazovne paradigme u smjeru marginalizacije primarne humanističko-emancipatorske dimenzije obrazovanja, a jačanja tržišno-pragmatične. **Opasnost za visoko obrazovanje je ako je znanje postalo roba, ako se proizvodi i prodaje poput drugih roba i pažnju zavrijeđuje samo ono obrazovanje koje pustoši staze duha, koje daje tehničko operacionalno znanje. Opasnost je u napadu na humanizam i kritičko mišljenje u obrazovanju (Čomski).** Pravo učenje dešava se u procesu otkrivanja istine, a ne kroz nametanje zvanične istine. Univerziteti moraju, svakako, biti efikasniji nego što su do sada bili, ali isto tako mora biti mjesa za intelektualna istraživanja koja ne vode lako mjerljivom ishodu.

U budućnosti je potrebno uložiti dodatne napore za jačanje socijalne dimenzije Bolonjskog procesa visokog obrazovanja. Nove ideje i otkrića proizlaze iz ljudske radoznalosti, kreativnosti i inicijative. Moramo pokušati da javno razmišljamo i o tome šta se može učiniti. **Obrazovanju treba vratiti obraz,** Univerzitet nije socijalna ustanova, ni sklonište za nezbrinutu omladnu, koja nema šta drugo pametnije da radi već nešto studira; nije vrtić, koji godišnje košta 1300 KM, za razliku od studija koje koštaju 440 KM ili 660 KM; **Univerzitet nije mjesto gdje će se zakoni poništavati i izbjegavati, već graditi i poštovati (npr. kod izbora u nastavno-naučna zvanja i slično), Univerzitet nije mjesto gdje se prvenstveno stiče diploma, već znanje.**

Bez obrazovnog sistema, koji će vaspitati i obrazovati nove ljude, Republika Srpska i BiH neće izaći iz krize. Realna praksa i stanje u obrazovanju Republike Srpske i BiH ozbiljno nas upozorava da je bilo dosta štednje na obrazovanju. Potreban je politički konsenzus i veći budžet da bi se kroz narednih 10

godina proveo projekat modernizacije komplettnog školstva. Obrazovanju u RS i BiH potrebna je strukturalna promjena, modernizacija i usklađivanje s potrebama tržišta 21. vijeka. To je važan razvojni projekat RS i BiH. Oko njega se mora postići **politički konsenzus**, mora se obezbjediti novac, mora se obezbijediti i izgraditi infrastruktura i osposobiti ljudi. Projekat treba dobro osmisliti za provođenje kroz narednih 10 godina i ne smiju se mijenjati smjerovi svake godine, od politike do politike, od ministra do ministra. U cijelom sistemu obrazovanja učenik, a kasnije student, mora biti u centru pažnje.

RS treba ljudi, završene studente, sposobljene za istraživanje i inovacije, Zato treba investirati u razvoj ljudi, a ne stvoriti fakultete i Univerzitete radi ostvarivanja profita pojedinaca i grupa. Da bi smo izgradili novo, modernije obrazovanje treba nam čvrsta politička odluka, koja neće biti aktuelna samo u predizborno vrijeme, nego i u vrijeme „bilo koje vlasti“. Treba donijeti političku odluku da je obrazovanje prvi strateški prioritet i da je ono zapravo ključna infrastruktura RS za promjene u društvu RS, uključujući i ekonomski razvoj.

Svima treba biti jasno da su obrazovanje i nauka javno dobro i da treba da ostanu javno dobro. To znači i javna odgovornost. Zato u planiranju budžeta treba odmah naći sredstva za ostvarivanje i razvoj ljudi, koji će iznijeti te promjene na svojim leđima. Treba pripremiti naše institucije za korištenje fondova EU. Bez velikog odgađanja treba graditi sistem za cijeloživotno obrazovanje i započeti sa cijeloživotnim obrazovanjem učitelja, nastavnika, profesora i ljudi iz javne uprave. **Nedovoljne su rasprave o obrazovanju u okviru akademске zajednice, one moraju biti provedene i u političkoj arenici.** RS je premala zemlja da bi se ljudi dijelili i da ne bi sarađivali, posebno kad pripadaju različitim političkim opcijama. To je ključna prepreka daljeg razvoja RS. Za značajnije pomake treba dijalog, rasprava i sukob mišljenja. Vrijeme u kojem živimo je veoma zahtjevno, traže se kvalitetna i adekvatna znanja za rješavanje veoma složenih društvenih problema. **Suočavamo se sa urušenim društvom, u kojem osnovne signature čine strah od onog što će biti sutra, otuđenje i rasap svih etičkih vrijednosti, potpuna dezorientacija u intelektualnim krugovima, u vremenu proliferacije lažnih ljudi. Ambijent u kojem djelujemo, posebno ambijent akademске zajednice, ne trpi izolovanost. On traži aktivnu poziciju, koja reaguje na poticaje.**

Bez kvalitetnog i marljivog rada i stalne brige za sopstveno obrazovanje ne mogu se očekivati kvalitetne promjene i dobri rezultati. Učenje je proces koji traje u kontinuitetu, koji kod čovjeka smanjuje neizvjesnost i koji time lakše

prihvaca promjene, te je zato od ključnog značaja za svaku društvenu zajednicu. Stoga se traži veća posvećenost društva, odnosno sistemska briga o obrazovanju, posebno visokom obrazovanju.

Društvo mora prepoznati ljude znanja, čija razmišljanja imaju slobodan i prohodan put. Ne trebaju nam samo visokoobrazovani ljudi zatatlje, već oni koji kritički misle i rasuđuju. Nedostatak znanja i spoznaje često predstavlja kamen spoticanja u donošenju ključnih odluka. **Samo ljudi od znanja su sposobni da ponude alternativna rješenja.**

Kritičku svijest treba razvijati i sačuvati, kako se kreativnost ne bi izgubila. **Osjećaj podaništva i bespomoćnosti stvara kulturu zavisnosti, stvara društvo koje ne reaguje na poticaje.** U javnom diskursu nedostaje organizovana pamet i umnost, u njemu dominira polusvijet koji dobija pohvalu za destruktivnost i poslušnost. **Ljudske vrline kao što su poštenje, mudrost, pravednost i odgovornost nisu prioriteti, stavljene su u stranu, a promovišu se lažne vrijednosti.** Sistem ne prepoznaće ljude znanja, koji imaju nesporan legitimitet. Ne živimo u društvu gdje vlada jednakost i pravda, gdje svi imaju jednake šanse pri zapošljavanju i napredovanju. Zašto...?

Onaj ko preuzima mandat, preuzima i odgovornost. Bez jasnog opredjeljenja politike, pa onda i Vlade, da će se srediti stanje u obrazovanju, o tome nema smisla ni razgovarati. **OBRAZOVARANJU TREBA VRATITI OBRAZ...**

Glavni i odgovorni urednici

BUDUĆNOST UNIVERZITETA

prof. dr Braco Kovačević

Univerzitet u Banjoj Luci

Fakultet političkih nauka

Apstrakt: U savremenom globalizacijskom dobu sva se društva i njihove ustane, kao i institucionalni sistemi, nalaze u turbulentnim promjenama. U takvim transformacijskim promjenama se nalaze obrazovanje i Univerzitet kao naučna, nastavna i obrazovna institucija. Pod uticajem neoliberalne ekonomske doktrine i prakse, te su promjene još izraženije, odnoseći se prvenstveno na inkorporiranje komercijalnih i profitabilnih vrijednosti u obrazovne institucije pa, prema tome, i Univerzitet. Na taj način se ostvaruje dekonstrukcija kritičkog humanističkog duha obrazovanja u okviru kojeg se kritička misao pretvara u znanje kao pragmatični kvantum znanja, kao robe neophodne da funkcioniše poput svojevrsnog instant recepta praktičnih rješenja. Umjesto kritičkog humanističkog znanja, neoliberalno orijentisano obrazovanje proizvodi pragmatična znanja i vještine.

Ključne riječi: hegemonija; neoliberalizam; obrazovanje; Univerzitet; vrijednosti;

UVOD

Ideologije predstavljaju skup ideja i idealova, gledišta i shvatanja, normi i vrijednosti, u kojima su izraženi položaj, htijenja, interesi i ciljevi društvenih grupa. One artikulišu određene, manje ili više racionalizovane interese, i predstavljaju značajnu komponentu oblikovanja identiteta pojedinaca i grupa, njihove svijesti, mišljenja i shvatanja, emocionalnih stanja, predstava i djelovanja. Ideologije su povezane sa interesima slojeva i grupa, insistirajući na njihovom ostvarenju. U tom pogledu, ideologije teže da u sebe uključe i ekonomske, političke i socijalne težnje i interese, pa kao bitnu karakteristiku ideologije otuda treba pomenuti njenu ekonomsku, političku, kulturnu i socijalnu orijentaciju.

Jedna od savremenih doktrina, ideja, pa i ideologija koja, zaista, izuzetno snažno utiče na ekonomske, političke, socijalne, kulturne i ekološke prilike

(kako u razvijenim i bogatim tako i u nerazvijenim i siromašnim državama) jeste – *neoliberalna ideologija*. Istovremeno, ona je izuzetno moćna i u svom savremenom uticaju na obrazovanje i Univerzitet.

NEOLIBERALIZAM KAO IDEOLOGIJA, STRATEGIJA I DRUŠTVENA PRAKSA

Za neke teoretičare neoliberalizam i nije ideologija, već ekonomska strategija, ekonomska doktrina i praksa uticanja na ekonomije i politike društva. Ipak, sa idejama *tržišnog fundamentalizma* koje nameće, neoliberalizam se pokazuje i kao totalitarna ekonomska, politička ideologija socijalne konstrukcije stvarnosti koja, na jednoj strani, razvija enormno bogatstvo razvijenih država, a na drugoj – ekstremno siromaštvo siromašnih država i naroda. I dok na jednoj strani u savremenom neoliberalnom kapitalizmu vidimo kako veliki broj ljudi zapada u sve veću nezaposlenost, siromaštvo, glad, bolest i smrt, dotle na drugoj strani možemo vidjeti glamurozni sjaj bogatstva i moći.

Navećemo neka shvatanja pojma *neoliberalizma* i *neoliberalne doktrine*.

Neoliberalizam je „jedna od varijanti liberalizma“ gdje „je pojedinac bitniji od svake zajednice“; neoliberalizam je „ekonomsko-političko-pravna i moralna teorija koja privatno dobro smatra bitnjim od bilo kog javnog dobra, odnosno od države“. Neoliberalizam uspostavlja ekonomiju slobodnog tržišta u kojem se država pojavljuje samo „kao ‘čuvar slobodnog tržišta‘“ (Balj, 2013: 57).

Dakle, neoliberalizam favorizuje privatno dobro u odnosu na javno dobro. U tom pogledu on favorizuje i privatne egoistične vrijednosti u odnosu na kolektivističke i humanističke vrijednosti.

U ekonomskom i socijalnom pogledu, neoliberalizam je ideologija jer „se realizuje u interesu bogatih i moćnih“. Bogati „imaju ogromnu finansijsku (i ne samo finansijsku) moć uz pomoć koje oblikuju politički, medijski i (kvazi) naučni prostor, kako bi se vodila ekonomska politika i javno promovisale vrednosti koje njima odgovaraju. Zbog toga poslednjih godina uglavnom slušamo da je problem nastao jer ljudi ne žive u skladu sa realnim mogućnostima i da se mora ići na dalje *stezanje kaiša* i racionalizaciju radnih mesta (prevedeno sa orvelovskog novogovora: dalja otpuštanja zaposlenih). Mnogo manje se govori o problemu nejednakosti, odnosno neravnomerne i nepravedne raspodele i da rešenje treba tražiti na tom području“ (Dušanić, 2015: 140).

Kao što se vidi, pojam *neoliberalizma* se dovodi u vezu sa interesima

bogatih koji preko ove ekonomske doktrine i ideologije proizvode ekstremne *socijalne nejednakosti*.

Prema Harviju, neoliberalizam je teorija prema kojoj se dobrobit čovjeka ostvaruje slobodom preduzetničkih aktivnosti u okviru prava privatne svojine, gdje se uloga države svodi na to „da stvori i očuva institucionalni okvir saobrazan takvim praksama. Država, na primer, mora da garantuje kvalitet i integritet novca. Ona, takođe, treba da uspostavi one vojne, odbrambene, policijske i pravosudne strukture i funkcije neophodne za osiguranje prava privatne svojine i da garantuje, i silom ako je to neophodno, odgovarajuće funkcionisanje tržišta“. Osim toga, neoliberalizam pravi „disparitet“ između „dobrobiti svih ljudi“ i „obnovne klasne moći“ (Harvi, 2012: 14-15, 106).

Kao i Harvi, tako i Noam Čomski govori o tržišnom fundamentalizmu i tržištu kao centralnoj tački ekonomske, socijalne i političke konstrukcije društva.

Čomski ističe da „najjednostavnija definicija ‘neoliberalizma’ jeste parola ‘neka tržište upravlja svime’“. U okviru ovog koncepta tržišnog fundamentalizma, država treba da se „bavi formiranjem politike“ koja bi bila „podrška tržišnim aktivnostima“. Upravo su to mjere koje vrijede za „siromašne i slabe“, ali koje ne vrijede za bogate. Neoliberalni moto je: „ograničimo prava, smanjimo i uništimo socijalno osiguranje, smanjimo propisani minimum zdravstvene zaštite – pustimo da sve to reguliše tržište“. Naravno, „to ne vredi za bogate“ za koje „je država jaka i važna i spremna da uskoči čim se nađe u nevolji, da ih izvuče iz finansijskog škripca. Uzmimo Regana, on je bio ikona neoliberalizma, slobodnog tržišta i slično. Najveći protekcionistički predsednik u posleratnoj američkoj istoriji. Udvorio je protekcionističke barijere pokušavajući da zaštititi nesposobni menadžment Sjedinjenih Država od superiorne japanske proizvodnje. Finansijski je potpomogao banke umesto da ih pusti da same plate ceh. Štaviše, država je za vreme Reganovog razdoblja *ojačala* u odnosu na ekonomiju – i to je ta ikona neoliberalizma ... No to vredi samo za bogate – dok za siromašne i dalje vrede tržišni principi: ne očekujte nikakvu pomoć od države, država je problem a ne rešenje, itd. To je neoliberalizam u svojoj suštini“ (Čomski, 2017b: 94-96).

Svojim protekcionizmom, bogate države štite svoje ekonomije, a siromašne tjeraju da prihvate nametnute mjere liberalizacije tržišta, kako bi neoliberalna ekonomija bez ikakvih problema sasvim nesmetano ulazila na područje ekonomije slabih država i razarala ih.

Neoliberalizam se odnosi na „ekonomske i finansijske politike“ s kraja sedamdesetih godina prošlog vijeka, koje su se počele provoditi „radi beneficija

koje je u posleratnom periodu radnička klasa ostvarivala u razvijenim kapitalističkim zemljama. To je značilo: ukidanje kejnjizanske države blagostanja i socijalne sigurnosne mreže (...), odustajanje od opredeljenja za punu zaposlenost i državnih subvencija industriji, fleksibilna tržišta rada uz istovremeno ukidanje sindikalnih i demokratskih prava kako bi se smanjile plate i razlike pogodnosti, privatizaciju državnih preduzeća, poveravanje javnih usluga spoljnim izvršiocima, naplaćivanje javnih usluga gde god je to moguće i finansiranje javne infrastrukture iz privatnih izvora. U takozvanim zemljama u razvoju, pomoći i zajmovi uslovljavani su prihvatanjem i ovih i sličnih politika koje su postale poznate pod nazivom 'Vašingtonski konsenzus'“ (Berč, Mihnenko, 2012: 268).

Neoliberalna država je klasna država bogatih jer se nalazi u funkciji profitabilnog biznisa, a ne socijalne pravde. Takva država se zalaže za slobodno tržište i privatni biznis, privatno obrazovanje, „slobodno“ organizovanje, koje ne dovodi u pitanje postojanje temeljnih mantri neoliberalizma.

Iako neoliberalni teoretičari ističu da postoji „*slobodno tržište*“, ipak ono u neoliberalnoj ekonomiji i nije sasvim slobodno. Tako, na primjer, „jedni delovi ekonomije Sjedinjenih Država koji su međunarodno konkurentni su plan-ski delovi, oblast koje država subvencionise – kao što su kapitalno intenzivna poljoprivreda (koja ima državno garantovano tržište kao meru predostrožnosti u slučaju da dođe do viškova); ili visokotehnološka industrija (koja je zavisna od sistema Pentagona); ili farmaceutska industrija (koja je masovno subvencionisana državno finansiranim sredstvima). To su delovi ekonomije SAD koji funkcionišu dobro. Ako pogledate istočnoazijske zemlje koje su navodni veliki ekonomski uspesi, - znate već, ono o čemu svi govore kao o trijumfu slobodnotržišne demokratije – one nemaju čak ni najdalju vezu sa slobodnotržišnom demokratijom ...“ (Čomski, 2017a: 33-34).

Ideologija tržišnog fundamentalizma, koju propagira neoliberalizam, bogatima donosi korist, ali ne i siromašnima.

Zato se može reći da tzv. „slobodna trgovina“ nije slobodna jer moći prisiljavaju siromašne da njihova roba slobodno ulazi na njihov ekonomski prostor. Naravno, kao konkurentnija i sa manjim cijenama, uvezena roba potiskuje prodaju domaće robe, dovodi do zatvaranja domaćih nekon-kuretnih kompanija, čime se proizvodnja i ekonomija siromašnih zemalja razara.

Da bi preko neoliberalnog koncepta „slobodne trgovine“ bogati mogli jednostavno da eksplatišu siromašne, proglašili su „*slobodnu trgovinu*“ svoje-vrsnom „moralnom doktrinom“ i religijom. „Slobodna trgovina je religija našeg doba. S njenim rajem u vidu globalne privrede, slobodna trgovina dolazi zajedno

sa širokim analitičnim i filozofskim obrazloženjem. Za iznošenje njenih teorema koristi se viša matematika. Međutim, u završnim analizama slobodna trgovina je manje ekonomski strategija nego što je moralna doktrina. Iako se pretvara da je vrednosno neutralna, zapravo je suštinski pokreću određene vrednosti. Ona pretpostavlja da je najuzvišenije dobro – kupovina, a da su pokretljivost i promena sinonimi za napredak. Prevoz kapitala, materijala, robe i ljudi ima prednost nad autonomijom, suverenošću i, uistinu, nad kulturom lokalnih zajednica. Radije nego da propagira i održava društvene odnose koji stvaraju jednu uzbudljivu zajednicu, teologija slobodne trgovine usmerava naše ponašanje oslanjajući se na usku definiciju efikasnosti“ (Moris, 2003: 223-224).

Inkorporirajući se u sve strukture društava, neoliberalizam postaje dominantnom, ali opasnom i destruktivnom doktrinom.

Neoliberalna doktrina se zasniva na nekolicini postulata, od kojih su svakako najznačajniji oni koji se odnose na privatizaciju, liberalizaciju, deregulaciju i fiskalnu, finansijsku restrikciju javne potrošnje.

Kada je riječ o *privatizaciji*, neoliberali smatraju da sve što se nalazi u državnom vlasništvu treba privatizovati, državu oslobođiti bilo kakvih troškova njihovog održavanja i te troškove prebaciti na privatni sektor i stanovništvo. Glavna institucija globalne finansijske moći, koja podržava neoliberalni koncept globalizacije, je Međunarodni monetarni fond koji, kao neophodan uslov za dodjeljivanje kredita, upravo, uslovjava prihvatanje *programa strukturalnog prilagođavanja* sa mjerama privatizacije, liberalizacije, deregulacije i finansijske restrikcije. Nekada su vlade raspolagale vlasništvom nad kapitalnim investicijama i krupnim državnim preduzećima, poštanskim i telekomunikacionim putevima, željeznicama, industrijskim preduzećima, infrastrukturnim prostorima. Međutim, neoliberalni ekonomski koncept želi sve to da privatizuje.

Da bi države dobile ne baš povoljne zajmove, Međunarodni monetarni fond pred njih postavlja određene uslove. U tom smislu im „nameće ‘liberalizaciju’: privredu otvorenu inostranom mešanju i kontroli, veliko smanjenje društvenih usluga i programa, itd. Ove mere stavljam vlast sve čvršće u ruke najbogatijih slojeva i stranih investitora (‘stabilnost’) i utvrđuju klasično dvoslojno društvo nerazvijenog sveta - jedan sloj su super bogati (uz jedan broj prilično dobrostojećih ljudi koji im služi), a drugi čini ogromna masa osiromašenih, napuštenih ljudi“ (Čomski, 1999: 36).

Pored privatizacije, neoliberalni doktrinari ističu i značaj *liberalizacije* ekonomije i tržišta što, u stvari, daje mogućnost konkurentnijim stranim kompanijama da guše nacionalne kompanije siromašnih i nerazvijenih zemalja i da

na taj način ostvaruju kontrolu njihovih privreda. Dakle, liberalizacija, sa svoje strane, omogućava tehnološki konkurentnijim proizvodima da nesmetano ulaze na tržište nacionalnih ekonomija, tako da privreda tih ekonomija počinje da se urušava. Za posljedicu je ova neoliberalna mjera dovela do smanjenja kupovne moći stanovništva, razaranja domaće ekonomije i zatvaranja domaćih kompanija. Mjere liberalizacije trgovine i tržišta kapitala omogućavaju razvijenim zemljama i njihovim tehnološki superiornim ekonomijama dominaciju nad nacionalnim ekonomijama. Liberalizacijom tržišta kapitala omogućava se slobodni protok kapitala, ukidanje uvoznih tarifa zaštite domaće proizvodnje, zatim, ukidanje kontrole nad stranim investicijama, što omogućava dominaciju strane nad domaćom proizvodnjom. Osim toga, snižavanjem poreza na dohodak korporacija stavlja domaće kompanije u diskriminirajuće podređen položaj. Kupovna moć potrošača počinje da opada, a domaća ekonomija da se raspada.

Mjera **deregulacije** se odnosi na to da se državama uskraćuje finansijska i monetarna suverenost, jer su one, pod pritiskom globalnih finansijskih institucija i korporacija, prinudene da ukidaju propise kojima bi štitile domaću proizvodnju i ekonomiju. Pod pritiskom korporacija, nacionalne države su morale ukidati propise kojima su štitile domaću nekonkurentnu proizvodnju i tako omogućile konkurentnim stranim firmama ulazak na domaće tržište (*slobodno tržište*) i ubiranje profita.

Kao kolonijalna sila, Velika Britanija, koja je eksplorativala sirovine kolonija, zagovarala je i nametala ekonomsku doktrinu *laissez faire*, tj. doktrinu „nevidljive ruke“ tržišta, kao mehanizma regulisanja odnosa između ponude i potražnje, a izvan dometa djelovanja države i njenih intervencija na tržištu. Mada neoliberalne apologete liberalizacije tržišta i ekonomije insistiraju na deregulaciji kako bi tržište moglo sasvim slobodno da funkcioniše, ekonomski kritičari neoliberalizma nam pokazuju da je čin uspostavljanja slobodnog tržišta u Engleskoj bio potpuno planski i sasvim regulisan proces, koji je realizovan upravo donošenjem zakona, upravo, pod snažnim nadzorom i kontrolom države. Tako se pokazuje da je neoliberalni diskurs o „slobodnom tržištu i ekonomiji“, zapravo, obmana jer je uspostavljanje tzv. „slobodnog tržišta“ bio državni projekt, a nikako nekakav prirodni proces razvoja tržišne ekonomije.

I, na kraju, mjera **fiskalnih restrikcija**, odnosno „*redukcije*“ obavezuje na smanjenje izdvajanja za nauku, obrazovanje, kulturu, umjetnost, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, kao i na smanjenje plata u državnim službama uvođenjem „mjera štednje“, te tzv. „zaledivanjem“ i „kresanjem“ plata zaposlenim u „javnom“ sektoru. I dok je podrška obrazovanju u razvijenim zemljama veoma

izražajna, dotle je ona, upravo pod pritiskom neoliberalnih institucija moći, u nera-zvijenim zemljama minimizirana.

U razvojnoj strategiji, usmjerenoj na izvoz, Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka insistiraju na privatizaciji državnih preduzeća i umanjenju podrške državnom obrazovanju, kulturi, nauci, zdravstvu, medicinskoj i socijalnoj zaštiti.

Ove neoliberalne mantre su države, koje traže zajmove i kredite od strane globalnih finansijskih institucija moći (Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke), dužne prihvatići putem tzv. *Programa strukturalnog prilagodavanja i Vašingtonskog konsenzusa*.

Nametanjem navedenih mjera, neoliberalni kapitalizam postaje neokolo-nijalan i neoimperijalan.

Neoliberalni kapitalizam je *totalitarni eksploatatorski kapitalizam*.

Razvio je industrijski sistem i tehnologiju, proširio izvijesnu demokrat-sku praksu i liberalne vrijednosti, ali ne zadovoljava istinske, autentične ljudske potrebe. Njegov pojam *čovjeka konkurenčije* se odnosi samo na to da „maksi-malno uveća svoje bogatstvo i moć“ utemeljenim na „tržišnim odnosima, ek-sploataciji i socijalnoj kontroli“. Zato je ovaj kapitalizam u potpunosti amoralan, „nečovječan“ i „nepodnošljiv“ (Čomski, 2017a: 171).

Globalne finansijske institucije moći, od kojih posebnu ulogu, značaj i moć imaju Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, ali i Svjetska trgo-vinska organizacija, kao i druge globalne institucije moći, uspješno provode neoliberalnu ideologiju preko mehanizama kao što su *Vašingtonski konsenzus* i *Program strukturalnog prilagođavanja*. Pomoću ovih instrumenata globalne finansijske institucije moći neoliberalnog kapitalizma ucjenjuju i uslovjavaju države da ih prihvate kako bi dobine neophodne zajmove i „pomoć“.

Na taj način dužničke države bespogovorno prihvataju mjere kao što su privatizacija, deregulacija, liberalizacija trgovine i tržišta kapitala, te finansijska restrikcija „javnog sektora“. Tako se pokazuje da je neoliberalizam jedna surova ekonomска doktrina i ideologija koja favorizuje proizvodnju *profita*, a potpuno guši i redukuje zadovoljavanje autentičnih ljudskih *potreba*, ali ne bogate manji-ne već ogromne siromašne mase stanovništva.

Sama priroda neoliberalne države je *merkantilistička*; neoliberalna država je - *merkantilistička država*.

Velikoj ekonomskoj krizi, kroz koju svijet upravo prolazi, prethodio je dug period postepene erozije kapitalističkog morala. Uprkos jasnoj vidljivosti ovog fenomena, u analizama uzroka koji su doveli do današnje krize ova se tema uglavnom ne otvara. Odnos ekonomije i etike oduvijek je bio važan za

funkcionisanje ekonomskog sistema. Razvoj kapitalizma Veber velikim dijelom vezuje za specifičnu etiku protestantskih denominacija, nastalih na osnovama kalvinizma. Kapitalista „protestantskog kova“ skroman je, asketski orijentisan, vrijedan, častan i socijalno odgovoran. Njegov moto bi se mogao svesti na stav da je „poštenje najbolja politika“. U ovakvom kapitalističkom univerzumu etika nije samo stvar pojedinca, njegove vjere i savjesti. Nad ličnim moralom bdi i vjerska zajednica, kojoj preduzetnik pripada, a pripadnost zajednici je potvrda njegove čestitosti i garancija svima koji sa njim stupaju u poslovni odnos, dok je izopštenje iz zajednice vjerovatno i kraj poslovne karijere. I pored pohvale protestantskoj etici, Veber piše da se to puritansko osjećanje života mijenja i da je njegova duhovna podloga sve tanja. Umjesto na vjeru i savjest, preduzetnik se, farisejski, sve više oslanja samo na zakone. Veber proročki skicira lik novog kapitaliste, koji se polako pojavljuje: „Ljudi od struke bez duha, ljudi od uživanja bez srca; ovo ništavilo uobražava da se popelo na ranije nikada nedostignut stepen humaniteta“. Novi kapitalizam je gramziv i prije amoralan nego nemoralan. On se danas ne oslanja na vjeru, savjest ili etiku, već na advokate. Takav mentalni sklop dobrim dijelom preovladava u svijetu velikih korporacija i finansijskog sektora. U savladavanju današnje krize sve oči uprte su u ekonomsku politiku. Moglo bi se dogoditi da je izlaz iz ovog ambisa podjednako na strani etike koliko i ekonomije. Poslovne i političke elite polagaće ispit, ne samo menadžerske i ekonomske vještine, već i ispit ljudskosti i mudrosti. Ako je suditi po retorici koja ovu krizu prati, najveći broj zapadnih, ali i istočnoevropskih društava je nespreman za taj ispit (Katić, 2008).

Strogim nametanjem svojih mijera, neoliberalizam postaje ideologija neoeksploracije, a neoliberalna država se pokazuje kao klasna država bogatih jer se nalazi u funkciji biznisa, a ne socijalne pravde. Posebnu ulogu u ovom postupku projektovanja socijalne stvarnosti imaju pomenute neoliberalne globalne institucije moći. Njihov uticaj se reflektuje i na području obrazovanja i obrazovnih institucija pa, prema tome, i Univerziteta kao obrazovne institucije.

NEOLIBERALIZAM I OBRAZOVANJE

Neoliberalizam je ekonomska doktrina i ideologija koja favorizuje tržišnu, merkantilističku organizaciju društva, čiji se primarni cilj isključivo odnosi na proizvodnju profita i novca, a ne na zadovoljavanje autentičnih ljudskih potreba pa, prema tome, i obrazovanja kao autentične ljudske potrebe. Kao ekonomska

doktrina i ideologija koja štiti privatnu svojinu i profit, neoliberalizam se suprostavlja društvenim i univerzalnim vrijednostima. U tom smislu i insistira na obrazovanju koje nije orijentisano prema širenju i usvajanju kritičkih, humanističkih znanja i vrijednosti nego prema obrazovanju kao tržišnoj, konkurentnoj i komercijalnoj robi stvaranja profitno korisnih vještina, potrebnih tržištu znanja.

Neoliberalizam negira kritičku misao. Ono na čemu insistira jesu konformizam i potpuna depersonalizacija koji se ostvaruju na različite načine, putem različitih medija i kroz različite društvene prakse disperzije neoliberalne hegemonije, od kojih značajnu ulogu ima i – *obrazovanje*. Na taj način obrazovanje gubi svoju humanističku misiju.

Kao ekonomski doktrina i ideologija, neoliberalizam se istovremeno manifestuje i kao određena - *vrijednost*.

U suštini neoliberalizma se nalaze dvije povezane komponente. Prije svega, *ekonomski doktrina*, u čijoj je osnovi koncept privatizacije, liberalizacije, deregulacije i fiskalne i monetarne restrikcije, a s druge strane i „*filozofija*“, koja ima za cilj „*negiranje univerzalnih vrijednosti*“. Doktrinsarna pobjeda neoliberalizma, zapravo, je „u suprotnosti sa ostvarivanjem univerzalnih vrednosti, odnosno, sa interesom svih, interesom koji univerzalne vrednosti štite“ (Milutinović, 2014: 13,14).

Obrazovanje postaje sve više neoliberalno orijentisano i utemeljeno. Ono se razvija u skladu s korporativnim, pragmatičnim i komercijalnim interesima. Njegova svrha se odnosi na „poboljšanje rezultata“ zaposlenih, kako bi efikasno obavljali „dužnosti“ koje moraju obavljati. U tom smislu, obrazovanje mora da bude *korisno* i da razvija vještine potrebne „korporativnim poslovnim strategijama“. Za ovakav tip obrazovanja za organizacije, ljudsko biće nije ni bitno (Bauman, 2009: 148).

Naše današnje društvo je – *potrošačko društvo*, odnosno *konzumerističko društvo* ili *društvo konzumerizma*.

Konsumiranje nije isključiva pojava savremenog čovjeka, niti samo ljudskog društva jer „sva ljudska bića, i osim toga, sva živa stvorenja ‘konzumiraju’ od pamтивека“. Međutim, „potrošač u potrošačkom društvu je izrazito drugaćiji stvorenje od potrošača u svim drugim dosadašnjim društvima“. U „starijem tipu modernog društva“, odnosno u predindustrijskom periodu, društvo je obavezivalo „svoje članove prevashodno kao proizvođače“, dok moderno društvo „nema puno potrebe za mnoštvom industrijske radne snage“ i „umesto toga traži uključivanje članova sa njihovim potrošačkim sposobnostima“. Potrošačko društvo se ne može odvojeno posmatrati od psihologije samih potrošača. Naime,

potrošačko društvo ne samo što nameće potrebe nego te potreba nastaju i kao „želja“ potrošača. Bauman je decidan kada napominje da se često „kaže da potrošačko tržište zavodi svoje potrošače“, ali „da bi se to postiglo, potrebni su potrošači koji žele da budu zavedeni (kao što je gazdi fabrike, da bi mogao naređivati svojim radnicima, bilo potrebno osoblje sa čvrsto usađenim navikama discipline i slušanja naredbi). U potrošačkom društvu, koje pravilno funkcioniše, potrošači aktivno traže da budu zavedeni. Njihovi dedovi proizvođači živeli su od jednog obrta pokretne trake do sledećeg, identično njemu. Oni sami, za promenu, žive od draži do draži, od iskušenja do iskušenja, od mirisanja jedne poslastice do traganja za drugom, od gutanja jednog mamca do potrage za sledećim – svaka draž, iskušenje, poslastica i mamac su novi, drugačiji i više privlače pažnju od prethodnih. Ovakvo ponašanje je za istreniranog, zrelog potrošača prinuda, moranje; ipak, to ‘moranje’, taj internalizovani pritisak, nemogućnost da se živi na neki drugi način, pokazuje im se prorušeno u izvršavanje slobodne volje. Tržište ih je možda već izabralo kao potrošače i time im je oduzeta sloboda ignorisanja njegovih nagovaranja; ali pri svakoj sledećoj poseti nekom prodajnom mestu potrošači imaju razloga da osećaju da su oni – i možda samo oni – tu glavni. Oni su sudije, kritičari i oni koji biraju. Konačno, oni mogu odbiti lojalnost ma kojem od beskonačnog izbora koji se nudi. Odnosno, osim izbora biranja između njih, ali taj izbor i nije stvar izbora“. A, kada je u pitanju psihološka „želja“ za potrošnjom, Bauman sasvim dobro primjećuje da u uslovima izrazitih socijalnih nejednakosti, svi ne mogu biti „uspješni“ potrošači. „Svako može biti ubaćen u modus potrošača; svako može poželeti da bude potrošač i prepusti se pogodnostima koje taj način života nudi. Ali ne može svako biti potrošač. Nije dovoljno želeti; da bi se želja učinila stvarno poželjnom i tako izvuklo zadovoljstvo iz nje, mora se imati razumna nada u približavanje želenom predmetu. Ova nada, koju neki opravdano gaje, za mnoge druge je uzaludna. Svi smo mi osuđeni na život pun izbora, ali nemamo svi sredstva da budemo birači“ (Bauman, 2003: 253, 254, 257, 259).

Vrijednosti potrošačkog društva se nameću preko različitih neoliberalnih institucija: sve je na tržištu podložno ponudi i potražnji, i sve treba da se *proda, kupi i plati*, što se odnosi i na obrazovanje.

Čomski kritikuje neoliberalni koncept obrazovanja u Sjedinjenim Američkim Državama koji, kao paradigma neoliberalizma, uništava sistem javnog školstva. Smatra da *obrazovanje ne treba da se plaća*. Navodi primjer kako se obrazovanje ne plaća u bogatim zemljama kao što su Finska i Njemačka. Čak se i u siromašnom Meksiku ono ne plaća. „Nema nijednog ekonomskog razloga

da obrazovanje ne bude besplatno za sve. Ali zato postoje *društveni i politički razlozi*. A ti razlozi su rezultat društvenih i političkih *odluka*“ (Čomski, 2017b: 81-82).

U skladu sa svojim mantrama, neoliberalizam, upravo, pledira za privatizaciju državnog školskog sistema i, svojim mjerama monetarne i fiskalne restrikcije, razara tzv. „javno“ školstvo i njegovo obrazovanje.

Države nastoje da nametnu sistem obrazovanja koji im odgovara, i on je uvijek u sebi sadržao ideološku komponentu.

Gramši je govorio o širenju *hegemonije*, Horkhajmer i Adorno o uticaju „*kulturne industrije*“ u društvu, Markuze o modelu stvaranja *jednodimenzionalne misli i ponašanja* u društvu, a Altiser o *ideološkim aparatima* i njihovoj ulozi u manipulaciji i potčinjavanju osoba i društvenih grupa.

Antonio Gramši je apostrofirao značaj *kulturne hegemonije* u društvenim promjenama i utemeljenju vlasti. Razmišljajući kako ideje mogu postati vladajućim ideologijama, Gramši je, zapravo, isticao značaj i ulogu hegemonije.

U vremenu u kojem je dominiralo instrumentalno shvatanje države i ubjedenje o državi-stroju, kao mehanizmu puke ekspresije sile, Gramši pokazuje da je represivno obilježje države samo jedna dimenzija njene „prirode“, a da je druga involvirana u njenoj „socijalizirajućoj“ funkciji. U okviru klasične rasprave o odnosu „baze“ i „nadgradnje“, Gramšijevo se objašnjenje ne zadržava toliko na nivou analize „baze“ koliko na nivou tzv. „nadgradnje“. On, doista, ističe temeljno značenje *strukture* („baze“, ekonomskog načina proizvodnje) iako smatra izuzetno važnim i značenje *superstrukture* upravo zato što odnosi u superstrukturi značajno utiču i na same odnose u strukturi. Superstrukturu čine dva nivoa: „*političko društvo*“ i „*građansko društvo*“.

Područje države i društva, u okviru kojeg se vrši prisila, predstavlja „*političko društvo*“, koje je sastavljeno od javnih institucija (vlade, parlamenta, skupštine, sudstva, armije, policije, zatvora) preko kojih se neposredno primjenjuje vladavina. Upravo se zato za „*političko društvo*“ obično i kaže da je „država“ ili „noćni čuvar“. Ali, država ne može isključivo funkcionisati samo na nivou represivnog djelovanja institucija „*političkog društva*“; kao takva država nikad nije u stvarnosti postojala: čisto „*političko društvo*“ ne postoji i ono je uvijek određeno drugim nivoom, „*građanskim društvom*“, kao područjem koje ima izuzetnu važnost za obezbjeđivanje hegemonijskog, idejnog, duhovnog i političkog uticaja kako države, tako i svake druge političke grupe koja želi da dominira u društvu.

Sama ideja o „*građanskom društvu*“, koje se nalazi u opoziciji prema „*političkom društvu*“, odnosno državi u užem smislu riječi, ima svoje korijene

još u novovjekovnom mišljenju. Ubjeđenje da je društvo starije od upravljačke vlasti i da se upravljačka vlast temelji na ugovoru, a društvo na prirodnim slobodama čovjeka, imalo je svoje značajno mjesto u teorijskim mišljenjima doba prosvijećenosti. Sasvim se jasnim pokazalo da je shvatanje građanskog društva, kao zajednice slobodnih i jednakih građana - kao što je apostrofirano u francuskoj *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* (1789) - bilo od velikog značaja u borbi protiv despotizma. U tom smislu se naglasak stavljao na ljudska prava, značaj javnog mnjenja, udruženja i partija koje se ne bore toliko protiv države, koliko protiv absolutističke monarhije. Upravo su na temelju toga u prvi plan izbili republikanstvo i ustavna monarhija koji će, u svakom pogledu, bolje garantovati ljudska prirodna i ugovorna prava, te na osnovu kojih će tadašnja društva moći postati građanskim državama.

Jasno je da se „građansko društvo“ ne može identifikovati sa sferom ekonomskih, nego duhovnih, ideooloških, „kulturnih“ i političkih interesa. Ono je sastavljeno od mnogobrojnih „privatnih“ institucija (porodice, škole, sredstava informisanja, kulturnih, sportskih, naučnih i drugih institucija), kojima se ostvaruje prevlast, pristanak, „konsenzus“. Ono pripada onom području na kojem se sučeljavaju različite ideologije, obezbjeđuje konsenzus i uspostavlja hegemonija. U njemu vladajuće grupe pretenduju na zadržavanje ideološke i političke dominacije, a podređene grupe na njeno osvajanje.

Samo uključivanje „pristanka“ i „prinude“, te „građanskog društva“ i „političkog društva“ u „širi“ pojam „države“, znači da se država ne može isključivo identifikovati sa represijom, prinudom, prisilom pa i nasiljem, nego se u pojam „države“ i vladanja mora uključivati fenomen „pristanka“, „konsenzusa“, „saglasnosti“, „socijalizacije“. To znači da se država ne može isključivo shvatiti u instrumentalnom smislu, kao nekakva „diktatura oligarhije“ ili „diktatura manjine“, mada se ne može zanemariti njena represivna uloga. Tako se pokazuje da i koncept pravne države podrazumijeva postojanje „civilnog društva“, koje označava razgraničavanje odnosa i odvajanje države od društva, „političkog“ od „građanskog društva“, ograničavanje državne djelatnosti na području privatnosti i području koje pripada društvu.

S druge strane posmatrano, u demokratskim okvirima postojanja vladavine prava i pravne države, civilno društvo je, takođe, javno područje, institucionalno zaštićeno od države, i u kojem pojedinci slobodno formiraju razna udruženja preko kojih zadovoljavaju svoje potrebe i interes. Civilno društvo je neka vrsta medijatora između države i društva, u kojem se formiraju udruženja, kao nosioci javnog mnjenja i kao akteri ili promotori civilnog društva. Civilno ili

građansko društvo je ono područje društva u okviru kojeg je moguć autonoman, dobrovoljan, javan, legalan i slobodan način organizovanja i udruživanja ljudi. Građansko društvo omogućava i stimuliše razvoj spontanih i autonomnih pokreta, udruženja i organizacija, omogućava osnivanje, udruživanje i samoorganizovanje pluralističkog društva, a onemogućava stapanje „građanskog društva“ sa državom i njegovo uništenje, onemogućava politički despotizam, socijalne neslobode i političke diskriminacije. Građansko društvo predstavlja samoorganizujuće, pluralističko društvo, autonomno i neposredno nezavisno od države (ali, doista, takvo u kojem i *država* na *demokratski način* djeluje boreći se za „pristanak“, „konsenzus“ i „prevlast“ kojima legitimiše sopstveni politički poredak). Iako u njemu djeluje država, kao i drugi politički subjekti, građansko društvo predstavlja institucionalizovano, ali i autonomno područje zaštite privatnih i javnih sfera.

Time se pokazuje da je politička borba oko osvajanja prevlasti i vlasti u društvu, kao i dominantnog kulturnog i duhovnog uticaja u istom, bitna karakteristika politike koja posebno dolazi do izražaja i na području civilnog društva. Država, dakle, ne egzistira samo kao „političko društvo“ ili samo kao „građansko društvo“ jer u svom „čistom“ obliku ne postoje niti „političko društvo“ niti pak „građansko društvo“. Međutim, to ne znači da ne može doći do veće ili manje prevlasti jednog ili drugog nivoa. Upravo, prevlast jednog ili drugog nivoa superstrukture pokazuje veće ili manje postojanje *pristanka* ili *prinude, represije* ili *demokratije*. Država se ne može isključivo shvatiti u instrumentalnom smislu kao nekakva „diktatura oligarhije“ ili „diktatura manjine“, mada se ne može zanemariti njena represivna uloga (jer država kroz „političko društvo“ obezbjeđuje funkciju vladavine i održavanja vlasti). Država je društvena grupa, institucija i ustanova koja nastoji da kroz „građansko društvo“ ostvari proces disperzije ideologije i političke socijalizacije, kako bi preko obezbijeđenog „pristanka“ legitimisala postojeći poredak. Država reguliše ravnotežu između pristanka i prinude, ona je „arhitekta konsenzusa“. U pojam „superstrukture“ i „države“ spadaju pojmovi „političkog društva“ i „građanskog društva“: država je „političko društvo“ plus „građansko društvo“ odnosno „hegemonija oklopljena prinudom“. Drugim riječima, država raspolaže dvostrukim aparatima uticaja: „ugnjetačkim“ i „ideološkim“, represivnim i nerepresivnim. Sami „državno ugnjetački aparati“ (vlada, administracija, policija, armija, sudstvo, zatvori) pripadaju javnom području i funkcionišu na prinudi, prisili, sili pa i nasilju, dok „državni ideološki aparati“ (porodica, škola, sredstva informisanja, kulturne i naučne institucije, crkve) najvećim dijelom pripadaju „privatnom području“ i

funkcionišu na ideologiji i socijalizaciji.

Dakle, da bi ideje postale nekim dominantnim, vladajućim mišljenjem ili dominantnom, vladajućom ideologijom, potrebno je da se ostvare kao dominantni hegemonijski obrazac mišljenja i dominantno hegemonijsko mišljenje. Ideje i mišljenja se moraju legitimirati kao vladajuće mišljenje, kao „opšte mišljenje“ (*senso comune*), kao konsenzus i *Weltanschaung*, odnosno kao hegemonija. Na taj način u „civilnom“, odnosno „građanskom društvu“ (*società civile*) grupe ostvaruju *pristanak*, legitimirajući svoje vrijednosti, ideje i shvatanja kao *opšte*. Promjene u ekonomiji i politici su moguće ukoliko dođe do promjena u kulturi. Time se pokazuje značaj kulturne hegemonije (Kovačević, 1986).

Neoliberalizam se na globalnom području širi upravo kao kulturna, ekonomska i politička hegemonija.

Poput Gramšija, koji je govorio o značaju kulturne hegemonije, i teoretičari Frankurtske škole a, posebno Horkhajmer i Adorno, osvrnuli su se na mehanizme uticaja „*kulture industrije*“ u društvu.

Prema njihovom mišljenju, moderna civilizacija je civilizacija „masifikacije“, tj. civilizacija „masovnog društva“ i „industrijske kulture“. Moderno društvo prolazi „kroz filtere kulturne industrije“ u kojem „tehnička racionalnost“ postaje „racionalnost gospodstva“ (Horkheimer, Adorno, 1974: 133).

Herbert Markuze je govorio o ulozi sredstava informisanja u manipulativnom postupku stvaranja „čovjeka jedne dimenzije“. Sasvim ispravno je isticao da sredstva informisanja „donose propisane stavove i navike, izvjesne emocionalne i intelektualne reakcije koje povezuju, više ili manje ugodno, konzumatore s proizvođačima, a preko ovih s cjelinom. Proizvodi indoktriniraju i manipuliraju; oni proizvode krivu svijest koja je imuna spram svoje krivosti. Kad ovi beneficijalni proizvodi postaju pristupačni sve većem broju ljudi u sve više slojeva, tada indoktrinacija koju oni nose prestaje biti publicitet; ona postaje način života. To je dobar način života – mnogo bolji nego prije – i, kao takav, on se protivi kvalitativnoj promjeni. Tako nastaje model *jednodimenzionalne misli i ponašanja* u kome su odbijene, ili reducirane na određenja univerzuma postojećeg, one ideje, aspiracije i objektivne mogućnosti koje, po svom sadržaju, transcendiraju postojeći svijet rasuđivanja i akcije. One su redefinisane racionalitetom danog sistema i njegova kvantitativnog rasta“ (Marcuse, 1968: 30).

Semantički postupak konformizacije individua, indoktrinacije i negacije kritičke i „transcendentne“ svijesti, kao prepostavka ostvarenja neoliberalne hegemonije, temelji se na medijskoj manipulaciji. Ali, i ne samo na njoj.

Pored toga što država raspolaže represivnim institucijama (preko kojih

koristi prinudu, prisilu i silu), ona koristi *ideološke aparate* koji se temelje na nekoj vrsti ideologije. U ove „aparate“ spadaju: školski, porodični, pravni, politički, sindikalni, informacioni, kulturni, državni ideološki aparati (Altiser, 2015).

Dakle, država raspolaže dvostrukim aparatima uticaja: „ugnjetačkim“ i „ideološkim“. Prvi se temelje na *sili*, a drugi na *ideologiji*. Preko državnih ideoloških aparata širi se jedna koncepcija svijeta, ideologija i doktrina, ubjedjenje i shvatanje, pogled na svijet.

U neoliberalnim državama, i onim orijentisanim prema neoliberalizmu, obrazovanje se izgrađuje na principima neoliberalne doktrine. Navećemo primjer iz Slovenije. U slovenačkim školama se uvodi neoliberalna doktrina, kako bi se učenici učili da „pravilno razmišljaju“ da bi se - *obogatili*. U školi će se učiti o značaju novca u životu, finansijskoj pismenosti, preduzetništvu i neoliberalnim kompetencijama. Na nastavi će tinejdžeri, u dobi od 13 – 19 godina, učiti o tome da se razlike između bogatih i siromašnih temelje na boljim navikama bogatih u raspolaganju novcem.

U prvoj nastavnoj jedinici (*Šta moram promijeniti da bih imao više novca?*) se ističe uloga i značaj novca, kako bi djeca razvijala drugačiji odnos prema novcu i postala uspješnija. Smatra se da puno toga ljudi moraju promijeniti u svojim glavama, kako bi razvili drugačiji odnos prema novcu i postali uspješni. Iстиče se da, ako hoće više novca, ljudi moraju promijeniti način razmišljanja. Tvrđnja da su bogataši bogati samo zato što imaju bolje navike postupanja sa novcem krije individualizaciju odgovornosti – na jednoj strani, individualizaciju zasluga bogatih, a na drugoj – individualizaciju krivice siromašnih. Tako proizlazi da nije društvo sa svojim neoliberalnim kleptomanskim, pljačkaškim i neodgovornim oligarhijama krivo za postojanje lošeg stanja u društvu, nego da su za to krivi sami siromašni pojedinci zato što ne znaju postupati sa novcem. To je opasna ideologija, mada je karakteristična za vrijeme u kojem živimo.

Kroz ponuđene nastavne jedinice, mladi će se edukovati u prezentovanim znanjima o tome kako preživjeti sa džeparcem, zatim kako zaraditi dodatni evro, koje zanimanje odabratи, gdje i kako štediti, kako sebi postaviti određene finansijske ciljeve i ostvariti ih, kako osnovati preduzeće i slično. U 50 srednjih škola u Sloveniji već se izvodi dodatna nastava o preduzetništvu (*podjetniški krožek*).

Neoliberalna edukacija počinje svake godine sa motivacijskim vikendom, zatim, slijedi prepoznavanje vlastitih poslovnih ideja, modelovanje koncepta za razvoj vlastitog proizvoda, upoznavanje sa metodologijom poslovnog modelovanja i konceptom prototipiranja. I na kraju, uči se kako da se pridobiju klijenti, da se unaprijedi prodaja, traže poslovni partneri i investitori. Dakle, riječ

je o promovisanju novog pogleda na svijet. Intencija je neoliberala da se srednjoškolci osnaže da mogu lakše doći do cilja, a da se ne žale stalno na državu.

Inače, slovenački osnovnoškolci se o ličnim finansijama uče u petom i šestom razredu osnovne škole na predmetu *Domaćinstvo*. Dio tog predmeta nosi naziv *Ekonomika domaćinstva*, u okviru kog se učenicima govori kako da se postave unutar porodice, upravljujući ljudskim resursima, vremenom, energijom, hranom, zdravljem, vrijednostima i okolinom. Učeći o vrijednostima, uče i o novcu, njegovoj funkciji, njegovoj ulozi kroz istoriju, pripremaju finansijski plan godišnjih troškova i upoznaju se sa terminima kao što su tekući račun, dionice, plaćanje na rate, itd. O preduzetništvu bi djeca trebala učiti u svim predmetima. Svi nastavni planovi za osnovne i srednje škole su 2008. godine bili prerađeni na način da sadrže *osam ključnih kompetencija*, kao što su: sporazumijevanje na maternjem jeziku, zatim sporazumijevanje na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u nauci i tehnologiji, digitalna pismenost, učenje učenja, socijalne i državne kompetencije, samoinicijativnost i preduzetništvo, te kultura i izražavanje. Učenje ovih kompetencija predstavlja izraz volje i preporuke Evropske unije, koja kompetenciju, samoinicijativnost i preduzetništvo određuje kao *sposobnost pojedinca za ostvarivanje sopstvenih ideja*. Zato pojedinac mora biti u stanju uočavati raspoložive prilike za lične, profesionalne i/ili poslovne aktivnosti, što znači da mora razumjeti ekonomiju, prilike i izazove, sa kojima se susreće preduzetnik. Smatra se bitnim da osoba zna ocijeniti vlastite prednosti i nedostatke, te da ima sposobnost da ocijeni i po potrebi prihvati rizike. Preporuka Evropske unije je, takođe, u skladu sa ideologijom individualizacije odgovornosti za vlastiti život, a riječ kompetencija nije samo sinonim za riječ znanje; kompetencije su troškovima ograničena znanja, vitka znanja, znanja po mjeri kapitala, znanja čija osnovna namjena nije zadovoljstvo radnog čovjeka već pragmatičnost, efektivnost i profit kapitala. Analiza nastavnog procesa, putem kompetencija, predstavlja pokušaj da znanje postane mjerljivo, što je vizija neoliberalizma. Poznati ideolog neoliberalizma, Milton Friedman, isticao je da je školovanje oblik investiranja u ljudski kapital, kao što postoji i investiranje u mašine, zgrade i slično, kao oblike neljudskog kapitala. Uloga i funkcija obrazovanja se odnosi na povećanje ekonomske produktivnosti ljudskog bića. Ako pojedinac u tome uspije u društvu, biće nagrađen dobijanjem veće naknade za svoj rad. Prema tome, kada se govori o ideologiji ljudskog kapitala, zapravo se radi o podređivanju rada i osobe kapitalu, za kojeg je kvalitetan proizvod školskog sistema onaj pojedinac koji se osjeća odgovornim za svoj uspjeh i koji je zato zauvijek prisiljen na ulaganje u sebe, na poboljšanje vlastitih kompetencija (Kurtović, 2015).

Dakle, obrazovanje ima značajnu ulogu u širenju neoliberalne doktrine.

U svom diskursu o rješenju problema održivog razvoja, Ujedinjene nacije su preporučile *deset ciljeva održivog razvoja*, od kojih se jedan sasvim razumljivo odnosi i na obrazovanje.

Međutim, treba reći da je i koncept održivog razvoja neoliberalno definisan u smislu „*obezbeđivanja efektivnog obrazovanja*“ s ciljem formiranja vještina „dobrog građanina“ koji bi bio osposobljen za „pronalaženje pristojnih poslova“ (Saks, 2014: 460). Eto, to je neoliberalni koncept primijenjen u oblasti obrazovanja, naravno u društвima razvijenog standarda. Ali, kako da se primjeni u siromašnim zemljama, čije stanovništvo pa, prema tome, i mladi žive u siromaštvu i bore se da prežive!?

Pod uticajem neoliberalizma, kritičko i humanističko obrazovanje se potiskuju, a nameće se ono obrazovanje koje je *pragmatskog i merkantilističkog* karaktera.

Takvo obrazovanje sužava „vidike i poimanje“, ono će „obeshrabriti slobodnu misao“, a ljude učiti „da budu poslušni“. U tom smislu *neoliberalna korporativizacija univerziteta* snažno nameće „kulturu poslovne ‘produktivnosti’“ na različite načine, pa i preko standardizovanih testova, ali i drugih sredstava, koja „pouzdano ubijaju volju za učenjem“ i „od studenata stvaraju materijal za lako oblikovanje i manipulaciju“. Upravo se tako napušta koncept humanističkog, kritičkog obrazovanja, onog obrazovanja koje će „omogućiti da sledi sopstveni put i razvoj kreativnosti i slobode misli“ (Čomski, 2016: 34-36).

Neoliberalno, korporativno obrazovanje je suprostavljeno idealima Humanizma i Renesanse, Prosvjetiteljstva i uopšte kritički i humanistički orijentisanog obrazovanja. Pod snažnim uticajem neoliberalizma, obrazovanje u potpunosti postaje komercijalizovano i podređeno snažnim interesima korporacija, njihovog biznisa i kapitala, što za posljedicu ima - *pad kvaliteta obrazovanja*. Neoliberalna ekonomска ideologija tržišnog fundamentalizma je Univerzitet kritičkog i humanističkog znanja pretvorila u Univerzitet pragmatičkog znanja i vještina potrebnih tržištu. Njegov zaštitni znak postala je „Bolonja“, odnosno Bolonjski koncept univerziteta.

Neoliberalizam je stvorio Bolonjski koncept obrazovanja čiji je cilj ostvarivanje profita, a ne kritičke i humanističke svijesti. Ako se može govoriti o pozitivnim elementima Bolonjskog koncepta obrazovanja, on se odnosi na skraćeno vrijeme studiranja, pa i više demokratičan odnos između nastavnog osoblja i studenata. Ali, ipak, on u sebi i sobom nosi simplifikaciju nauke i nastave. Nastavni proces je primaran, a naučni sekundaran (osim onog profitabilno orijentisanog). Bolonjski

univerzitet nema duhovnu i kritičku, humanističku misiju i ulogu, već tehničku; bolonjski univerzitet nije medij razvijanja humanističkih vrijednosti već medij transfera znanja; nastavnik je prenosnik znanja, a znanje se kvantifikuje. Ova nametnuta američka komercijalizacija obrazovanja znači „srednjoškolizaciju“ visokog obrazovanja, u kojem su profesori postali učitelji, a studenti đaci. Gubi se prometejski, a nameće epitemejski duh tupavosti i zaglupljivanja. U neoliberalnom konceptu obrazovanja, potiskuju se društveno-humanističke nauke, a favorizuju tehničke i tehnizovane nauke i fakulteti. Sve to u cjelini znači degradaciju i dekadenciju visokog obrazovanja pa, prema tome, znači i uništavanje kritički i humanistički orijentisanog Univerziteta.

Neoliberalizam razvija mehaničke vještine, ne podstičući stvarnu kreativnost, autonomost, individualnost i nezavisnost. Čomski i ističe da je u pitanju naglasak na ocjenjivanju „djece i nastavnika“, gdje „se učenje svodi na pripreme za testove“. Nije to bezazlen postupak već je ovo testiranje, posmatrano u manipulativnom smislu, veoma „ozbiljna stvar“, gdje „testovi utiču kako na sudbinu učenika, tako i nastavnika“. Sada se nastavnici „ne rangiraju prema svojoj sposobnosti da pomognu djeci da ostvare svoje potencijale i istraže svoja kreativna interesovanja. Te stvari ne podliježu testovima. Nastavnik ne može da bude kreativan, maštovit niti da uzima u obzir različite potrebe učenika. Učenici, s druge strane, ne mogu da slijede svoja interesovanja, jer moraju da uče za sutrašnji kontrolni zadatak. A od rezultata testova zavisi i budućnost učenika i nastavnika. Za početak, ne morate sve vrijeme ocjenjivati ljude ... Oni ne moraju stalno bivati rangirani prema nekim vještačkim standardima. Sam sistem vrjednovanja je potpuno vještački. Vi rangirate, ali to je uglavnom besmisленo i samo po sebi štetno. Pretvara nas u osobe koje svoje živote posvećuju boljem rangiranju, umjesto da činimo stvari koje su vrijedne i važne“. Ovakav instrumentalni i neracionalni vid ocjenjivanja u osnovnoj školi, veoma je razoran. Jer, kad djeca „stignu do trećeg razreda, stvara se podjela na glupe i pametne. Ako si svrstan među glupe, onda te škola tretira na potpuno drugačiji način nego kad si među pametnjima. Zamislite šta to čini djeci. Ona to veoma ozbiljno shvataju, što je pogubno za njih, a pritom nema nikakve veze sa obrazovanjem“. „Možda nećete biti sjajni u školi, ali ćete biti odličan umjetnik. Šta je loše u tome? To je samo drugačiji način da živite ispunjenim životom, da oplemenite i sebe i one oko vas“. Tako se pokazuje da je ideja rangiranja i klasifikovanja veoma štetna jer je dio sistema koji treba da stvori tzv. „ekonomskog čovjeka“. U suštini, „to je neko ko racionalno kalkuliše kako da poboljša sopstveni status i svoje bogatstvo, ne obraćajući pažnju ni na šta drugo. Ko teži da gomila materijalna dobra,

jer je to ono što može da se izmjeri. Ako ste dobri u tome, onda ste racionalna osoba koja donosi odluke na osnovu činjenica. Povećavate svoj 'ljudski kapital' koji možete da prodajete na tržištu ... O kakvom to čovjeku govorimo? Da li je to ljudsko biće koje želimo da stvorimo? Svi ti mehanizmi – testiranje, procjenjivanje, mjerjenje, vrjednovanje – prisiljavaju ljudе da razviju takve osobine... A takve ideje imaju svoje posljedice ..." (Čomski, 2015).

Davnih 40-tih godina XX vijeka, Karl Manhajm je, sasvim, dobro istakao ulogu obrazovanja u postupku ostvarivanja *socijalne kontrole*. Posebno je tvrdio da „obrazovne metode“ uopšte „ne nastaju odvojeno“ već uvijek „u sklopu opštег razvoja ‘socijalnih tehnika’“. Obrazovanje je „jedan od načina da se utiče na ljudsko ponašanje“, ono je „sredstvo društvene kontrole“. Bilo kakva promjena socijalne kontrole sasvim jasno se odražava i „na obrazovanje“ (Manhajm, 2009: 96-97).

Neoliberalni tržišni, komercijalni i profitabilni principi određuju sve pa, prema tome, i *obrazovni sistem i naučna istraživanja*. Tržište je *spiritus movens* neoliberalizacije obrazovanja. Ideja uma i humaniteta sada je zamijenjena i nadomještena neoliberalnom komercijalizovanošću i pragmatičnošću. Tržište postepeno ulazi u prostore Univerziteta, uspostavljajući preko politike kontrolu nad njim, što za posljedicu ima gubitak njegove autonomije. Kroz razne besmislene i stupidne kvantifikacijske postupke vrednovanja, akreditacija, evaluacija i samoevaluacija (unutrašnjih i vanjskih, eksternih i internih, "licenciranih" i "sertifikovanih") – kao privida autonomije – uspostavlja se kontrola Univerziteta. Sve postepeno postaje zavisno od korporativnih, komercijalnih, tržišnih interesa i korporacija koje naručuju i finansiraju komercijalne naučno-istraživačke projekte.

Na taj se način ostvaruje neoliberalni povezanost između univerziteta i korporacija, odnosno nauke i biznisa. „Univerziteti imaju istraživače i naučnike, korporacije imaju novac“. Međutim, ovaj naizgled jednostavan spoj ima i svoje društvene i kulturne posljedice, a one se odnose na izraženi korporativni napad na obrazovni sistem što, zapravo, implicira kako napad na nacionalnu istoriju, tako i napad na nacionalnu kulturu i nacionalne vrijednosti (Marlou, Robertson, 2003: 90, 96).

Kako je napad na obrazovanje zapravo napad na nacionalnu kulturu i njene vrijednosti, jačanje neoliberalnih školskih i obrazovnih institucija generiše nacionalnu deidentifikaciju, pa i nacionalnu dezintegraciju. A, upravo, to i odgovara neoliberalizmu, kojem smetaju bilo kakve barijere.

U neoliberalnim okvirima, profitabilno uspješna komercijalizacija

obrazovanja daje mogućnost univerzitetima da na tržištu zarade novac tako da sada neoliberalni „univerzitetski zvaničnici pozdravljaju potencijalne nove izvore koji im mogu pomoći da finansiraju program koji obećava ili da spreče nailazeći deficit. Oni željno istražuju priliku i računaju prihode koje će doneti“ (Bok, 2005: 98).

Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema. Neoliberalno orijentisano obrazovanje negira kritičko mišljenje i implicira izbacivanje iz nastavnih planova disciplina kritičkog mišljenja, kao što su filozofija i sociologija. Univerzitet je nekada bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studenata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija.

Univerzitet je tehnički servis neoliberalnog korporativnog kapitalizma. Postao je Trojanski konj, koji uništava kritičku i humanistički orijentisani misao Univerziteta.

Pored ovog *komercijalnog* problema, koji razara obrazovanje, treba pomenu i još jedan problem, koji se odnosi na *političku dimenziju obrazovanja* i obrazovnog sistema u totalitarnim političkim praksama i totalitarnim društvima, koji predstavljaju i refleksiju samog neoliberalizma. S obzirom da je ideal totalitarnih političkih praksi izgradnja zatvorenog, svojevrsnog koncentracionog logora, jasno je da u njemu i obrazovanje dobiva određeno bitno značenje.

Roza Kori uzima za primjer klimatske promjene, kao razlog za kontrolu društva. U tom smislu Kori navodi *Agendu 21* Ujedinjenih nacija, tvrdeći da je „Agenda 21 šematski plan, akcioni plan za uspostavljanje apsolutne kontrole nad svom vodom, zemljom, svim biljkama, mineralima, infrastrukturom, sredstvima za proizvodnju, edukacijom, energijom, informacijama i svim ljudskim bićima na svetu“. Za Rozu Kori, *Agenda 21* predstavlja totalitarni plan korporacijskog otimanja resursa od strane svjetske vlade. Zapravo, riječ je o uspostavljanju apsolutne totalitarne kontrole nad pojedincima i nad društvom, preko nametanja koncepta „održivog razvoja“. Da bi postupak bio uspješan, neophodno je neutralisati opoziciju, ideološkim konceptom *komunitarizma*. Osnovna ideja komunitarizma je da individualna i socijalna prava ne predstavljaju aksiom i konstantu već da se oni moraju izbalansirati sa pravima zajednice. Upravo, za *Agendu 21* je to globalna zajednica sa svjetskom vladom, koja određuje i kontroliše nivo ličnih prava. Kako *Agenda 21* insistira na promjeni starog načina razmišljanja, istovremeno ona insistira i na njegovoj standardizovanoj promjeni i izgradnji novog oblika razmišljanja i nove svijesti, što je moguće pomoći – *obrazovanja* (Kori, 2014).

Tako se pokazuje da je globalnom, neoliberalnom, *novom svjetskom poretku i novoj svjetskoj vlasti* neophodno obrazovanje koje uspješno ostvaruje manipulativni postupak zaglupljivanja i depersonalizovanja ljudi u osobe koje nemaju dušu, ali se mogu potpuno programirati, kao mašine. Potrebno je standardizovano globalno obrazovanje, koje će uspješno modelirati ljudsku svijest i zaglupiti je. Takvo obrazovanje je samo dio šire strategije socijalne kontrole. A, to i jeste ideal, kojem teži neoliberalizam u manipulativnom postupku ostvarenja svoje hegemonije i distopije.

Ideali stvaranja društvene jednakosti nestaju sa pojavom neoliberalne globalizacije, koja se pokazuje kao distopijska jer onemogućava stvaranje i dje-lovanje efikasne utopijske svijesti. „Globalizacija je neoliberalna distopija planetarnog doba. Ona je nastavak postmoderne drugim sredstvima. Nakon kraja vladavine planetarne utopije komunizma u XX. stoljeću, ostali su samo parauto-pijski i/ili mesijanski projekti budućnosti kao povratka iskonu. Distopija je stoga ne samo ontologiski status čovjeka i svijeta oslobođena zamišljanja idealne društvene jednakosti“ (Paić, 2005: 131).

Veoma moći globalizacijski procesi su doveli do snažnog jačanja neoliberalnog projekta organizovanja društva i zbog toga do erodiranja *socijalne države*, odnosno *države blagostanja*. Na mjesto državne socijalne zaštite i socijalnih davanja za kulturu, zdravstvo, nauku, školstvo i obrazovanje, neoliberalizam je nametnuo hegemoniju kojom je minimizirao ulogu države u društvu i, pod snažnim pritiskom transnacionalnog kapitala, uveo tržišni princip organizovanja društava koji je doveo do ekstremnog povećanja nezaposlenosti, bijede i siromaštva, pada životnog standarda, stvaranja ogromnih socijalnih razlika između bogatih i siromašnih na globalnom i na lokalnom nivou. Tako se pokazuje da je *globalizacija istovremeno i glokalizacija*.

ZAKLJUČAK

Neoliberalizam se umrežio i involvirao u sva područja ličnog i društvenog života. Na taj način je postao totalitarnom, neoimperijalnom hegemonijom, koja je obuhvatila ekonomiju, korporativne finansijske institucije, politiku, školstvo, kulturu i medije, muziku i film, časopise, nauku, sport, investicije, „pomoći“, obuke i „radionice“, itd. Kao teorijski diskurs i doktrinarna paradigma, neoliberalizam je ostvario *hegemoniju*. Ova neoliberalna hegemonija se ostvaruje tako što se nameću i vrijednosti, kao i način razmišljanja i vođenja ekonomije, politike, kulture, medija, zdravstva, obrazovanja, sporta, kulture itd. Na taj način se

monopol mišljenja nameće društvenim praksama, čime se ostvaruje hegemonija.

Ekonomski, socijalno i ekološki posmatrano, profitabilno socijal-darvinski-stički, merkantilistički orijentisana neoliberalna doktrina ugrožava ne samo temeljne progresivne i humanističke vrijednosti nego i opstanak čovjeka i ljudske civilizacije.

Neoliberalna hegemonija proizvodi velike probleme tako da se, kao što se razvijaju kritički osvrti koji se suprostavljaju globalizaciji kakvu imamo, pojavljuju i kritički osvrti prema neoliberalnoj paradigmi i neoliberalnoj hegemoniji. U tom smislu neki kritički i humanistički orijentisani teoretičari, sasvim ispravno, smatraju da, iako ne mogu promijeniti svijet u kojem živimo, ipak mogu i moraju da ukažu na pošast recepcije neoliberalne hegemonije. A, to znači da se mora pronaći sasvim drugačija paradigma prije nego što se stvarno suočimo sa katastrofalnim posljedicama prijeteće kataklizme. A, ta paradigma mora da inkorporira i drugačiji odnos prema obrazovanju nego što je ovaj neoliberalni.

LITERATURA

- Altiser, L. (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*. Beograd: Karpos.
 - Balj, B. (2013). *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*. Zrenjanin: IP Beograd.
 - Bauman, Z. (2003). „Turisti i vagabundi“. u: Vuletić, V. (prir.). *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 - Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
 - Berč, K., Mihnenko, V. (2012). *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretku?*. Beograd: Zavod za udžbenike.
 - Bok, De. (2005). *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*. Beograd: CLIO.
 - Čomski, N. (1999). *Šta to (u stvari) hoće Amerika*. Beograd: Institut za političke studije.
- Čomski, N. (2015). *Sistem vrjednovanja učenika i nastavnika vještački*. Dostupno na: <http://www.6yka.com/novost/87359/comski-sistem-vrijednovanja-ucenika-i-nastavnika-vjestacki>
- Čomski, N. (2016). *Jer mi tako kažemo*. Beograd: Službeni glasnik.
 - Čomski, N. (2017a). *O anarhizmu*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
 - Čomski, N. (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa*

koncentracije bogatstva i moći. Novi Sad: Akademска knjiga.

- Dušanić, B. J. (2015). *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka.* Beograd: Catena mundi.
- Horkheimer, M., Adorno, T. (1974). *Dijalektika prosvjetiteljstva.* Sarajevo: Veselin Masleša.

<https://www.skolegijum.ba/tekst/index/606/neoliberalizam-u-skolama>

Katić, N. (2008). *Kriza etike i etika krize;* Dostupno na: <https://nkatic.wordpress.com/2008/12/30/kriza-etike-i-etika-krize/> (08.10.2018).

Kori, R. (2014). *Agenda 21 je plan UN za porobljavanje čovečanstva od strane globalnog korporativnog sistema.* Dostupno na: <http://www.intermagazin.rs/roza-kori-agenda-21-je-plan-un-za-porobljavanje-covecanstva-od-strane-globalnog-korporativnog-sistema/>

- Kovačević, B. (1986). *Gramsci i marksizam (Koncepcija hegemonije Antonija Gramscija).* Banja Luka: Glas.
- Kurtović, E. (2015). *Neoliberalizam u školama.* Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/606/neoliberalizam-u-skolama>
- Manhajm, K. (2009). *Dijagnoza našeg vremena: ratni eseji jednog sociologa.* Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Marcuse, H. (1968). *Čovjek jedne dimenzije.* Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marlou, M., Robertson, H. (2003). „Homogenizacija školstva“. u: Mander, Dž., Goldsmit, E. (prir.). *Globalizacija – argumenti protiv.* Beograd: CLIO.
- Milutinović, V. (2014). *Neoliberalna bajka: kritika neoliberalne ideologije.* Beograd: Dosije studio.
- Moris, D. (2003). „Slobodna trgovina: veliki uništitelj“. u: Mander, Dž., Goldsmit, E. (prir.). *Globalizacija – argumenti protiv.* Beograd: CLIO.
- Paić, Ž. (2005). *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija.* Zagreb: Antibarbarus.
- Saks, D. Dž. (2014). *Doba održivog razvoja.* Beograd: Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj - Službeni glasnik.

FUTURE OF UNIVERSITIES

Summary

In a contemporary globalization age, all societies and its institutions, as well as institutional systems, are in exceptionally accelerated and turbulent changes. In such transformation changes is education and University as a scientific, teaching and educational institution. Under the influence of neoliberal economic doctrine and practice are those changes even more emphasized and they, primarily, refer to incorporating of commercial and profitable values in educational institutions so, therefore, the University also. In that way achieved is the deconstruction of a critical humanistic spirit of education within which the critical thought is turned into knowledge as a pragmatic quantum of knowledge as goods necessary to function as some kind of instant recipe of practical solutions. Instead of critical humanistic knowledge, neoliberal oriented education produces pragmatic knowledge and skills.

Keywords: hegemony; neoliberalism; education; University; values

PREGLEDNI RAD
UDK: 378.014.4:316.422(497.6)

BOLONJSKI PROCES – PUT PREMA ZAJEDNIČKOM EVROPSKOM PROSTORU VISOKOG OBRAZOVANJA

akademik prof. dr Slavo Kukić

Apstrakt: Temeljno pitanje na koje se pokušava odgovoriti je pitanje što je krajnji cilj Bolonjskog procesa – društvo znanja na zajedničkom evropskom prostoru visokog obrazovanja ili zadovoljavanje neoliberalnih trendova, servisiranje potreba krupnog evropskoga kapitala u njegovoј utakmici na svjetskom tržištu? Ovo potonje je sud koji se, temeljem cjelovitije analize, u radu sugerira. Samo tako je moguće objasniti masu manjkavosti koje ideja ne uspijeva prikriti, a kojih ni ne bi bilo da je cilj bio zaokruženo evropsko društvo znanja, a ne parcijalni interes kojemu se podrediti želi i sfera obrazovanja. Te manjkavosti, koje su konceptualne naravi, tako zorno je moguće identificirati na općoj evropskoj ravni, a moguće ih je markirati i na konkretnim slučajevima realizacije obrazovne reforme u pojedinačnim slučajevima. U ovom radu je u toj funkciji iskustvo BiH – i sve nedorečenosti bolonjskog procesa koje se prelамaju u njezinom reformiranju vlastitoga visokoobrazovnog sustava.

Ključne riječi: Bolonjski proces; evropski prostor visokog obrazovanja; BiH; bolonjska reforma

UVOD

Bolonjski proces je sinonim za reformu visokog obrazovanja u kojoj danas, manje ili više intenzivno, sudjeluje čak 48 zemalja. Obično se operira podatkom da se radi o 48 evropskih zemalja. No, to je samo dijelom točno, jer, zemljopisne granice Evrope su probijene prijemom dviju transkontinentalnih država, Rusije i Turske, a u bolonjskom procesu se, osim njih, u međuvremenu priključio veći broj zemalja i izvan evropskoga prostora – Azerbejdžan, Armenija, Gruzija, Kazahstan.

Cilj tako koncipirane reforme je jedinstveni evropski prostor visokog obrazovanja u zemljama s različitim političkim, kulturnim i akademskim tradicijama,

utemeljen na zajedničkim ključnim vrijednostima – slobodi izražavanja, autonomiji sveučilišnih institucija, akademskim slobodama, slobodi kretanja studenata i sveučilišnog osoblja (vidjeti, <http://www.ehea.info/>) – te povećanje njegove konkurentnosti i kvalitete u odnosu na ostale, prije svega razvijene zemlje.

Stvaranje takvog prostora visokog obrazovanja oficijelno započinje donošenjem *Bolonjske deklaracije* 1999. godine.

Međutim, preispitivanje mesta i uloge univerziteta je počelo znatno ranije – i na izvjestan način ga se može pratiti od sredine pedesetih godina XX stoljeća i Evropske kulturne konvencije, usvojene u Parizu 1954. godine. Bitno značajniji dokument od ovoga je, međutim, *MagnaCharta Universitatum* (Veličke povelje univerziteta) iz 1988. godine, usvojena povodom obilježavanja 900 obljetnice formiranja prvog sveučilišta, također u Bologni, kojom se definira pojam autonomije visokoškolske ustanove, ali i utvrđuju osnovna načela u pogledu realizacije visokog obrazovanja. *MagnaCharta Universitatum* se, još konkretnije, zalaže za striktno poštivanje i u budućnosti četiri temeljna načela evropske sveučilišne tradicije – autonomije sveučilišta u odnosu na svaku političku vlast i centre ekonomске moći; jedinstva nastave i istraživanja na sveučilištima kako bi se mogli pratiti potrebe i zahtjevi društva, ali i napredak znanstvene spoznaje; slobode istraživanja i nastave koje, svatko na svoj način, moraju osigurati i vlade i sveučilišta; na koncu, uloge sveučilišta kao baštinika i čuvara evropske humanističke tradicije, što od sveučilišta traži da nadiđu svoje zemljopisne i političke granice i afirmiraju potrebu različitih kultura da jedna drugu upoznaju i jedna na drugu utječu. A sve to su temelji i kasnijeg jedinstvenog evropskoga visokoobrazovnog prostora na kojem istrajava i Bolonjska deklaracija (*MagnaCharta Universitatum* U:Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata, 2011: 41-42)

Dvije godine prije Bolonjske deklaracije, potom, datira i *Lisabonska konvencija*, kojom se regulira postupak priznavanja diploma u zemljama potpisnicama. Konvencija je na prijedlog Komiteta za visoko obrazovanje Vijeća Evrope i Odjeljenja za visoko obrazovanje u Evropi UNESCO-CEPES usvojena u Lisabonu 1997. Godine. Lisabonsku konvenciju je 2004. godine ratificirala i Bosna i Hercegovina

Na koncu, Bolonjskoj deklaraciji je prethodila i *Sorbonska deklaracija* iz 1998. godine, usvojena tijekom obilježavanja 700 godina pariškoga Sveučilišta Sorbona– koja puno temeljitije od svih prethodnih govori o Evropi znanja te otvorenom evropskom prostoru visokog obrazovanja.

BOLONJSKA DEKLARACIJA

Bolonjska deklaracija je dokument, usvojen u zadnjoj godini XX stoljeća. Dogodilo se to 19. lipnja 1999. Godine na zajedničkom sastanku ministara obrazovanja 29 evropskih zemalja. Bolonjsku deklaraciju su potpisale sve tadašnje članice EU, potom države, izuzev Cipra, koji će pet godina kasnije pristupiti EU, te Bugarska i Rumunjska, koje će EU pristupiti tek 2007. godine. Na koncu, među 29 zemalja potpisnica s prostora bivše Jugoslavije bila je samo Slovenija. Sve ostale su joj pristupile naknadno – Hrvatska 2001. godine, BiH, Srbija, Crna Gora i Makedonija 2003. godine. U pitanju je, zapravo, relativno kratak dokument, ali i dokument koji je obilježio evropski, i ne samo evropski, sustav obrazovanja u prethodna dva desetljeća, njegovu reformu koja je u javnosti poznatija kao *Bolonjski proces*.

Ima li se pod lupom analize samo Bolonjska deklaracija, dakle dokument usvojen u Bologni 1999. godine, u njoj je moguće markirati šest temeljnih ciljeva:

Prihvaćanje sustava lako prepoznatljivih i usporedivih stupnjeva, među ostalim uvođenjem dodatka diplomi (*Diploma Supplement*), kako bi se promicalo zašljavanje evropskih građana i međunarodna konkurentnost evropskog sustava visokog obrazovanja.

Prihvaćanje sustava temeljenog na dvama glavnim ciklusima, preddiplomskom i postdiplomskom. Pristup drugom ciklusu zahtijeva uspješno završen prvi ciklus studija koji mora trajati najmanje tri godine. Stupanj postignut nakon prvog ciklusa treba odgovarati evropskom tržištu rada odgovarajućom razinom kvalifikacije. Drugi ciklus vodit će k magisteriju i/ili doktoratu, kao što je to slučaj u mnogim evropskim zemljama.

Uvođenje bodovnog sustava, kao što je ECTS, kao prikladnog sredstva u promicanju najšire razmjene studenata. Bodovi se mogu postizati i izvan visokoškolskog obrazovanja, uključujući i cjeloživotno učenje, pod uvjetom da ih prizna sveučilište koje prihvaca studenta.

Promicanje mobilnosti prevladavanjem zapreka slobodnom kretanju, posebice: studentima dati priliku za učenje, omogućiti im pristup studiju i relevantnim službama; nastavnicima, istraživačima i administrativnom osoblju priznati i valorizirati vrijeme koje su proveli u Europi istražujući, predajući ili učeći, bez prejudiciranja njihovih statutarnih prava.

Promicanje europske suradnje u osiguravanju kvalitete u cilju razvijanja usporedivih kriterija i metodologija.

Promicanje potrebne europske dimenzije u visokom školstvu, posebice u razvoju nastavnih programa, međuinstitucionalnoj suradnji, shemama mobilnosti i integriranih programa studija, obuke i istraživanja (https://hr.wikipedia.org/wiki/Bolonjska_deklaracija).

Jedan broj autora, koji se teorijski bave Bolonjskim procesom, smatraju da se iz obaveza potpisnika Bolonjske deklaracije u prvom desetljeću novog milenija, apostrofirati treba njihovo opredjeljenje da se ostvare dva bitna cilja. Prvo, „usvajanje jedinstvenog sistema lako prepoznatljivih i međusobno usporedivih akademskih zvanja, koji će omogućiti zapošljavanje njihovih nosilaca na cijelom području evropskog visokog obrazovanja i unaprediti međunarodnu konkurentnost evropskog visokog školstva; ovaj sistem podrazumijeva osnovne studije u trajanju od najmanje tri godine, kao i postdiplomske studije za stjecanje zvanja mastera i/ili doktora“ i drugo, „usvajanje Evropskog sistema prijenos-a i akumulacije bodova (ECTS - *European Credit Transfer and Accumulation System*), sredstva podobnog za osiguravanje najveće moguće pokretljivosti studenata na jedinstvenom području evropskog visokog obrazovanja; bodovi iz ovog sistema mogu se stjecati i van redovnih studija, pri pohađanju nastavnih programa koji obuhvaćaju različite vidove permanentnog obrazovanja, pod uslovom da takve programe priznaje univerzitet na koji se polaznik želi upisati.“ (Vukasović, 2012: 243)

Apostrofirani ciljevi su, kasnijim ministarskim konferencijama zemalja članica Bolonjskog procesa, stalno dograđivani. U tom kontekstu naročito značajne su ministarske konferencije održane u Pragu (2001.), Berlinu (2003.), Bergenu (2005.), Londonu (2007.), Leuvenu (2009.), te Budimpešti i Beču (2010.). Neki od njih zaslužuju i da ih se posebno apostrofira:

- Uvođenje trećeg ciklusa poslijediplomskih studija,
- Uvođenje koncepta cjeloživotnog obrazovanja u visoko obrazovanje,
- Uspostava zajedničkog evropskog istraživačkog prostora (European research area-ERA),
- Uvođenje nacionalnih kvalifikacijskih okvira usporedivih s krovnim kvalifikacijskim okvirom EHEA (A Framework for Qualifications in the EHEA),
- Definiranje ishoda učenja za sva tri ciklusa u skladu s Dablinskим deskriptorima,
- Osiguranje kvalitete u skladu s evropskim standardima kvalitete (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European the higher Education – ESG),

Priznavanje stranih diploma i drugih visokoobrazovnih kvalifikacija u skladu s Konvencijom Europskog vijeća/UNESCO o međunarodnom priznavanju (<http://www.unizg.hr/studiji-i-studiranje/cjelozivotno-obrazovanje-i-usavrsavanje/podrska-nastavnicima/ucenje-i-poucavanje-u-visokom-obrazovanju-upravo/bolonjski-proces/>).

OSPORAVANJE BOLONJSKOG PROCESA KAO INSTRUMENTA NA PUTU PREMA DRUŠTVUZNANJA

Kritike na račun Bolonjskog procesa nisu ni usamljene, ni beznačajne. Naprotiv, pratiti ih je moguće u odnosu na dvije velike skupine pitanja. Pitanje je, prvo, zbog koga i čijih interesa je čitav proces pokrenut – zbog studenata, zajedničke budućnosti evropskog kulturnog prostora ili, što tvrde mnogi, interesa, prije svega krupnog kapitala? Pitanje je, s druge strane, koliko obrazovna reforma u Bolonjskom procesu slijedi logiku koju je moguće iščitavati iz Bolonjske deklaracije – i jesu li odstupanja posljedica nedosljednosti u provođenju te reforme ili tzv. konstrukcijskih pogreški u samoj Deklaraciji, ali i dokumentima koji se na nju nadovezuju, a koje stvaraju prostor za različita tumačenja temeljne ideje? Traganju za odgovorom na ta, i neka druga pitanja koja se u vezi sa stvaranjem jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja, posvećen je nastavak ovog rada.

Cilj Bolonjskog procesa – jedinstveni evropski prostor visokog obrazovanja ili interes krupnog kapitala?

Što je, dakle, cilj Bolonjskog procesa i stvaranja jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja? Cijeni li se temeljem Bolonjske deklaracije, onoga što joj je prethodilo i što se na nju nastavljalo, temeljni cilj je stvaranje jedinstvenog evropskog obrazovnog, istraživačkog, ekonomskog, političkog i kulturnog prostora i njegovo nastupanje u tom kapacitetu prema ostatku svijeta. A u tom procesu posebno mjesto pripada Evropi znanja koja je, precizira se u tekstu Deklaracije, „prepoznata kao nezamjenjiv faktor društvenog i ljudskog razvoja i kao važna sastavnica učvršćivanja i obogaćenja pripadnosti Evropi, sposobna da svoje građane pripremi za izazove novog milenija i osvješćuje ih o zajedničkim vrijednostima i pripadnosti istom društvenom i kulturnom prostoru“ – uz dodatak, dakako, da su obrazovanje i suradnja u toj oblasti prepoznati

„kao iznimno važni za razvijanje i jačanje stabilnih, miroljubivih i demokratskih društava“ (*Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata*, 2011: 63).

U teorijskim krugovima, međutim, sve češće se može čuti pitanje je li bolonjska reforma uopće bila potrebna – i u čijem je interesu? U odnosu, pak, na tako formulirano pitanje sve učestalije su teze – koje, usput, nisu ni malo neuvjerljive – kako je Bolonjski proces, između ostalih, samo jedan od krakova manifestacije neoliberalne filozofije i trendova koji svijet, zadnjih pola stoljeća posebice, sve intenzivnije pritišću.

Uzrok proboja neoliberalizma i neokonzervativnih vlada koncem sedamdesetih godina XX stoljeća – vlada tzv. *nove desnice*, koje filozofiju neoliberalizma promoviraju – vlade Margaret Thatcher i Ronalda Reagana prije svega (Ambrosio, 2013), je ekonomski stagnacija i uvjerenje kako je nju proizvelo pretjerano uplitanje države i troma javna uprava koju stoga, a u sastavu nje i obrazovanje, treba temeljito reformirati.

Suština te, dakle neoliberalne filozofije jeste pronalaženje izlaza iz ekonomski stagnacije – a on je, smatra se, u snažnoj afirmaciji tržišta i minimumu države, zapravo u suprotstavljanju bilo kakvoj intervenciji države u spontani ekonomski poredak (Jovanović i Eškinja, 2008). Podrazumijeva se da su pipci te filozofije već u prvom naletu doprli i do sfere obrazovanja, visokoga posebice, i da su se u startu manifestirali u formi potrebe da ga se u skladu s njegovom novom ulogom i praktično reorganizira. Neoliberalni trendovi u obrazovanju potvrđuju se pojavom *Akta o obrazovnoj reformi* (*Education Reform Act*) u Engleskoj i Walesu, kojim se zagovara financiranje škola na temelju broja upisanih učenika, postojanje nacionalnog kurikuluma, provođenje nacionalnih testiranja i ciljanih postignuća, lokalno upravljanje školama i periodično odobravanje rada škole (Doherty, 2007).

U tom kontekstu, drugim riječima, i Bolonjska deklaracija, ali i Bolonjski proces uopće, su samo dio koncepta neoliberalne filozofije i alat krupnog kapitala koji iza tog koncepta stvarno стоји.

Iako Bolonjski proces formalno započinje s Bolonjskom deklaracijom, usvojenom na samom isteku XX stoljeća, korijeni su mu, moglo bi se reći, puno stariji. Ozbiljnom analizom bi se, zapravo, moglo doći i do Smitha i njegova *Bogatstva naroda*, u kojem su klice koncepta ljudskog kapitala (*human capital*). Preciznije, Smith govori o četiri manifestacije fiksног kapitala – strojevima, zgradama, zemlji i ljudskom kapitalu – pri čemu zadnji među njima, ljudski kapital, znači „stečene i korisne sposobnosti svih stanovnika ili članova

društva...“ (Smith, 1963: 214, prema Adamson, 2009: 272).

O Friedmanu, koji taj koncept pedesetih godina XX. stoljeća puno detaljnije razvija, da se i ne govori. U eseju „Uloga države u obrazovanju“, na čije poruke se u drugoj polovici XX stoljeća počinju oslanjati vlade *nove desnice*, Milton Friedman već 1952. godine piše kako je ulaganje u ljudski kapital u funkciji podizanja čovjekove ekonomske produktivnosti u istoj mjeri koliko i ulaganje u zgrade i strojeve. A ako je tako onda to znači potrebu razvijanja tržišta za ulaganje kapitala u obrazovanje. Drugim riječima, financiranje obrazovanja ne smije biti teret poreskih obveznika nego tu djelatnost, naprotiv, treba tretirati kao industriju kroz koju će se razviti tržište za investiranje u ljudski kapital (Friedman, 2002: 99, prema Adamson, 2009: 275).

U tom, dakle konceptu ljudskog kapitala, prepoznaje se i nova uloga sveučilišta – da u uvjetima suvremenog kapitalizma ono postaje novi izvor, pa i centar eksploracije (Adamson, 2009: 271) jer mu imperativ prestaje biti zadovoljavanje ljudskih potreba, i jer ga, zbog težnji za osvajanjem novih tržišta i uvećavanjem profit-a, bitno određuje komercijalizacija. Vlade nove desnice, koje prati i identičan teorijski rakurs, istrajavaju na tezi kako obrazovanje nije, i ne treba ga tretirati javnim dobrom nego proizvodom na tržištu, zbog čega mora biti što učinkovitije i efikasnije jer ponudu i tražnju u njemu – pri čemu učenici i studenti postaju kupci usluga - određuju tržišni mehanizmi (Tolofari, 2005).

Umjesto da se, drugim riječima, izgrađuje kao društvena institucija, kakovim ga se tretiralo kroz čitavu njegovu historiju, obrazovanje se sada i samo repozicionira kao industrija (Gumpert, 2000, prema Morley, 2001: 131).

U uvjetima, još konkretnije, sve zaoštrenije konkurenциje, kojem je EU izložena na globalnom tržištu, u tržišnoj utakmici sa SAD, Japanom, Kinom i Indijom, sveučilište postaje jedan od subjekata korporativnog kapitalizma – a sve to nije moglo ostati bez odraza i u strukturi samog sveučilišnog obrazovanja. U novim tržišnim uvjetima, naime, sveučilište, i to po uzoru na američko, prestaje egzistirati kao ishodište društva znanja, jednog od temeljnih ciljeva i Bolonjske deklaracije. Razlog je u činjenici da je u konceptu, koji se razvija Bolonjskim procesom, najugroženije baš znanje, u njegovoј nepatvorenoj formi dakako, znanje oslobođeno zahtjeva za njegovom praktičnom upotrebljivošću – i da postaje prihvatljivo samo ono koje je tržišno-aplikativno, znanje koje je određeno unaprijed točno utvrđenim normama i zakonitostima kapitalističkoga tržišta.

Sveučilište postaje mjesto „produkcie kontroliranog, određenog broja stručnih kadrova jasno definiranog profila, ovisno o potrebama i zahtjevima tržišta“, pri čemu „argument o iznova omogućenoj fleksibilnosti i akademskoj

mobilnosti njenih kadrova, simptomatično i simbolički podsjeća na ekonomске, neoliberalno-kapitalističke ambicije o permanentno pospješenom i nezaustavljinom akceleracijskom protoku investicijskog kapitala velikih multinacionalnih tvrtki...“ (Hromadžić, 2007a) koji se temelji na neoliberalnoj filozofiji, nije nad-vladan ni konceptom *Trećeg puta*, kojeg u političku orbitu lansira Tony Blaire, a koji državi ponovo pokušava vratiti dio uloge koju je imala do Tacher-Reganova vremena vlada nove desnice. Zapravo, idejni tvorac Trećeg puta je, smatra se, Anthony Gidens, a Tony Blair je tu ideju, kao prvi čovjek britanske vlade, samo operacionalizirao.

Pojmovima poput, primjerice, javno-privatnog partnerstva se pokušava napraviti odmak od isključivo države kapitala prema socijalnoj državi, ali se ni tada u pitanje ne dovodi njezina potpora privatnom kapitalu (Doherty, 2007).

U uvjetima dominacije neoliberalne filozofije, prema tome, fundamentalni cilj u sferi obrazovanja postaje njegovo restrukturiranje, posebice u sferi visokog obrazovanja, na način da ono bude u funkciji ekonomskog rasta i razvoja – omogućavanja, drugim riječima, veće konkurentnosti.

Budući su, s druge strane, u uvjetima dominacije neoliberalne filozofije za ljubav kapitala kao prepreke savladane i nacionalne granice, kapital se, smatraju kritičari koncepta neoliberalizma, orijentira prema prostorima u kojima obrazovanje odgovara njegovim zahtjevima – da je i samo u funkciji globalne ekonomске konkurentnosti. Ta vrsta zahtjeva, opet, tjera vlade na obrazovne reforme koje u prvi plan stavljaju tržišnu logiku – ali i da iz obrazovanja dodatno potiskuju državu i njezinu odgovornost, a na njezino mjesto instaliraju tržište i konkurenциju. Posljedica takve orijentacije su i neke od promjena koje zahvaćaju obrazovanje – *fragmentiranje i privatizacija* javnog obrazovnog sustava, *rezovi financiranja* javnih škola i istodobni porast privatnih škola financiranih od javnim novcem, *rang liste* zemalja prema ostvarenim rezultatima, *gubitak stalnog radnog odnosa* nastavnika, smanjenje plaća profesora i uvođenje *bonusa* ovisno o uspješnosti itd. (Mulheron, 2015). Zagovornici neoliberalizma dobrim smatraju samo ono što je privatno. Državne škole, i državne institucije uopće, za njih su „crne rupe“ u koje se slijeva novac iz proračuna i potom nestaje bez da daje poželjne rezultate. Na učenike i studente se gleda isključivo kao na ljudski kapital koji će svojim stečenim vještinama biti u funkciji konkurentnosti na globalnom tržištu (Apple, 2000).

Odstupanja kao posljedice nedorečenosti bolonjske ideje reforme visokog obrazovanja

Apstrahiraju li se teze kako je interes krupnog kapitala, a ne interes studenata i inih, glavni uzrok reforme obrazovanja, visokoga posebice, ostaje pitanje načina na koji je ta reforma, u odnosu na startnu ideju, razvijenu Bolojskom deklaracijom, i realizirana. U stavovima vlada i sveučilišnih administracija, ali i u intelektualnim krugovima, vrlo često se može čuti kako je Bolonjski proces put prema zajedničkom evropskom prostoru visokog obrazovanja. Koliko su, međutim, sudovi takvog predznaka i utemeljeni?

Opredjeljenje po matrici „ili-ili“ je, sasvim izvjesno, krajnje problematično, jer, iskustvo od 20 godina takva svrstavanja dovodi u pitanje, neovisno o tome je li im predznak potpora pod svaku cijenu ili, pak, odricanje bilo kakve vrijednosti pod svaku cijenu.

Nije, prije svega, upitno kako su rezultati ambicije da se stvori jedinstveni evropski prostor visokog obrazovanja – barem što se tiče zemalja EU, ili najvećeg broja onih koje su već 1999. godine potpisale Bolonjsku deklaraciju – danas vidljivi u mjeri da bi ih neozbiljno bilo negirati, ili na bilo koji način dovoditi u pitanje. Nije upitno ni da su neki elementi Bolonjskog procesa omogućili i svima ostalima, koji su mu se priključili – pa i Bosni i Hercegovini, i zemljama u njenom okruženju – da svoj sustav visokog obrazovanja učine dijelom jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja.

No, nije sporno ni to da se Bolonjskim procesom mijenja paradigma sveučilišta, utemeljena tzv. *Humboltovim* konceptom s početka XIX stoljeća – proizvod kojega je model tzv. elitnog sveučilišta, utemeljenog na tradicionalnoj evropskoj akademskoj kulturi – i da se, što se tiče organizacije studijskih programa, preuzima američki model visokog obrazovanja kojeg, među inim, u valorizaciji studijskih obaveza karakterizira i ECTS sustav bodovanja. *Amerikanizacija* evropskog sveučilišta, pak, ide u prilog američkim sveučilištima, koji su u sve izraženijim problemima smanjenja broja stranih studenata. Bolonjski princip ECTS bodovanja, kao i opća tržišna orijentacija evropskih sveučilišta, njima ide na ruku jer im omogućuje puno jednostavnije pridobivanje evropskih studenata na svojim poslijediplomskim studijama, a time, preko uvoza evropskih mozgova, i pojednostavljuje ispunjavanje njihove temeljne zadaće – stvaranje pretpostavki za napredak vlastitoga, američkog društva i države.

No, izvjesno je i još nešto – da je u procesu od bolonjske ideje do evropskog prostora visokog obrazovanja došlo do različitih odstupanja. Jedan od razloga je u

činjenici da je Bolonjska deklaracija sažeta na nepune dvije stranice teksta, da su u njoj izostala razrađenija pravila Bolonjskog procesa, precizna pravila studiranja posebice, i da su ona utvrđivana naknadno. Uostalom, u teorijskim krugovima je moguće naići i na mišljenja kako Bolonjski proces ne karakteriziraju vlastita pravila studija nego, naprotiv, rješenja preuzeta s nekog od evropskih fakulteta, pri čemu se nije vodilo računa koliko će ona biti i općeprimjenjiva i općeprihvatljiva. Da ni to kao mogućnost ne treba isključiti sugeriraju i neki detalji iz dominantno primijenjenog pristupa u implementaciji Bolonjske deklaracije.

Deklaracija se, recimo, zalaže za efikasnost studija, ali se ni jednim svojim stavom ne bavi brojem ispitnih rokova. No, jedno iskustvo je – pri čemu nikada javnosti nije podastrta i informacija radi li se o nekom konkretnom iskustvu ili rješenju koje je plod zajedničkog evropskoga uma – vrlo često lančano preuzimanu i u drugim zemljama, nerijetko na način da ono onemogućuje neka druga opredjeljenja iz Bolonjske deklaracije. Smanjivanje, primjerice, broja ispitnih rokova, što je rješenje koje se relativno često slijedi, teško je po automatizmu dovoditi u vezu i s opredjeljenjem za povećanjem efikasnosti studija.

S druge strane, evidentne su razlike i u shvaćanju samog pojma „efikasnost studija“. A na nju se pozivaju svi – ministarstva, fakulteti, studenti. No, nitko nije decidan i u odgovoru na pitanje što pod tim podrazumijevati? Znači li efikasnost studiranja što brže završavanje studija i stjecanje maksimalnog broja ECTS bodova tijekom godine? Ili bi, što je ispravnije, pod tim trebalo podrazumijevati kvalitetno obrazovanje – u kojem je osigurana najbolja literatura i kvalitetna nastava, u kojem su profesori zainteresirani da prenesu znanje itd.? Problemi u implementaciji Bolonjske deklaracije, objektivno, nastali su i u vezi s primjenom njezinih odredbi o stupnjevanju različitih ciklusa studija. Deklaracija, naime, tek govori o dva ciklusa studija, pri čemu se kao cilj precizira i usvajanje „sustava lako čitljivih i usporedivih stupnjeva kroz provedbu dodatka diplomi, kako bi se unaprijedilo zapošljavanje evropskih građana i međunarodna konkurentnost evropskog sustava visokog obrazovanja.“ (http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999Bologna_Declaration_English_553028.pdf). U Deklaraciji se precizira „Prihvaćanje sustava koji se u osnovi temelji na dva glavna ciklusa, prediplomskom i postdiplomskom. Pristup drugom ciklusu zahtjeva uspješno završen prvi ciklus studija koji mora trajati najmanje tri godine. Stupanj postignut nakon prvog ciklusa također će biti relevantan za evropsko tržište rada kao odgovarajuća razina kvalifikacije. Drugi ciklus vodit će k magisteriju i/ili doktoratu, kao što je to slučaj u mnogim europskim zemljama.“(<http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/>

Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf). Naknadna, pak, operacionalizacija ovih odredbi stvorila je puno nejasnoća i otvorila masu pitanja. Koja je, recimo, razlika između trogodišnjeg i četverogodišnjeg preddiplomskog studija – i kako se ona manifestira u razlikama u kompetencijama? I jedan i drugi, naime, stječu zvanje bachelora (prvostupnika). Razlika se uspostavlja samo po broju bodova koje sobom nose – 180 bachelor s trogodišnjim, 240 bodova onaj s četverogodišnjim studijem.

Koji je, potom, način da te razlike prepozna i tržište rada? Da to nije samo teorijsko, nego i pitanje realnog života, svjedoče i nesnalaženja tržišta rada – i to ne na jednom nego na svim dijelovima evropskog prostora visokog obrazovanja.

Posebno je, dakako, pitanje razlikovanja između znanstvene i stručne vertikale visokoga obrazovanja. Odnosi li se, još konkretnije, Bolonjska deklaracija na oblast visokoga obrazovanja kao cjelinu ili, pak, samo na njezinu znanstvenu vertikalnu? S druge strane, ako su dvije vertikale visokog obrazovanja istodobno i dvije ravnopravne sastavnice evropskoga prostora visokog obrazovanja, postoji li ikakva vododjelnica koja među njima uspostavlja jasnu liniju razdvajanja?

Ako je takva vododjelnica Bolonjskim procesom uspostavljena, dopušta li ona naknadno spajanje dviju obrazovnih vertikala – kod upisa, primjerice, diplomskog ili doktorskog studija? Ako jeste, radi li se o spajanju koje slijedi logiku automatizma ili podrazumijeva pretpostavke bez kojih ni nije moguće – pretpostavke kojima bi trebala udovoljiti stručna vertikala ukoliko se iz nje želi uključivanje na znanstvenu i obrnuto? I, ukoliko su takve pretpostavke nužni uvjet, o kakvim konkretnim pretpostavkama se radi? Najjednostavnije, Bolonjska deklaracija nigdje ne apostrofira fenomen dviju vertikala u sustavu visokoga obrazovanja. S druge strane, ni Bolonjski proces kao instrument stvaranja jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja u odnosu na to nije izgradio jedinstveni pristup koji ne bi izazivao nikakve dileme, ali bi i tržištu rada olakšao snalaženje u odnosu na pitanje koja je stvarna razlika između dviju vertikala, koje istinske kompetencije stoje iza jedne i druge itd.

Problematična je, na koncu, i praksa da se nakon preddiplomskih studija omogućuje nastavak obrazovanja na diplomskim i doktorskim studijama na potpuno drugoj vrsti studija – da se, primjerice, završenim studentima iz područja humanističkih znanosti, a u ime tobožnje prohodnosti, omogućuje nastavak studija na drugim društvenim ili čak područjima izvan društvenih znanosti. Zamislite, primjerice, magistra ekonomije koji je do toga stupnja došao nakon što je u prvom, preddiplomskom studiju završio fakultet kazališne umjetnosti, a da pri upisu diplomskih studija iz područja ekonomije nije bio obvezan položiti čak ni osnove ekonomije.

Problematične su, dakako, i razlike u implementaciji Bolonjske deklaracije koje se odnose na ECTS bodovni sustav. U Deklaraciji se, naime, ECTS bodovni sustav spominje tek kao „prikladno sredstvo u promicanju najšire razmjene studenata“. Dvije godine nakon toga, u „Poruci iz Salamance“ se tome dodaje kako je ECTS sustav bodovanja, osim što je prepostavka mobilnosti, „nužan uvjet i za akumulaciju informacija“ (Poruka iz Salamance, *Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata*, 2011: 68) u procesu praćenja napretka svakog studenta, ali i procesu izgradnje društva znanja kao temeljnog cilja Bolonjskog procesa. Radi se o dokumentu, usvojenom na Konvenciji evropskih institucija visokog obrazovanja 29-30.03.2001. godine u španjolskom gradu Salamanca.

Međutim, promatra li se način na koji su zemlje sudionice Bolonjskog procesa, pa i sveučilišta unutar njih, implementirali temeljne principe Bolonjske deklaracije, i dokumente koji se na nju nastavljaju dakako, uočljive su razlike koje također izazivaju pitanja i dvojbe.

U jednom dijelu tih zemalja, primjerice, prvi stupanj obrazovanja, preddiplomski studij, dizajniran je na 180 ECTS bodova (dakle, kao trogodišnji), u drugom dijelu njih na 240 ECTS bodova (kao četverogodišnji studij), u trećem na logici mješavine dvaju prethodnih modela. U 19 zemalja prvi stupanj pretežito je dizajniran na 180 ECTS bodova (3 godine studija), u 11 zemalja pretežno na 240 ECTS bodova (4 godine studija), u ostalim zemljama na logici mješavine tih dvaju modela. Slične razlike se daju identificirati i na drugom stupnju, diplomskom studiju kao jednoj od dviju manifestacija poslijediplomskih studija. U relativno najvećem dijelu zemalja on počiva na 120 ECTS bodova, odnosno na dvije godine studija – no relativno brojne su i one u kojima se slijedi princip od 60 (jedna godina studija) ili, pak, 90 ECTS bodova.

U vezi s tim zaboraviti ne treba ni još jedan detalj. Bolonjska deklaracija pravi razliku između dva ciklusa studija – preddiplomskog i poslijediplomskog, pri čemu ovaj potonji može voditi „k magisteriju i/ili doktoratu“. Poruka iz Salamance, pak, apostrofira i mogućnost da sveučilište u određenim okolnostima odluči „uspostaviti integrirani nastavni plan i program koji vodi izravno prema magistarskom stupnju obrazovanja“ (*Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata*, 2011: 68).

Neki od fakulteta, pravni i medicinski prije svega, se za tu vrstu integriranosti opredjeljuju od početka reformskog procesa. S druge strane, u okviru nekih sveučilišta u bosanskohercegovačkom okruženju opredjeljenje za integrirani pristup je nastalo kao rezultat negativnog iskustva o preddiplomskoj

i diplomskoj razini obrazovanja.

Takav je, primjerice, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, koji je Bolonjsku reformu započeo konceptom 4+1, a nakon nekoliko godina – za pretpostaviti je, zbog negativnih iskustava – pribjegao integriranom nastavnom planu, dakle studiju 5+0 koji vodi izravno zvanju magistra struke.

Taj zaokret izaziva nova pitanja. Što, primjerice, ako opredjeljenje za integrirani nastavni plan postane pravilo u ponašanju? Kakve će to posljedice imati na tržištu rada, hoće li dovesti do novih nepoznаница i novih nesnalaženja?

Na koncu, različiti su i pristupi u formiranju ECTS bodova. U nekim zemljama se oni temelje na opterećenju studenata, u drugima i na studentskom opterećenju i na rezultatima učenja, u trećima su rezultat kombinacije kontakt-sati studenta s profesorom te opterećenja studenata, u četvrtima na nekim drugim pristupima. Te razlike, međutim, nameću i pitanje je li, i ako jeste u kojoj mjeri, u uvjetima njihove egzistencije uopće moguć transfer ostvarenih ECTS bodova s jednog sveučilišta na drugo, iz jedne članice Evropskog prostora visokog obrazovanja u drugu? A tom vrstom odgovora se, nažalost, ne raspolaže ni danas – i upitno je koliko se do njega uopće može doći. Doduše, u „Poruci iz Salamance“ se naglašava pravo sveučilišta „da odluče o prihvaćanju kredita koji su dobiveni na drugom mjestu“ (Poruka iz Salamance, *Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata*, str. 68.). U uvjetima apostrofiranih razlika, međutim, ništa logičnije do da takva odluka relativno često bude negativna. Ali, onda se postavlja pitanje koliko se u tim uvjetima uopće može govoriti o jedinstvenom evropskom prostoru visokog obrazovanja?

BOSNA I HERCEGOVINA I BOLONJSKI PROCES

Nekoliko kronoloških natuknica

Uspostavljanje Evropskoga prostora visokog obrazovanja je s Bolonjskom deklaracijom otpočelo, a smatra se kako je taj proces, barem što se tiče implementacije ciljeva same Deklaracije, onoga što se njome u startu htjelo postići, okončan Budimpeštansko-bečkom deklaracijom 2010. godine. U Budimpeštansko-bečkoj deklaraciji je, naime, „pozdravljena potvrda izvještaja da se visokoobrazovne institucije, nastavno osoblje i studenti sve više poistovjećuju sa ciljevima Bolonjskog procesa; istaknuto da su linije akcije kao stepeni i reforma nastavnog plana i programa, osiguranje kvalitete, priznavanje mobilnosti i socijalna dimenzija provedeni do različitih nivoa; naglašeno da će se u uskoj suradnji

sa visokoobrazovnim institucijama, nastavnim osobljem, studentima i ostalim nosiocima interesa pojačati napor da se dostignu reforme u toku kako bi omogućili studentima i nastavnom osoblju da bude mobilno, poboljša nastavu i učenje u visokoobrazovnim institucijama, da se ubrza postepena zapošljivost, te da se osigura kvalitetno visoko obrazovanje za sve; naglašena uloga koju visokoobrazovne institucije igraju u unapređenju miroljubivih demokratskih društava i jačanju socijalne kohezije; podržano sudjelovanje nastavnog osoblja i studenata u strukturama odlučivanja na evropskim, nacionalnim i institucionalnim nivoima.“ (Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata, 2011: 15)

No, proces intenzivnog zajedničkog unapređivanja visokog obrazovanja unutar definiranog evropskog prostora visokog obrazovanja je, pod nazivom *Bologna after Bologna* (Bolonja nakon Bolonje), nastavljen do 2020.godine. Smjernice razvoja evropskoga visokog obrazovanja do 2020.godine izložene su u dokumentu *The EU and the Bologna Process shared goals, shared commitments. Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe's higher education system* (2012).

Početkom ovog stoljeća, dakako, dio Bolonjskog procesa postala je i BiH – koja je 2003. godine u Berlinu potpisala Lisabonsku konvenciju i preuzeila obavezu da će i sama otpočeti s prilagođavanjem vlastitoga sistema visokog obrazovanja na principima Velike povelje univerziteta (*Magna Charta Universitatum*) iz 1988. godine, kao i čitavog niza dokumenata nakon nje kojima su se nastojale potaknuti promjene u budućem jedinstvenom evropskom prostoru visokoga obrazovanja.

U čitav taj proces BiH je, treba dodati i to, ušla nakon rata, zaokupljena saniranjem šteta i od fizičkog i od duhovnog razaranja koje je on izazvao, i bez prethodne iole ozbiljnije akademske rekonstrukcije segmenta visokog obrazovanja. Naprotiv, rat je duboke i dugoročne negativne tragove fragmentacije ostavio i u toj oblasti jer se iz njega izišlo s modelima različito organiziranog sistema visokog obrazovanja koji su u tom momentu odudarali od evropskih, dakle zahtjeva za jedinstvenim evropskim prostorom visokog obrazovanja. U RS-u je, još konkretnije, razvijan centralizirani, u Federaciji BiH decentralizirani, a u Brčko Distriktu nedefinirani oblik nadležnosti nad visokim obrazovanjem.

Pristupanje evropskomu prostoru visokog obrazovanja 2003. godine, prema tome, za BiH je značio početak puta na kojem, uz liječenje ratnih rana, mora prihvatići i vrijednosti na čijoj implementaciji su drugi godinama već svojski radili. Da sve to, međutim, neće ići ni jednostavno ni brzo pokazalo se već na

izradi Okvirnog zakona o visokom obrazovanju. Jer, njegovo usuglašavanje je trajalo nekoliko godina, do 2007. godine. Usprkos tome, međutim, nedorečena su ostala rješenja koja bi, eventualno, čitav proces uključivanja BiH u evropski prostor visokog obrazovanja ubrzala – a na rezultate reformskog procesa se, što zbog bosanskohercegovačkih specifičnosti, što zbog sistemskih nedostataka samog procesa, nerijetko gleda kroz izoštrene kritičke naočale.

Što se tiče nedorečenih rješenja, prema Zakonu, naime, u oblasti visokog obrazovanja su formirane četiri institucije 1. Ministarstvo civilnih poslova koje ima ulogu koordinacije, 2. Rektorska konferencija sa zadatkom da zastupa zajedničke interese univerziteta i ostvaruje suradnju s institucijama u oblasti obrazovanja u BiH, 3. Centar za informiranje i priznavanje dokumenata (CIP), nadležan za informiranje i poslove priznavanja u oblasti visokog obrazovanja te, na koncu, 4. Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete, zadužena za akreditaciju visokoškolskih ustanova, formu i sadržaj diplome i Dodatka diplomi.

Bosanskohercegovačka iskustva reforme visokog obrazovanja

Državne institucije, resorna ministarstva i agencije prije svega, kao i sveučilišne administracije Bolonjski proces vrednuju u pravilu iz tehničke perspektive – da prikazuju što je urađeno i na čemu težište treba biti u budućnosti. I jedni i drugi, potom, u pravilu glorificiraju, kako Bolonjski proces kao ideju na putu prema jedinstvenom evropskom prostoru visokoga obrazovanja, tako i postignuća ostvarena u svojim okvirima. Iskustva zadnjih petnaestak godina, međutim, i nisu takva da ne zaslužuju kritičku valorizaciju. Sve, naprotiv, upućuje kako je krajnje vrijeme za ozbiljno kritičko propitivanje i ideje i načina njezina prevodenja u realni život visokoga obrazovanja.

Istina je, nažalost, da je akademska zajednica zabrinjavajuće inertna u odnosu na kritičku valorizaciju reforme visokog obrazovanja na postulatima Bolonjskoga procesa. Istina je, potom, da nedostaje cjelovitijih analiza Bolonjskog procesa uopće, i da se priča o uspjehnosti obrazovne reforme nerijetko reducira samo na jedan, primjerice faktor prolaznosti – i da se time pod tepih nastoji gurnuti sve što u obrazovnom procesu, ili nedostaje ili je pogrešno postavljeno. No, da štošta od ciljeva nije ostvareno sugeriraju i mišljenja koja je, iako nisu posebno učestala, u teorijskim krugovima moguće identificirati, da bijeg od potpunog neuspjeha može biti jedino u „reformi reforme“, totalnom redizajnu, redefiniranju i izvedbi Bolonje na sasvim drugaćiji način u odnosu na onaj koji je do sada

prakticiran. Da ju je, drugim riječima, potrebno „pokrenuti od ‘samog početka i bez improvizacije’ i govora kako ‘Bolonja’ napreduje bez vidljivog i mjerljivog napretka.“ (Jurković i ostali, 2015).

Uđe li se, međutim, nešto detaljnije u strukturu kritičkog propitivanja, pokazuje se da je logika dvojnog pristupa evidentna i unutar bosanskohercegovačkih teorijskih krugova. Dio znanstvene zajednice se – iako je teško odgovoriti koliko je on i zastupljen, je li dominantno obilježje ili tek marginalna pojava unutar nje – nalazi na pozicijama prikazane neoliberalne filozofije i zagovara je kao smjer i u redizajniranju reforme visokog obrazovanja.

Od Bolonjskog procesa se, pojašnjavaju, očekivalo da „Zemlje u EU, i one koje to žele biti, trebale su poništiti razlike u visoko-obrazovnom sistemu kako bi se integrirale u sistem obrazovanja EU i dobili prvoklasne visokostručne i znanstvene kadrove, koji će biti oslonac razvoja europske ekonomije i moći konkurirati kompanijama i kolegama iz SAD-a i azijskih zemalja, poput Kine, Japana...“. Sukladno tome, za njih reinženjering predstavlja „novi početak-početi iz početka s preispitivanjem i analizom postojećih obrazovnih doktrina i metoda s postavljanjem pitanja: zašto se neki posao radi tako kako se radi a ne na novi-inovativni način“ (Jurković i ostali, 2015).

No, rijetki nisu ni oni čiji je odnos prema reformi visokog obrazovanja na Bolonjskim principima više ili manje kritičan. Takav pristup je moguće registrirati i među studentima i među sveučilišnim profesorima. Iako se navedenim lista prigovora ne iscrpljuje – naprotiv, ona je i dugačka i osebujna – neke od kritičkih opservacija bosanskohercegovačkoga puta prema Evropskomu prostoru visokog obrazovanja nemoguće je ignorirati.

Problematičan dio reforme je, prije svega, onaj koji se tiče procesa sveučilišne integracije. Operacionalizacija ideje o integriranju sveučilišta, naime, reducira se gotovo isključivo na centralizaciju moći odlučivanja na jednom mjestu tako što se uništava pravna osobnost, subjektivitet sastavnica svakog konkretnog sveučilišta, a centar odlučivanja se sa njih seli u središte sveučilišne moći – u nekim elementima tumačenja integracije i izvan sveučilišne strukture.

Zanimljivo je da se za tu vrstu promjena nema utemeljenja u Bolonjskoj deklaraciji, a ne može ga se pronaći ni u dokumentima koji se, sve do 2010. godine, nastavljaju na nju. Stoga se mora postaviti pitanje gdje su – ako ih nema u dokumentima kojima je ambicija stvoriti jedinstveni evropski prostor visokog obrazovanja – stvarni razlozi uništavanja pravne osobnosti fakulteta i centralizacije sve moći u vrhovima sveučilišne hijerarhije?

Ne isključujući mogućnost i nekih drugih, za prepostaviti je da se, barem

što se BiH tiče, uzroke apostrofiranim trendovima može tražiti u dvije skupine detalja. Prva je mehaničko prenošenje jednog tipa iskustva na oblike sveučilišne organizacije koji s njim nemaju nikakvih dodirnih točki. Centralizacija moći u vrhu sveučilišne hijerarhije je, naime, oblik organizacije kojeg je, kako u SAD tako i u Evropi, moguće sresti kod tzv. strukovnih sveučilišta. U pitanju su, još konkretnije, sveučilišta koja svoju djelatnost reduciraju na jednu znanstvenu oblast (područje) – oblast društvenih, humanističkih, nekih drugih znanosti. Taj, dakle strukovni, princip može biti još izraženiji jer se ne zaustavlja samo na znanstvenoj oblasti kao formi sveučilišne organizacije nego svoju djelatnost reducira na jedno ili nekoliko srodnih znanstvenih polja unutar iste znanstvene oblasti – na, primjerice, ako je u pitanju oblast društvenih znanosti, samo na podje ekonomije, prava, psihologije, sociologije, političkih ili obrazovnih znanosti ili, eventualno, na nekoliko njih, ali ne i na sve koji toj znanstvenoj oblasti, u konkretnom slučaju oblasti društvenih znanosti pripadaju.

U uvjetima organizacije sveučilišta utemeljenog na tradicionalnoj evropskoj, humboltovskoj akademskoj kulturi, kakva je u Evropi i danas dominantna – a u uvjetima bosanskohercegovačke organizacije javnih sveučilišta isključiva – korištenje iskustava strukovnih sveučilišta ne može biti pravac koji ima ikakvo, i znanstveno i pragmatično utemeljenje. Jer, radi se o tipu sveučilišta koje u sebe integrira sve znanstvene oblasti – a trpanje svih njih pod unificiranu formu je i znanstveno i organizacijski neutemeljeno. Kako, primjerice, pod identične principe organizacije dovoditi studij medicine, ili neki drugi iz oblasti medicinskih znanosti, sa akademijom primjenjenih umjetnosti ili nekim drugim studijem iz oblasti humanističkih znanosti. A primijenjenim pristupom u BiH se čini baš to – da se poseže za šablonom tamo gdje je šablon i u području ideje isključen. Isključiti, nažalost, ne treba ni mogućnost da su ambicije realizatora ideje integracije kao najgrublje forme centralizacije moći još banalnije – da se njima integraciju koristi kao instrument za centralizaciju finansijske moći. Da se, drugim riječima, sastavnica sveučilišta uzima pravna osobnost s ciljem da im se uzme i novac, i da se o njegovu trošenju odlučuje izvan struktura odlučivanja svakog fakulteta – u vrhovima sveučilišne hijerarhije ili, što je iskustvo s kojim se BiH također susreće, u centrima moći i izvan sveučilišta, u političkim, državnim i inim strukturama.

A učinci tako shvaćene integracije su i više nego poražavajući. jer, logikom da se o raspodjeli sredstava iz eksternih centara moći – bili oni u vrhu sveučilišne piramide ili izvan nje – na isti način tretiraju svi zaposlenici, ne može se izbjegći demotivacija kao krajnji učinak. Zašto bi, recimo, sveučilišni djelatnici

– profesori, asistenti, popratno osoblje, zaposleni na fakultetu s velikom brojem studenata i istraživačkih projekata – bili zainteresirani za podržavanje takvog smjera razvoja ako znaju da to neće imati nikakva utjecaja ni na njihov standard ni na mogućnosti znanstvenoga razvoja? I da će potpuno ista sudbina pratiti i njih i one koji, na nekim drugim fakultetima, rade sa svega nekoliko postotaka njihovih studenata – ili koji, umjesto njihovom zatrpanošću znanstveno-istraživačkim projektima, vrijeme troše na aktivnosti koje sa uspjehom sveučilišta nemaju nikakve veze. A baš tako shvaćena forma integracije je na djelu u BiH – i kamen je o vratu i sveučilištu i njegovim najkvalitetnijim sastavnicama.

Bolonjska reforma je, potom, iskorištena i za definitivno uništavanje sveučilišne autonomije. A ona se potencira u gotovo svim dokumentima, uz koje se vezuje stvaranje jedinstvenog Evropskog prostora visokog obrazovanja – ali i u Okvirnom zakonu i drugim dokumentima koje su od 2003. godine usvajale bosanskohercegovačke vlasti. U članku 22. Zakona se navodi da se visokoškolskim ustanovama jamči pravo izbora njihovih upravnih i rukovodnih tijela, a u članku 24. da će svaka „visokoškolska ustanova u svoj statut ili ekvivalentni osnovni dokument unijeti i to da akademsko osoblje uživa slobodu, u okviru zakona, da ispituje i testira stećeno znanje i da nudi nove ideje i kontroverzna ili nepopularna mišljenja, a da se time ne izlaže opasnosti od gubitka zaposlenja ili bilo koje druge privilegije koju eventualno u visokoškolskoj ustanovi uživa.“ (http://fmpe.edu.ba/images/pdf/101_Okvirni_zakon_o_visokom_obrazovanju_u_Bosni_i_Hercegovini.pdf).

Apsolutna autonomija, istina, nije moguća ako se sveučilišta financiraju javnim novcem jer ta činjenica podrazumijeva njihovu odgovornost prema državi. No, autonomija u nekim segmentima funkcioniranja sveučilišta bi se morala podrazumijevati. U pitanje se, primjerice, uplitanjima države ili različitih centara političke moći, ne bi smjelo dovoditi pravo na autonomno unutarnje organiziranje sveučilišta. A vrlo uvjerljivi su dokazi da se, u najrazličitijim formama, događa baš to. Ni vlast u bivšoj Jugoslaviji se, kad je u pitanju unutarnja organizacija, uglavnom nije usuđivala radikalno intervenirati u djelovanje sveučilišta, čak ni 50-ih godina XX. stoljeća, kamo li kasnije.

Centri političke moći, među inim, koristeći institucije države, imaju presudnu ulogu u postavljanju organa upravljanja, ali i čitave sveučilišne poslovodne vertikale. Od osam javnih sveučilišta samo jedno se, u momentu dok ova analiza nastaje, uspijeva othrvavati komandnoj poziciji politike, centara političke moći prije svega. U pitanju je, još konkretnije, Univerzitet u Zenici, koji se može poхvaliti da mu je vodstvo na razini Univerziteta, ali i uprave pojedinih sastavnica,

dakle fakulteta i instituta, postavljenih temeljem vlastitoga izbora, ne i volje politike. Kod svih ostalih ta volja i ta vrsta komandnog utjecaja su neupitni – i u manjoj ili većoj mjeri očigledni. U nekim slučajevima takva pozicija politike se manifestirala i u formi elementarnoga neukusa. Prisjetimo se, primjerice, interveniranja vlasti tuzlanskog kantona u izbor rektora i dekana tamošnjega javnog Univerziteta – koje je, po načinu kako je izvedeno, prelazilo čak i granice elementarnoga ukusa. Ili, na Sveučilištu u Mostaru osobno sam bio u prilici svjedočiti intervenciji politike – a bio sam i jedna od žrtvi takve intervencije – zbog nepristajanja poslovodstva jednog fakulteta na politički nalog da omogući znanstveno napredovanje nastavnika koji za to ne ispunjava temeljne zakonske prepostavke. I čijem je izboru u više znanstveno zvanje prepreka bilo i negativno izviješće komisije Fakultetskog vijeća – da ironija bude veća, komisije formirane na prijedlog pretendenta za napredovanje u znanstveno-nastavnoj vertikali. A takvih primjera se može pronaći bukvalno svaki dan, i u svim dijelovima BiH. U akademskim krugovima je rasprostranjeno i uvjerenje kako je Bolonjska reforma, što se bosanskohercegovačkog pristupa njezinoj provedbi tiče, umjesto želje za znanjem rezultirala borbom za zvanja – i kako je dovela „do velike degradacije studiranja koje sada“ studenta, umjesto da mu nudi širok spektar znanja, usmjerava ekstremno fahidiotski, učeći ga samo ono što će mu konkretno trebati. Drugim riječima, rezultat reforme je da studiranje sve intenzivnije „liči na loše srednjoškolsko učenje“. Studenti kao proizvod Bolonjske reforme su „polupismeni, nezainteresirani“, sa znanjem koje „ne prevaziđa nivo osnovne škole (...), vrlo slabo opće obrazovani“ (Jarić i Vukasović, 2009: 142). A srednjoškolizacija visokog obrazovanja je proizvela i druge negativne efekte – da Bolonjska reforma nije rezultirala i boljim knjižnicama, laboratorijima, drugim prepostavkama kvalitetnijega studiranja (<https://www.dw.com/hr/bolonjski-proces-iskustva-iz-bih/a-16901493>).

Mobilnost studenata i profesora je izostala na čitavom prostoru Bolonjskog procesa. U uvjetima bosanskohercegovačkoga pristupa, međutim, mobilnost je gotovo pa nemoguća budući za nju ne postoji ni minimum prepostavki. Zanemarimo li finansijsku dimenziju mobilnosti – a prepostavke za nju bi morala osigurati država – problem je i u neujednačenosti nastavnih programa. Razmjere te neujednačenosti su takve da je, primjerice, prelazak studenta s jednog fakulteta na drugi čini, ne samo na evropskom prostoru visokoga obrazovanja nego i unutar BiH, gotovo pa nemoguć – i da nema nikakve svrhe, jer, na novom fakultetu će, tijekom jednog semestra – ako mu je boravak na njemu na taj rok određen – položiti ispite kojih na matičnom fakultetu, na koji se vraća, nema ni

u obaveznim, ni u izbornim kolegijima.

Dio Bolonjske reforme se odnosi i na znanstveno-istraživački rad. U Deklaraciji iz Gratza se, uostalom, precizira da se moraju „poboljšati mogućnosti u karijerama mlađih istraživača i profesora“ (*Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata*, 2011). Što je, međutim, od tih obaveza u BiH realizirano? Bukvalno, ništa! Dapače, uništeno je i ono što je u ulaganjima u oblast znanstvenoga istraživanja do potpisivanja Bolonjske deklaracije ostvareno. U prilog tome, uostalom, govore i najbanalniji detalji – da sve učilišta, i fakulteti u njihovu sastavu, ničim ne stimuliraju sudjelovanje vlastitih istraživača – profesora, asistenata i inih – ni na znanstvenim skupovima unutar BiH, kamo li na Evropskom prostoru visokog obrazovanja i izvan njega. Naprotiv, sredstva za tu namjenu su izvan sveučilišnih proračuna, a njihovi zaposlenici su ih, kako bi rezultate svojih istraživanja prezentirali znanstvenoj zajednici, primorani osiguravati sami – ili iz izvansveučilišnih izvora do kojih su vlastitim vezama sami primorani dolaziti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Bolonjska reforma, kojoj je cilj stvaranje jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja, jedan je od najprepoznatljivijih sve-evropskih reformskih projekata. Iako se na njoj, formalno promatrano, radi tek od 1999. godine, historija joj je značajno duža i moguće ju je, po nekim elementima, dakako, pratiti čak od pedesetih godina XX stoljeća.

S druge strane, startna ideja je bila da se čitav reformski proces, poznatiji kao Bolonjski proces, okonča do 2010. godine. No, istina je nešto drugačija – točka na Bolonjsku reformu nije stavljeni ni do danas. A taj podatak upozorava – otvara prostor tezama da u njezinoj provedbi ne ide sve kako je u startu i zamišljeno.

Ako je to točno, nemoguće je izbjegći pitanje što je po srijedi? Što je razlog iskrslim zastojima? Što je, potom, razlog raznolikim deformacijama u reformiranju evropskoga visokog obrazovanja? Radi li se o nedorečenostima temeljne ideje koje takve deformacije proizvode ili o konceptualnim razilaženjima koji su tek naknadno osviješteni – i danas, 20 godina nakon starta, postaju sve teže savladiva prepreka dovršenju Bolonjskog procesa?

Istina bi, dakako, mogla biti poprilično kompleksna – uključivati i elemente nedorečenosti same ideje, ali i naknadno osviještenog konceptualnog

razilaženja s njezinim tvorcima. U prilog tome govore i sve učestalija mišljenja – a njima je, umjesto da ih se ignorira, puno ispravnije krajnje ozbiljno razmisliti – kako cilj Bolonjske reforme nije društvo znanja, na koje se njezini tvorci pozivaju, nego servisiranje potreba krupnog kapitala kako bi ga se osposobilo za globalnu tržišnu utakmicu s kapitalom izvan evropskog prostora.

Taj cilj se, istini za volju, teško dade prepoznavati i na Bolonjskoj reformi visokog obrazovanja u BiH – što je i logično jer se u njezinim okvirima reforma zrcali tek kao prirepak Bolonjskog procesa kao cjeline. Ali, zato BiH može poslužiti kao case study, primjer na kojem je moguće objašnjavati sve nedorečenosti i nelogičnosti Bolonjskog reformskog procesa – od načina na koji se operacionalizira ideja integriranja visokog obrazovanja do udara na autonomiju sveučilišta kao jednu od vrijednosti koje ga krase kroz čitavu njegovu historiju, od toga da se reforma visokog obrazovanja umjesto želje za znanjem preobrazi u trku za zvanja, od ambicije da se reformom osnaži unutarnja i evropska mobilnost studenata i profesora do rogobatne stvarnosti da je ona svedena na gotovo slučajnost, od želje da se reformom obuhvati i ukupnost znanstveno-istraživačkog rada do toga da se istraživački angažman prepoznaće sve više kao rezultat isključivo personalne žrtve onih koji toj vrsti angažmana ionako posvećuju čitav svoj radni i stvaralački kapacitet.

LITERATURA

- Adamson, M. (2012). The human capital strategy. *Ephemera*. god. 2009, vol. 9(4): 271–284.
- Ambrosio, J. (2013). Changing the subject: Neoliberalism and accountability in public education. *Educational Studies*. 49(4), 316-333.
- Apple, M. W. (2000). Between neoliberalism and neoconservatism: Education and conservatism in a global context. U: Burbules, N.C. i Torres, C.A. (ur.). *Globalization and Education: Critical Perspectives*, 57-78, New York: Rutledge.
- *Bolonjska deklaracija, Evropska zona visokog obrazovanja*, Zajedničko saopštenje evropskih ministara obrazovanja sa sastanka u Bologiji 19. juna 1999.,<http://bolonjska.50webs.com/Bologna%20declaration.pdf> [15.07.2019.]
- *Bolonjska deklaracija*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/>

Bolonjska_deklaracija.

- *Bolonjski proces - put prema zajedničkom europskom visokoobrazovnom prostoru* (Sveučilište Zagreb), [\[15.07.2019.\]](http://www.unizg.hr/studi-jji-i-studiranje/cjelozivotno-obrazovanje-i-usavrsavanje/podrska-na-stavnicima/ucenje-i-poucavanje-u-visokom-obrazovanju-upravo/bolonjski-proces/)
- *Bolonjski proces - iskustva iz BiH*, DW, 24. lipnja 2013., [\[15.07.2019.\]](https://www.dw.com/hr/bolonjski-proces-iskustva-iz-bih/a-16901493)
- *Bolonjski sistem – pravila, mitovi i realnost*, [\[15.07.2019.\]](https://beleske.com/bolonjski-sistem/)
- Doherty, R. A. (2007). Education, neoliberalism and the consumer citizen: After the golden age of egalitarian reform. *Critical Studies in Education*, 48(2), 269-288.
- European Commission (2012). The EU and the Bologna process — Shared goals, shared commitments. Supporting growth and jobs—An agenda for the modernization of Europe’s higher education system. Luxembourg: Publications Office of the European Union,[\[15.07.2019.\]](http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/bologna-goals_en.pdf)
- *European Higher Education Area and Bologna Process*, [\[15.07.2019.\]](http://www.ehea.info/)
- Ganić, E., Ćudić, S., Begović, I. (2007). *Primjena Bolonjske deklaracije u bosanskohercegovačkom sistemu visokog obrazovanja – procjena uticaja*, Sarajevo, [\[15.07.2019.\]](http://www.dei.gov.ba/bih_i_eu/RIA_u_BiH/?id=6624)
- Hromadžić, H. (2007a). Bolonjski konj – 1. dio, [\[15.07.2019.\]](http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-1-dio)
- Hromadžić, H. (2007b), Bolonjski konj – 2. dio, [\[15.07.2019.\]](http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-2-dio)
- Informacija o historijatu Bolonjskog procesa s pregledom relevantnih dokumenata, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Sektor za visoko obrazovanje, 2011.
- Jakovljević, M. *Tri percepcije bolonjskih studija – studenti, profesori i levo orijentisani teoretičari*,
- [\[15.07.2019.\]](https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/.../1420_55a49d7899a9fb7f9ebbf67...)

[04.08.2019.]

- Jarić, I., Vukasović, M. (2009). *Faktori slabe efikasnosti studiranja u uslovima bolonjske transformacije visokog školstva u Srbiji*. Filozofija i društvo, god. 2009, br: 2: 119–151.
- Jovanović, M. i Eškinja, I. (2008). Neki aspekti neoliberalizma u svjetskom gospodarstvu. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilište u Rijeci*, 29(2), 941-958 .
- Jurković, M., Klarić, S., Bajramović, E. (2015). *Totalni reinženjering bolonjskog procesa uvjet za izgradnju modela kvalitete u visokom obrazovanju*, <http://kvaliteta.ba/bs/totalni-reinjinering-boljonjskog-procesa-uvjet-za-izgradnju-modela-kvalitete-u-visokom-obrazovanju/> [04.08.2019.]
- Morley, L. (2001). Producing new workers: Quality, equality and employability in higher education. *Quality in Higher Education*, 7(2), 131–138.
- Mulheron, M. (2015). The impact of the USA and UK on public education in Australia. U: Little, G. (ur). *Global Education 'Reform' – Building resistance and solidarity*, 18-32, Nottingham: Russel Press.
- *Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH*, Službeni glasnik 59/2007, http://fmpe.edu.ba/images/pdf/101_Okvirni_zakon_o_visokom_obrazovanju_u_Bosni_i_Hercegovini.pdf [04.08.2019.]
- THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA The Bologna Declaration of 19 June 1999 Joint declaration of the European Ministers of Education, http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf [04.08.2019.]
- Tolofari, S. (2005). New public management and education. *Policy Futures in Education*, 3(1), 75-89.
- Vukasović, P., *Bolonja i evropsko visoko obrazovanje – izjava, prostor, proces*, Strani pravni život, 1/2012, str.239-264., <https://www.stranipravnizivot.rs/index.php/SPZ/article/download/411/407/> [15.07.2019.]

THE BOLOGNA PROCESS – THE ROAD TO A COMMON EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA

Summary

The fundamental question to be answered is the ultimate goal of the Bologna Process - a knowledge society in a common European higher education area or meeting neoliberal trends, servicing the needs of large European capital in its match on the world market? The latter is a court which, based on a more complete analysis, is suggested in the paper. Only in this way can it be explained the mass of deficiencies that the idea fails to conceal and which would not even be the goal of a well-rounded European knowledge society and not a partial interest to which the sphere of education desires to be subordinated. These deficiencies, which are conceptual in nature, can thus be visibly identified at the general European level, and can also be identified in specific cases of the implementation of educational reform in individual cases. In this paper, the experience of BiH - and all the ambiguities of the Bologna process that are refracting in its reformation of its own higher education system - is in this function.

Keywords: Bologna Process; the European Higher Education Area; B&H; the Bologna reform;

PREGLEDNI RAD
UDK: 37.014.3:330.342(497.6RS)

VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ NA RASKRŠĆU HUMANIZMA I U OKOVIMA NEOLIBERALNOG I GLOBALIZACIJSKOG KONCEPTA OBRAZOVANJA

prof. dr Duško Vejnović
prof. dr Boro Tramošljanin

Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Autori u radu multidisciplinarno sagledavaju različite aspekte problema visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, koje je na raskršću neoliberalizma i globalizacije. Posebno apostrofiraju probleme visokog obrazovanja Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, nudeći bolja i konkretnija rješenja. Za opredmećenje Bolonjske deklaracije u realnosti nisu obezbijeđeni ni nacionalni, ni međunarodni uslovi. Dosad održanih jedanaest (11) konferencija na temu implementacije Bolonjske deklaracije, i njihovi zaključci i preporuke, nisu dali očekivane rezultate za jedinstveni sistem evropskog visokog obrazovanja.

Ključne riječi: visoko obrazovanje; Bolonjska deklaracija; neoliberalizam; globalizacija; Republika Srpska; neznanje; siromaštvo; nauka; tržište

UVOD

U prvom dijelu rada, elaboriraju se karakteristike trenutnog stanja u visokom obrazovanju u Republici Srpskoj, ali i njegove perspektive.

Drugim dijelom rada, akcentuju se problemi u vezi sa sistemskim procesom potiskivanja kritičkog i humanističkog znanja u korist neoliberalno orijentisanog obrazovanja pragmatičkih znanja i vještina.

“Globalizacija i visoko obrazovanje” naziv je trećeg dijela rada, u kojem je fokus na posljedicama uticaja globalizacije na visokoškolske sisteme širom svijeta. Te je posljedice moguće detektovati praćenjem bolonjskog procesa stvaranja evropske zone visokog obrazovanja.

U zaključnim razmatranjima se daje pregled glavnih problema u oblasti visokog obrazovanja uz isticanje nekoliko preporuka njegove adaptacije na turbulentne društvene promjene.

STANJE I PERSPEKTIVE VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Obrazovanje valja shvatiti kao investiranje u ljude, a znanje kao rezultat obrazovnih usluga je najznačajniji motor proizvodnje, koji nam omogućava da vladamo privredom i da zadovoljavamo naše potrebe. Znanje je kolektivno društveno dobro i ono povećava kvalitet i fizičkog i ljudskog kapitala.

Visoko obrazovanje je tokom proteklog perioda finansijski zapostavljeno i kadrovski devastirano. Na integrisanim univerzitetima u Republici Srpskoj od sutne su mnoge teme koje su se dinamički razvijale u posljednje dvije decenije u zemljama Evropske unije.

Često su studenti demoralisani činjenicom da po završetku fakulteta nemaju gdje da se zaposle i po nekoliko godina (često rade volonterski). Nedostatak iskustva kod mlađih može da bude u budućnosti veliki problem da se sve manje studenata upisuje na fakultete. Činjenica da se, po završetku studija, diplomanti mogu zaposliti preko „veza roditelja“ ili članstva u vladajućoj stranci, takođe je jedan od zabrinjavajućih faktora, koji se u što skorijoj budućnosti mora eliminisati.

U poslednjih nekoliko godina sve više se vrednuje praktični rad studenata (dualno visoko obrazovanje), da bi diplomirani studenti što prije pronašli zapošlenje i bili spremni da se uključe u poslovne procese.

Dosadašnje analize visokog obrazovanja u Republici Srpskoj pokazuju da su neophodne promjene na makro i mikro nivou. U Republici Srpskoj je prisutan veliki broj državnih i privatnih univerziteta i fakulteta. Najveći broj fakulteta se odnosi na društvene djelatnosti, koji izučavaju menadžment u različitim oblastima. Na ovaj način se reproducuje stručni kadar kada do sada ima i previše na tržištu rada. Može se postaviti pitanje u kojim će kompanijama, institucijama i ustanovama toliki broj pravnika, filosofa i menadžera pronaći posao!? Zato je neophodno u Ministarstvu prosvjete, obrazovanja i naučnog rada projektovati plan razvoja mreže visokoškolskih ustanova. S obzirom da studenti dolaze iz srednjih škola, nemoguće je govoriti o reformi visokog obrazovanja, a da se istovremeno ne govoriti o reformi osnovnog i srednjeg obrazovanja. Visoko obrazovanje i nauku u Republici Srpskoj je neophodno drugačije društveno i finansijski

posmatrati. To znači da su potrebna mnogo veća finansijska ulaganja u visoko obrazovanje i nauku, uz racionalizaciju dотičnih ustanova.

Ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj treba posmatrati kao investiciju u razvoj i bolju budućnost svih građana. Na mikro nivou je neophodno postepeno podmladiti nastavnički kadar, uz prenošenje iskustava starijih profesora. Dakle, treba obratiti pažnju da se mlađi kadrovi ne biraju u nastavničko zvanje čiji su naučni radovi diskutabilni i bez naučne vrijednosti.

Poseban problem, koji je prisutan na univerzitetima u Republici Srpskoj, odnosi se na činjenice, da se u nastavnim programima izučava nastavna materija koja se može u malom obimu upotrijebiti u praksi. Nedostatak prakse, kao i nedostatak dijaloga između nastavnika i studenta predstavlja posebnu prepreku i potrebu kvalitetnog reformisanja visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, kao i u širem regionu. Od posebnog značaja je međuregionalna saradnja zemalja u najbližem okruženju u dijelu naučno-istraživačkog rada.

Depolitizacijom visokog obrazovanja stvaraju se uslovi kojima se obezbjeđuje kvalitetno i moderno visoko obrazovanje u širem regionalnom okruženju. U Republici Srpskoj je neophodno otkloniti organizacione i birokratske prepreke budućim reformama visokog obrazovanja. Pored odgovornosti univerziteta i fakulteta da aktivno učestvuju u ostvarivanju kvaliteta visokog obrazovanja, neophodno je promovisati naučno-istraživački rad, koji će unaprijediti naučno-nastavni proces i stvoriti uslove za brži ekonomski razvoj.

Neophodno je istaći da su u Republici Srpskoj (odnosi se i na cijelu Bosnu i Hercegovinu) i ostalim državama u okruženju prisutni problemi u pogledu:

- uslova izvođenja nastave (u zaostatku su u odnosu na države koje primjenjuju zapadne evropske standarde);
- zastarjelih nastavnih planova i programa (neusaglašenosti sa programima visokorazvijenih država);
- prisustva velikog broja visokoškolskih ustanova (posebno je prisutno u privatnom vlasništvu, sa dupliranjem nastavnih planova);
- nedovoljnog broja kvalifikovanih profesora i saradnika (profesora bez praktičnog iskustva, bez aktivnog učešća na vodećim međunarodnim simpozijumima i sl.);
- nedostatka odgovarajućih nastavnih resursa (informatickih laboratorija, nedostatka bibliografskih jedinica posebno na stranim jezicima i sl.);
- neadekvatne primjene principa Bolonjske deklaracije (neodržavanja kolokvijuma, istraživačkih radova, polaganja ispita i sl.).

- učešća profesora sa predavanjima na više fakulteta na različitim univerzitetima, u Republici Srpskoj i širem regionalnom okruženju (pri-sustvo pasivne angažovanosti profesora na matičnom fakultetu u di-jelu obrazovanja)

Posebnu pažnju zaslužuju sljedeći problemi odnosno pitanja.

Silabusi, u kojima se planira realizacija nastavnog plana i programa po predmetima, ekspanzivni su, jer imaju enciklopedijsku konotaciju; involviraju široke tematske cjeline, koje je teško realizovati u toku jednog semestra (u rasponu od dvanaest do petnaest radnih sedmica). Otuda je nelogično projektovanje silabusa u idealnoj formi, ako se apriori zna da će njihova realizacija ostati na nivou utopije. Prioritetnim se javlja zadatak njihove racionalizacije i ozbiljne redukcije, da bi se tako prilagodili intelektualnim i psihološkim sposobnostima studenata.

Da li smo u visokom obrazovanju Republike Srpske za Univerzitet mišlje-nja ili pamćenja!? Ako stvar posmatramo sa normativnog aspekta, svi smo jed-noglasni da hoćemo Univerzitet mišljenja. U realnosti je obrnuto ,jer dominira Univerzitet pamćenja, a ne mišljenja. Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memorisanje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju. To implicira zaključak da se nedovoljno razvija stvaralačko i kritičko mišljenje i ne afirmišu vrijednosti, nacije, nacionalizma u formi patriotizma, etos rada i sloboda lično-sti. Navedeni nedostatak se može ispraviti pod uslovom da u nastavnom procesu kultivišemo studente da budu misleća bića, a ne da ih pretvaramo u skladište informacija.

Kako transcendirati klasični model nastave, gdje je nastavnik neprikosno-veni subjekt nastavnog procesa, a studente je zahvatila letargija i oni imaju kon-teplativnu poziciju u nastavnom procesu!? Zato se sada, u skladu sa bolonjskim procesom, ne insistira na dijaloškoj strukturi nastavnog časa. Drugim riječima kazano, nužno je uspostaviti dijalektički odnos između nastavnika i studenata. Nastavnik je samo voditelj nastavnog procesa i on je primus inter pares (prvi među jednakima). Dakle, u okviru interaktivne nastave, koja je inaugurisana Bo-lonjskim procesom, studenti bi trebali svoju kreativnost da iskažu, prije svega, kroz izradu originalnih seminarских radova, a ne da se preuzimaju sa Interneta. Osim toga, njima je omogućeno da učestvuju u diskusijama o svim pitanjima u vezi sa izlaganjem nastavnika i da postavljaju konkretna pitanja, u toku preda-vanja ili po završetku časa. Za sada ove mogućnosti studenti rijetko koriste. Oni su i dalje indiferentni prema nastavi i time pristaju na jednu etabliranu oblomov-sku poziciju u nastavnom procesu koja ima za posljedicu da od studenata stvorí

kreature pomenutog procesa umjesto što bi bili njegovi kreatori. Prema tome, svjedoci smo da klasični model nastave nije promijenjen. On se vješto perpetuira i dalje ostaje dominantan. To nas vodi zaključku da je Bolonjski proces u stagnaciji i faktički ga je teško implementirati.

Bolonja je doprinijela fragmentarnosti ispita, budući da je prisutna mehanička podjela na predispitne obaveze i usmeni ispit. Tako se gubi holistička dimenzija ispita. Predispitne obaveze studenata su formalnog karaktera. Na testovima se mjeri kod njih kvantum zapamćenih činjenica, a ne njihovo razumijevanje i logička interpretacija. Seminarski radovi nisu autentični, nego su prepisani sa Interneta. U njima nema kreativnosti, intelektualne radoznalosti, gdje bi došla do izražaja njihova „lična jednačina” (sopstveno gledište) prilikom izrade seminarskog rada. Kada govorimo o usmenom ispitu, on je marginalizovan, iako bi morao biti presudan kod određivanja zaključne ocjene. Isključivo na usmenom ispitu nastavnik može mjerodavno ocijeniti znanje studenata, interpretaciju činjenica, njihovo logičko obrazloženje, dovođenje u funkcionalnu vezu i uzročno objašnjenje. I pored toga što je usmeni ispit obavezan, nastavnici ga često prekvalificuju u pismeni ispit, kao njegovu suprotnost. Oni zbog masovnog broja studenata na ispitima pribjegavaju pismenom ispitu, kao supstituciji za usmeni ispit. To je sa pedagoškog aspekta apsolutno neprihvatljivo, jer se tako devalvira njegova vrijednost. Izlaz iz svega ovog je moguć ako se reafirmiše usmeni ispit kao primordijalan prilikom ocjenjivanja studenata, a predispitne obaveze redefinišu, postave u racionalne okvire i manje vrednuju nego što je to do sada slučaj.

Kako uspostaviti plodotvornu kordinaciju između interaktivne i klasične nastave? Ovdje postoji dogmatsko gledište, s obzirom da se interaktivna nastava postavlja na pijedestal uzvišene vrijednosti, a klasična nastava se anatemisi i nastoji smjestiti u „muzej starina”, kao nešto što je anahrono i potpuno izgubilo svoju vrijednost. Ovakav kopernikanski obrt ničemu ne vodi i ako slijedimo takvu nerazumno logiku onda mi „s prljavom vodom izbacujemo i dijete iz košta”. To implicira konstataciju da po svaku cijenu moramo zadržati pozitivne elemente klasične nastave (predavački metod) i na njih nadograđivati elemente interaktivne nastave, da bi se tako stvorila jedna plodna dijalektička sinteza.

Znanje koje usvajaju studenti je vrijednosno neutralno i ono je apsolutno odvojeno od morala i moralnih vrijednosti, čemu bi to znanje moralo biti podređeno. Može neko po završetku školovanja da bude vrhunski ljekar, ekonomista, pravnik, građevinski inženjer, sociolog, politikolog, ali ako se to znanje ne upotrijebi za dobrobit društva već, naprotiv, zloupotrijebi za svoje vlastite, egoističke ciljeve, društvo će od takvog znanja iamati više štete nego koristi.

Ova zloupotreba znanja se nama danas reljefno i događa, jer na jednoj strani imamo atrofiju društvenog, a na drugoj ekspandiranje individualnog, koje u svojoj obijesti nema granica. Drugim riječima, u stvarnosti je prisutno „nulto stanje“ društvenosti, s obzirom da je postindustrijsko društvo koncipirano od mnoštva Lajbnicovih monada, između kojih su pokidane sve neposredne veze i odnosi. Pritom je solidarnost abdicirala pred željom za ličnom vlašću, kao najtežim ljudskim porokom. Izlaz iz ove dijabolične situacije, u kojoj se trenutno nalazimo, moguć je ako se kroz koncept humanističkog obrazovanja toliko oplemenimo (što je bolonjski koncept obrazovanja apstrahovao) da znanje koje usvajamo u toku obrazovanja ne koristimo isključivo za svoje partikularne ciljeve nego i za dobrobit i blagostanje društvene zajednice.

Potisнута је вaspitna komponenta obrazovanja. Poznata је činjenica да су образовне institucije (од осnovног до високог образovanja) у Republici Srpskoj, у нормативном погледу, бинарно дефинисане као образовне и вaspитне, што ће рећи да паралелно остварују образовну и вaspитну функцију. Међутим, у постојећем образовном систему Republike Srpske постоји дисонанца између образовне и вaspитне функције свих образовних institucija. У наставном процесу акценат се ставља на образовну компоненту, док је вaspитна остављена ad acta. Да вaspитна димензија образовних institucija nije постављена као prioritетан циљ верификује се и у чинjenici да ни национална група предмета (Srpski језик и književnost, Istorija, Geografija) не испуњава вaspитне циљеве, јер су impregnirани екстремним pozitivizmom. Naime, cјелокупни наставни процес је првише усмјeren на усвајање што већег броја информација и njihovу puku reprodukciju, а недовољно се razvijaju: кreativnost i intelektualni nemir, i ne afirmišu vrijedности националне države, otadžbine, patriotism, pravičnosti, istinoljubivosti, solidarnosti. Iспитивање студената се, углавном, вреднује по principu u ком обиму су напамет naučili i reprodukovali што већи број информација. Таква настава је stereotipna, nekorisna i lišena svrshishodnosti. Zato bi bilo nužno, у настави, insistirati не на усвајању nebitnih činjenica već esencijalnih, i njihovom razumijevanju. На тај начин би се студенти rasteretili gomile nepotrebnih činjenica, којима се isključivo trenira pamćenje. То би doprinijelo да се створи доволно slobodnog vremena да се reaffirmiše vaspitna funkcija образовних institucija, poseбно у овом kriznom periodu i traumatskim društvenim prilikama, kada породица не може да одигра značajnu ulogu u procesu socijalizacije i formiranju ličnosti студената.

Prenaglašена tehnizacija i kvantifikacija наставног процеса, у ери информацке revolucije se, у manifestacionom погледу, опредмећује у masовном instaliranju tehničkih sredstava u наставу. На тај начин се uspostavlja nihilistički

odnos prema kvalitativnoj strani obrazovanja i ona se stavlja u „zagradu”. Ovim putem se usvaja reproduktivno znanje koje je, sa pedagoške tačke posmatrano, u vrijednosnom smislu najniži stepen znanja. Isto tako napušta se svijet mašte, stvaralačkog i diskurzivnog mišljenja, pri čemu se tako studenti transformišu u automate. Na toj osnovi se osporava Paskalova ideja da je čovjek „trska koja misli” i on postaje robot bez imaginacije i intuicije. Iz svega dosad rečenog proizilazi zaključak da je nužno fleksibilno uvoditi tehniku u nastavni proces i njoj se mora diferencirano pristupiti. Na tehničkim fakultetima je to opravdano dok je na fakultetima društvene i humanističke konotacije dosta upitno i treba se primjenjivati tek u racionalnoj mjeri, a ne bukvalno. Dakle, tehnika ne smije biti cilj po sebi nego sredstvo da se u nastavi postignu optimalni rezultati.

Bolonjski proces u Republici Srpskoj u oblasti visokog obrazovanja protežira reduktionistički pristup obrazovanju koje nosi pečat pragmatizma. Svjedoći smo komercijalizacije visokog obrazovanja, gdje dominira anglosaksonski koncept obrazovanja u pripremi stručnjaka. Sasvim je izvjesno da to ima niz posljedica:

- Neposredna zavisnost visokog obrazovanja od privatnog kapitala;
- Davanje obrazovnih usluga gdje imamo platnu formu obrazovanja;
- Menadžment univerziteta dobija centralno mjesto i on je intencionalno usmjeren na marketing obrazovnih ustanova, privlačenje studenata i traganje za investicijama;
- Znanje postaje roba, gdje postoji kupoprodajni odnos;
- Dislokacija nastavnog kadra sa državnih fakulteta na privatne fakultete u cilju veće zarade.

Ova prenaglašena komercijalizacija obrazovanja je jedno-dimenzionalna, budući da ima utilitarističku konotaciju i kao takva je, sa humanističkog aspekta, apsolutno neprihvatljiva. Obrazovanje mora biti šire usmjereno ka afirmiranju ličnosti, očuvanju i oplemenjivanju kulture, religije, jezika i tradicije nacije kojoj pripada.

Bolonjski proces, u visokom obrazovanju, u funkciji je njegove unifikacije u Evropi, posredstvom jedinstvenih standarda obrazovanja. Pojava univerzalnih standarda, u sferi obrazovanja, nailazi na otpor u malim zemljama, s obzirom da one to doživljavaju kao opasnost za svoj identitet. One bi tako morale da se odreknu svoje kulture, jezika, vjere, tradicije kojima je determinisan njihov nacionalni identitet. Dakle, trenutno se radi o potencijalnoj mogućnosti, koja sutra može da bude fakticitet, jer bi u slučaju nasilno provedene globalizacije svijeta došlo

do toga da se istope nacije, nacionalne kulture u planetarnom loncu za topljenje, u cilju nastanka uniformnog, bezbojnog „čovječanstva”. Time bi svi identiteti nacionalni, kulturni, vjerski, obrazovni jednostavno bili asimilirani u korist jednoobraznog čovječanstva, koje žele instalirati protagonisti novog svjetskog poretka, na čelu sa SAD. Da bi se tome suprostavila, Republika Srpska u svom obrazovnom sistemu, počev od osnovnog pa do visokog obrazovanja, mora da stavi akcenat na nacionalnu grupu predmeta (posebno Istoriju) i da poveća fond časova, koji je u sadašnjem trenutku minimalan. Ovim bi se ojačao zdrav srpski patriotizam, koji je u periodu komunizma supstituisan samoupravnim socijalističkim patriotismom. Prednost je davana komunističkom internacionalizmu, kao naprednijoj svijesti od patriotismra, proglašenim anahronim, primitivnim i prema kojem se treba nihilistički odnositi, zanemariti i odbaciti. I na kraju, da budemo decidni – ako se želi ojačati nacionalna svijest i sačuvati individualnost srpskog nacionalnog korpusa, onda se nacionalna komponenta obrazovanja mora reafirmisati u cilju očuvanja istorijskog pamćenja, ko smo i koji su nam koriđeni. U protivnom, u eri globalizacije, doživjećemo sudbinu da se naš identitet supstituiše evropskim identitetom i da tako poništimo sebe kao narod.

Bolonja, u sferi visokog obrazovanja, promoviše prirod-nonaučni, pozitivistički pogled na svijet, u kojem dominantnu poziciju zauzimaju prirodno-naučne discipline. Time se nipodaštavaju humanističke nauke. Na toj osnovi se hipostazira uloga tehničke inteligencije, a minimizira uloga humanističke inteligencije. Tako se blokira mogućnost demokratizacija društva, jer se za nju može isključivo izboriti humanistička inteligencija, koja ima kritičku distancu prema postojećem svijetu, a ne tehnička inteligencija, koja je više sklona konformizmu. Sve je to u funkciji globalizacije svijeta, po mjeri najmoćnijih zapadnih sila, koje nastoje uspostaviti ekonomsku, političku i vojnu dominaciju u svijetu. Dakako, da se to lakše ostvaruje ako imamo automate u društvu, koji ne znaju kritički da misle i nisu revolucionarni, nego kad postoje one ličnosti u društvu koje su više autonomne, slobodoumne i spremne da preuzmu rizik, u smislu da se ostvari društvena transformacija, kroz radikalnu preraspodjelu ekonomske i političke moći u korist deprivirajućih društvenih grupa (radnika, omladine, inteligencije).

Imajući u vidu okolnost da bolonjski proces visokog obrazovanja Republike Srpske apstrahuje humanistički pristup obrazovanju ne može se očekivati ni njegova demokratizacija. Ne smijemo prenebregnuti činjenicu da živimo u društvu gdje se rudimenti patrijarhalnog perpetuiraju i nastoje konzervisati po svaku cijenu. Otuda je potpuno razumljivo što kod nas dominira autoritarno obrazovanje kao psihološka dresura, koja služi usmjeravanju omladine jednoličnom i

konformističkom pogledu na svijet. Ovakav pogled na svijet se podudara sa Nićevim uvidom „da je formula za veličinu čovjeka amor fati, da se neće da ima ništa drugo ni unaprijed ni unazad za svu vječnost“. Nužno, ne samo podnosititi, kaže Niče, već ga moramo voljeti, obogotvoriti i prema njemu gajiti idolopoklonstvo. Sasvim je jasno da je ovakav pogled na svijet u absolutnoj koliziji sa humanističkim konceptom obrazovanja u kojem se ističe potreba za stvaralaštvom i kritičkim mišljenjem. Ono znači da čovjek nikad ne smije pristajati na fetišizaciju činjeničnog stanja, na neizbjegnu nužnost već u njih mora unositi elemente dijalektičke negacije, u cilju ostvarivanja Marksog humanističkog projekta opšteliudske emancipacije. Ona podrazumijeva da čovjek mora biti slobodan i da suvereno odlučuje o svim pitanjima svoje egzistencije (ekonomskim, političkim, socijalnim, kulturnim i obrazovnim).

Bolonjski proces obrazovanja proklamuje ideju doživotnog obrazovanja. Ono stiče univerzalnu konotaciju, jer više nije vremenski odsječeno u toku redovnog školovanja, dok ne steknemo diplomu, nego se proteže cijeli život. Živimo u vremenu spektakularnih tehnoloških promjena gdje „preko noći“ nastaju nova zanimanja za koja se moramo dodatno edukovati. U vezi s tim, aktualizuje se i značaj opšte kulture (koju bolonjski koncept obrazovanja ignoriše,) koja bi se morala sticati u vrijeme obrazovanja, jer nam omogućuje da se efikasnije prestrojimo za nove radne uloge, koje moramo preuzeti na radnom mjestu. Razumije se da to implicira i potrebu otvorenosti društvene zajednice za ideju permanentnog obrazovanja i ulaganje velikih finansijskih sredstava da bi se tako nešto i ostvarilo. Na tom planu nema razumijevanja društvene zajednice, jer dominira tradicionalno gledište da je obrazovanje teret i gubitak za privredu (segment potrošnje). Pri tome, neće da se shvati elementarna činjenica da je obrazovanje za jedno društvo osnovna proizvodna snaga, koja doprinosi njegovom razvitku i da je ulaganje u obrazovanje ulaganje u budućnost, s ciljem da se ostvari društveni progres i blagostanje društvene zajednice.

Razmjena studenata i nastavnog kadra između država potpisnica Bolonjske deklaracije, ostala je simbolična i nije stekla frekventnu konotaciju.

Prije definisanja reforme visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, neophodno je nastavne planove i programe izmijeniti i prilagoditi studentima i vremenu u kojem će studenti po završetku studija biti zaposleni. Takođe je neophodno iz nastavnih programa isključiti nepotrebnu teorijsku nastavu i osposobiti studente da izučavaju praktične privredne i društvene probleme. Neophodno je restrukturisati broj univerziteta i fakulteta, saglasno privrednim i društvenim potrebama Republike Srske u narednom vremenskom periodu (primjeni digitalne

ekonomije, digitalnog menadžerskog pristupa u različitim naučnim oblastima i sl.). Treba preduzimati mjere za povećanje broja studenata u visokom obrazovanju Republike Srpske

Implementacija Bolonjskog procesa, u visokom obrazovanju Republike Srpske, implicira potrebu njegove usklađenosti sa ekonomskim mogućnostima, što je u korelativnoj zavisnosti od stepena razvijenosti ekonomске baze društva. Naše društvo je siromašno i nije u mogućnosti izdvojiti enormna finansijska sredstva, neophodna za njegovo opredmećenje u realnosti.

Budući da postoji diskordinacija između visokih zahtjeva postavljenih Bolonjskom deklaracijom u sferi visokog obrazovanja i materijalne mogućnosti Republike Srpske, onda nije nikakvo iznenadenje što je pomenuta Deklaracija, u suštini, jedan manifest, kojim su proklamovane brojne želje i optimistička, nerealna očekivanja. Zato i ne treba da nas čudi ako ona ostane u domenu „konkretnе utopije,“ da upotrijebimo sintagmu lucidnog njemačkog filosofa, E. Bloha.

RAZVOJ TREĆE MISIJE UNIVERZITETA U BOSNI I HERCEGOVINI

Univerziteti su još od svog osnivanja u srednjem vijeku bili neodvojivi od društva u kojem funkcionišu. U različitim istorijskim periodima prioriteti su se davali različitim misijama. Pored nastave istraživanja kao osnovnih univerzitetskih misija, pod trećom misijom univerziteta podrazumijeva se odnos univerziteta i zajednice, okoline. Treća misija univerziteta sastoji se od dvije dimenzije-društvene,civilne i ekonomске,koje treba da budu ravnopravne. Treća misija univerziteta može da se realizuje kroz dvije paradigme i to služenje zajednici, Vnasuprot paradigme zalaganje u zajednici. Svakako,može se zapaziti da na nekim univerzitetima u BiH je veća usmjerenošta ka komercijalnoj i ekonomskoj u odnosu na društvenu i civilnu dimenziju.

Pored nastave i istraživanja kao osnovnih akademskih djelatnosti,naročito u periodu tranzicije,značajna je i treća misija univerziteta koja se ogleda u učešću univerziteta u ekonomskom razvoju i izgradnji civilnog društva i demokratskih vrijednosti(Spasojević,Kleut i Branković,2012,prema: Grandić i Bosanac 2018). Dakle treću misiju univerziteta u BiH treba shvatiti kao odnos između visokog obrazovanja i društva izvan prve(nastava) i druge(istraživanje) misije; nova dvostruka uloga univerziteta kao nosioca pozitivnih promjena koje doprinose društvenom razvoju i preduzetnika koji doprinose ekonomskom razvoju. Univerziteti u BiH treba da služe njenim potrebama, jer je priča o univerzitetu

nerazdvojiva od njegove odgovornosti prema društvu i ekonomiji,dok s druge strane, ono što je novo je dubina i obim interakcije između zajednica i univerziteta. Treća misija univerziteta podrazumijeva i društvenu i ekonomsku dimenziju i to tako da one treba da budu podjednako značajne. Ona se zasniva na privatno javnim partnerstvima,saradnji univerziteta,privrede i države. Neki autori treću misiju definisu kao drugu akademsku revoluciju i pojavu preduzetničkog univerziteta (Duderstadt,1999;Vavakova,1998). Često put,treća misija univerziteta izjednačava se sa pojmom preduzetnički univerzitet i to tako što preduzetnički model ostaje legitiman organizacioni princip za koji se smatra da je u stanju da omogući institucijama visokog obrazovanja da se nose sa izazovima u novom okruženju(Vaira,2004,prema: Grandić i Bosanac 2018). Na sceni u BiH ističe se konkurentnost i naglašena povezanost univerziteta i ekonomije i to posebno po pitanju transfera tehnologija i inovacija. Sve više se traži usaglašavanje visokog obrazovanja sa potrebama tržišta rada,podsticanje saradnje sa različitim institucijama i istraživačkim djelatnostima,razvijanje evropskog okvira kvalifikacija,formulisanje ishoda učenja i ravjanje kompetencija potrebnih društvu znanja(Lungulov,2015:19, prema: Grandić i Bosanac 2018). Civilna misija univerziteta je veoma bitna i ona ne smije da bude posmatrana isključivo kroz prizmu pozitivnog uticaja na moralni razvoj studenata,naprosto zato jer će u tom slučaju ona biti shvatana samo kao marginalizovana djelatnost. Veoma je važno podsticanje integracije civilne misije u osnovne akademske djelatnosti pri čemu je izuzetno važno da se civilno zalaganje zasniva na otkrivanju i isticanju novog znanja. Treća misija univerziteta dakle podrazumijeva društvenu i ekonomsku dimenziju koje treba da budu podjednako značajne. U Srbiji je sproveden medjunarodni projekat Institucionalni okvir za ravoj treće misije univerziteta u Srbiji koji se zasniva na tri osnovna stuba razvoja i to: a)transfer tehnologija i inovacije, b) kontinuirano učenje, c) društveno odgovorno ponašanje univerziteta. (Detaljnije: D.1.3.Izvještaj o postojećim strategijama i zakonima Republike Srbije koji se odnose na dimenzije treće misije).

Listu mogućih indikatora za mjerjenje progrusa ili uspjeha društvene uključenosti:

1.) **Transfer tehnologije i inovacija** u kojem su indikatori: broj projekata koji imaju benefite za širu zajednicu,broj ljudi na koje su uticali projekti,broj ugovora univerziteta-fakulteta sa industrijom,broj ugovora sa javnim tijelima,broj univerzitetskih-fakultetskih centara-laboratorijsa-izvora prezentovanih široj zajednici,broj ljudi koji su koristili univerzitske-fakultetske prostore,broj otvorenih kampanja,broj studenata-istraživača uključenih u

otvorene kampanje, broj učesnika na istraživačkim noćima i broj učesnika na današnjim otvorenih vrata

2.) **Kontinuirano učenje** u kojem su indikatori: broj promovisanih programa kontinuiranog obrazovanja, broj organizovanih programa kontinuiranog obrazovanja u tekućoj godini, broj organizovanih okruglih stolova i broj ljudi koji su učestvovali, broj ljudi koji su učestvovali u kursevima cijeloživotnog obrazovanja, broj studenata koji su prošli posebne praktične programe i broj besplatnih časova van univerziteta.

3.) **Društveno odgovorno ponašanje** u kojem su indikatori: broj ljudi van univerziteta koji su koristili prostor-usluge biblioteke, broj učesnika van univerziteta koji su koristili prostorije za organizovanje konferencija, sastanaka, događaja i slično, broj univerzitskih nastavnika-studenata koji su volontirali za dobrobit šire zajednice, broj organizovanih takmičenja, broj učesnika i broj javnih debata o važnim društvenim pitanjima. (Izvor: Individualni plan društvene uključenosti za novosadski univerzitete, 2017, prema: Grandić i Bosanac 2018).

Kroz naprijed navedeni projekat može se zapaziti veća usmjerenost ka ekonomskoj dimenziji treće misije univerziteta, kao i kvantitativni pokazatelji realizovanja ove misije u osnosu na društvenu i civilnu, koja se najvećim dijelom svodi na aktivnosti u kojima univerzitet pruža usluge zajednice. Trendovi dominacije ekonomske dimenzije i sve raširenija pojava saradnje između univerziteta industrije i privrede morat će biti i realnost u BiH. Nažalost pristuna ekonomizacija visokog obrazovanja u BiH postavlja na margine osnove humanističkih vrijednosti obrazovanja i njihovu krtičku misao. Najbolji razlog za podržavanje institucija visokog obrazovanja ne pronalazi se u službi koju ove institucije mogu da obavljaju već u vrijednostima koje je zastupaju. Vrijednosti pravde, slobode, jednakosti i prava građana kao jednakih i slobodnih ljudskih bića od središnje su važnosti za ulogu visokog obrazovanja. U obrazovanju studenata o upravljanju, socijalnom građanstvu i demokratskoj javnoj sferi (Aronowitz i Giroux prema: Jovanović-Kranjec 2013, 93, prema: Grandić i Bosanac 2018). Institucije visokog obrazovanja u BiH treba da više doprinose svojim zajednicama. Univerziteti u BiH trebaju da pruzaju usluge zajednici, služe zajednici, ali i da se zalažu u zajednici tako da integrišu u nastavu i istraživanje znanje i vještine koje posjeduje zajednica da ih uoče i vrednuju na univerzitetu kao relevantan izvor znanja i učenja. Treba favorizovati partnerski model univerziteta i zajednice da više sarađuju radi postizanja zajedničkih ciljeva od kojih obe strane imaju

koristi. Realizacija treće misli univerziteta će biti najefikasnija ako joj se pristupi iz ugla paradigmе zalaganja u zajednici. Predstavnici akademske i lokalne zajednice trebaju više biti zainteresovani za ovakav vid saradnje.

UMJESTO KRITIČKOG I HUMANISTIČKOG ZNANJA – NEOLIBERALNO ORIJENTISANO OBRAZOVANJE PRAGMATIČKIH ZNANJA I VJEŠTINA

Pod uticajem neoliberalizma, kritičko i humanističko obrazovanje se potiskuju, a nameće se ono obrazovanje koje je pragmatskog i merkantilističkog karaktera.

Takvo obrazovanje sužava „vidike i poimanje”, ono će „obeshrabriti slobodnu misao” a ljude učiti „da budu poslušni”. U tom smislu, neoliberalna korporativizacija univerziteta snažno nameće „kulturnu poslovne ‘produktivnosti’” na različite načine, pa i preko standardizovanih testova, ali i drugih sredstava, koja „pouzdano ubijaju volju za učenjem” i „od studenata stvaraju materijal za lako oblikovanje i manipulaciju”. Upravo tako se napušta koncept humanističkog, kritičkog obrazovanja, onog obrazovanja koje će „omogućiti da slijedi sopstveni put i razvoj kreativnosti i slobode misli” (Čomski, 2016: 34-36).

Neoliberalno, korporativno obrazovanje je suprostavljenio idealima Humanizma i Renesanse, Prosvjetiteljstva i, uopšte, kritički i humanistički orijentisanog obrazovanja. Pod snažnim uticajem neoliberalizma, obrazovanje u potpunosti postaje komercijalizovano i podređeno snažnim interesima korporacija, njihovog biznisa i kapitala, što za posljedicu ima - pad kvaliteta obrazovanja.

Neoliberalna ideologija tržišnog fundamentalizma je Univerzitet kritičkog i humanističkog znanja pretvorila u Univerzitet pragmatičnog znanja i vještina potrebnih tržištu. Njegov zaštitni znak je postala „Bolonja” odnosno bolonjski koncept univerziteta. Ipak obrazovanje treba da bude u funkciji potpunog razvijanja lične kreativnosti i individualnih potencijala.

Obrazovanje je „jedan od načina da se utiče na ljudsko ponašanje”, ono je „sredstvo društvene kontrole”. Bilo kakva promjena socijalne kontrole sasvim jasno se odražava i „na obrazovanje” (Manhajm, 2009: 96-97).

Ideja uma i humaniteta je zamijenjena i nadomještena neoliberalnom komercijalizovanošću i pragmatičnošću. Tržište postepeno ulazi u prostore Univerziteta, uspostavljajući preko politike kontrolu nad njim, što za posljedicu ima gubitak njegove autonomije. Kroz razne besmislene i stupidne kvantifikacijske postupke vrednovanja, akreditacija, evaluacija i samoevaluacija (unutrašnjih i

vanjskih, eksternih i internih, „licenciranih” i „sertifikovanih”) – kao privida autonomije – uspostavlja se kontrola Univerziteta. Sve postepeno postaje zavisno od korporativnih, komercijalnih, tržišnih interesa i korporacija, koje naručuju i finansiraju komercijalne naučno-istraživačke projekte.

Na taj se način ostvaruje neoliberalna povezanost između univerziteta i korporacija, odnosno nauke i biznisa. „Univerziteti imaju istraživače i naučnike, korporacije imaju novac”. Međutim, ovaj naizgled jednostavan spoj ima i svoje društvene i kulturne posljedice, a one se odnose na izraženi korporativni napad na obrazovni sistem što, zapravo, implicira kako napad na nacionalnu istoriju, tako i napad na nacionalnu kulturu i nacionalne vrijednosti (Marlou, Robertson, 2003: 90, 96).

Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema. Neoliberalno orijentisano obrazovanje negira kritičko mišljenje i implicira izbacivanje iz nastavnih planova disciplina kritičkog mišljenja, kao što su filosofija i sociologija.

Univerzitet je nekad bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studenata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija.

Univerzitet je tehnički servis neoliberalnog, korporativnog kapitalizma. Postao je Trojanski konj, koji uništava kritičku i humanistički orijentisanu misao Univerziteta.

Kao teorijski diskurs i doktrinarna paradigma, neoliberalizam je ostvario hegemoniju. Na taj način se monopol mišljenja nameće društvenim praksama, čime se ostvaruje hegemonija.

Za visokoškolske ustanove je karakteristično da treba da ispunjavaju akreditacione uslove: (a) organizacione, (b) kadrovske, (c) prostorne, (d) materijalno-tehničke i sl. U posljednje vrijeme sve više se vrednuje praktični rad studenata,, da bi diplomirani studenti što prije pronašli zaposlenje i bili spremni da se direktno uključe u poslovne procese. Visoko obrazovanje i nauka u Republici Srpskoj zahtijevaju drugačije društveno i finansijsko posmatranje, uz povećano finansijsko ulaganje Entiteta (preko budžeta, samofinansiranja i sufinsaniranja, gdje bi pored finansiranja Entiteta do finansiranja obezbjeđivali studenti iz kreditnih aranžmana).

Saglasno Bolonjskom procesu i Zakonu o visokom obrazovanju, neophodno je definisati prioritete, koji se odnose na: (1) institucionalno i finansijsko

podržavanje visokog obrazovanja, (2) reformisanje i modernizovanje visokog obrazovanja, (3) stvaranje uslova za brži razvoj i primjenu naučno-istraživačkog rada, (4) povećanje broja studenata, (5) autonomiju univerziteta (organizacionu, personalnu, akademsku i finansijsku). S obzirom da je evropski model studiranja u interesu svih građana Republike Srpske, neophodno je visoko obrazovanje uskladiti sa principima Bolonjske deklaracije. Neznanje i siromaštvo su dva najveća neprijatelja građana svake države. Posebno mjesto u principima Bolonjske deklaracije pored nastavnika i saradnika pripada studentima integrisanog univerziteta.

Treba istaći, da uspješan profesor i saradnik treba da imaju sljedeće karakteristike: (a) znanje i stručnost, (b) pripremljenost za pedagoški rad, (c) razvoj i usavršavanje, (d) entuzijazam za naučno- istraživački rad, (e) angažovanje na naučnom i stručnom podizanju saradnika, (f) kooperativnost u radu, (g) etički pristup u radu i sl. Posebno mjesto u radu sa studentima treba da pripada mentorskom radu, gdje profesori od početka pa do kraja studiranja treba da prate rezultate rada grupe od 10-ak studenata. Profesor je tu da studente usmjerava u prosecu studiranja, pruža stručnu i moralnu podršku i kontroliše, kako bi studenti u roku izvršavali svoje obaveze i na vrijeme završavali studiranje.

GLOBALIZACIJA I VISOKO OBRAZOVANJE

Naziv globalizacija je novum u političkoj nauci, iz koje se transponovao i u druge nukve. Termin globalizacija je prvi put upotrijebio profesor T. Levit sa Harvardske škole za biznis, početkom 1980-ih godina, kako bi opisao finansijsko tržište. Svoju frekventnu konotaciju je poprimio u posljednje dvije decenije 20. vijeka, u vrijeme sloma real-socijalizma i kraja Hladnog rata. U njemu je postojala ravnoteža sila opredmećena u dvije najmoćnije države tog doba, SAD i SSSR. Ranije, umjesto pojma globalizacija, korišteni su njeni supstituti, kao što su „građanstvo svijeta”, „federativna država vječnog mira”, „internacionalizacija kapitala”, „mondijalizacija”, „konvergencija”, „modernizacija”, „totalizacija”, „svjetski integracioni procesi”, „planetarni menadžment”, „unitarizacija svijeta”, „planetarna socijalistička revolucija”.

Svjedoci smo aktuelnosti da je globalizacija planete na djelu, što će reći da određeni procesi u svijetu stiču kosmopolitsku konotaciju, nezavisno od nacionalnih, geografskih, regionalnih, blokovskih i drugih barijera. Kada je riječ o globalizaciji, čiji ubikvitet danas нико ne dovodi u pitanje, ona se u svojim manifestacijama javlja u više dimenzija:

- **Ekomska globalizacija** implicira organizovanje proizvodnje u planetarnim relacijama, iza čega stoje ekonomski snažne multinacionalne kompanije;
- **Politička globalizacija** negira ulogu nacionalnih država u regulisanju robnonovčanih odnosa, zaštite ljudskih prava, prirodne i društvene sredine;
- **Kulturna dimenzija** globalizacije je intencionalno usmjerena ka stvaranju uniformne svjetske kulture ,homogenizacijom nacionalnih kultura;
- **Informatička globalizacija** podrazumijeva globalizaciju komunikacija, zahvaljujući pronalasku elektronskih medija, satelita;
- **Globalizacija nauke i tehnologije**, s obzirom da su oni, po svojoj prirodi, univerzalni proizvod, jer su inkorporirani u znanju i iskustvu čovječanstva kao cjeline i, u principu, su od utilitarističkog značaja za sve narode;
- **Globalizacija jezika**, gdje engleski jezik stiče status svjetskog jezika i to posebno u domenu obrazovanja i poslovnog svijeta;
- **Globalizacija nejednakosti**, gdje manjina bogatih u svijetu svakim danom postaje bogatija, a masa siromašnih sve siromašnija;
- **Globalizacija sukoba**, u njihovim raznovrsnim oblicima klasnim, etničkim, vjerskim, kulturnim, civilizacijskim, ideoološkim, političkim;
- **Globalizacija integracionih procesa** u svijetu, čiji su protagonisti tehnološki razvijene zemlje;
- **Globalizacija visokog obrazovanja** u okviru Bolonjskog procesa, usmjerenog ka stvaranju evropske zone visokog obrazovanja. Globalizacija društva i globalizacija obrazovanja se nalaze u simbiotičkom odnosu. U stvari, globalizacija obrazovanja je podsistem globalizacije, kao jednog šireg procesa, koji se reflektuje ne samo u sferi obrazovanja nego je zahvatio sve segmente društva. Iz svega do sada rečenog u vezi globalizacije, možemo se složiti s M. Pečujlićem da ovaj pojam simbolizuje duh našeg vremena, moćnu silu koja oblikuje savremeni svijet.

Bolonjska deklaracija i sistem jedinstvenog evropskog visokog obrazovanja

Bolonjsku deklaraciju je potpisalo dvadeset devet ministara, 19. juna 1999. godine. Sve zemlje potpisnice su jednoglasno prihvatile proces standardizacije u sferi visokog obrazovanja i njihovo normativno regulisanje. Pri tome se pledira i za finansijskim sredstvima koje je nužno obezbijediti da bi se unaprijedio sistem obrazovanja svih zemalja, nezavisno od stepena njihovog ekonomskog, tehnološkog, kulturnog i civilizacijskog razvitka. Osim toga ,akcentuju se i zajednički

ciljevi kao što su: otvorenost škola i fakulteta uz zajedničke standarde. S tim u vezi, prof. dr Nenad Suzić je na minuciozan način elaborirao glavne aspekte aplikacije ciljeva, koji su projektovani Bolonjskom deklaracijom (Suzić, 2007: 76 – 82).

- Evropski sistem visokog obrazovanja će biti transparentan i razumljiv za sve sa dvostepenim obrazovanjem: diplomskim (bečelor) i postdiplomskim (master);
 - Diplome stečene u jednom dijelu evropskog visokoobrazovnog prostora biće priznate u ostalim dijelovima evropskog visokoobrazovnog prostora, što vrijedi za nastavak školovanja i za zapošljavanje;
 - Diplomanti će se moći zaposliti širom evropskog tržišta rada;
 - Studenti i nastavnici će se moći slobodno kretati širom evropskog visokoobrazovnog prostora i biće u mogućnosti da efikasno iskoriste svoje mogućnosti;
 - Doživotno učenje više neće biti izolovano od visokog obrazovanja. Znanja i sposobnosti, stečene tokom doživotnog učenja, biće moguće formalizovati putem kredita i kvalifikacija, putem modula i edukacionih kurseva;
 - Evropski sistem visokog obrazovanja biće povezan sa svjetskim tržištem i proizvodnjom.

Nakon potpisivanja Bolonjske deklaracije otpočela je intenzivna djelatnost na reorganizaciji nacionalnih sistema obrazovanja u zemljama potpisnicama ove Deklaracije. Na apstraktnom nivou, nije sporna vizija i dugoročni cilj koji se želi postići Bolonjskom deklaracijom. No, prilikom njene konkretnе operacionalizacije na terenu, nastali su brojni problemi.

ZAKLJUČAK

Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema. Neoliberalno orijentisano obrazovanje negira kritičko mišljenje i implicira izbacivanje iz nastavnih planova disciplina kritičkog mišljenja, kao što su filosofija i sociologija.

Svjedoci smo komercijalizacije visokog obrazovanja gdje dominira anglosaksonski koncept obrazovanja u pripremi stručnjaka. Sasvim je izvjesno da to ima niz posljedica: a) Neposredna zavisnost visokog obrazovanja od privatnog kapitala; b) Davanje obrazovnih usluga gdje imamo platnu formu obrazovanja;

v) Menadžment univerziteta dobija centralno mjesto i on je intencionalno usmjeren na marketing obrazovnih ustanova, privlačenje studenata i traganje za investicijama; g) Znanje postaje roba gdje postoji kupoprodajni odnos između nastavnika i studenata d) Dislokacija nastavnog kadra sa džavnih fakulteta na privatne fakultete u cilju veće zarade, Opasnost za visoko obrazovanje je ako se ne traži stručnost, znanje, obrazovanje, već poslušnost partiji i njenim liderima.

Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memorisanje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju. To implicira zaključak da se nedovoljno razvija stvaralačko i kritičko mišljenje i ne afirmišu vrijednosti, nacije, nacionalizma u formi patriotizma, etos rada i sloboda ličnosti. Navedeni nedostatak se može ispraviti pod uslovom da u nastavnom procesu kultivišemo studente da budu misleća bića, a ne da ih pretvaramo u skladište informacija. To implicira konstataciju da po svaku cijenu moramo zadržati pozitivne elemente klasične nastave (predavački metod) i na njih nadograđivati elemente interaktivne nastave, da bi se tako stvorila jedna plodna dijalektička sinteza.

Univerzitet je nekad bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studenata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija. Univerzitet je tehnički servis neoliberalnog, korporativnog kapitalizma. Postao je Trojanski konj, koji uništava kritičku i humanistički orijentisani misao Univerziteta.

Visoko obrazovanje i nauku u Republici Srpskoj je neophodno drugačije društveno i finansijski posmatrati. To znači, da su potrebna mnogo veća finansijska ulaganja u visoko obrazovanje i nauku. Neophodno je poboljšati sinergiju između obrazovanja, istraživanja i inovacija.

Depolitizacijom visokog obrazovanja stvaraju se uslovi kojima se obezbeđuje kvalitetno i moderno visoko obrazovanje u širem regionalnom okruženju.

Obrazovanju treba vratiti obraz. Bez obrazovnog sistema, koji će vaspitati i obrazovati nove ljude, Republika Srpska i BiH neće izaći iz krize. Izlaz iz ove dijabolične situacije, u kojoj se trenutno nalazimo, moguć je ako se kroz koncept humanističkog obrazovanja toliko oplemenimo (što je bolonjski koncept obrazovanja apstrahovao) da znanje koje usvajamo u toku obrazovanja ne koristimo isključivo za svoje partikularne ciljeve nego i za dobrobit i blagostanje društvene zajednice.

Svjedoci smo aktuelnosti da je globalizacija planete na djelu, što će reći da određeni procesi u svijetu stiču kosmopolitsku konotaciju, nezavisno od nacionalnih, geografskih, regionalnih, blokovskih i drugih barijera. Globalizacija

visokog obrazovanja u okviru Bolonjskog procesa, usmjerenog ka stvaranju evropske zone visokog obrazovanja. Globalizacija društva i globalizacija obrazovanja se nalaze u simboličkom odnosu

Nakon potpisivanja Bolonjske deklaracije otpočela je intenzivna djelatnost na reorganizaciji nacionalnih sistema obrazovanja u zemljama potpisnicama ove Deklaracije. Na apstraktnom nivou, nije sporna vizija i dugoročni cilj koji se želi postići Bolonjskom deklaracijom. No, prilikom njene konkretne operacionalizacije na terenu, nastali su brojni problemi.

Implementacija Bolonjskog procesa, u visokom obrazovanju Republike Srpske, implicira potrebu njegove usklađenosti sa ekonomskim mogućnostima, što je u korelativnoj zavisnosti od stepena razvijenosti ekonomске baze društva. Naše društvo je siromašno i nije u mogućnosti izdvojiti enormna finansijska sredstva, neophodna za njegovo opredmećenje u realnosti.

Budući da postoji diskordinacija između visokih zahtjeva postavljenih Bolonjskom deklaracijom u sferi visokog obrazovanja i materijalne mogućnosti Republike Srpske, onda nije nikakvo iznenađenje što je pomenuta Deklaracija, u suštini, jedan manifest, kojim su proklamovane brojne želje i optimistička, nerealna očekivanja. Zato i ne treba da nas čudi ako ona ostane u domenu „konkretnе utopije,“ da upotrijebimo sintagmu lucidnog njemačkog filosofa, E. Bloha.

LITERATURA

- Altiser, L. (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*. Beograd: Karpas.
- Balj, B. (2013). *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*. Zrenjanin: IP Beograd.
- Bauman, Z. (2003). Turisti i vagabundi u: Vuletić, V. (prir.). *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Berč, K., Mihnenko, V. (2012). *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretku?* Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bok, D. (2005). *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*. Beograd: CLIO.
- Bologna Declaration (2003). The European Higher Education Area Joint Declaration of the European Ministers of Education convened in Bologna on the 19 June 1999.
- Čomski, N. (1999). *Šta to (u stvari) hoće Amerika*. Beograd: Institut za političke studije.

- Čomski, N. (2015). Sistem vrjednovanja učenika i nastavnika vještački. Dostupno na: <http://www.6yka.com/novost/87359/comski-sistem-vrijednovanja-ucenika-i-nastavnika-vjestacki>
- Čomski, N. (2016). *Jer mi tako kažemo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Čomski, N. (2017a). *O anarhizmu*. Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Čomski, N. (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*. Novi Sad: Akademска knjiga.
- Dušanić, B. J. (2015). *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*. Beograd: Catena mundi.
- Flere, S. (1996). *Obrazovanje u društvu*. Niš: Gradina.
- Furlan, I. (1996). *Upoznavanje, ispitivanje i ocjenjivanje*. Zagreb: Pedagoško-književni zbornik.
- Grupa autora (2006). *Bolonjski proces i visoko obrazovanje u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Herbert, M. (1968). *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Horkajmer, M., Adorno, T. (1974). *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Katić, N. (2008). *Kriza etike i etika krize*. Dostupno na: <https://nkatic.wordpress.com/2008/12/30/kriza-etike-i-etika-krize/> (08.10.2018).
- Kori, R. (2014). Agenda 21 je plan UN za porobljavanje čovečanstva od strane globalnog korporativnog sistema. Dostupno na: <http://www.intermagazin.rs/roza-kori-agenda-21-je-plan-un-za-porobljavanje-covecanstva-od-strane-globalnog-korporativnog-sistema/>
- Kovačević, B. (1986). *Gramsci i marksizam (Koncepcija hegemonije Antona Gramscija)*. Banja Luka: Glas.
- Kovačević, B. (2004). *Sociologija – izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Banja Luka: Pravni fakultet – Centar za publikacije.
- Kurtović, E. (2015). *Neoliberalizam u školama*. Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/606/neoliberalizam-u-skolama>
- Kuzmanović, R., Branković, D. (2003). *Osnovi državnog uređenja i školsko zakonodavstvo*. Banja Luka.
- Mandić, P. (1987). *Inovacije u nastavi*. Sarajevo: „Svjetlost”.
- Manhajm, K. (2009). *Dijagnoza našeg vremena: ratni eseji jednog sociologa*. Novi Sad: Meditarran Publishing.
- Marlou, M., Robertson, H. (2003). Homogenizacija školstva u: Mander, Dž., Goldsmit, E. (prir.). *Globalizacija – argumenti protiv*. Beograd: CLIO.
- Milutinović, V. (2014). *Neoliberalna bajka: kritika neoliberalne ideologije*.

Beograd: Dosije studio.

- Moris, D. (2003). Slobodna trgovina: veliki uništitelj u: Mander, Dž., Goldsmit, E. (prir.). *Globalizacija – argumenti protiv*. Beograd: CLIO.
- Nedović, V. (1987). *Obrazovanje i standardi*. Kraljevo: Narodna biblioteka.
- Nezavisne novine (2006). Banja Luka.
- Paić, Ž. (2005). *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus.
- Publikacija studijske unije: Studiranje u Evropi (2003). Banja Luka: Europrint.
- Saks, D. Dž. (2014). *Doba održivog razvoja*. Beograd: Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj - Službeni glasnik.
- Studija izvodljivosti E. C. („Izveštaj komisije Veća“) (2003). Brisel.
- Suzić, N. (2001). *Globalizacija i srpski nacionalni interesi*. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za 21. vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2007). *Forma i suština Bolonjskog procesa*. Beograd: Godišnjak, Srpske akademije obrazovanja.
- Vidojević, Z. (2005). *Kuda vodi globalizacija*. IP, Beograd: „Filip Višnjić“.
- Vilotijević, M. (1992/2005). *Vrednosti pedagoškog rada škole*. Beograd: Načuna knjiga; Banja Luka: Glas Srpske.
- Zajednička deklaracija evropskog ministarstva obrazovanja (Bolonja, 1999).
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o univerzitetu u Republici Srpskoj, Banja Luka, 2005.
- Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske „Službeni glasnik RS“, br 85/2006

Internet izvori:

- [http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Nauka.
obrazovanje.i.akademska.zajednica.2017.prof.dr.Dusko.Vejnovic.pdf](http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Nauka.obrazovanje.i.akademska.zajednica.2017.prof.dr.Dusko.Vejnovic.pdf)
- [https://www.docsity.com/sr/
obrazovanje-seminarski-rad-sociologija/208338/](https://www.docsity.com/sr/obrazovanje-seminarski-rad-sociologija/208338/)
- www.defendologijabanjaluка.com
- www.wikipedia.com

HIGH EDUCATION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA AT THE DISCLOSURE OF NEOLIBERALISM AND GLOBALIZATION

Summary

The authors, multidisciplinary, examine different aspects of the problem of higher education in the Republic of Srpska, which is at the crossroads of neoliberalism and globalization. Particularly they are attaching to problems of higher education of Republika Srpska and Bosnia and Herzegovina, offering better and more concrete solutions. In the sense of defining the Bologna Declaration in reality, neither national nor international conditions have been provided. So far, eleven (11) conferences on the implementation of the Bologna Declaration, and their conclusions and recommendations, did not give the expected results for a unified system of European higher education.

Keywords:higher education; The Bologna Declaration; neoliberalism; globalization; Republic of Srpska; ignorance; poverty; science; market

PREGLEDNI RAD
UDK: 378.014.3 (497.6 Republika Srpska)

SAVREMENI ASPEKTI RAZVOJA VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

akademik prof. dr Nenad Vunjak¹
Sonja Tomaš²
Petra Stojanović³
mr Marija Dinić⁴

Apstrakt: Cilj rada je analiza savremenih aspekata razvoja visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, kako bi se targetirali postojeći problemi i ukazalo na potrebu sprovodenja strateških promena u visokom obrazovanju u Republici Srpskoj. Važnost sprovodenja strateških promena počiva u činjenici da je ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj investicija u njen razvoj i bolju budućnost svih građana.

Ključne riječi: visoko obrazovanje; strateške promene; razvoj; Republika Srpska

UVOD

U prvom delu rada, fokus je na razmatranju karakteristika visokog obrazovanja u Republici Srpskoj. U pogledu naučno-istraživačkog i visokoobrazovnog rada u Republici Srpskoj, univerziteti, fakulteti i naučne institucije godinama nisu evaluirani, pa se o njihovom razvoju može govoriti samo uopštavanjem pojedinačnih slučajeva. Visoko obrazovanje je, tokom proteklog perioda, finansijski zapostavljeno i kadrovski devastirano. Na integrisanim univerzitetima u Republici Srpskoj odsutne su mnoge teme, koje su se dinamički razvijale u poslednje dve decenije u zemljama Evropske unije. Retki su univerziteti ili fakulteti

1 Redovni profesor Visoke škole modernog biznisa Beograd i Fakulteta poslovne ekonomije Bijeljina, Univeziteta Istočno Sarajevo;

2 Doktorant Bankarske akademije u Beogradu;

3 Magistrant Fakulteta poslovne ekonomije u Bijeljini, Univerziteta Istočno Sarajevo;

4 Direktor Regionalnog centra Viner Štediša (Wiener Stadtische), Novi Sad

u kojima su prisutni kratkoročni i srednjoročni planovi razvoja. Bez takvih planova nema adekvatnog ulaganja Republike Srpske u visoko obrazovanje.

Na važnost strateških promena u visokom obrazovanju Republike Srpske ukazuje se drugim delom rada. Istoče se neophodnost da se u Ministarstvu prosvete, obrazovanja i naučnog rada projektuje plan razvoja mreže visokoškolskih ustanova. S obzirom da studenti dolaze iz srednjih škola, nemoguće je govoriti o reformi visokog obrazovanja, a da se istovremeno ne govorи о reformi osnovnog i srednjeg obrazovanja. Visoko obrazovanje i nauku u Republici Srpskoj je neophodno drugačije društveno i finansijski posmatrati. To znači da su potrebna mnogo veća finansijska ulaganja u visoko obrazovanje i nauku, uz racionalizaciju dotičnih ustanova. Pored budžetskog finansiranja, potrebno je definisati obim samofinansiranja studenata i sufinsansiranja studenata. Učešćem sufinsansiranja, studenti bi se obavezali da će kreditna sredstva vratiti po završetku fakulteta (zaposlenja) i to u vremenskom periodu u kojem su i bili kreditirani. Na ovaj način bi se postigla veća efikasnost studiranja, smanjio bi se broj godina studiranja i popravio kvalitet studiranja, zbog potrebe vraćanja kreditnih sredstava. Ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj treba posmatrati kao investiciju u razvoj i bolju budućnost svih građana.

U zaključnom razmatranju se podseća na važnost participacije studenata u procesu ocenjivanja kvaliteta studiranja, prema nekim od poželjnih kriterijuma rada nastavnih kadrova.

KARAKTERISTIKE VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Često se kaže da je „znanje moć“, jer savremeni način života počiva na naučnim spoznajama. Dinamični razvoj nauke predstavlja osnovu svakog prirednog razvoja pa, stoga, svaka država posvećuje posebnu pažnju unapređenju naučno-istraživačkog rada i visokom obrazovanju. Svaki zastoj u naučno-istraživačkom radu negativno se odražava na sva područja društvenog života. Obično se ovakvi zastoji odnose na primenu zastarele tehnologije, niskih cena rada i centralizovane pravce vlastitog razvoja. Posebnu pažnju naučno-istraživačkom i obrazovnom razvoju posvećuju države članice Evropske unije.

Kada je u pitanju naučno-istraživački i visokoobrazovni rad u Republici Srpskoj, treba naglasiti da univerziteti, fakulteti i naučne institucije nisu godinama evaluirane, tako da se o njihovom razvoju može govoriti samo uopštavanjem

pojedinačnih slučajeva. Isto tako je visoko obrazovanje, tokom proteklog perioda, finansijski zapostavljeno i kadrovski devastirano. Na integrisanim univerzitetima u Republici Srpskoj odsutne su mnoge teme, koje su se dinamički razvijale u poslednje dve decenije u zemljama Evropske unije. Primera radi, retki su univerziteti ili fakulteti u kojima su prisutni kratkoročni i srednjoročni planovi razvoja. Bez takvih planova nema adekvatnog ulaganja entiteta Republike Srpske u visoko obrazovanje. Statistička istraživanja pokazuju da je prosek studiranja skoro dvostruko duži u odnosu na akreditovani plan i program. Upravo iz ovih razloga je i studiranje na fakultetima Republike Srpske i suviše skupo. Duži rok studiranja počiva na sledećim razlozima:

- Neadekvatnoj organizaciji studija;
- Nedovoljnog angažovanju nastavnika i saradnika;
- Neadekvatnim uslovima rada studenata (tehničkoj opremljenosti, bibliotekama i sl.);
- Nedostatku radnog prostora (posebno informatičkih labaratorija);
- Prisustvu loše opšte društvene „klime“ (nezaposlenosti omladine i sl.).

Često su studenti demoralisani činjenicom da po završetku fakulteta nemaju gde da se zaposle i po nekoliko godina (često rade volonterski). Nedostatak iskustva kod mladih može da bude u budućnosti veliki problem, da se sve manje studenata upisuje na fakultete. Prisustvo u praksi činjenice da se mogu po završetku studija diplomirani zaposliti preko „veza roditelja“ ili članstva u vladajućoj stranci, takođe je jedan od zabrinjavajućih faktora, koji se mora eliminisati u budućnosti.

Treba istaći da su Zakonom o visokom obrazovanju Republike Srpske utvrđeni: principi, organizacija i način finansiranja visokog obrazovanja. Delatnost visokog obrazovanja usaglašena je sa strateškim ciljevima bolonjskih principa, koji su 1999. godine doneti u obliku Deklaracije evropskih ministara visokog obrazovanja. Deklaracijom je definisana:

- Akademска sloboda i akademска samouprava;
- Autonomija visokoškolskih ustanova;
- Jedinство nastave i naučno-istraživačkog rada,
- Uvažavanje humanističkih, demografskih vrednosti i nacionalnih tradicija;
- Uskladivanje domicilnog sa evropskim sistemom visokog obrazovanja;
- Unapređenje akademske mobilnosti nastavnog osoblja i studenata;
- Učešće studenata u upravljanju i odlučivanju na fakultetima;

- Ravnopravnost visokoobrazovnih ustanova (državnih i privatnih);
- Obezbeđivanje kvaliteta i efikasnosti studiranja;
- Primena koncepta celoživotnog obrazovanja;
- Afirmacija konkurenčije u obrazovnom i naučno-istraživačkom radu.

U Republici Srpskoj su u visokom obrazovanju prisutna tri nivoa studiranja. Prvi nivo se naziva dodiplomskim studiranjem i vrednuje se sa 180 bodova (kredita) kod trogodišnjeg studiranja ili sa 240 bodova kod četvorogodišnjeg studiranja. Drugi nivo se odnosi na master studije, koje se vrednuju sa 60 bodova (4+1) ili 120 bodova (3+2). Treći nivo se odnosi na akademsko zvanje doktor nauka, pri čemu studije traju tri godine i vrednuju se sa 180 ECTS bodova. Naziv “univerzitet” nose visokoškolske ustanove koje obavljaju nastavni i naučno-istraživački rad i koje organizuju sva tri nivoa studija. Univerziteti su integrисани i nude studentima najmanje pet studijskih programa putem fakulteta, kao članica integrisanog univerziteta. Univerziteti u svome sastavu mogu imati naučne institute, radi unapređenja naučno-istraživačkog rada. Za visokoškolske ustanove je karakteristično da treba da ispunjavaju sledeće akreditovane uslove: (a) organizacione, (b) kadrovske, (c) prostorne, (d) materijalno-tehničke i druge propisane uslove. Nastavnici i saradnici mogu održavati nastavu, dok studenti mogu polagati ispite na jednom od jezika konstitutivnih naroda i to po vlastitom izboru. Obim studija izražava se sa ECTS bodovima. Prema Bolonjskoj deklaraciji angažovanje studenata se odnosi na: dolazak na nastavu, samostalni rad, kolokvijume, ispite, izradu završnih radova i sl.

U poslednjih nekoliko godina, sve više se vrednuje praktični rad studenata (dualno visoko obrazovanje), da bi diplomirani studenti što pre pronašli zaposlenje i bili spremni da se uključe u poslovne procese. Na ovaj način se stvara mogućnost da se praksa ne stiče na poslu, već da se stiče u procesu studiranja. Bolonjski proces je definisao uvođenje standarda u visokom obrazovanju, kako bi studenti iz Republike Srpske mogli bez problema nastaviti studiranje u nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi koja se nalazi u nekoj drugoj državi. Zato je važno znati koji su to izvori finansiranja u zemljama Evropske unije.

Što se tiče izvora finansiranja visokoškolskih ustanova u zemljama Evropske unije, izvori su različiti prema vrstama univerziteta i pojedinih država. Pored državnih budžeta, izvori finansiranja mogu biti usmereni na istraživački rad, upis i školarinu, kao i edukacione kurseve.

Tabela br.1: *Izvori finansiranja visokoškolskih ustanova u zemljama Evropske unije*

Država	Vrste institucije	Grantovi vlade	Sredstva od istraživačkog rada	Upis i školarine	Ostalo
Belgija		Budžet zajednice	Istraživački ugovori	Upis i školarine	Stalni edukacijski kursevi
Danska		Državni budžet			
Nemačka		Federalni budžet	Istraživački ugovori		
Grčka		Državni budžet			
Španija	Javni univerziteti	Državni budžet, doprinosi zajednica	Istraživački ugovori	Upis i školarine	Donacije, subvencije, provizije, naknade, finansijske aktivnosti
	Privatni univerziteti			Školarine	Svojina privatnika, akademski servisi, sponzori, donacije, fondacije
Francuska	Javni sektor	Državni i budžeti lokalnih tela	Istraživački ugovori	Upis i školarine	Takse, edukacijski kursevi
	Privatni sektor	Državni budžet			Takse za stručne usluge
Irska	Javne institucije	Državni budžet	Istraživački ugovori	Upis i školarine	Donacije, privatni sponzori, fondacije
	Privatne institucije			Upis i školarine	
Island	Univerzitet	Državni budžet	Istraživački ugovori	Upis i školarine	Kursevi, treninzi, studijski kursevi
Luksemburg		Državni budžet			
Holandija		Državni budžet	Istraživački ugovori	Školarine	
Austrija	Univerziteti	Federalni budžet			
	Fachhochschulen	Federalni budžet			
	Univerziteti-čki centri za postdiplo-msko studiranje	Doprinosi federacija	Podrška za istraživačke programe	Školarina	

Portugal	Javne institucije	Državni budžet	Državna sredstva za istraživački rad	Upis i školarina	Evropski fondovi, sredstva od organizovanja rada servisa
	Privatne institucije		Državna sredstva za istraživački rad	Upis i školarine	
Finska	Univerziteti	Državni budžet	Državni budžet		
	AMK institucije	Državni budžet i doprinosi			

Analizirajući prezentovane izvore finansiranja, Republika Srpska bi trebala primeniti izvore finansiranja visokoškolskih ustanova saglasno njenim budžetskim izvorima, profilu potrebnih kadrova, samofinansiranju i sufinansiranju studenata.

STRATEŠKE PROMENE U VISOKOM OBRAZOVANJU REPUBLIKE SRPSKE

Dosadašnje analize visokog obrazovanja u Republici Srpskoj pokazuju da su neophodne promene na makro i mikro nivou. U Republici Srpskoj je prisutan veliki broj državnih i privatnih univerziteta i fakulteta. Najveći broj fakulteta se odnosi na društvene delatnosti, koji izučavaju menadžment u različitim oblastima. Na ovaj način se reproducuje stručni kadar, koga do sada ima i previše na tržištu rada. Može se postaviti pitanje u kojim će kompanijama, institucijama i ustanovama toliki broj pravnika, filosofa i menadžera pronaći posao. Zato je neophodno u Ministarstvu prosvete, obrazovanja i naučnog rada projektovati plan razvoja mreže visokoškolskih ustanova. S obzirom da studenti dolaze iz srednjih škola, nemoguće je govoriti o reformi visokog obrazovanja, a da se istovremeno ne govoriti o reformi osnovnog i srednjeg obrazovanja.

Visoko obrazovanje i nauku u Republici Srpskoj je neophodno drugačije društveno i finansijski posmatrati. To znači da su potrebna mnogo veća finansijska ulaganja u visoko obrazovanje i nauku, uz racionalizaciju dotičnih ustanova. Pored budžetskog finansiranja, potrebno je definisati obim samofinansiranja studenata i sufinansiranja studenata, gde bi delom učestvovali u finansiranju i budžet i studenti iz sopstvenih sredstava ili iz dugoročnih kreditnih aranžmana. Učešćem sufinansiranja, studenti bi se obavezali da će kreditna sredstva vratiti

po završetku fakulteta (zaposlenja) i to u vremenskom periodu u kojem su i bili kreditirani. Na ovaj način bi se postigla veća efikasnost studiranja, smanjio bi se broj godina studiranja i popravio kvalitet studiranja, zbog potrebe vraćanja kreditnih sredstava. Ulaganje u visoko obrazovanje u Republici Srpskoj treba posmatrati kao investiciju u razvoj i bolju budućnost svih građana.

Činjenica je da visoko obrazovanje i naučno-istraživački rad u Republici Srpskoj treba reorganizovati prema evropskim standardima, koji počivaju na Bolonjskoj deklaraciji, Praškoj deklaraciji, ECTS bodovima i sl. Reorganizacija treba da se odnosi na:

- Uvođenje većeg broja izbornih predmeta;
- Organizaciju dela nastave na stranim jezicima (engleski, nemački, ruski);
- Realizaciju efikasnosti studiranja na višem nivou;
- Uključivanje studenata u organe visoko obrazovnih ustanova;
- Ospozobljavanje univerziteta za naučno-istraživački rad (preko univerzitetskih instituta);
- Uvođenje praktične nastave u obrazovni sistem (praktična nastava jedan semestar u kompanijama, institucijama i javnim ustanovama);
- Univerzitetske razmene studenata (mobilnosti studenata);
- Bliže saradnje između državnih i privatnih visokoškolskih ustanova i sl.

Intenzivnom međunarodnom saradnjom uključivao bi se i veći broj nastavnika i saradnika u međunarodne projekte, koji bi bili od koristi studentima (zbog novih nastavnih sadržaja) i Republici Srpskoj u njenoj implementaciji u Evropsku uniju.

Na mikro nivou je neophodno postepeno podmladiti nastavnički kadar, uz prenošenje iskustva starijih profesora. Treba voditi računa da se ne zapadne u zamku, odstranjivanja iz starijeg nastavničkog kadra i izbor mlađeg kadra, pri čemu će takav kadar dobijati zvanje bez pokrića (bez stručnih i naučnih rada, bez izdavanja udžbenika i monografija, bez učešća na međunarodnim simpozijumima i sl.). Dakle, treba obratiti pažnju da se mlađi kadrovi ne biraju u nastavničko zvanje čiji su naučni radovi diskutabilni i bez naučne vrednosti. Neophodno je pripravnički ispit zameniti licencom za nastavnike, kako bi se održala kontrola nad stručnim kvalitetom dotičnog nastavnika. U ovakvim slučajevima, licencu nastavnika ne bi mogli dobiti nastavnici koji su doktorirali, a

nisu završili osnovne studije dotičnog nastavnog smera, niti su obavili odgovarajuću stručnu praksu (posebno ako izvode stručne predmete). Nedopustivo je da se o naučnim istraživanjima i visokom obrazovanju odlučuje, vezano za dnevne političke događaje. Umesto ovakvog pristupa treba razvijati autonomiju univerziteta i njegovu dugoročnu razvojnu strategiju.

Poseban problem, koji je prisutan na univerzitetima u Republici Srpskoj, odnosi se na činjenice, da se u nastavnim programima izučava nastavna materija koja se može u malom obimu upotrebiti u praksi. Nedostatak prakse, kao i nedostatak dijaloga između nastavnika i studenta predstavlja posebnu prepreku i potrebu kvalitetnog reformisanja visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, kao i u širem regionu. Od posebnog značaja je međuregionalna saradnja zemalja u najbližem okruženju u delu naučno-istraživačkog rada. Depolitizacijom visokog obrazovanja stvaraju se uslovi kojima se obezbeđuje kvalitetno i moderno visoko obrazovanje u širem regionalnom okruženju. U Republici Srpskoj je neophodno otkloniti organizacione i birokratske prepreke budućim reformama visokog obrazovanja. Pored odgovornosti univerziteta i fakulteta da aktivno učestvuju u ostvarivanju kvaliteta visokog obrazovanja, neophodno je promovisati naučno-istraživački rad koji će unaprediti naučno-nastavni proces i stvoriti uslove za brži ekonomski razvoj.

Neophodno je istaći da su u Republici Srpskoj (odnosi se i na celu Bosnu i Hercegovinu) i ostalim državama u okruženju prisutni problemi u vezi s:

- uslovima izvođenja nastave (u zaostatku su u odnosu na države koje primenjuju zapadne evropske standarde);
- zastarelim nastavnim planovima i programima (neusaglašenosti sa programima visokorazvijenih država);
- prisustva velikog broja visokoškolskih ustanova (posebno je prisutno u privatnom vlasništvu, sa dupliranjem nastavnih planova);
- nedovoljnog broja kvalifikovanih profesora i saradnika (profesora bez praktičnog iskustva, bez aktivnog učešća na vodećim međunarodnim simpozijumima i sl.);
- nedostatka odgovarajućih nastavnih resursa (informatičkih labaratorija, nedostatka bibliografskih jedinica, posebno na stranim jezicima i sl.);
- neadekvatne primene principa Bolonjske deklaracije (neodržavanja kolokvijuma, istraživačkih radova, polaganja ispita i sl.);
- učešća profesora sa predavanjima na više fakulteta na različitim

univerzitetima u Republici Srpskoj i širem regionalnom okruženju (prisustvo pasivne angažovanosti profesora na matičnom fakultetu u delu obrazovanja i posebno naučno-istraživačkom radu).

Napred navedene nedoslednosti u delu visokog obrazovanja, neophodno je temeljno analizirati, nove predloge uključiti kao zakonska rešenja, a sve u cilju kvalitetne reforme visokog obrazovanja, usaglašenog sa Bolonjskom i Lisabonskom deklaracijom, koja se primenjuje u visokorazvijenim državama Evropske unije. Pre definisanja reforme visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, neophodno je nastavne planove i programe izmeniti i prilagoditi studentima i vremenu u kojem će studenti po završetku studija biti zaposleni. Takođe je neophodno iz nastavnih programa isključiti nepotrebnu teorijsku nastavu i osposobiti studente da izučavaju praktične privredne i društvene probleme. Neophodno je restrukturisati broj univerziteta i fakulteta saglasno privrednim i društvenim potrebama Republike Srpske, u narednom vremenskom periodu (primeni digitalne ekonomije, digitalnog menadžerskog pristupa u različitim naučnim oblastima i sl.).

Saglasno Bolonjskom procesu i Zakonu o visokom obrazovanju Republike Srpske, neophodno je definisati prioritete u visokom obrazovanju koji se odnose na:

- 1) **institucionalno i finansijsko pomaganje visokog obrazovanja u integrисаним univerzitetima**
 - implementaciju Zakona o visokom obrazovanju na nivou Republike Srpske;
 - redefinisanje oblika finansiranja univerziteta (preko budžeta, samofinansiranja i sufinansiranja);
 - profesionalizaciju menadžmenta i administracije na univerzitetima (razdvojiti funkciju dekana i profesionalnog menadžera na univerzitetu);
 - institucionalno učešće studenata i administrativnog osoblja u odlučivanju na univerzitetu;
- 2) **reformisanje i modernizovanje visokog obrazovanja na univerzitetima;**
 - smanjiti vremenski period studiranja, primenom novih metoda u obrazovanju (mentorskim sistemom rada sa manjim grupama studenata);
 - smanjiti dupliranje kapaciteta u visokom obrazovanju (saglasno

- potrebama privrede, finansijskih institucija i javnih preduzeća);
- obezbediti adekvatnu naknadu profesorima i saradnicima na univerzitetima (smanjiti multipliciranje ugovora o zapošljavanju na drugim univerzitetima);
 - obezbediti veću saradnju univerziteta i tržišta rada (planirati kadrovske potrebe na duži vremenski period);
 - izvršiti stimulacije univerziteta da razvijaju model „učenja na daljinu“, kako bi se u proces visokog obrazovanja mogli uključiti studenti koji su zaposleni u kompanijama i institucijama i državnim ustanovama);
- 3) **stvaranje uslova za brži razvoj i primenu naučno-istraživačkog rada na univerzitetima;**
- motivisati zaposlene da se u većem obimu bave naučno-istraživačkim radom (dodeljivanjem većeg broja naučnih projekata, većom finansijskom stimulacijom projekata, uvođenjem posebnih poreskih olakšica za istraživače i sl.);
 - realno planirati budžetska sredstva za naučno-istraživački rad, saglasno Zakonu o visokom obrazovanju u Republici Srpskoj;
 - stvoriti uslove za razvoj informatičke naučno-istraživačke infrastrukture;
 - aktivno povezati univerzitete sa akademskim zajednicama u Evropi i ostalim delovima sveta;
- 4) **preduzimati mere za povećanje broja studenata u visokom obrazovanju Republike Srpske**
- primenom stipendiranja i kreditiranja, omogućiti siromašnom delu građana da mogu studirati na univerzitetima, saglasno njihovom opredeljenju;
 - edukovati buduće studente u vezi s prednostima pojedinih fakulteta i potrebom da nastave svoje školovanje na visokoobrazovnim ustanovama;
 - otvarati visokoobrazovne centre određenih fakulteta u manjim sredinama, kako bi studenti uz što manje troškova mogli na univerzitetima studirati;
 - objasniti budućim studentima fleksibilnost i Evropski sistem prenosa bodova (ECTS), mogućnost polaganja ispita u toku akademske godine i završavanja fakulteta u predviđenom vremenskom roku;

5) **Zalagati se za autonomiju univerziteta, saglasno izmenama i dopunama Zakona o univerzitetima, donetog 2005. godine u Republici Srpskoj. Treba istaći, da univerziteti (tradicionalno posmatrano) imaju autonomiju, u većem ili manjem obimu, koja zavisi od državnog uređenja pojedine države. Međutim autonomija univerziteta treba da se odnosi na:**

- organizaciju autonomije (formiranje fakulteta, katedri, biblioteke, informacionih sistema, unutrašnje organizacije rada, izbora organa fakulteta);
- personalnu autonomiju (kriterijuma za izbor profesora i saradnika, izbor studenata, izbor rukovodnih organa i administrativnog osoblja);
- akademsku autonomiju (utvrđivanje nastavnih planova i programa, utvrđivanje naučno-istraživačkih projekata, izvođenje nastavnog procesa, povećanje kvaliteta studiranja i sl.);
- finansijsku autonomiju (kriterijuma sticanja finansijskih sredstava, raspodele finansijskih sredstava, nabavke opreme, isplate zarada, investicionih ulaganja).

Treba istaći da je evropski model studiranja u interesu svih građana Republike Srpske. To znači da je neophodno visoko obrazovanje Republike Srpske uskladiti sa principima Bolonjske deklaracije, jer su neznanje i siromaštvo dva najveća neprijatelja svih građana. Bolonjska deklaracija predstavlja dokument, koji je donela Konferencija u vezi s obrazovanjem zemalja Evropske zajednice i Udruženja univerziteta u Evropi (CRE). Ovaj dokument predstavlja komentar u vezi s značajem Bolonjske deklaracije. Ovim dokumentom se 29 država obavezalo na zajednički sistem visokog obrazovanja. Često se kaže da Bolonjska deklaracija predstavlja prekretnicu u razvoju visokog obrazovanja Evrope, poštujući pri tome autonomiju i različitost svake države potpisnice deklaracije. Potpisivanjem deklaracije države su prihvatile, a među njima i Bosna i Hercegovina:

- stvaranje zajedničkog prostora za visoko obrazovanje (radi mobilnosti građana, povećanja zapošljavanja i međunarodne konkurentnosti visokog obrazovanja);
- primenu Bolonjske deklaracije od 2010. Godine;
- uspostavljanje zajedničkog evropskog prostora visokog obrazovanja, sa sistemom bodovanja (ETCS-om), radi bržeg i kvalitetnije savladavanja nastavne materije;

- uvođenje prvog nivoa studija (dodiplomskih studija) i drugog nivoa studija (poslediplomskih-master studija), s tim da prvi ciklus traje najmanje tri godine, a master studije dve godine (3+2) ili da prvi ciklus traje četiri godine, a master studije jednu godinu (4+1), sve u skladu sa tržištem rada država potpisnica deklaracije;
- obezbeđenje Evropskog kvaliteta studija,
- eliminisanje potencijalnih prepreka u vezi sa slobodnom međunarodnom mobilnošću nastavnika i studenata sa drugim visokoškolskim ustanovama.

Neophodno je istaći da je Bolonjskoj deklaraciji prethodila Sorbonska deklaracija visokog obrazovanja, koja je doneta 25.05.1998. godine, a koju su potpisali ministri visokog obrazovanja iz: Francuske, Nemačke, Velike Britanije i Italije.

ZAKLJUČAK

Programi visokoškolskih ustanova su od posebne važnosti za ostvarivanje kvaliteta studiranja. Posebno mesto u delu ocene kvaliteta studiranja treba da pripada studentima, koji preko metoda evaluacije anonimnom anketom mogu da ocene profesore i saradnike u delu izvođenja nastave.

U praksi su prisutni slučajevi da se u kratkom upitniku traži mišljenje studenata da: (a) navedu tri najbolja profesora i saradnika u dotičnoj studijskoj grupi, (b) navedu tri najzanimljivija predavanja koja su slušali u zimskom i letnjem semestru, (c) navedu tri predavanja koja su pored teorijskih stavova obuhvatili i predloge rešenja iz prakse. Obično se rezultati ovakve anonimne ankete objavljaju u studentskim listovima i na oglasnim tablama, kako bi privukli pažnju što većeg broja studenata. Pitanja u upitniku treba da su: otvorena, sa višestukim odgovorima ili sa zaokruživanjem odgovora “da” ili “ne”. Posebno je važno posvetiti pažnju kvalitetu upitnika i pojedinim pitanjima radi verodostojnosti upitnika.

S obzirom da su profesori i saradnici glavne ličnosti u realizaciji naučnog obrazovnog procesa na univerzitetima, neophodna je primenjivati kontinuelnu evaluaciju njihovog rada, kako bi se održao kvalitet visokoobrazovnog rada. Treba istći da uspešan profesor i saradnik treba da imaju sledeće karakteristike: (a) znanje i stručnost, (b) pripremljenost za pedagoški rad, (c) razvoj i usavršavanje, (d) entuzijazam za naučno-istraživački rad, (e) angažovanje na naučnom i

stručnom podizanju saradnika, (f) kooperativnost u radu, (g) etički pristup u radu i sl. Posebno mesto u radu sa studentima treba da pripada mentorskom radu, gde profesori od početka pa do kraja studiranja treba da prate rezultate rada grupe od 10-ak studenata. Profesor je tu da studente usmerava u prosecu studiranja, pruža stručnu i moralnu podršku i kontroliše, kako bi studenti u roku izvršavali svoje obaveze i završili na vreme proces studiranja.

LITERATURA

- Glas Srpske, Banja Luka, 2005.
- Kuzmanović, R. & Branković, D. (2003). *Osnovi državnog uređenja i školsko zakonodavstvo*, Banja Luka.
- Nezavisne novine, Banja Luka, 2006.
- Publikacija studijske unije: Studiranje u Evropi, Europrint Banja Luka, 2003.
- Studija izvodljivosti E.C. („Izveštaj komisije Veća“), Brisel, 2003.
- Zajednička deklaracija evropskog ministarstva obrazovanja, sazvana u Bolonji 1999.
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o univerzitetu u Republici Srpskoj, Banja Luka, 2005.
- Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske „Službeni glasnik RS“, br 85/2006

CONTEMPORARY ASPECTS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

Abstract: *The aim of the paper is to analyze the contemporary aspects of the development of higher education in Republic of Srpska, in order to target existing problems and to point out the need to implement strategic changes in higher education in Republic of Srpska. The importance of implementing strategic change lies in the fact that investing in higher education in Republic of Srpska is an investment in its development and a better future for all citizens.*

Keywords: *higher education; strategic changes; development; Republic of Srpska*

ORIGINALNI NAUČNI RAD
UDK: 378.014.3(497-15)

REORGANIZACIJA SISTEMA VISOKOG OBRAZOVANJA U DRŽAVAMA SUBREGIONA ZAPADNOG BALKANA - KOMPARATIVNA STUDIJA

akademik prof. dr Slobodan Nešković¹

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, FIMEK

Apstrakt: Nacionalne osobenosti i političke strategije imaju odlučujući uticaj na procese savremenih integracija država subregiona Zapadnog Balkana. Koncepti visokog obrazovanja pojedinačnih zemalja koje analiziramo konvergiraju formulisanim evropskim inicijativama u posmatranoj sferi. Nova paradigma upravljanja u visokom obrazovanju podrazumeva međuinstitucionalnu povezanost sa državnim ustavovima, gde se insistira na jačanju autonomije, odnosno formalnom izmeštanju nadležnosti sa države na univerzitete i fakultete. Komparativna studija zemalja subregiona Zapadnog Balkana ima poseban značaj jer obezbeđuje saznanja o funkcionalnosti i efektima različitih projekata, što može biti korisno i za subjekte van posmatranog prostora. Državne tvorevine u tranziciji streme obezbeđivanju kvalitetnih veza između akademskih modela i zahteva tržišta, što implicira kreiranje adekvatnih studijskih programa. Reorganizacija sistema visokog obrazovanja u državama datog područja pozicionira sistematsko istraživanje odgovarajućih modaliteta u cilju unapređenja privrednog, bezbednosnog i ukupnog društvenog ambijenta.

Ključne reči: reorganizacija; visoko obrazovanje; evropske integracije; Zapadni Balkan; Srbija; Bosna i Hercegovina; Makedonija; Crna Gora, Albanija;

UVOD

Poslednja dekada dvadesetog veka posvedočila je da je počeo period globalizacije, koji je okarakterisan globalnom konkurencijom, prodorom standarda svetskog tržišta i međunarodnom orijentacijom svih organizacija. Globalizacija

¹ Professor Honoris Causa St. Cyril and St. Methodius, University of Veliko Turnovo Bulgaria; CESNA B, Beograd, SKAIN; Ukrajinska Tehnološka Akademija, Kijev

predstavlja skup različitih procesa koji u osnovi imaju ideju razvijanja i povezivanja sveta. Može se sagledati iz različitih uglova, pa se često definiše kao pojam, forma i fenomen koji podrazumeva višestruke i drastične promene u svim dimenzijama života. Ona ima sposobnost da stvara promene i da u te promene uključi celi svet. Činjenica je, da se danas sve manje koristi izvlači iz tradicionalnih resursa: radne snage, zemljišta i kapitala. **Glavni proizvođači bogatstva sadašnjice postali su ljudsko znanje i pravovremene informacije, što je doveo do revolucionarnih promena u mnogim oblastima, pa tako i u visokom obrazovanju.** U razvijenim zemljama, težište aktivnosti zaposlenih prelazi sa obrade materijala na obradu informacija, što ima veliki uticaj na proces obrazovanja. **U globalizovanom svetu, visoko obrazovanje postalo je stub društva i od njegovog kvaliteta zavisi budućnost svake zemlje.** Međutim, da bi obrazovanje bilo produktivno i kvalitetno ono mora da prati ubrzane promene svakodnevnog života. Sasvim je jasno da je znanje u današnjem svetu postalo najvažniji potencijal, a razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija doprineo je da se čitava planeta u sve većoj meri oslanja na ovaj “neopipljivi” resurs. Novonastala situacija, koja podrazumeva modernizaciju upravljanja i vođenja, sve veću potražnju za obrazovnim i naučno-istraživačkim delatnostima, povezanost i umreženost, nametnula je nove izazove pred zemlje Zapadnobalkanskog regiona, koje sve imaju zajednički cilj - pristupanje Evropskoj uniji. Interes regiona evidentno jeste sopstveni razvoj i ojačavanje veza sa Evropom, pri čemu visoko obrazovanje može da odigra značajnu ulogu u ovom procesu.

VISOKO OBRAZOVANJE U AMBIJENTU “EKONOMIJE ZNANJA”

Proces globalizacije u poslednjih nekoliko desetina godina uslovio je niz tehnoloških, privrednih i društvenih promena, koje su transformisale svetsko tržište i uticale na poslovno okruženje. Doba industrijalizacije dostiglo je svoj vrhunac i faktori na kojima je počivala dotadašnja uspešnost ekonomija nisu više bili dovoljni. Navedene promene su rezultirale time da je industrijsko doba zamenilo postindustrijsko doba - doba nove ekonomije, koje nosi epitet “Ekonomije znanja”, u kome je proces globalizacije “smanjio svet” i nametnuo kompanijama i državama niz novih izazova u procesu stvaranja i održavanja privrednog razvoja i konkurentnosti. Savremeno poslovanje odvija se na globalnom nivou, konkurenca je ogromna, pa se danas, u cilju opstanka na tržištu, mora brzo reagovati na promene, permanentno se prilagođavati i strateški upravljati znanjima i informacijama. Prema OECD, današnju globalnu ekonomiju pokreće

i nosi upravo znanje. Zato, u savremenom društvu, intelektualni kapital i njegovo znanje i obrazovanje postaju jedni od najznačajnijih faktora razvoja i izuzetno važan razvojni resurs. Kao takvi, oni će imati odlučujuću ulogu, ne samo za napredak jedne zemlje uopšte, nego i za napredak svakog pojedinca. Jedna od najvidljivijih karakteristika današnjeg vremena jeste brzina širenja rasta znanja. Prosečna osoba koja je živila u 17. ili 18. veku tokom svog ukupnog života mogla je da dođe u posed informacija koje se danas nalaze u jednom nedeljnom izdanju bilo kojih novina. Celokupno znanje ljudske civilizacije sakupljeno do 1900. g. se udvostručilo do 1950. g., a učetvorostručilo do 1960. g. Taj trend se nastavio i dalje, tako što se ukupno znanje udvostručavalo svakih 5-8 godina. Razvoj tehnologije i masovna upotreba računara doveli su do toga da se danas za godinu dana na Internetu pojavi više informacija nego ukupno u svim prethodnim godinama ljudske istorije. Može se reći da se danas ukupno znanje udvostručava iz sata u sat. Monopol nad znanjem nekada se mogao zadržati prilično dugo, a kompanije i državesu imale desetine godina vremena da svoje specifične prednosti i jedinstvenosti iskoriste na globalnom nivou. Pošto se znanje veoma sporo širilo, konkurentima je trebalo prilično dugo da saznaju šta se dešava i da "prekopiraju" ideju. To, međutim danas više nije slučaj, jer se znanje širi svetom gotovo trenutno. Uspeh i opstanak u ovakovom okruženju mogu da ostvare samo oni koji su sposobni da proizvode i permanentno uvećavaju sopstveno znanje i strateški upravljuju njime. U skladu sa novonastalim trendovima, uspešna budućnost i put razvoja svake zemlje mora biti privreda koja je utemeljena na znanju, tj. kvalitetnom visokom obrazovanju.

Istorija je pokazala i dokazala da je svaki ekonomski razvoj bio bitno determinisan naučno-tehnološkim razvojem. U toku istorijskog razvoja ljudskog društva menjala se uloga nauke, ali i uloga čoveka kao glavnih pokretača promene. Za vreme prve naučno-tehnološke revolucije, čovek - radnik bio je glavni pokretač promene, a za proizvodnju je bilo važno iskustvo. Glavna uloga nauke u ovom periodu bila je analizirati šta se dogodilo i kako nešto radi. Za vreme druge naučno-tehnološke revolucije, iskustvo je zamenjeno znanjem. U toj fazi nauka je pokretačka, a nosilac razvoja je čovek-stručnjak. Danas, u periodu treće naučno-tehnološke revolucije, za razvoj je ključnanauka. Ona je predvodnička, jer se napredak postiže na temelju rezultata naučnih istraživanja" (Sundać, Švast, 2009, str. 9.). Dodatna vrednost koja se danas stvara u poslovnom procesu proizlazi, pre svega, iz znanja, sposobnosti i veština ljudi koji učestvuju ili saraduju u njemu. Ljudsko znanje je osnova na koju se moraju osloniti sve savremene kompanije ako žele dostići visoke standarde na današnjem izuzetno konkurentnom

globalnom tržištu. Zaokret ka informatičkom i tehnološkom razvoju pokazuje da savremeno društvo proživljava velike promene, kakve se po dimenzijama i bogatstvu sadržaja ne pamte u dosadašnjem razvoju ljudskog društva. U prelazu iz industrijskog društva u informatičko društvo važno je uočiti da je strategijski resurs u industrijskom društvu bio kapital, dok je to u informatičkom društvu znanje, koje ne samo da se obnavlja već se i samo iz sebe razvija.

Današnje društvo je postalo društvo znanja i ima sledeće karakteristike:

- bez granica je i kroz njega znanje protiče velikom brzinom
- znanje je zamenilo klasičnu dominaciju baziranu na prirodnim resursima, radu i kapitalu
- tehnološka revolucija
- na globalnom svetskom tržištu konkurentni mogu biti samo oni koji imaju vrhunsku tehnologiju i vrhunski obrazovane kadrove
- nacionalni poslovi sve češće postaju multinacionalni, transnacionalni i globalni
- visoko obrazovanje je postalo osnova za razvoj i prosperitet

Savremena ekonomija je definitivno ekonomija specifičnih znanja. Iskuства i činjenice iz prakse pokazuju da su ljudsko znanje, jedinstvene sposobnosti i inovativnost, pored visokih tehnologija, pokretači ekonomske aktivnosti i jedni od najvažnijih elemenata za razvoj modernog društva. Smatra se da je danas jedan od osnovnih faktora privrednog rasta i razvoja stalno uvećanje znanja i inovacione sposobnosti koji ne mogu jedno bez drugog. Povećanje znanja omogućava dolaženje do novih ideja, ali bez povećane inovacione sposobnosti te nove profitabilne ideje neće moći da budu sprovedene u delo. Inovativnost je ključni element u stvaranju strategije rasta i razvoja, a u savremenom načinu poslovanja veoma malo organizacija može da prezivi beskonačno dugo bez inovacija. Jedino strategija razvoja koja je zasnovana na znanju i inovativnosti, garantuje uspeh. Značaj tehnoloških inovacija za prosperitet jedne zemlje je ogroman, jer inovacije i tehnologija utiču na promene u proizvodnim i izvoznim strukturama kroz postizanje većeg kvaliteta i povoljnijih cena, što pozitivno utiče na opštu konkurentnost ponude. Danas promene nastaju isuviše brzo, pa je stoga neophodno biti spremna da se promenama rukovodi u neizvesnom, promenljivom poslovnom okruženju u kome sve više dominiraju ideje i znanje. Porast broja stanovnika, rast tražnje i ograničenost resursa doveli su do toga da privrede traže najkvalitetnije i najkreativnije kadrove, koji će biti u stanju da osmisle i “opslužuju” najmoderniju opremu i najbolju tehnologiju. Zato je od velike važnosti za

svaku zemlju da stvori svoj "Trougao znanja" koji čine obrazovanje, istraživanje i inovacije, jer oni predstavljaju osnov i preduslov ekonomskog rasta, blagostanja i ostvarivanja konkurentnosti. U ovakovom oblikovanju savremenog društva, poseban značaj imavisoko obrazovanje. Obrazovni sadržaji treba da pripremaju ljude za život u globalizovanom društvu, pa je uloga obrazovanja znatno izmenjena, a očekivanja su veća nego ikada.

Uticaj globalizacije na obrazovanje uzrokovan je uticajem globalizacije na proces proizvodnje. Kako se globalna privreda širi, javlja se potreba za specijalističkim obrazovanjem i odgovarajućom radnom snagom. Posebno je zanimljiv uticaj globalizacije trendova u privredi na obrazovanje. Istraživanja pokazuju a praksa potvrđuje, da ekomska globalizacija i informatička revolucijahtevaju radikalne promene u samoj prirodi procesa učenjai modernizaciji sistema obrazovanja. Obrazovanje predstavlja kolevku društva i riznicu znanja, ali ga treba stalnousavršavati i bogatiti novim saznanjima u skladu sa razvojnim potrebama savremenogdruštva. Podmodernizacijom sistema obrazovanja podrazumeva se, pre svega, modernizacija sredstava i pomagala u nastavnom procesu u vidu uvođenja nove obrazovne tehnologije (kompjutera, video tehnike, digitalno obrazovanje i sl.), kao i obogaćivanje nastavnog sadržaja, internacionalizaciju znanja, globalizaciju sistema obrazovanja, visoku specijalizaciju obrazovnih profila i dr. Promene koje sa sobom donosi razvoj informacionih tehnologija, mogućnost korišćenja raznih izvora znanja koji više nisu ograničeni samo na knjigu, kao i novi sistem komuniciranja, povlače za sobom jednu novu atmosferu -nastavnici nisu više jedini izvori znanja i informacija, niti je škola jedini centar učenja i razvoja. Ovakva situacija utiče na to da se sistem vrednosti bitno menja i produbljuje, obavezujući nastavni kadar da se stalno usavršava, bude u toku sa promenama i konstantno radi na svom dodatnom obrazovanju, kako bi učenike uputio u sve ono što će od njih u budućnosti zahtevati savremeno društvo. Danas se od škole u sve većoj meri očekuje da pruži adekvatno opšte obrazovanje, razvija etičke vrednosti, formira karakter i usadi ključne vrednosti neophodne za dalji život. Sve su to vrednosti koje će u budućnosti mladima omogućiti bolje šanse za uspešan posao i zaradu, tj. ekonomsku sigurnost. Međutim, najvažniji zadatak obrazovanja je da prati promene u svim sferama i da sprovodi promene u odnosu na njih. Tradicionalno određenje obrazovanja, kojepolazi od shvatanja obrazovanja kao sistematskog sticanja naučnih znanja o prirodi, društvu i ljudskom mišljenju, mora biti zamenjenosavremenim shvatanjem obrazovanja,koje polazi od toga da je obrazovanje sistem institucionalnog sticanja znanja i ospozobljavanja ljudi da stiču znanja, veštine i navike koje su im potrebne.

Nepredvidljivo i promenljivo okruženje visoke složenosti, zahteva posedovanje adekvatnih znanja o korišćenju i evaluaciji stalno novih informacija. U kontekstu dinamike promena, potreba za obrazovanjem podrazumeva obrazovanje u cilju ovladavanja potrebnim veštinama i informacijama za upotrebu novih radnih programa. To zahteva novu koncepciju obrazovanja - obrazovanje za moderno društvo. Konvencionalno, tradicionalno obrazovanje bazira se na prepostavci reproduktivnog, statičkog i teorijskog pristupa. Međutim, takav obrazovni sistem ne funkcioniše u savremenom društvu, jer stvara kadrove koji nemaju sposobnost adekvatnog reagovanja na promene u društvu. Savremeni koncept obrazovanja gleda na obrazovanje kao na proces kontinuiranog učenja koji se odvija tokom čitavog života. Modernom društvu potrebne su nove veštine i dodatna znanja, uz stalno promovisanje održivosti. Jasno je da je obrazovanje postalo osnovni instrument i temeljna snaga razvoja, ne samo u životu i ponašanju pojedinca, već i u načinu upravljanja državama i zajednicama na globalnom nivou. Bez obzira od kojih se ciljeva polazi, osnovni kvalitet savremenog obrazovanja treba da bude prelaz od reproduktivnog ka produktivnom obrazovanju, od statičkog ka dinamičkom, od neprimenljivog ka operativnom. Sve navedeno, uslovjava neophodnost da se obrazovni sistem razvija u skladu sa zahtevima i potrebama modernog društva zasnovanog na znanju. Sve veći značaj resursa znanja suočava pojedince sa novim zahtevima, izborima i novim odgovornošćima. Koncept obrazovane osobe podrazumeva obrazovanje koje će razvijati sposobnosti za razumevanje i upotrebu stalno novih znanja i koje će svakom pojedincu u savremenom društvu obezbediti zahtevanu spremnost i pismenost.

Globalizacija, kao najveći planetarni fenomen koji se ogleda u međatren-dovima, ima veliki uticaj na obrazovanje, jer istraživanje nauke i obrazovanja je zapravo istraživanje koje za cilj ima pronalazak novog ključa razvoja jedne države. Razvijenedržave najviše vode računa o nauci, obrazovanju i nastavnom kadru, kao glavnom ključu uspeha. U modernom svetu sve više novca se izdvaja za razvoj nauke, obrazovanja ikadrova. Globalizacija u obrazovanju podrazumeva više ključnih faktora, među kojima su od najvećeg značaja: podsticanje na doživotno učenje i osavremenjivanje obrazovnih institucija kroz korišćenje naj-savremenijih alata i tehnika za učenje. **Savremeno obrazovanje podrazumeva nastavu i nastavna sredstva prilagođene budućem vremenu. Sve ostalo je prevaziđeno obrazovanje, odnosno obrazovanje za vreme koje je iza nas.** Svetsko znanje se menja iz dana u dan i ono što se nauči danas, već sutra će biti prošireno i dopunjeno. Zato savremeno obrazovanje podrazumeva da učenici nauče da koriste savremene izvore znanja kao što su internet, aplikacije za učenje i slično, umesto da napamet uče lekcije iz knjiga koje će brzo zaboraviti. Fokus

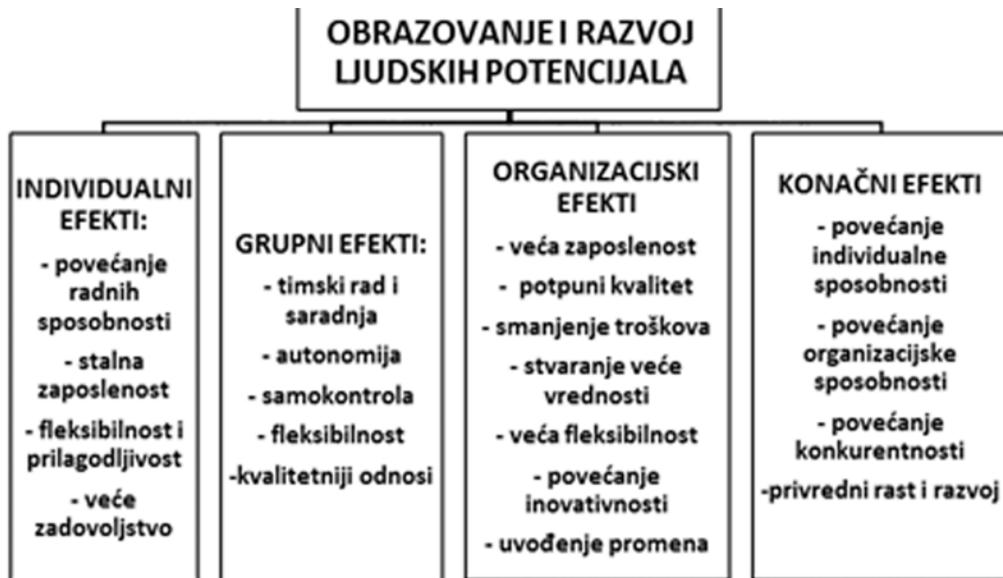
nastave mora biti stavljen na učenike, a ne na predavača. Umesto slušanja unapred spremlijenih predavanja, učenici treba da budu aktivni učesnici tog procesa. Na taj način, podstiču se na kritičko i kreativno razmišljanje, rešavanje problema i primenu znanja u realnom životu. Posledica takvog učenja je znanje koje traje i koje je prava priprema za buduće životne i poslovne izazove.

Kriterijumi koje mora da ispunji moderno obrazovanje:

- 1) Kvalitetno, kompleksno i svestrano obrazovanje, koje podrazumeva stvaralački spoj teorije i prakse, kao i spoj konkretno primenjivog znanja sa opštim obrazovanjem.
- 2) Visok stepen profesionalizma predavača, i to ne samo u sferi konkretnog predmeta, već i u svim sferama koje su dominantne na tržištu.
- 3) Moderna opremljenost škola i fakulteta, pogotovo kada je reč o IT opremi.
- 4) Moderna obrazovna institucija treba da podstiče i razvija one talente studenta koji će, uzimajući u obzir njihove individualne karakteristike i sklonosti, biti najviše upotrebljivi i isplativi u budućnosti u praksi. Ukoliko fakulteti kod svakog studenta budu razvijali upravo ono za šta je on najtalentovaniji, stvorice vrhunske stručnjake na mnogim poljima.
- 5) Stvaralačka nastava, kao jedan od prioriteta modernog obrazovanja, ima za cilj da studentima omogući efikasno usvajanje znanja uz primenu multimedijalnih sadržaja, jer se jedino kroz takav način učenja studenti aktivno pripremaju za spoj teorije i prakse i u toku su sa promenama koje razvoj novih tehnologija unosi u svakodnevni život.
- 6) Moderno obrazovanje zahteva što više konkretnih primera, mnogo realnih projekata, vežbi i prakse, jer - učenje iz knjiga studentima samo proširuje vidičke i daje im neophodne informacije, ali im to neće biti od velike pomoći kada budu prvi put stupili u realno radno okruženje.
- 7) Studente treba obrazovati u "surovom" okruženju (koje je najbliže realnosti), jer će ih to pripremiti na ono što ih očekuje u stvarnom svetu, van školskih klupa.
- 8) Novo obrazovanje podrazumeva iz korena izmenjene uloge profesora. Umesto da profesori vode nastavu, oni sada preuzimaju ulogu koordinatora koji je tu da prati studente u njihovom individualnom ili grupnom radu. Profesor ima odgovornu ulogu da nauči studente, ali u modernom obrazovanju on ima još veću odgovornost - da ih motivišeda samostalno prolaze kroz proces učenja, da sami produbljuju i povezuju svoja znanja, istražuju i dolaze do zaključaka.
- 9) Savremeno obrazovanje mora da se razvija u interakciji s naukom, tehnologijom i kulturom i da iz njih crpi znanje i inspiraciju.

Broj kriterijuma čije ispunjenje društvo očekuje od modernog obrazovanja konstantno se uvećava iz dana u dan, a budućnost će zahtevati ispunjenje još složenijih zahteva.

Slika 1. Efekti savremenog obrazovanja

Izvor: Slika je rezultat istraživačkog rada autora

Važnost znanja u ljudskom životu, življenju i delovanju postaje sve veća. Ono doprinosi širenju i produbljivanju ljudskog saznanja i spoznaje, unapređenju praktičnog delovanja u svim područjima čovekovih interesa, bržem i lakšem poslovnom delovanju, upravljanju poslovnim procesima i ekonomisanju raspoloživim resursima, potpunijem ostvarivanju ljudskih prava i sloboda, učešću u donošenju društvenih i državnih odluka i usmeravanju puta u budućnost. Sve to utiče na motivisanost pojedinca i svake zajednice u sticanju više znanja i na razvijanje informaciono-komunikacione sposobnosti i kulture, tim pre, što informaciono-komunikaciono znanje postaje jedan od glavnih uslova za napredovanje u poslu, u struci, u svakom području ljudske i ekonomske delatnosti, odnosno u životu i radu svakog pojedinca i zajednice (Nešković, 2012, str. 7.).

EVROPEIZACIJA SISTEMA VISOKOG OBRAZOVANJA ZAPADNOG BALKANA

Ubrzane promene koje determinišu proces globalizacije dovele su do velikih promena na tržištu. Tradicionalno tržište zamenilo je novo tržište, koje je dinamično, promenljivo i bogato raznim informacijama. Konkurentnost je postala osnova koja određuje uspeh ili neuspeh, tj. opstanak na tržištu, pod čime se podrazumeva sposobnost postizanja boljih poslovnih rezultata u poređenju s konkurentima koji posluju u istoj grani delatnosti. Svi učesnici na tržištu danas se bore da pronađu takve izvore konkurentske prednosti, koji će im donositi bolje finansijske i druge performanse. Cilj je biti bolji od drugih, a to se danas može postići isključivo znanjem, inovativnošću i kreativnošću. U tzv. "staroj ekonomiji" ključ konkurentske sposobnosti bio je u jeftinoj radnoj snazi, sirovinama i mehanizaciji. U savremenoj ekonomiji konkurentnost ima temelje u znanju, visokim tehnologijama, inovacijama i globalnom povezivanju. Kokurentska prednost danas počiva, pre svega, na intelektualnom kapitalu (specifičnim znanjima, sposobnostima). Današnje globalno okruženje evidentno karakterišu konstantne promene, jačanje konkurenциje i tržišna neizvesnost, i uspeh postižu samo oni koji brzo uče, brzo reaguju na promene i koriste sva raspoloživa znanja i informacije. Pored toga, za ostvarenje ciljeva od ključnog značaja su dobro osmišljene i implementirane strategije, koje predstavljaju izbor između više alternativa, sa svrhom da usmere zemlju kako da najefikasnije ostvari ciljeve i odgovori na promene iz okruženja. U suštini, zadatak većine strategija jeste da ostvare održivi rast i razvoj i podignu stepen konkurentnosti na najviši mogući nivo. Cilj je stvarati konkurentske prednosti brže nego što ih konkurenca možeprekopirati. Zatoaktivnosti treba usmeriti na segmente u kojima je zemlja već stekla pozitivan status, uz što efikasnije korišćenje proizvodnih i intelektualnih resursa i maksimalnu zaštitu intelektualnog kapitala. To je jedini put koji osigurava konkurentnost i opstanak u današnjem globalnom poslovnom ambijentu i samo primenom ovih pravila zemlje će biti sposobne da se takmiče sa bilo kim, bilo gde i bilo kada.

Evropske inicijative od najvećeg značaja za visoko obrazovanje zemalja Zapadnog Balkana jesu Bolonjski proces, Lisabonska strategija i dokument Evropa 2020. Da bi obezbedila održiv razvoj i bezbednu budućnost, Evropska unija je 2000. g. usvojila strategiju razvoja poznatu kao Lisabonska strategija sa strateškim ciljevima da EU do 2010. godine, postane najkonkurentnija i najdynamičnija privreda na svetu, zasnovana na znanju i sposobna da ostvari održivi

ekonomski rast.Ključna komponenta ove strategije bila je razvoj i unapređenje znanja, što je podrazumevalo veća ulaganja u obrazovanje i stručno usavršavanje, naučna i tehnološka istraživanja i inovacije. Međutim, neki od strateških ciljeva Lisabonske strategije ostali su neostvareni pa je u EU počeo proces stvaranja novog strateškog okvira koji je rezultirao dokumentom Evropa 2020:strategija za pametni, održivi i inkluzivni rast, kojima za cilj ekonomski razvoj EU zasnovan na znanju uz očuvanje životne sredine, visok nivo zaposlenosti, produktivnosti i socijalne kohezije. Obrazovanje predstavlja jednu od centralnih tema i ove strategije a podrazumevajuće alternativnih instrumenata i mehanizama u implementaciji politika EU, poput Programa za celoživotno učenje, Tempus-a, Erasmus Mundus-a i dr.Strategija je zacrtala pet ciljeva, od kojih se dva direktno odnose na visoko obrazovanje i istraživanje: min. 3% BDP-a treba da se izdvaja za istraživanje i razvoj; najmanje 40% mlađe generacije bi trebalo da poseduje tercijarni nivo obrazovanja ili diplomu; ideo odraslih (30-34 godina starosti) sa obrazovanjem na tercijarnom nivou treba da bude najmanje 40%; u proseku najmanje 15% odraslih treba da učestvuje u učenju tokom čitavog života. Ova strategija nije bitna samo za države članice EU, već predstavlja i značajan potencijal za države kandidate za članstvo u EU kojima pripadaju i sve zemlje Zapadnog Balkana, izuzev Hrvatske.

Bolonjska deklaracija iz 1999. g odnosi se na reformu sistema visokog obrazovanja Evrope i temelj je Bolonjskog procesa koji podrazumeva: prihvatanje sistema prepoznatljivih i uporedivih stepena, prihvatanje sistema koji se temelji na tri glavna ciklusa studija (osnovne, master i doktorske studije), uvođenje ESPB (ECST) bodovnog sistema i dodatka diplomi, unapređivanje mobilnosti studenata, nastavnika i istraživača, osiguravanje kvaliteta visokog obrazovanja, razvoj uporedivih nastavnih programa, međuinstitucionalnu saradnju, šeme mobilnosti i integrisane programe studija, obuka i istraživanja. Svi navedeni instrumenti imaju za cilj olakšavanje zapošljavanja priznavanjem stečenog znanja i kompetencijadiplomaca širom Evrope.Konačan cilj deklaracije je uspostavljanje jedinstvenog evropskog obrazovnog prostora u kome će se predavači, istraživači i studenti lako i brzo kretati.Priklučivanjem bolonjskom procesu zemlje Zapadnog Balkana su na sebe preuzele obaveze iz ove deklaracije. Sa šireg, evrointegracionog aspekta to podrazumeva sprovođenje neophodnih reformi visokog obrazovanja ovih zemalja, kako bi se njihovi univerziteti pozicionirali na evropskom i međunarodnom nivou i unapredili sopstveni kvalitet i konkurentnost.

Program za celoživotno učenje (Lifelong Learning Programme) je program saradnje u oblasti obrazovanja Evropske unije kojim se podržava razvoj svih nivoa obrazovanja. Za sada, zemlje Zapadnog Balkana mogu da učestvuju u određenim vrstama projekata i to samo ako njihove obrazovne institucije ponude stručnost u oblasti koja je tema projekta i time doprinesu postizanju što boljih rezultata. Budući da je LLP jedan od glavnih izvora finansiranja razvoja obrazovanja u EU, veoma je važno da obrazovne institucije ovih zemalja blagovremeno započnu pripreme za punopravno učešće u ovom programu.

Tempus (Trans-European mobility scheme for university studies) je program EU koji pomaže reformu i modernizaciju visokog obrazovanja u partnerskim zemljama i jedan je od najstarijih i najuspešnijih programa saradnje EU. Program pomaže da obrazovni sistemi partnerskih zemalja ostvare nemetnutu prihvatanje trendova razvoja visokog obrazovanja EU koji proističu iz Lisabonske agende i Bolonjskog procesa i finansira projekte u kojima učestvuju institucije visokog obrazovanja iz EU i više od 20 partnerskih zemalja. Tempus program započet je 1990. g. sa glavnim ciljem da modernizuje sektor visokog obrazovanja i omogući institucionalnu saradnju sa Centralnom i Istočnom Evropom. Jugoslavija je Tempus programu pristupila gotovo odmah nakon njegovog uspostavljanja (1991.g.), međutim, politička dešavanja na ovim prostorima prekinula su ovu saradnju i prošlo je dosta vremena dok se novostvorene nezavisne države nisu ponovo uključile u program².

Erasmus Mundus (Erasmus Mundus) je započet 1987. g. i predstavlja program podrške saradnji i mobilnosti u visokom obrazovanju kroz promovisanje najkvalitetnijih evropskih master i doktorskih studija. Program ima za cilj unapređenje kvaliteta visokog obrazovanja i međukulturalnog razumevanja kroz saradnju sa partnerskim zemljama (koje nisu članice EU). Njime se želi povećati atraktivnost i prepoznatljivost evropskog visokog obrazovanja širom sveta i Evropska unija kao jedan od centara izuzetnosti. Program funkcioniše tako što studentima i nastavno-naučnom osoblju iz svih zemalja sveta daje mogućnost uključivanja u postdiplomske studije na visokoškolskim institucijama EU, i obrnuto, omogućava se mobilnost studenata i nastavnika iz EU u partnerske zemlje. EU obezbeđuje stipendije, kako za državljanе partnerskih zemalja koji su primljeni na Erasmus Mundus master i doktorske studije u zemljama EU, tako i za svoje državljanе koji studiraju na partnerskim univerzitetima. U njemu učestvuju sve zemlje iz zapadnobalkanskog regiona.

² Više informacija na internet prezentaciji Evropske komisije:http://eacea.ec.europa.eu/tempus/programme/history_tempus_en.php

KOMPARATIVNA STUDIJA

U regionu se zahvaljujući korišćenju jasne komparativne perspektive mogu prikazati studije o promenama u visokom obrazovanju kojih postoji srazmerno malo. Najveći broj ovih istraživanja napisan je poslednjih godina i uglavnom se vezuje za rad Centra za obrazovne politike u Beogradu i Centra za studije obrazovne politike u Ljubljani.

Uporedni pregled promena u ovoj oblasti koji se odnosi na Albaniju, BiH, Crnu Goru, Makedoniju i Srbiju prikazan je u jednoj od analiza koja se odnosi na finansiranje visokog obrazovanja. Ova studija predstavlja mehanizme finansiranja na nivou ulaganja, kanala i kriterijuma apliciranja sredstava, a pored toga anatomizira raspodelu sredstava, kako iz ugla studenata, tako i u okviru institucija. U određenim zemljama koje su obuhvaćene istraživanjem, jedan deo sredstava upotrebljen je za primenjivanje reformi koje su podstaknute bolonjom. (Nešković, S., Jovanović, Ž., 2017, p. 587)

Druga komparativna studija obuhvata promene u istraživačkim politikama u navedenim državama, gde uz pomoć tzv. principal-agent nacrta podrazumeva u kojoj srazmeri one prikazuju lokalitet država nasuprot evropskom položaju istraživanja (European Research Area) i neophodnosti da se uz pomoć istraživačke politike ubrza i osigura njihov put ka Evropskoj uniji. Isti autori koji su proučavali ovu oblast, u kasnijoj analizi uz pomoć korišćenja prikaza kretanja politika, konvergencije iste i evropeizacije, raspoređuju instance u kojima se istraživačka politika naše države približava EU. Međutim, postoji upozorenje da konvergencija može biti delimična, dok istraživanje primene može prikazati manje približnu sliku.

Pored ovih studija, postoje i one koje se odnose na zajedničke izazove u sferi visokog obrazovanja u zemljama Zapadnog Balkana, što najviše podrazumeva problem korupcije i odliv mozgova. Pomenuta uporedna analiza prikazuje dve studije slučaja koja se fokusira na Albaniju, BiH, Crnu Goru, Makedoniju i Srbiju. Nijedna ne podrazumeva evropeizaciju, odnosno evrointegraciju visokog obrazovanja i izučavanje date problematike već isključivo naglašava zakonske modifikacije koje su se dogodile početkom 21. veka, posebno u odnosu na bolonju. Takođe, izučavaju se učinci odliva mozgova i korupcije na primenu reformi uz delimičnu potvrdu važnosti administrativnog potencijala stručnih zajednica za prorbražaj u sferi visokog obrazovanja.

Najveći broj poslednjih komparativnih istraživanja od strane određenih autora odnosi se na diverzitet u polju visokog obrazovanja koje se odnosi na

opseg binarne podele i javno-privatne dinamike u državama Zapadnog Balkana. Obzirom na dokazanost da dokumenti bolonjskog procesa ne poseduju određene prednosti sa aspekta institucionalne raznovrsnosti, autori koji su proučavali ovu problematiku, obeležavaju način na koji lisabonska strategija Evropske unije može delovati na nacionalne politike država pomoću specijalizovanosti i preciznosti IVO.

Tabela 1: Broj Erasmus Mundus studijskih programa i stipendija u zemljama zapadnog Balkana do 2012.g. (Nešković, 2018, str. 45)

	Godina pristupanja programu Erasmus Mundus	Broj Erasmus Mundus studijskih programa (od pristupanja- 2012.g)	Broj ukupnih stipendija za sve nivo studija i akademsko osoblje (od pristupanja- 2012.g)
Albanija	2004	129	228
BiH	2004	55	272
Crna Gora	2006	39	171
Makedonija	2005	38	127
Srbija	2004	338	663

Izvor: EACEA, http://eacea.ec.europa.eu/tempus/participating_countries/index_en.php

U Tabeli 1. prikazan je broj programa i ukupnih stipendija u okviru programa Erasmus Mundus od trenutka pristupanja određene zemlje zapadnog Balkana ovom programu do 2012. g. Kao što se može videti, od zemalja iz regiona Srbija je učestvovala u više studijskih programa nego sve ostale zemlje zapadnobalkanskog regiona zajedno. Takođe, Srbija je od svih zemalja iz regiona lider i po broju ukupnih stipendija za sve nivo studija (osnovne, master, doktorske i postdoktorske), kao i za akademsko osoblje. Bosna i Hercegovina, koja se nalazi na drugom mestu dostigla je tek oko 40% stope učešća Srbije, dok ostale zemlje zapadnog Balkana imaju znatno niži nivo učešća u ovom evropskom programu mobilnosti. (Nešković, S., 2018, str. 58).

U globalnim okvirima, problematika konkurentnosti zemalja vezuje se za delovanje Svetskog ekonomskog foruma (WEF) i za njegov Indeks globalne konkurentnosti (GCI). Ovaj indeks zasnovan je na dvanaest stubova konkurentnosti koji su organizovani u tri grupe. Visoko obrazovanje i obuke pripadaju drugoj grupi koja pokazuje Faktore povećanja efikasnosti analizirane zemlje. Svi

podaci normirani su na skali od 1 do 7 (1 - najlošija ocena, 7 - najbolja ocena), što je ujedno i raspon mogućih vrednosti za sve indikatore, stubove konkurentnosti pa i sam Indeks globalne konkurentnosti (GCI). Značaj koji stubovi u okviru grupe imaju za pojedinačnu zemlju, zavisi od stepena njene razvijenosti. Imajući sve navedeno u vidu, GCI bismo mogli grubo definisati kao skup institucija, politika i činilaca koji određuju stepen produktivnosti jedne zemlje. Nivo konkurentnosti izražava kapacitet nacionalne privrede da u srednjoročnom periodu generiše održivi ekonomski rast na postojećem nivou razvijenosti.

Tabela 2: Uporedni prikaz socioekonomskih podataka 2015-2016. g zemalja Zapadnog Balkana i zemalja EU sa najrazvijenijim/najkvalitetnijim visokim obrazovanjem (Nešković, 2018, str. 45)

2015/16	Broj stanovnika (u milionima)	GDP (US \$ u miliardama)	GDP per capita (US \$)	GCI visokog obrazovanja i obuka 1-7 1 (najlošije) 7 (najbolje)	Mesto konkurentnosti visokog obrazovanja (Od 140 zemalja)
Albanija	2,9	11,5	3995,38	4,7	47
BiH	3,9	15,8	4088,21	3,8	97
Crna Gora	0,6	4,0	6489,10	4,6	54
Makedonija	2,1	9,9	4786,84	4,8	46
Srbija	7,1	36,5	5119,76	4,3	71
Danska	5,7	295,0	52114,17	5,8	9
Francuska	64,3	2421,6	37675,01	5,3	25
Finska	5,5	229,7	41973,99	6,1	2
Nemačka	81,9	3357,6	40996,51	5,6	17
Engleska	65,1	2849,3	43770,69	5,6	18

Izvor: World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>

Period tranzicije, strukturne ekonomske reforme i transformacija ekonomija zemalja zapadnobalkanskog regiona u kapitalističke evidentno nisu dovele do poboljšanja životnog standarda stanovništva ovih zemalja. Pored toga, i ekonomska kriza je teško pogodila zemlje Zapadnog Balkana, što je negativno uticalo na kvalitet mnogih segmenata, pa samim tim i na visoko obrazovanje. Kao što se može videti u Tabeli 2. neke od glavnih karakteristika ovog regiona i dalje

su izuzetno nizak GDP i značajno niži GDP per capita u odnosu na istraživane zemlje EU. Takođe, po rangu konkurentnostivisoko obrazovanje zemalja ovog regiona zauzima vrlo niska mesta (od 46-og do 97-og) od 140 zemalja koje su ove godine ušle u analizu WEF-a. Od zemalja Zapadnog Balkana najveću vrednost GCI po pitanju visokog obrazovanja ima Makedonija - koja se nalazi na 46 mestu, dok je najlošije rangirana Bosna i Hercegovina - koja se nalazi tek na 97 mestu. Što se tiče visokog obrazovanja zemalja EU, prema izveštaju WEF-a o globalnoj konkurentnosti za 2015-2016.g, najbolje je ocenjeno visoko obrazovanje Finske, koje zauzima 2 mesto od 140 zemalja, dok su i ostale istraživane evropske zemlje zauzele izuzetno visoka mesta po ovom pitanju (od 9-og do 25-og).

Tabela 3. Uporedni prikaz javnih investicija i ranga konkurentnosti ljudskog kapitala za 2016. g zemalja Zapadnog Balkana i zemalja EU sa najrazvijenijim/najkvalitetnijim visokim obrazovanjem (Nešković, 2018, str. 46)

2016.g	Deo GDP koji se izdvaja za obrazovanje (%)	Mesto konkurentnosti ljudskog kapitala (od 130 zemalja)
Albanija	3.5	70
BiH	/	/
Crna Gora	/	/
Makedonija	/	59
Srbija	4.4	57
Danska	8.6	7
Francuska	5.5	17
Finska	7.2	1
Nemačka	5.0	11
Engleska	5.7	19

Izvor: World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/>

U Tabeli 3. prikazani su podaci WEF-a iz Izveštaja o ljudskom kapitalu za 2016.g gde su upoređene zemlje Zapadnog Balkana sa zemljama EU koje imaju najrazvijenije/najkvalitetnije visoko obrazovanje. Predstavljene su državne investicije u visoko obrazovanje kao i rang konkurentnosti ljudskog kapitala koji direktno proizilazi iz nivoa razvijenosti visokog obrazovanja. Kao što se

može videti, u analizu WEF-a za 2016. g. od zemalja Zapadnog Balkana uzete su samo Albanija, Srbija i delimično Makedonija, koje iz svojih GDP-a izdvajaju izuzetno niske procente za visoko obrazovanje, pa je samim tim i konkurentnost njihovog humanog kapitala nisko na lestvici konkurentnosti (na 57, 59 i 70 mestu od 130 zemalja). Za razliku od upoređivanih zemalja EU čije visoko obrazovanje važi za najkvalitetnije i čiji se ljudski kapital nalazi na vrhu lestvice po pitanju globalne konkurentnosti (od 1-19 mesta od 130 analiziranih zemalja), na šta su direktno uticali visoki procenti iz GDP-a koji ove zemlje izdvajaju za svoje sisteme obrazovanja. Jasno je da javne investicije u visoko obrazovanje predstavljaju ključ za njegov uspeh i konkurentnost.

Brojne promene koje je sa sobom donela era globalizacije pred kompanije i države stavlja nove izazove u pogledu održavanja konkurentnosti, a budućnost će zahtevati ispunjenje još kvalitetnijih zahteva. Savremena globalna tržišta počivaju na potpuno novim pravilima konkurisanja, što je rezultiralo promenama u strategijama kompanija i država. U cilju stvaranja i unapređivanja konkurentnosti danas je jasno naglašena orijentacija na ulaganja u neopipljivu imovinu. Nauka i tehnologija ugrađene su u temelje svakog savremenog društva i prožimaju sve aspekte ljudskog života, a sve ubrzaniji naučno-tehnološki napredak i razvoj u sferi informacionih tehnologija, ističu u prvi plan značaj i ulogu ljudskog kapitala. U “društvu znanja” konkurentska prednost bazira se na ljudskom znanju i iskorišćavanju potencijalnih šansi i mogućnosti za čiju realizaciju je neophodno ljudsko znanje. Ključni faktor za unapređenje konkurentnosti danas je ljudski kapital koji sve češće dostiže i do 90% vrednosti firmi, što je potvrda da su znanja, kompetencije i veštine presudni za pozitivnu konkurentsку poziciju. Zemlja, kapital i oprema nemaju više odlučujuću ulogu na svetskom tržištu. Pojedinci, kompanije pa čak i države sve više postaju zavisne od načina na koji razvijaju svoje sposobnosti i primenjuju svoje znanje u svrhu realizacije svojih ciljeva.

ZAKLJUČAK

Pojam globalizacije datira od daleke prošlosti, a danas se definiše na različite načine. Činjenica je da se globalizacija može sagledati iz različitih uglova, međutim, definicija globalizacije koja možda najviše odgovara ovom fenu, jeste definicija po kojoj globalizacija predstavlja proces koji nosi višestrukе i drastične promene u svim sferama života. Poslednjih nekoliko godina primetno je veliko ubrzanje ovog trenda zbog sve bržeg napretka u tehnološkim

inovacijama, posebno u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija. Pojava ovog fenomena navodi na ozbiljno razmišljanje, naročito u pogledu promena na tržištu rada, kako bise bolje prilagodio obrazovni sistem zemlje koji u sastavu vremenom društvo znanja postaje jedan od značajnijih faktorarazvoja. Društveno-ekonomski promene koje prate ubrzan naučno-tehnološki razvoj, posebno ekspanzija modernih tehnologija, pretpostavljaju visoko obrazovane ljude koji su u stanju da efikasno funkcionišu u društvenim procesima i koriste raspoloživu tehnologiju. Konkurentnost ekonomije na globalnom tržištu zahteva visok nivo stručnosti i kompetentnosti radne snage, jer se savremeni tehnološki procesi baziraju na visokoobrazovanoj populaciji. Čak i zemlje koje poseduju znatne prirodne resurse, danas ne mogu ući u globalnu trku za obezbeđivanje daljeg razvoja bez obrazovanih i za inovacije sposobljenih ljudi. Kada je reč o razvoju i primeni novih tehnologija, tendencije razvoja u zemljama tržišne privrede pokazuju da su obrazovanje i stvaranje visoko stručnih ljudskih resursa u samom vrhu prioriteta nacionalnih strategija i politika ekonomskog i tehnološkog napretka. Zato postmoderno obrazovanje mora da podrazumeva razvoj visoko obrazovanih kadrova koji mogu unaprediti nacionalni razvoj i adekvatno odgovoriti na zahteve savremenog okruženja. Razvoj vrhunskog obrazovanja mora da bude u korelaciji sa savremenim razvojem nauke i tehnologije, što podrazumeva obrazovanje ljudskih resursa za specifične potrebe i oblike tehničko-tehnološko-komunikaciono-inovacionih tehnologija. Novo vreme nazvano digitalnom erom i dobom znanja, zahteva i nove vidove obrazovanja. Međutim, nesumnjivo je da instutucionalizovano obrazovanje ostaje najbolji vid obrazovanja, ukoliko pratiti savremenetrendove. Sve navedeno, navodi na zaključak da obrazovanje u 21. veku mora da bude usmereno prema sticanju specifičnih znanja i veština. U tim novim i izmenjenim okolnostima, obrazovanje ima zadatak da poveća čovekovu prilagodljivost vremenu koje dolazi i da uveća one sposobnosti koje su čoveku potrebne da se sa promenama izbori i da im se prilagodi. To znači da će čovekova budućnost zavisiti od njegovog obrazovanja.

Visoko obrazovanje igra značajnu ulogu u evrointegracijskim procesima i podsticanju privrednog i društvenog razvoja zemalja Zapadnog Balkana. Pratićenje globalnih trendova i istražavanje u reformskim procesima visokog obrazovanju su neophodni, a reforme treba da se zasnivaju na naprednim znanjima i veštinama u različitim oblastima. Kada je reč o zemljama Zapadnog Balkana može se zaključiti da, u okviru procesa evropskih integracija, sve ulaze velike napore u implementaciji svih delova bolonjskog procesa i ostvarenju ciljeva lisabonske strategije i dokumenta Evropa 2020 po pitanju visokog obrazovanja. Sve zemlje

ovog regiona uzele su učešće u programima Tempus, Erasmus Mundus, kao i u drugim programima EU iz oblasti visokog obrazovanja, međutim, nivo postignuća ovih zemalja, kao i pojedinačna nacionalna ulaganja u ovu oblast i dalje su ispod proseka EU. Jasno je da ukupni kvalitet visokog obrazovanja zapadno-balkanskog regiona još uvek nije na zadovoljavajućem nivou i da je potrebno uložiti dodatne napore da bi se ispunili postavljeni ciljevi i ostvarila konkurentnost visokog školstva i intelektualnog resursa ovih zemalja u "Ekonomiji znanja". Ključ za jačanje ovih tranzisionih privreda predstavlja stvaranje i razvoj visokog obrazovanja evropskog (i svetskog) kvaliteta, usaglašenost obrazovne ponude sa potražnjom jedinstvenog tržišta, kreiranje i implementacija studijskih programa koji stimulišu inovativnost i preduzetništvo i razvoj inovativnih praksi koje bi diplomcima omogućile iskustva i praktična znanja relevantna za brzo zaposlenje.

LITERATURA

- Antonijević, R. (2010). *Obrazovanje za društvo znanja - prepostavke evropskih integracija (Education for Knowledge Society - the assumption of European Integration)*, Filozofski fakultet, Beograd.
- Arandarenko, M., Bartlett W. (2012). Conclusions: Improving Skill Policies in the Western Balkans. In: Arandarenko, M and Bartlett, W. (eds), *Labour Market and Skills in the Western Balkans*. London: LSEE.
- Babin, M., Lažetić, P. (2009). Financing a Disintegrated University in Serbia: an institutional case study, In: Vukasović, M (ed.). *Financing higher education in South Eastern Europe: Albania, Croatia, Montenegro, Serbia, Slovenia*; Belgrade: Centre for Education Policy.
- Bologna declaration (1999). The European Higher Education Area, Joint Declaration of the European Ministers of Education, The Bologna Declaration.
- Branković, J., Branković N. (2013). Country report: Bosnia and Herzegovina. Overview of Higher Education and Research Systems in the Western Balkans.
- Branković, J., Xhaferri, E. (2013). Country report: Albania, Overview of Higher Education and Research Systems in the Western Balkans.
- Dolenc, D., Doolan, K. (2013). Reclaiming the role of higher education in Croatia: Dominant and Oppositional Framings, In: Zgaga, P., Teichler, U., Brennan, J. (eds.), *The Globalisation Challenge for European Higher Education, Convergence and Diversity Centres an Peripheries*, Frankfurt: Peter Lang.
- Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA), (2012), Overview of the Higher Education Systems in the Tempus Partner Countries: Western Balkans, A Tempus Study, No 13, November 2012, EACEA, Brussels European commission, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, (EACEA), History of Tempus programme.
- Elken, M., Gornitzka, Å., Maassen, P., Vukasović, M. (2011). *European integration and the transformation of higher education*, Oslo: University of Oslo.
- Jovanović, Ž., Nešković, S., Kostić, Z. (2016). *Ekonomija znanja i intelektualna svojina u kontekstu društvenog razvoja Srbije - studija slučaja (Knowledge economy and intellectual property in the context of social development Serbia - Case Study)*, Vojno delo, 68 (3).
- Keeling, R (2006). *The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda*:

- the European Commission's expanding role in higher education discourse, European Journal of Education, Vol. 41, No. 2.*
- Miklavič, K. (2012). *Europeanisation in action: the (re)construction and role of higher education in post-conflict settings*, Journal of European Higher Education Area, No 2.
 - Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Strategija obrazovanja u Srbiji do 2020. god.
 - Mirović, D. (2010). *Škola u sociološkom ključu globalizacije (School as a sociological key in the globalization)*, "Nova škola" broj VII, Republika Srpska, Bijeljina.
 - Nešković, S. (2010). *Međunarodna ekonombska špijunaža i zaštita tranzicijskih zemalja (International economic intelligence and protection of the countries in transition)*, Kragujevac: Pravni fakultet i CESNA B.
 - Nešković, S. (2014). *Current aspects of the tourism situation in the Western Balkan countries*, Paper Proceedings, 7th International Conference "Science and Higher Education in Function of Sustainable Development-SED 2014" 03-04. October 2014, Užice, Serbia, Business and Technical College of Vocational Studies.
 - Nešković, S. (2014). *Industrial intelligence and information warfare, with special emphasis on security companies*, Proceedings Vol.1, 14th International Conference RaDMI 2014 "Research and Development in Mechanical Industry", 18-21. September 2014, Topola, Serbia, Scientific and Technical Center for Intellectual Property.
 - Nešković, S. (2014). *Ekonombska diplomacija i zakonodavstva država Jugoistočne Evrope u kontekstu evropskih integracija (Economic diplomacy and legislation of Southeast European countries in the context of European integration)*, Zbornik radova 10. Međunarodna konferencija "Pravni i ekonomski aspekti koncepta integracije zemalja Jugoistočne Evrope u EU sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu" 18-19. decembar 2014, Internacionalni Univerzitet Travnik, Travnik, BiH
 - Nešković, S. (2018). *Reforme visokog obrazovanja država Zapadnog Balkana sa implikacijama na saobraćaj, ekologiju i održivi razvoj*, 17. Međunarodno savjetovanje Internacionalni Univerzitet Travnik i Rezekne Univerzitet Latvija, Univerzitet Janusz Korczak Poljska, Univerzitet Udine Italija, Eko-loški istraživački institut Italija, "Trendovi, tehnološke inovacije i digitalizacija u saobraćaju, ekologiji i logistici u funkciji održivog razvoja" Vlašić, Bosna i Hercegovina, 11 - 12. maj 2018, Travnik: Internacionalni Univerzitet

Travnik, 2018.

- Nešković, S. (2018). *Postmoderno obrazovanje i digitalna ekonomija u kontekstu razvoja zemalja Zapadnog Balkana*, XVIII Međunarodna konferencija Internacionalni Univerzitet Travnik i Univerzitet DEPOK Indonezija, "Trendovi razvoja zemalja Zapadnog Balkana zasnovani na znanju sa posebnim osvrtom na BiH u procesu pristupanja EU", Vlašić, Bosna i Hercegovina, 14 - 15. decembar 2018.
- Nešković, S., (2012). *Ekonomski implikacije informacionog ratovanja u sавremenim medunarodnim odnosima (Economic implications of information warfare in contemporary international relations)*, Ekonomija teorija i praksa, 5(2), Novi Sad: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.
- Nešković, S., (2013). *Evropske integracije i razvoj turizma u zemljama Jugoistočne Europe (European integration and the development of tourism in the countries of South Eastern Europe)*,, Međunarodna konferencija Savremeni trendovi u razvoju turizma, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik.
- Nešković, S., Jovanović, Ž. (2017). *The Concept of Europeanization of the System of Higher Education in the Western Balkan Countries*, Conference Innovation, ICT and education for the next generation, Thematic proceedings,Novi Sad: Faculty of Economics and Engineering Management, May 26 - 27 th 2017.
- Nešković, S., Jovanović, Ž., Čavlin, M. (2016). *Economic intelligence and intellectual capital in agriculture competitiveness - case study*, Belgrade: Economics of Agriculture, №2.
- Vujačić I. et al. (2013). Country Report: Serbia, Overview of Higher Education and Research Systems in the Western Balkans.
- Zakon o visokom obrazovanju - The Law on Higher Education.

**REORGANIZATION OF HIGHER EDUCATION SYSTEMS
IN THE COUNTRIES OF THE WESTERN BALKANS SUBREGION -
COMPARATIVE STUDY**

Summary

National peculiarities and political strategies have a decisive influence on the processes of contemporary integration in the countries of the Western Balkans sub-region. The concepts of higher education in individual countries that we analyze converge with formulated European initiatives in the observed sphere. The new paradigm of governance in higher education implies inter-institutional co-operation with state institutions, where it insists on strengthening autonomy, or formal displacement of competencies from the state to universities and faculties. A comparative study in the countries of the subregion of the Western Balkans have particular importance because it provides knowledge about functioning and effects of various projects, which can be useful for subjects outside the observed area. State-owned enterprises in transition strive to provide quality connections between academic models and market demands, which implies the creation of adequate study programs. The reorganization of the higher education system in the countries of this given area places a systematic research on appropriate modalities in order to improve the economic, security and overall social environment.

Keywords: *reorganization; higher education; European integration; Western Balkans; Serbia; Bosnia and Herzegovina; Macedonia; Montenegro; Albania*

PREGLEDNI RAD
UDK: 378.014.3:316.72(497.6RS)

VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ U OGLEDALU DRUŠTVENE STVARNOSTI

prof. dr Ostoja Barašin¹

Apstrakt: Mnoge analize pokazuju da je skriveno značenje reforme obrazovanja na platformi Bolonjske deklaracije povezano sa potrebama evropske podele rada i logikom reprodukcije korporativnog megakapitala. S tog stanovišta sve je vidljivije da je riječ o konceptu neoliberalizma, unesenog u proces globalizacije visokoškolskog obrazovanja i njegovoj projektovanoj racionalizaciji. Time bi visoko obrazovanje bilo znatno jeftinije, ekonomičnije i efikasnije, instrumentalno podređeno aktuelnoj podjeli rada i sistemu moći, koji diktira megakapital i globalna ekonomija. Kao posljedica ovakvog neoliberalnog koncepta u reformami visokog obrazovanja, odbacuje se dosadašnji model klasičnog sistema obrazovanja i radikalno se redukuju sadržaji opštег i humanističkog obrazovanja (filozofije, sociologije, kulture, istorije, ...), kojima se produkuju modeli jednodimenzionalnog čovjeka, stručnjaka zarobljenog uma, pacifikovanog i integrisanog u poredak moći. Atomizacijom i fragmentacijom nauka na discipline i kurseve, otvara se put neopozitivizmu i razaranju uma, što dovodi do redukcije višedimenzionalnih funkcija univerziteta (naučne, obrazovne i kulturne) na isključivo obrazovnu. U ovom kontekstu univerzitet postaje isključivo „kovačnica“ profesionalaca, koji neće biti sposobni da grade kritički odnos prema postojećem poretku niti da tragaju za alternativama. Ovakav sistem obrazovanja stvara od studenata uske specijaliste, najamnike i potrošače u „društvu spektakla“.

Ključne riječi: visoko obrazovanje; reforma visokog obrazovanja; Bolonjska deklaracija; tranzicija

¹ Korespondencija: barasinostoja@gmail.com, Defendologija centar

UVOD

*Kakvo će društvo biti sutra, zavisi od toga kakva su nam djeca danas.
Budućnost je ono što je sada u razvoju.
Radeći sa mladima, mi smo uvijek na početku onoga što će biti.*

Đuro Šušnjić

Današnji svijet je postvaren i rascjepkan na osnovu uskog kruga znanja – obrazovanja, pa se današnji kapitalizam posmatra kao ”kraj istorije”. Globalni procesi u oblasti ekonomije nameću potrebu naučnog i tehnološkog napretka. Za obezbjeđenje tog napretka neophodno je obezbijediti polaznu osnovu, a to je obrazovanje. Danas najveću vrijednost imovine čine, upravo, ljudi tj. njihov kapital zasnovan na znanju, inovacijama, umijeću, vještinama i obrazovanju. Ulaganje u znanje, inovacije i vještine jedini je način da se odgovori tom izazovu. Znanje je osnova za primjenu inovacije, a one pomažu svim privrednim i ekonomskim subjektima da se razvijaju u skladu sa promjenama bližeg i šireg okruženja. Danas se više od 50% bruto društvenog proizvoda (BDP) u razvijenim ekonomijama bazira na znanju i inovacijama, na intelektualnoj svojini i stručnosti ljudi. Tako se na primjeru SAD-a može sagledati uloga znanja, inovacija i ljudskog kaptala sa posebnim naglaskom da usluge u SAD-u čine 76% BDP-a. U ovakvoj ekonomističkoj i tehnokratskoj koncepciji razvoja savremenog globalnog društva samo obrazovanje je osiromašeno i razdvojeno od vaspitanja. Od obrazovnih institucija se traži da školju za profesiju, a ne za život, i otuda se vrši podređivanje reformi sistema obrazovanja diktatu aktuelne podjele rada. Od obrazovnih institucija na svim nivoima zahtijeva se stroga racionalizacija i visoka uskospecijalistička profesionalizacija. Takav model obrazovanja, sadržan u Bolonjskoj deklaraciji, čije su osnovne odrednice funkcionalizacija i globalizacija obrazovanja, stvara robote za jednokratnu upotrebu u svijetu globalne ekonomije. U takvom svjetlu, možemo govoriti o promjenama, kao o sumraku, ili mekdonaldizaciji obrazovanja. Ovakvi efekti pomenutog modela obrazovanja sve su pogubniji po kulturu savremenog društva i razvoj zdrave ličnosti, jer ovakvim obrazovanjem i znanjem se napuštaju humanističke vrijednosti i sadržaji, koji su od presudnog značaja za razvoj individualnog i kolektivnog identiteta i progresivne uloge kulture i društvenih promjena.

Smisao obrazovanja, u kojem god sistemu obrazovanja da se ostvaruje,

uvijek je isti: pojedinca učiniti sposobnim za samostalan lični i normalan socijalni život, ospособити ga za samostalno djelovanje i učiniti ga društveno korisnim članom zajednice. "Obrazovanje je najplemeniti, najuzvišeniji, najhumaniji i najdalekosežniji cilj svake ljudske zajednice. Ono oslobađa čovjeka straha, zabluda, predrasuda, otkiva istinu, a obezbeđuje ljudima i njihovim zajednicama slobodu, zdravlje i blagostanje. Ono konstituiše i uboličava ličnost i identitet čoveka. Ne postoji ljudska delatnost koja ima takav efekat na razvoj čovjeka i njegovog bića, na ljudski rod ili ljudsku zajednicu"(Janjić, 2014:9)

VISOKO OBRAZOVANJE I AKTUELNI TRENUTAK

Prošle su gotovo dvije i po decenije od završetka tragičnog ratnog perioda u BiH u kome su svi gubitnici. Danas, poslije dvije i po decenije, čini se da je mnogo teže upravljati poslijeratnim mirom nego ratom. Pred društvom su veliki problemi i izazovi, imajući na umu da su tranzicija i oporavak od ratnih razaranja krenuli istovremeno. Svaki od ovih problema je složen sam za sebe, a udruženi zajedno učinili su da kriza i društvena anomičnost predstavljaju ozbiljnu prepreku razvoju društva. Još uvijek se spotičemo o prošlost, velika je neizvjesnost, nedostaje vizija i snaga da se kreće efikasnije prema budućnosti. Svi žele bolju budućnost, ali nje ne može biti bez ozbiljnih promjena u sferi obrazovanja. Nove generacije traže humaniji i demokratičniji obrazovni sistem, ekonomija traži obrazovanje u funkciji obezbjeđenja sposobnih kadrova da odgovore profesionalnim zahtjevima, a sve je veći otpor dominaciji autoriteta.

Naukom i obrazovanjem bi trebalo unaprijediti tehnološki razvoj zemlje i da se spriječi produbljivanje njene sadašnje tehnološke zaostalosti. Da bismo to postigli treba da nam bude trajni i sistematski zadatak primjena svjetskih kriterijuma u vrednovanju nauke i obrazovanja. Pri tome, treba imati na umu da su istraživanja danas sve manje izolovane aktivnosti pojedinih istraživača, a sve više organizovani rad istraživačkih timova i da se novi istraživački izazovi dešavaju kroz intenzivnu saradnju naučnika iz različitih naučnih oblasti i disciplina. Jedan od najznačajnijih problema sa kojim se sve više suočavamo jeste odlazak visokoobrazovanih kadrova iz zemlje. Mala ulaganja u obrazovanje i nauku kod nas ne govore samo o siromaštvu, nedostatku novca ili malim budžetskim sredstvima, nego o odnosu države prema obrazovanju i nauci. Kako je moguće da neke zemlje, naročito razvijene, ulažu u procentualnim iznosima nekoliko desetina puta više nego mi!? To znači da je njihov odnos prema obrazovanju i nauci

sasvim drugačiji, da one shvataju ulogu obrazovanja i nauke u razvoju države. One su shvatile, da se više od 70 % profita ostvaruje preko obrazovanja i nauke i da postoji jaka korelacija između razvijenosti zemle i ulaganja u obrazovanje i nauku.

Obrazovanje je slika i budućnost društva i snažna težnja čovjeka da dobije kvalitetno i sveobuhvatno obrazovanje. Mnoge reforme obrazovanja su iza nas, ali rezultata nema ni na vidiku. To je dokaz neadekvatnosti reformskih zahvata. Jedno je sigurno, uspješne reforme neće biti dok se ne dogodi reforma aktera obrazovnog procesa, nastavnika, jer su oni navažniji činilac tog procesa. Promašaji obrazovnih koncepcija imaju nesagledive štetne posljedice, kako za pojedince, tako i za cijelo društvo. Te posljedice se osjećaju decenijama i generacijama i vrlo je teško to ispraviti u kasnijem periodu. One se još snažnije manifestuju u siromašnim društvima i društvima u tranziciji, kojima je potrebna obrazovana i sposobljena radna snaga. Potrebna je snaga koja može promijeniti društvene odnose i prilike. Dakle, potreban je sistem bez brzopletih rješenja i nametanja parcijalnih modela. Jednom rječju, nemamo vremena za nove eksperimente. Moramo biti načisto šta želimo.

Razvojna očekivanja od obrazovanja oscilirala su tokom nekoliko posljednjih decenija. Ono što su šezdesetih godina prošlog vijeka otkrili američki istraživači ekonomije obrazovanja o doprinosu obrazovnih investicija privrednom rastu SAD-a, nije se ostvarilo u zemljama koje su svoje ekonomsko zaostanje namjeravale riješiti značajnijim ulaganjima u obrazovanje svoga stanovništva. Rezultati obrazovanja nisu se na najbolji način iskoristili u pojedinim podsistemima njegovog okruženja. Najbolje obrazovani ljudi napustili su takve sredine i otišli iz zemalje u kojoj su stekli kvalitetno visoko obrazovanje i time više doprinosili razvoju razvijenih nego nerazvijenih zemalja. Očigledno, obrazovanje je tako snažno kontekstualizovano da njegovi učinci zavise o sinergijskom djelovanju ostalih dijelova društva, pa obrazovne reforme bez širih društvenih reformi ne mogu ispuniti očekivanja.

Bolonja: (ne)realna očekivanja

Neki ciljevi u konstituisanju evropskog prostora visokog obrazovanja su odlično zamišljeni i temeljili su se na najboljim namjerama, ali praksa je pokazala da su isti teško ostvarivi. To je posebno izraženo u državama u kojima je prisutna mala finansijska podrška za njihovu realizaciju, a u određenoj mjeri je prisutna i suprotstavljenost nacionalnim kulturnim ciljevima i nedostatak volje

i nacionalne politike da se isti primijene. Pitanje kvaliteta visokog obrazovanja i razvoja kompetencija treba posmatrati i iz perspektive studenata, koji žele osigurati da izborom obrazovanja nađu put do zapošljavanja i omoguće sebi dalji razvoj kompetencija i sposobnosti potrebnih društvu, ali i da stvore pretpostavke za učenje i razvoj, kako bi mogli odgovoriti zahtjevima budućnosti.

Jedan od najvažnijih proklamovanih motiva uvođenja bolonjskog procesa jeste mobilnost, čime se trebala obezbijedi mogućnost nastavnicima, saradnicima i studentima koji žele dio svog školovanja ili rada realizovati na nekoj drugoj visokoškolskoj instituciji. Međutim, mišljenje je mnogih evropskih zvaničnika i akademskih poslenika da jedan od glavnih ciljeva bolonjskog procesa još nije postignut. Mobilnost studenata u Evropi nije ništa veća. Kreatori "Bolonje" su ispustili iz vida činjenicu da u tom procesu postoji "jezička barijera", za razliku od SAD gdje takve barijere nema. Na evropskom prostoru danas srećemo različita govorna područja na relativno maloj geografskoj udaljenosti.

Vrijeme iza nas je potvrdilo da su ciljevi Bolonjske deklaracije usmjereni na strateški doprinos promjeni evropske paradigmе univerziteta i njegove tradicionalne akademske kulture, te da omoguće promociju američkog, tržišno orijentisanog, modela obrazovanja. To znači, bolonjskim procesom otvara se prostor da evropsko obrazovanje uđe u eru globalizacije visokog školstva, po diktatu neoliberalnog ekonomskog tržišta, u kome dominiraju interesi korporacija, a ne društva, aplikativne nauke naspram društvenih i humanističkih, i gde se znanje i obrazovanje redukuje na tržišno zanimljivu robu, a ne tretira kao bitan element kulture i dinamike razvoja ličnosti i društva. Humanističke discipline, uključujući i sociologiju i filozofiju, nikada nisu bile u težem položaju u posljednjih dvjestotinjak godina: katedre za humanističke nauke se, čak i u bogatim zemljama, gase dok se nastavni programi redukuju na "korisne discipline", pripremajući na taj način proizvođenje "korisnih idiota", stručnjaka koji se razumiju samo u svoju struku i ni u šta drugo. Posljedice takvog pogleda na svijet su pogubne i ne vode ničemu dobrom. Pragmatički obrt u obrazovanju najdirektnije zasijeca u tkivo zajednice, koja ne proizvodi samosvjesne i slobodne građane već vijke jedne društvene mašinerije, koja radi bez svrhe, ideje i, naravno, slobode (mašina se i definiše svojom automatičnošću, dakle neslobodom). Stručnjak postaje lak plijen manipulanata. Društvo stručnjaka (eksperata), koji ne znaju ništa drugo do ono za šta su obučeni, postaje društvo idiota – onih koji ne učestvuju u javnom životu, jer nisu u stanju da misle nego samo da rade. Stručnjak se definiše time što ne misli, nego djela.

Sadašnja faza neoliberalnog kapitalizma izraz je nove racionalizacije i dominacije tehnokratskog uma i plutokratskih interesa snaga mega-kapitala. Neoliberalni duh savremenog kapitalizma izražava novu diktaturu nad potrebama. Glavne odlike ovog sistema reforme obrazovanja, koje proističu iz bolonjske deklaracije, jesu globalizacija, funkcionalizacija i instrumentalizacija obrazovanja za misiju krupnog kapitala u globalnoj ekonomiji svijeta, koja nije samo globalna i digitalna, nego je i surovo konkurentna. Preferirajući kapital iznad svega, reformatori obrazovanja traže od obrazovanja da ono bude efikasno, pragmatično, što zahtijeva imperativno specijalistička znanja za jednokratnu upotrebu uma, odnosno, visoku specijalizaciju. "Kada vrijednosti oslabe i postanu nejasne, želja za sticanjem novca brzo se širi kroz instituciju. Profesori u institucijama visokog obrazovanja nude drugačije objašnjenje porasta komercijalne aktivnosti na univerzitetu. Po njihovom mišljenju, novi talas preduzetničke aktivnosti odgovor je na smanjenje vladine podrške visokom obrazovanju. Motivi koji podstiču profesore možda su plemenitiji od onih koji pokreću direktore kompanija, ali, bar u neku ruku, pokazali su se manje efikasnim. Profesori koji sa nipođaštavanjem gledaju na biznis trebalo bi ovo da imaju na umu prije nego što komercijalne metode odbace kao nevažne za univerzitete." (Bok: 13 – 33.) Od profesija se traži da budu na tržištu profitabilne, bez obzira na jednodimenzionalnost u formiranju ličnosti, koje su nosioci tih profesija. Ostvarivanje neoliberalne koncepcije razvoja dovelo je do demontaže socijalne države, "eksploatacije bez granice" (P. Burdije), do eksplozije fenomena prekarizacije², do jednokratne upotrebe zaposlenih i njihovog šetanja od jednog radnog mesta na drugo, do novih socijalnih nejednakosti i strukturalnih protivrječnosti i ekonomске krize sa brojnim socijalnim implikacijama.

Mi, u Bosni i Hercegovini, nismo bili niti smo još uvijek spremni za reformske procese, pri čemu treba istaći nedostatak finansijske podrške kao i složenu organizacionu strukturu države (federalni, entitetski i kantonalni nivo vlasti). Reforma na ovim prostorima i prihvatanje sistema obrazovanja zapadnih zemalja bez odgovarajućih uslova, izostanak adekvatnog načina finansiranja, različita "hibridna" rješenja, privatizacija i komercijalizacija visokog obrazovanja doveli su do smanjivanja kvaliteta i gubljenja istinskih karakteristika kvalitetnog obrazovanja. Većina se slaže da je reforma visokog obrazovanja najznačajnija za budućnost našeg društva, kao i za svakog pojedinca bez obzira na starosnu dob, radno mjesto ili obrazovanost, ali zbog različitog pogleda na taj problem i

² Prekaritet, francuski-precarite: nesigurnost, neizvjesnost, nestalnost

različitih interesa očekivane reforme karakterišu snažni otpori, zbog čega smo sve dalje od istih.

Najozbiljniji nedostatak bolonjskog koncepta je što se realizacija nastavnog programa odvija enciklopedijski, a sam proces nisu spremno dočekali ni nastavnici ni studenti. Nastavni proces je i dalje zasnovan na pamćenju i reprodukovavanju činjenica, gdje je predavanje dominantna nastavna metoda. U nastavnom procesu se nedovoljno insistira na razvoju praktičnih vještina. Studentima je omogućeno aktivno učešće u nastavi kroz diskusije i konkretna pitanja u toku predavanja ili na kraju časa, što oni uopšte ne koriste. Cjelokupni nastavni proces je usmjeren na pasivno memorisanje činjenica i njihovu mehaničku reprodukciju. Time se nedovoljno razvija kritičko mišljenje i ne afirmišu nacionalne vrijednosti, patriotizam, sloboda ličnosti i druge vrijednosti.

Oni su i dalje u visokom stepenu nezainteresovanosti za nastavu čime pristaju da, umjesto da kreiraju nastavni proces, oni u njemu ne učestvuju aktivno, kako je zamišljeno. Svoja prava traže i ostvaruju samo i isključivo kroz organe upravljanja, često i po stavkama za koje nemaju kompetencije. Uglavnom se zalažu za blaža pravila, jednostavnije procedure i manje rada, kroz pritisak na profesore koji održavaju visok kriterijum i bez istinske želje da stiču kvalitetna znanja uz podizanje kvaliteta obrazovanja. Mnogi od njih su upisani na fakultete da ne bi gubili vrijeme, jer nemaju zaposlenja, nisu shvatili svoju ulogu aktivnog činioca u toku studija, da aktivno i redovno uče, da prate nastavu i učestvuju u praktičnom radu, izučavaju literaturu, da aktivno učestvuju na predavanjima, da se pripremaju za predavanje i druge oblike nastave. Iz tog razloga oni su i dalje ostali samo slušaoci na predavanjima.

U skladu sa bolonjskim procesom insistira se na strukturi nastavnog časa, odnosno zahtijeva se uspostavljanje interaktivnog odnosa između nastavnika i studenata. Nastavnik treba da bude samo vođa nastavnog procesa, a studenti bi trebali da ispoljavaju svoju kreativnost u procesu realizacije nastave, učešću u praktičnom radu, izradi seminarskih radova i drugim oblicima aktivnog učešća u procesu obrazovanja. Međutim, to se pretvorilo u svoju suprotnost, jer je izostala aktivna uloga studenata u mnogim zamišljenim aktivnostima, pa su na većini disciplina i fakulteta ostali skoro samo seminarski radovi. Ali, i oni su izgubili svoju vrijednost, jer se "skidaju" sa interneta i prepisuju iz knjiga i iz drugih izvora ili prepisuju jednih od drugih. Takva uloga seminarskih radova je beskorisna, primjer je kako ne treba raditi, neafirmativna je i vodi upropasčavanju vrijednosti studiranja.

Više nije teško uočiti da je efikasnost studiranja relativno niska jer: studentima treba više vremena od nominalne dužine studija da ih završe, tj. potrebno je u prosjeku više od jedne godine da bi se upisala naredna, sve je prisutnije osipanje studenata, jer napuštaju studiranje. U nedostatku studentske populacije univerziteti se bore za svakog upisanog studenta, čime prijemni ispit i selekpcioni kriterijumi prilikom upisa postaju besmisleni.

Pojedinci su bolonjski proces okarakterisali kao “želju za zvanjem umjesto želje za znanjem”. Gotovo 20 godina od uvođenja “Bolonje”, u osnovi s ciljem horizontalne mobilnosti studenata, mi danas u BiH imamo dosta neujednačene studijske programe, “zatvorene univerzitete” i broj studenata u razmjeni između istih koji je zanemarljivo mali. Nerijetko se dešava da se student koji pohađa semestar na nekom drugom fakultetu u BiH suočava sa obiljem administrativnih procedura do priznavanja semestra na matičnom univerzitetu, a dešava se čak da neki univerziteti uopšte ne priznaju takvu vrstu mobilnosti. Većina profesora ima svoju “Bolonju” i radi kako hoće i misli da treba. U nekim slučajevima imamo potpunu neuvezanost i lošu saradnju između fakulteta istog univerziteta. Sve ovo ide u prilog suprotno četvrtom načelu Bolonjske deklaracije koji promoviše mobilnost zaposlenih i studenata u visokoškolskim institucijama. Jednom riječju, bolonjska ideja od samog početka je kao švedski sto. Profesori i studenti uzimaju što njima odgovara, a ne odgovaraju im isti sadržaji. Kada je riječ o nepoželjnim sadržajima, onda i jedni i drugi ističu da je Bolonjska deklaracija upropastila visokoobrazovanje. Nažalost, ni poslije dvije decenije bolonjske prakse nemamo jedinstven stav da li je to pravi put u budućnost visokog obrazovanja. Iako je Evropa kolijevka univerziteta, čini se da je amerikanizacija visokog obrazovanja unijela pometnju na starom kontinentu. Ostali smo u raskoraku između zahtjeva biznisa, kome obrazovanje treba da proizvodi stručnjake i ideje Prosvjetiteljstva kojom se od obrazovanja očekivalo obrazovanje za znanje i širenje vidika.

KAKO DALJE?

Jedna od primarnih funkcija obrazovanja jeste da čovečanstvo osposebi da preuzme kontrolu nad sopstvenim razvojem.

Žak Delor

Kao i svako važno područje društvenog života, i obrazovanje je slika društva i ono što se u njemu dešava u velikoj mjeri govori o tom društvu. “To

pitanje ima dva elementa značajna sa sociološkog aspekta: a) da li je obrazovni proces moguć i do kojih granica, ili je pak ličnost u svom razvitku determinisana sredinom u kojoj živi i svojim urođenim dispozicijama, nesklonostima i b) da li je vaspitanje u svom retroaktivnom djelovanju moćno i do kojih granica, ili nema nikakve moći da djeluje na tok ekonomskih, političkih i drugih zbivanja u društvu. Samo ako se postavimo na stanovište da obrazovni proces može uticati na formiranje karaktera ličnosti i, s druge strane, ako prihvatimo shvatanje da vaspitanje igra veliku ulogu u procesu društvenog razvoja, možemo pravilno uočiti karakter i ulogu vaspitno-obrazovnog procesa sa sociološkog aspekta. Dvije su opasnosti, odnosno krajnosti, pri obradi tog pitanja: a) mišljenje da se procesom vaspitanja i obrazovanja može izmjeniti svijet, a da se društveni odnosi ostave netaknuti, b) mišljenje da je izmjena proizvodnih odnosa dovoljna za stvaranje novih, humanističkih društvenih odnosa, bez ikakvog djelovanja odgojnog faktora. Obje su krajnosti pogrešne i štetne, te ih u praktičnom životu treba otkloniti” (Fiamengo, 1975: 311).

Da bi obrazovanje bilo razvojni resurs nije dovoljno samo da ono bude masovno. Ono, prije svega, treba da bude kvalitetno i zasnovano na najvišim standarima, tradicijama i istorijskim pristupima rješavanja visokovrijednih nacionalnih problema. Ono treba da bude masovno po broju studenata, a raznovrsno po profilu institucija u kojima se obrazovanje obavlja (Douglass, 2004: 9-34). U današnje vrijeme može se reći da je postignuto masovno obrazovanje u mnogim zemljama u svijetu, pa i u nekim malim i nerazvijenim zemljama.

Obrazovanje je budućnost društva i snažna težnja čovjeka da dobije kvalitetno i sveobuhvatno obrazovanje. Mnoge reforme obrazovanja su iza nas, ali rezultata nema ni na vidiku. Najveći dio života čovjek provodi u stalnim pokušajima da se nosi sa nizom snažnih faktora, koji se neprestano ponavljaju i karakterišu konkretno društveno okruženje. „Sve dok obrazovanje propušta da zapazi te faktore i uzme ih u obzir, sve dok insistira na vaspitanju ljudi ‘uopšte’ umjesto ljudi koji sagledavaju procese u određenom društvenom okruženju, ono se bavi praznom apstrakcijom, što može dovesti samo do neuspjeha svih onih koji pokušavaju da primjene nepraktične maksime iz svog obrazovanja u konkretnom svijetu u koji moraju da uđu” (Manhajm, 2009: 81). Drži se neupitnim da je razvojni potencijal obrazovanja veliki, gotovo presudan, te da razvojem nauke i novih tehnologija raste do te mjere da se drži jednom od glavnih poluga napretka. Tako gledanje najbolje dolazi do izražaja u konceptima “društva znanja” i “ekonomije utemeljene na znanju” u kojima se znanje, odnosno obrazovanje, smatra glavnim razvojnim resursom. Pri tome se posebno naglašava uloga obrazovanja

u ekonomskom rastu i razvoju, a manje se analiziraju njegovi doprinosi drugim dimenzijama društvenog razvoja. Kako razvojni potencijal obrazovanja zavisi o dostignutom nivou ekonomije, političkom ustroju i sociokulturnom kapitalu, istraživanja uloge obrazovanja u razvoju i strateško planiranje obrazovanja trebalo bi voditi računa o cjelini društvenog konteksta. O njemu, naime, ne ovise samo društvene potrebe za obrazovanjem, nego i njegove mogućnosti da ih zadovolji.” (Pastulović, 2012:19).

Savremeni univerzitet, kao i savremeno društvo, nalazi se na raskršću. I kao što je neoliberalizam u ekonomiji otvorio put strukturalnoj krizi drugog talasa sa neizvijesnim i pogubnim posljedicama po razvoj i budućnost čovjekanstva, tako treba reći da i intencije neoliberalnog tržišnog fundamentalizma, u oblasti reforme visokoškolskog obrazovanja, mogu biti pogubne po društvo. Zato je neophodno kritički, kroz multidisciplinarni naučno-istraživački rad, ocijeniti karakter i domete bolonjskog procesa, pozitivna iskustva podržati, a negativna odbaciti, kako se ne bi dalje razarao obrazovni sistem. U tom smislu, očekivati je da će u deceniji koja dolazi i Evropa morati da preispita svoj globalni koncept razvoja (koji je sada u znaku neoliberalizma i amerikanizacije) i da se vратi svojoj socijalnoj prirodi, svom izvornom socijal-demokratskom modelu. Mora se vratiti i svom kulturnom akademskom modelu univerziteta, u kome će se očuvati jedinstvo fundamentalnih i primjenjenih nauka; jedinstvo njegove naučno-istraživačke, nastavno-obrazovne i kulturne funkcije. Samo na taj način se može rehabilitovati strateški cilj obrazovne i kulturne politike univerziteta – „proizvodnja“ homoakademikusa, kao totalnog čoveka, a ne poluobrazovanih specijalista za jednokratnu upotrebu od strane mega-kapitala i struktura moći u savremenosti.

Potrebno je izvršiti komparativnu analizu razlika između integralnog humanističkog koncepta obrazovanja i bolonjskog – koji je u funkciji neoliberalnog fundamentalizma i monocentričnog globalizma koji, između ostalog, razara kako kulturni identitet malih naroda tako i univerzalne vrijednosti kulture u savremenom svijetu. Humanistički, integralni koncept obrazovanja podrazumijeva: a) obrazovanje za život u društvu i nastajućem novom globalizovanom svijetu, a ne samo za rad; b) ono je integralni dio koncepta humanog održivog razvoja i društvenog progresu; c) u njemu se harmonično tretira značaj opšteg kulturnog i humanističkog obrazovanja sa stručnim i profesionalnim; d) to je obrazovanje u funkciji razvoja i emancipacije ličnosti, ali i društvenog progresu. U njegovom središtu su filosofija života, održivi razvoj, solidarnost i sloboda. Nasuprot ovom konceptu, Bolonjska deklaracija izražava neoliberalni diskurs razvoja. U

njoj se obrazovanje podređuje tržištu, globalnoj podjeli rada, instrumentalizuje i redukuje na tehničko, zanat; razdvaja se obrazovanje od procesa vaspitanja i svijeta kulture. To je tehnokratski koncept obrazovanja – bez duše, koji stvara profesionalne idiote, a ne emancipovane ljude.

Tehnološki procesi u proizvodnji imaju karakter naučnog procesa i direktnе primjene rezultata naučnog istraživanja ljudskog znanja i sposobnosti. Nauka, znanje i sposobnost ljudi postaju glavni sadržaj proizvodnih snaga. Riječ je o novim naukama i znanjima, čija je promjena u interakciji sa promjenama u tehnicu, tehnologiju, ekonomiju i društvu. Pod uticajem naučno-tehnološkog napretka pojavljuju se novi činioци u procesu proizvodnje i prometa kao što su informacija, prostor i vrijeme. Dolazi do ekspanzije obrazovanja nevjerovatnih razmjera i dinamike, a broj naučnih organizacija i naučnih radnika raste geometrijskom progresijom. Na taj način obrazovanje izmiče društvenoj kontroli, a mogućnost zloupotrebe znanja, takođe, raste geometrijskom progresijom. Vojna industrija, genetski inženjering i proizvodnja genetski modifikovanih organizama, nJAVA ugradnje čipova u tijelo ljudi sa podacima o svakom čovjeku uvodi nas brzinom svjetlosti u zonu sumraka. Multinacionalne kompanije osvajaju apsolutni monopol na znanje i potčinavaju ga logici profita i vladanju ljudskim umom, a za to vrijeme škole su izgubile trku sa vaspitanjem o kojem je govorio Lok.

ZAKLJUČAK

Neznanje nije opasno dok se ne počne koristiti, ali i zloupotreba znanja može imati katastrofalne posljedice. Nuklearna bomba, koja je upotrijebljena u Japanu, i nuklearna prijetnja danas najbolje potvrđuju prethodnu tezu. Ne stavimo li vaspitanje u ista kola obrazovnog sistema, budućnost društva će se naći u dramatičnom iskušenju.

”Radikalna priroda sadašnje administracije u Vašingtonu, arogancija koju pokazuje u unutrašnjoj i spoljnoj politici, sprovodenje državnih politika koje se najbolje mogu opisati kao oruđe ”klasnog rata” u kojem bogati i korporacije nikad ne dobijaju dovoljno, a siromašnima nikada ne ostaje premalo-to su razlozi zbog kojih je meni i mnogim drugim autorima danas posebno važno da ”progovorimo o pogubnosti” tekućih dešavanja. Naravno, ”govoriti o pogubnosti” jeste važno, ali nije dovoljno. Moramo pokušati da javno razmišljamo i o tome šta se može učiniti.” (Apple, 2014:12).

Okolnosti koje nastaju u okruženju, posebno u Evropskoj uniji, ukazuju da je potreban veoma promišljen, organizovan i kvalitetan razvoj sistema

obrazovanja, jer to predstavlja jedan od ključnih uslova za razvoj društva zasnovanog na znanju koje treba da obezbijedi dobru zaposlenost stanovništva. Ove okolnosti ukazuju da će, u suprotnom, društvo ostati na civilizacijskoj periferiji, slabo konkurentno, neprivlačno za investitore, izloženo daljem odlivu talentovanih i kreativnih kadrova i potencijala za razvoj demokratskog i pravičnog društva. Te okolnosti traže harmonizaciju sistema obrazovanja sa evropskim prostorom obrazovanja, a vaspitanjem se moraju očuvati tradicija i vrijednosti koji određuju identitet i društvenu koheziju.

LITERATURA

- Apple, M. W. (2014). *Obrazovanje na "pravom" putu*. Beograd:Edicija REČ.
- Aristotel, (1975). *Politika*, BIGZ, Beograd.
- Bok, D. (2005). *Univerzitet na tržištu*. Beograd:CLIO.
- Bourdieu, P. (2011). *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*. Zagreb: Antibarbarus.
- Douglass, J. A. (2004). *The dynamics of massification and differentiation: A comparative look at higher education systems in the United Kingdom and California*. Higher Education Management and Policy.
- Draker, P. (2003). *Moj pogled na menadžment*. Novi Sad: Adizes.
- Evropski defendologija centar (2015). *Nauka – društvo – tranzicija*. Zbornik radova sa naučnog skupa, tom 3.
- Fiamengo, A. (1975). *Osnove opće sociologije*. Zagreb:Narodne novine.
- Fočo, S. (2003). *Sociologija odgoja i obrazovanja*. Zenica:Dom štampe Zenica.
- Gone, Ž.(1998). *Obrazovanje i mediji*. Beograd:CLIO.
- Jodl, F.(1975). *Istorijska etika I i II*. Sarajevo:Veselin Masleša.
- Koković, D. (2000). *Sociologija obrazovanja*. Novi Sad:Univerzitet u Novom Sadu.
- Koković, D. (2009). *Društvo i obrazovni kapital*. Novi Sad:Mediteran publishing.
- Lok, Dž. (1967). *Misli o vaspitanju*. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Manhajm, K. (2009). *Eseji o sociologiji znanja*. Novi Sad:Mediteran publishing.
- Marković, D, Ž. (2008). Globalizacija i visokoškolsko obrazovanje. Niš: Univerzitet u Nišu; Novi Pazar: Državni univerzitet.
- Pastulović, N. (2012). *Obrazovanje i razvoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Polić, M. (1993). *Kfilozofiji odgoja*. Zagreb:Institut za pedagoška istraživanja.
- Spenser, H. (1912). *O vaspitanju, umnom, moralnom i telesnom*. Beograd:Knjižarnica S. B. Cvijanovića.
- *Zbornik radova, Vol. 19, XIX SAVETOVANJE O BIOTEHNOLOGIJI* (2014).

HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA IN THE MIRROR OF SOCIAL REALITY

Summary

Many analyses show that the hidden meaning of educational reform on the Bologna Declaration platform is linked to the needs of the European division of labour and the logic of reproduction of the corporate mega-capital. From that point of view, it is increasingly visible that there is a concept of neoliberalism introduced into the process of globalisation of higher education and its designed rationalisation. Higher education would thus be significantly cheaper, more economical and efficient, instrumentally subordinated to the current division of labour and the system of power, dictated by mega-capital and the global economy. As a consequence of such a neoliberal concept in the reform of higher education, the present model of the classical education system is rejected and the contents of general and humanistic education are radically reduced (philosophy, sociology, culture, history, etc.), by which models of a one-dimensional man, pacified and integrated into the order of power are produced. Atomisation and fragmentation of science into disciplines and courses opens up a path to neopositivism and devastation of minds, leading to the reduction of multi-dimensional university functions (scientific, educational and cultural), exclusively to the educational one. In this context, university becomes solely a “blacksmith” of professionals who will not be able to build a critical attitude to the existing order or seek alternatives. This kind of education system turns students into high specialists, hirelings and consumers in the “society of a spectacle”.

Keywords: *higher education; higher education reform; Bologna Declaration; transition*

PREGLEDNI RAD
UDK: 37.015:316.77]:502.131.1

PERSUAZIVNA KOMUNIKACIJA U EKOLOŠKOM OBRAZOVANJUZA POTREBE ENERGETSKE EFIKASNOSTI I ODRŽIVOГ RAZVOJA

akademik prof. dr Rade Biočanin

akademik prof. dr Vinko Perić

Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti Beograd, Beograd

Apstrakt: Stanje i procesi u životnoj sredini, po pitanju energetske efikasnosti, održivog razvoja i kvaliteta životne sredine u regionu, mogu se „posmatrati“ kroz podršku Fonda za dostizanje milenijskih razvojnih ciljeva i Programa UN za životnu sredinu. Treba prikupiti sve relevantno-raspoložive podatke o stanju medija o energetici i okolini, analizirati ih, istražiti dosadašnji „odgovor“ oba identiteta u BiH, te ponuditi adekvatna rešenja koja će pomoći u očuvanju prirodnog blaga ove državne zajednice, u okviru sveukupnog razvoja država Zapadnog Balkana. Ovaj rad nudi pregled vrsta persuazivne komunikacije, od reklamnih poruka do marketing mix-a i sofisticiranih oblika odnosa s javnostima. U radu je analiziran sadržaj i opseg pojma „persuazivna komunikacija“, geneza, metode i tehnike ubedivanja, uloga emocija u komuniciranju sa ciljnim javnostima, teorijska tumačenja persuazije, faktori koji determinišu učinke persuazivne komunikacije, odnosi s javnostima kao „odgovor“ na zasićenost oglašavanjem, te struktura i karakteristike reklamnih poruka. Koautorski rad ima za cilj da osigura relevantne, pouzdane i korisne informacije, te poveća znanje i svest o pitanjima zaštite energetskog sistema i okoline donositeljima odluka i široj javnosti, podrži što potpunije uvrštavanje pitanja okoline u opšte ekonomske i sektorske procese donošenja odluka, koje vode ka održivijem korištenju i delotvornijem očuvanju prirodnih resursa, te identificuje probleme koje treba rešiti kroz strategiju održivog razvoja u narednom periodu.

Ključne reči: energetska efikasnost; persuazivna komunikacija; eko-obrazovanje; naučna kompetentnost; eko-bezbednost; održivi razvoj

UVOD

Poznavati stanje energetike i okoline predstavlja solidnu osnovu svih budućih aktivnosti, u okviru pridruživanja članicama EU i održivog razvoja na ovim prostorima. Ovde je neophodan sistematski pristup rešavanju pitanja energetike i okoline kroz planiranje politika kojima će se moći odgovoriti potrebama društva, te dati dragocen doprinos uspostavljanju sistema praćenja podataka o navedenim resursima i odgovarajućeg sistema planiranja poboljšanja stanja, baziranog na činjenicama.

Energetska efikasnost uživa visoki renome u domaćoj i međunarodnoj javnosti, a odavno poseduje sve atribute svojevrsnih godišnjih sajmova nauke, struke, privredne i državne inicijative, zajedno sa razvojnim zadacima koji stoje pred energetskim, industrijskim, poljoprivrednim, komunalnim i javnim sektorom Zapadnog Balkana, te predstavlja platformu predstojećih naučnih skupova nacionalnog ili međunarodnog značaja.

Na međunarodnim naučno-stručnim skupovima obično se organizuju sledeće forumsko-panelske rasprave:

- pametna energetika za pametne gradove – integralni koncept razvoja ukupne energetike u kome se postupno od pametne mreže (inteligentna elektroenergetska mreža) prelazi na pametnu infrastrukturu, u širem smislu, u kojoj se prate i optimiziraju tokovi električne i toplostne energije, ali i tokovi gasa, vode i slično, da bi se fokusiralo na razvoj pametnog grada – kao odgovor na koncentraciju populacije u mega-gradovima;
- energetska efikasnost u zgradarstvu – razvojni New Deal država Zapadnog Balkana, na putu prema EU;
- multisektorski zadaci u oblasti unapređenja životne sredine na putu Srbije prema EU su šansa da se dodatno diversifikuju postojći izvori energije, poveća globalni stepen efikasnosti domaće privrede i da se doprinese održivosti domaćeg energetskog sektora;
- razvojni izazovi domaćeg školstva u obezbeđenju kompetentnih i kvalitetnih stručnjaka za energetski sektor država u regionu.

Za sve navedene forumsko-panelske rasprave biće obezbeđeni kompetentni uvodničari i panelisti, a u raspravi će uzeti učešće i specijalisti gosti – eksperti iz zemlje i inostranstva, predstavnici državnih tela, energetskih i industrijskih kompanija, poljoprivrede i naučno-istraživačkog sektora.

U naučnom i stručnom delu Skupova dominiraju sledeće teme:

- strateško planiranje razvoja energetike i energetska politika;
- finansijski inženjering i posebnosti pravne legislative u energetici;
- savremeni elektroprenosni i elektrodistributivni sistemi u kontekstu pametnih mreža;
- savremene tehnologije u korišćenju uglja, nafte i gasa i u proizvodnji toplotne i električne energije, kao i zaštite ugljenokopa i opreme od poplava i drugih prirodnih katastrofa;
- analiza energetskih sistema (savremene analitičke metode i alati za modeliranje energetskih sistema, energetske ankete, sistemske analize, rezultati);
- povezanost politike zaštite životne sredine, energetske efikasnosti i optimalnog energetskog razvoja;
- ekološki, ekonomski i socijalni efekti korišćenja obnovljivih izvora energije;
- održivi razvoj energetike sa aspekta smanjenja uticaja energetike na klimatske promene;
- prenos toplotne i mase modeliranja procesa u energetici (softverski alati u službi povećanja brzine i kvaliteta projektovanja, gradnje i energetske efikasnosti, energetske i procesne opreme i postrojenja);
- savremena naučna istraživanja, tehničko-tehnološka rešenja i inovacije u energetskom sektoru;
- savremeni sistemi upravljanja i automatske regulacije u energetici i procesnoj tehnici;
- studentski akademski projekti;
- promotivno-marketinške prezentacije i izložbe o energo-dostignućima u energoprivredi, industriji, poljoprivredi, komunalnim sistemima, saobraćaju, zgradarstvu, obnovljivim i novim izvorima energije.

PERSUAZIVNA KOMUNIKACIJA U OBRAZOVANJU

Živimo u vremenu procesa uveravanja, nagovaranja i ubedivanja osobe/a na usvajanje određenih stavova, uverenja i vrednosti, kao i na određeno ponašanje, što u ovom turbulentnom vremenu, mora se priznati, nije baš lako ostvariti. Ciljevi komunikacije su: otkrivanje, uspostavljanje odnosa, pomaganje, uveravanje i zabava.

Persuazija i odnosi s javnostima obuhvata područje zanimljivo ne samo komunikologima, nego i stručnjacima koji se bave PR-om, marketingom, te proučavanjem modernih kulturoloških fenomena. U radu su analizirani: sadržaj i opseg pojma persuazivna komunikacija, geneza persuazivne komunikacije, metode i tehnike ubedivanja, uloga emocija u komuniciranju sa ciljnim javnostima, teorijska tumačenja persuazije, faktori koji determinišu efekte persuazivne komunikacije, odnosi s javnostima kao odgovor na zasićenost oglašavanjem, te struktura i karakteristike reklamnih poruka.

Širok, raznolik i bogat teorijski kontekst, u koji autorica smješta svoju studiju, omogućio joj je da kompleksno sagleda faktore koji determinišu efikasnost persuazivnih poruka u kampanjama odnosa s javnostima, kao i da odnos između persuazivnih tehnika i koncepata odnosa s javnostima definitivno locira u holističku perspektivu razvoja ukupne društvene komunikacije.

Naročito je zanimljiv, u naučnoistraživačkom smislu, deo rada u kojem su izložene opservacije empirijskog istraživanja realizovanog na prostoru Zapadnog Balkana. Uz izlaganje teorijskih postavki, na osnovu kojih je utemeljena klasifikacija modernih faktora koji određuju persuaziju, u radu se prikazuju empirijski podaci, veoma korisni za procenu određenih modela ponašanja kako u javnostima u državi, tako i u javnostima u okruženju, Evropi i svetu.

S teorijskog aspekta veoma je značajan deo predstavljenog rada, u kojem se govori o modernim trendovima u oblasti komercijalne persuazivne komunikacije. U tom delu rada, uz adekvatnu argumentaciju, precizno navedenu teorijsku podlogu i aktuelnu empirijsku građu, potencirano je pitanje današnje uloge persuazivne komunikacije u oblasti tržišnog delovanja i oglašavanja.

Podsetimo se reči poznatog Sun Tzu iz *The Art of War* (1981):

„U ratu pobednički strateg traži bitku posle pobeđe, dok onaj koji je osuđen na poraz prvo ide u bitku, a onda traga za pobeđom. Za rat prvo nacrtaj plan koji će osigurati pobeđu, pa povedi vojsku u bitku. Ako ne počneš sa strategijom nego se samo oslanjaš na golu snagu, pobeđa ti neće biti osigurana.“

Bolonjska deklaracija je zajednička deklaracija evropskih ministara obrazovanja potpisana u Bolonji 1999. godine, a odnosi se na reformu sistema visokog obrazovanja u Evropi koji je postao poznat kao “*Bolonjski proces*”. I mi smo usvojili ovaj strateški dokument, bijemo „bitku“ u sistemu visokoškolskog obrazovanja, ali sledi pitanje: *Da li smo dobili tu bitku u sistemu obrazovanja ili ona i dalje traje, u vreme ove surove globalizacije, u posmodernom ambijentu?*

Uspešnost realizacije koncepta obrazovanja u visokoškolskim ustanovama u velikoj meri zavisi od znanja i umešnosti profesora. Njihova uloga je da permanentno preispituju postojeću školsku praksu, kao i znanja na kojima ona počiva, te da predlažu i uvode inovacije za unapređenje. Tradicionalno obrazovanje budućih ekonomista, pravnika, lekara, oficira, ekologa i dr. struka primarno je bilo usmereno na prenos specifičnih teorijskih, praktičnih i metodoloških znanja i umeća/veština iz odgovarajuće naučne oblasti, grane ili discipline. Znatno manje je bilo usmereno na osposobljavanje studenata za praktičnu primenu tih znanja u profesionalnom kontekstu. Kada su se svršeni studenti zapošljivali, obično im se zameralo da su dobro potkovani teorijskim znanjima, ali da su nedovoljno osposobljeni za brza uključivanja u svet rada. Raskorak između sticanja teorijskih znanja i razvoja praktičnih veština u tradicionalnim studijskim programima smanjuje se uvođenjem nove paradigmе u visokom obrazovanju, tj. uvođenjem kurikuluma usmerenog na kompetencije, što je i jedan od glavnih zadataka bolonjskog procesa.

Kompetencije predstavljaju dinamičnu kombinaciju znanja, razumevanja, sposobnosti i veština, a studenti ih razvijaju tokom procesa studiranja i usavršavanja. Zbog toga možemo reći da su kompetencije finalni proizvod obrazovnog procesa. Naravno, ne postoji, niti može postojati absolutna saglasnost oko toga šta bi, zapravo, trebalo da budu znanja, sposobnosti i veštine i koje treba da budu postavljene kao osnovni cilj obrazovanja. Različiti partneri u procesu obrazovanja (akademsko osoblje, poslodavci, diplomirani studenti, studenti koji su još u procesu obrazovanja itd.) obično imaju različita gledišta o tome šta bi trebalo da budu završne kompetencije i o tome koje kompetencije su najvažnije.

Proces praćenja, merenja i analize kvaliteta visokog obrazovanja pruža značajne informacije o usklađenosti postojećeg organizacionog sistema sa planiranjem. Osnovne profesionalne kompetencije nastavnika/profesora su pedagoška, programska i komunikaciona kompetencija. Proučavana je komunikaciona kompetentnost nastavnika (uključenost u razgovor, stil rešavanja konflikata i stavovi prema radu u timu) i formativan uticaj nastavničke/profesorske profesije na razvoj ove kompetencije. Ispitano je više inženjera koji rade u nastavi (profesori tehničkih predmeta) i isto toliko inženjera koji rade van nastave. Inženjeri u nastavi i inženjeri van nastave ispoljavaju slične komunikacione karakteristike, a razlike su veoma retke. Rad u nastavi ne dovodi do spontane socijalizacije komunikacione kompetencije ka postizanju komunikacionog nivoa, formativnog za uspešniju nastavnu interakciju. Potrebno je osposobljavati/obučavati nastavnike komunikacionim veštinama i u toku inicijalnog obrazovanja za nastavni

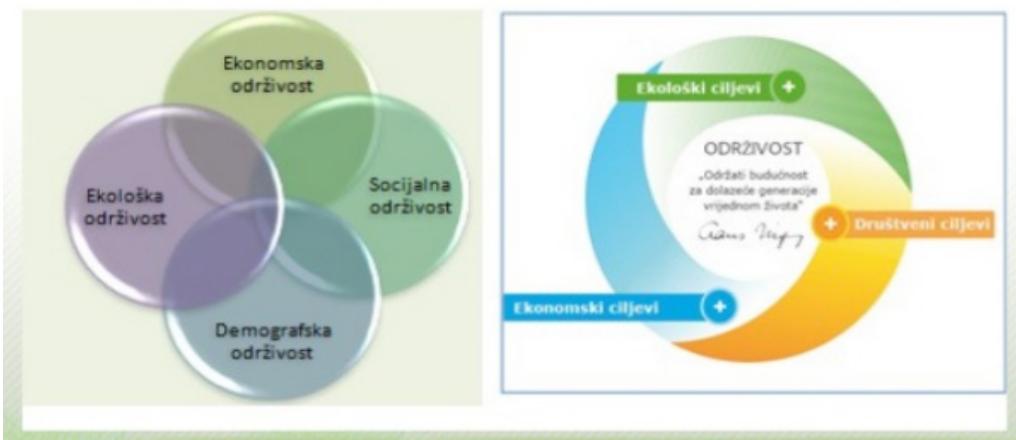
rad, i kontinuirano u toku profesionalnog delovanja. Cilj svih ovih aktivnosti je uspostavljanje celovitog sistema kvaliteta u našem obrazovanju.

Ovim navodom želimo naglasiti značaj adekvatnog definisanja procesa za praćenje, merenje i analizu kvaliteta u visokoobrazovnim ustanovama. Kada je u pitanju dualno obrazovanje, mišljenja su podeljena - od prihvatanja i podrške, preko suzdržanosti, do otvorene kritike. U vreme socijalizma zanatlije su sticale diplome u tzv. školama učenika u privredi (ŠUP), a vršnjaci gimnazijalci nisu ih mnogo uvažavali. Onda je, na zalasku tog sistema obrazovanja, promovisana tzv. Šuvarova reforma (1977), kad su srednjoškolci svakog polugodišta bili obavezni da po jednu radnu nedelju provedu na praksi u fabrikama i vode radni dnevnik, a dobijali su i ocene za praksu.

Danas i generacije dece i unuka tadašnjih đaka, koju god školu ili fakultet da su završili, imaju priliku da budu deo jednog novog eksperimenta i(li) strategije uvođenja tzv. dualnog sistema obrazovanja, što mnogi vide kao povratak na već viđeno - nekadašnje (ŠUP). *Da li će se, kad i kako jedni drugima rugati do kraja decenije kao generacije njihovih očeva i dedova?*

Najavljujući nedavno kako će Srbija, po ugledu na tehničko-tehnološki razvijene zemlje, poput Nemačke, Austrije i Švajcarske, uvesti dualno obrazovanje, premijer Aleksandar Vučić je objasnio kako će to učenicima i studentima omogućiti da “iz klupa izađu spremni za tržište rada”, a Srbiji pomoći da se “priближи modernom svetu”. “Ako ih iz škola budemo na vreme slali da nauče posao, imaćemo obrazovanu i motivisanu radnu snagu”, rekao je premijer Srbije, a za naredne dve godine najavio “promene zakonodavstva i mnogo toga još”.

Slika 1. Stubovi interaktivne održivosti u privredno-društvenom razvoju

Dakle, neophodna je veća usklađenost sa privredom, treba raditi na razvoju dualnog sistema obrazovanja, što podrazumeva veću usklađenost sa privredom i više prakse za učenike i studente u preduzećima/ustanovama, koja će ih kasnije zaposliti. Zato očekujemo da će velike kompanije prepoznati šansu i priključiti se visokobrazovnim ustanovama, u skladu sa budućim potrebama tržišta rada i u skladu sa Strategijom razvoja obrazovanja do 2020. godine. To nameće nov momenat – korporativno upravljanje i društvenu odgovornost u svim korporacijama, preduzećima, ustanovama i organizacijama.

Sledeća problematika je vezana za akreditaciju fakulteta i univerziteta (državnih i privatnih). *Ko je akreditovan, ko je u fazi akreditacija ili nema uslova za to? Koliko smo priznati u inostranstvu i kako smo rangirani?*

Podsetimo se da je Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta Ministarstva prosvete Republike Srbije, u januaru 2017. godine, objavila dokument “Vodič kroz akreditovane studijske programe na visokoškolskim ustanovama u Republici Srbiji“. Akreditacija je proces u kome se utvrđuje da li visokoškolska ustanova ispunjava standarde za obavljanje posla vezanog za studije (osnovne, strukovne, specijalističke, akademske, masters, doktorske) tj. da li su studijski programi u skladu sa standardima.

Ne postoji jedinstven spisak visokoobrazovnih institucija koje su priznate u inostranstvu. Priznavanje naših diploma u inostranstvu zavisi od zemlje u kojoj biste da nostrifikujete diplomu, kao i od fakulteta koji bi trebalo da prihvati diplomu, ukoliko želite da nastavite studije u inostranstvu.

Da bismo znali da li će nam neki fakultet prihvati diplому ili ispite sa naših studija, potrebno je da se obratimo direktno tom fakultetu i da mu dostavimo informacije koje nam budu tražili – o kom fakultetu i smeru je reč, nastavni plan i sl. Takođe, od svog fakulteta ili više škole možemo da tražimo informacija o tome koliko je njihova diploma validna/priznata.

Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta je komisija osnovana od strane Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje, sa zadatkom da vrši akreditaciju i kontrolu kvaliteta institucija visokog obrazovanja i vrednovanja pojedinih studijskih programa. Sada se postavlja logično pitanje: *Ko je predsednik i ko su članovi Komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta obrazovanja?* E tu, u našoj praksi, reklo bi se, ima svačega. Tu su, pre svega, zaslužni profesori, rektori ili dekani, koji su davno zašli u osmu deceniju života (vrsni poznavaoци svoje struke), gde biološki sat ozbiljno otkucava radni i životni vek, ili previše mladi, koji nisu prošli ni osnovne dužnosti u procesu obrazovanja.

Kako ti članovi Komisije gledaju na pojedine fakultete, gde pojedine

predmete drže profesori, koji nisu iz te struke i nimalo kompetentni. Navodimo primere:

Na jednom našem državnom univerzitetu, predmet „Komunikologija“, na svim studijskim grupama, drži profesor pravnik, umesto da to bude pedagog, sociolog ili doktor nauka za medije i komunikacije. Drugi predmet „Hemija životne sredine“ drži nastavnica, koja je doktorirala na Rudarsko-metalurškom fakultetu, koja inače ima puno angažovanje na jednom univerzitetu i koja je, po ko zna kojim osnovama, dobila puno radno vreme na drugom univerzitetu. Doduše, umesto da drži crnu ili obojenu metalurgiju, drži hemijske predmete, a nikako da shvati (kao i njeni poslodavci) da iza sebe treba da ima brojne odslušane i položene hemije: neorganska, organska, analitička, biohemija, fizička hemija, hemija životne sredine, hemija bojnih otrova, ekotoksikologija sa toksikologijom, nano i biotehnologije u ekologiji ... Doduše, da su joj ponudili predmet „meteorologiju“, ona bi pristala i to da drži. I sve to, na državnom univerzitetu, gde čelni čovek, verovali ili ne, nema ni jedan objavljen rad na SCI listi, gde vlada neviđeni nepotizam i mnogo šta još, o čemu su se mas-mediji povremeno oglašavali.

Otuda, za novoizabranog predsednika skupštinskog Odbora za obrazovanje, nauku i tehnološki razvoj, g-dina Muamera Zukorlića ima puno posla, samo da prođe ovo vreme čudne akreditacije, uvođenja i raspodele predmeta prema postojećem kadru, koji su zaduženi za pet ili više predmeta. To je posebno izraženo na fakultetima, gde se izučava ekološka problematika, a koji, kako sada stvari teku, mogu da završe kao nekada predmet „ONO i DSZ“.

Slika 2. Ekološke spoznaje u sistemu održivog razvoja

Neopodno je dakle, formirati ekspertski tim, koji treba da oceni validnost NPP, s predlogom promene naziva-Fakultet ekološko-bezbednosnih nauka, kako bi išli u korak s vremenom, u ostvarenju ciljeva školstva i pripreme kadra u realizaciji 17 ciljeva Globalnog održivog razvoja do 2030. godine, koji su zamenili Milenijumske ciljeve razvoja do 2015. godine.

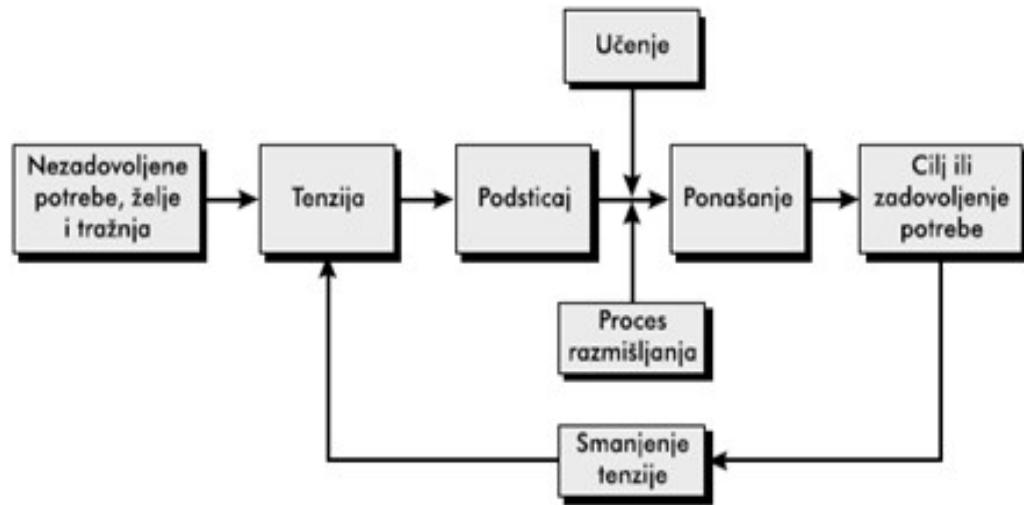
Podsetio bih i na točak spoznaje eko-istine, koji obuhvata sledeće faze: učenje-znanje-praksa-iskustvo-pouke-mudrost.

Vratio bih se na polaznu hipotezu: Transfer znanja u sistemu eko-bezbednosti i održivom razvoju je uspešniji, ako je ta komunikacija persuazivnija. Ona je generička suština (esencija) ljudske vrste. Persuazija je sveprisutna pojava: svakodnevno smo zapljenuti morem poruka koje nas nastoje u nešto ubediti, uveriti ili nagovoriti. Ovaj prilog daje skroman doprinos u tome, gde sistem, organizacija, kadar, NPP školstva imaju ključnu ulogu u ostvarenju strateških ciljeva razvoja, a koji se u nedovoljnoj meri lansiraju u ovoj predizbornoj kampanji.

EKOLOŠKA SVEST I OBRAZOVANJE

U želji da poboljša sopstveni kvalitet života, čovek je sebično i nemarno koristio prirodne resurse, što je rezultiralo rušenjem ravnoteže u prirodi i stvaranjem niza problema koji, paradoksalno, sada ugrožavaju kvalitet života za koji se toliko borio. U takvom ambijentu je postalo jasno da antropocentrčni pristup prirodi mora biti zamenjen biocentrčnim, odnosno da je kulturu neophodno shvatiti ne kao sredstvo otuđenja od prirode već, naprotiv, kao sredstvo približavanja njoj.

Formiranje ekološke kulture nije ni malo lak zadatok, pogotovo kada imamo u vidu da je u društvenom ponašanju decenijama prevladavao princip odnosa prema prirodi koji je imao utilitarni karakter. Formiranje ekološke kulture se nameće kao imperativ u prevladavanju potrošačkog odnosa čoveka prema prirodnim resursima. Ekološka kultura proizilazi iz ekološkog pogleda na svet, koji se bazira na ekološkim znanjima i kritičkom vrednovanju odnosa prema životnoj sredini.

Slika 3. Osnovne potrebe, koje treba zadovoljiti u porodici

Psihologija, među drugim naučnim disciplinama, pokušava da nađe adekvatan način na koji bi se svest o problemima ekologije podigla na viši nivo. Vrlo često, naročito u našem socijalnom okruženju, pominjanje primene psihologije u ekološkom kontekstu izaziva čuđenje, pa čak i sumnju. Osnovno pitanje koje se nameće, kako od strane laika, tako i od strane naučnika iz drugih oblasti jeste: „*Na koji način psihologija može da doprinese rešavanju problema životne sredine?*“. Ako uzmemo u obzir da je osnovni uzrok zagađenja sredine ljudski faktor, odnosno čovek, a da se psihologija, upravo, bavi proučavanjem mišljenja i ponašanja čoveka, odgovor je vrlo jednostavan.

Ni jedan od postojećih ekoloških problema nije moguće do kraja rešiti ukoliko se ne usredsredimo na menjanje ljudskog ponašanja, jer koliko god da podstičemo proces remedijacije, metodama proizašlim iz istraživanja u okviru prirodnih nauka, ako ljudsko ponašanje ostaje nepromenjeno, mi ćemo se iznova i iznova sretati sa istim ili čak novim i opasnijim problemima.

Oblast proučavanja ekološke psihologije odnosi se na ispitivanje uzroka i načina manifestacije međudejstva ljudi i sredine u kojoj žive. Nesporno je da fizička sredina utiče na ljudska bića; ambijent u kome živimo i radimo može u velikoj meri da poboljša ili umanji kvalitet života. Isto tako, određeni ambijent u kome se trenutno nalazimo može da utiče na naše stanje i raspoloženje; možemo osećati ushićenje u šetnji ulicama i trgovima nekog grada, možemo biti relaksirani u šetnji šumom, ili napeti u prepunom gradskom autobusu.

Sa druge strane, iako postoji veliki uticaj fizičke sredine na čoveka, ništa

manje posledice nema ni uticaj čoveka na sredinu u kojoj živi. Udeo ljudskog faktora u promeni fizičke sredine je izuzetno veliki, kako na individualnom, tako i na kolektivnom planu. Svaki put kada upalimo auto ili uzmemo plastičnu kesu u prodavnici mi utičemo na životnu okolinu.

Glavno pitanje koje psihologija postavlja, u ovom kontekstu, odnosi se na uzroke ekološkog ponašanja, šta je to što određuje kako će se ljudi odnositi prema svom užem ili širem životnom staništu. Mnoga istraživanja pokušavala su da daju odgovor na pitanja koja se tiču povezanosti stavova o sredini i ekološkog ponašanja ljudi. Osim toga, istraživači su se bavili i činocima koji utiču na formiranje i menjanje ekološke svesti, stavova i ponašanja ljudi, kao što su kultura, socijalizacija, edukacija i mnogi drugi. Istraživanja iz ove oblasti, s obzirom da se radi o primenjenoj nauci, ne sprovode se samo u okviru univerzitetskih institucija već sve više postaju sastavni deo projekata različitih vladinih organizacija kao i nevladinog sektora.

U Americi i zemljama EU, poslednje dve decenije vlada intenzivno interesovanje za ove teme. Postoji veliki broj časopisa koji objavljaju naučne rade posvećene ovoj temi, a vlade različitih zemalja ulažu velike količine novca u istraživanja i aktivnosti, koje se sprovode u svrhu prevazilaženja ili ublažavanja ekološke krize. Nažalost, u našoj zemlji su dugogodišnja kriza, ratovi, politička i ekonomska situacija učinili da ovi problemi dugo ostanu po strani. Poslednjih nekoliko godina primetan je porast interesovanja za ovu oblast, iako su ulaganja još uvek na veoma niskom nivou, u poređenju sa zemljama u Evropi. Iako ekološki problemi spadaju u onu grupu koju treba da rešavaju gradske i državne vlasti, ne treba zanemariti ulogu koju pojedinac ima u čitavom tom sistemu. Svest pojedinca, svest o realnim opasnostima i ugroženosti, kako njega samog tako i svih ostalih živih bića, i njegovo ponašanje jesu, ključan faktor u menjanju celokupne ekološke slike Srbije.

Da bismo mogli da preduzmemo korake u menjanju ekološke svesti i ponašanja naših građana, najpre bi bilo od značaja utvrditi u kojoj meri su obavešteni o uzrocima i posledicama ekoloških problema, kako doživljavaju te probleme, i na koji način se prema njima odnose u realnim životnim okolnostima. U tu svrhu, sprovedeno je istraživanje, čiji je osnovni cilj bio utvrđivanje nivoa razvijenosti ekološke informisanosti, ekološke svesti i samoprocene proekološkog ponašanja. S obzirom da različita istraživanja, sprovedena u Evropi, daju različite rezultate, zanimljivo je bilo utvrditi i u kojoj meri postoji povezanost između ova tri fenomena.

Takođe, interesantno je uporediti nivo razvijenosti ekološke informisanosti,

svesti i samoprocene ponašanja stanovnika Srbije sa stanovnicima neke evropske zemlje, koja ulaže više u razvoj ove oblasti. U sprovedenom istraživanju bili su upoređeni stanovnici Srbije sa stanovnicima Italije. Italija je izabrana kao zemlja za poređenje, jer iako po ulaganju u ekologiju nije jedna od prvih zemalja na lestvici, ipak u odnosu na Srbiju znatno više ulaže u ovu oblast. Istraživanje je sprovedeno na uzorku studenata Univerziteta u Beogradu i Univerziteta *La Sapienza* iz Rima.

Rezultati pokazuju da studenti iz Italije ispoljavaju veći stepen informisanosti o ekološkim problemima i uzrocima njihovog nastanka. Ovo je rezultat koji je bio i očekivan. Nastavni plan i program koji je drugačiji, veće interesovanje za probleme životne sredine u medijima, učestalije društvene akcije i programi edukacije u okviru nevladinog sektora, svakako su faktori koji su doprineli tome da italijanski studenti budu bolje obavešteni o prirodi nastanka nekih od osnovnih problema životne sredine sa kojima se savremeno društvo susreće.

Ovo nikako ne treba shvatiti kao idealizaciju ekološkog edukativnog sistema u Italiji, jer Italija nije zemlja koja se među članicama EU ističe izuzetnim napretkom na ovom polju. Ipak, u poređenju sa Srbijom, ova država kao ekonomski razvijenija ima i daleko razvijeniji sistem edukacije stanovništva i intenzivniji rad na rešavanju problema iz oblasti zagađenja i zaštite životne sredine.

Rezultati o niskoj informisanosti studenata Srbije iz oblasti ekologije predstavljaju alarmantan podatak. S obzirom da je kori[teni upitnik sadržao, kako pitanja iz oblasti znanja, tako i pitanja iz oblasti informisanosti o aktuelnim ekološkim problemima u periodu kada je istraživanje izvedeno, ne može se tvrditi da je jedini uzrok za nisko postignuće naših studenata isključivo nedostatak stručnog znanja koja se odnose na uzroke ekoloških problema.

Približno polovina studenata pokazuje potpunu neinformisanost (ili dezinformisanost) o aktuelnim problemima iz oblasti ekologije, što nas upućuje na zaključak da postoji izuzetno nizak stepen interesovanja za ovu temu u populaciji studenata. Ovaj podatak je zabrinjavajući jer bi studenti trebalo da predstavljaju populaciju koja ima viši nivo obrazovanja i širi spektar interesovanja. Niži nivo informisanosti studenata Srbije se, donekle, može objasni nedostatkom lične zainteresovanosti za ekološka pitanja. Međutim, nipošto ne može da se isključi faktor sredine.

Uticaj sredine, odnosno značaj koji imaju informacije plasirane u društvu, ilustruje nalaz da, i na jednom i na drugom uzorku, najmanji procenat ispitanika daje tačan odgovor na isto pitanje, a pitanje se odnosilo na način skladištenja otpada na deponijama. Iako najveći broj ispitanika pokazuje visok stepen brige,

kada je u pitanju odlaganje i skladištenje otpada, najmanji procenat zapravo pokazuje informisanost o tome kako bi mesto na kome se otpad skladišti (deponija) trebalo da izgleda. S obzirom da je ovo problem, čije rešavanje zahteva izuzetno velika novčana ulaganja, može se pretpostaviti da ni vlade, kao ni nevladine organizacije, jednostavno ne žele da uznemiravaju javnost njegovim isticanjem u prvi plan, znajući da je rešenje daleko od realizacije.

Izraženja sklonost ka predkološkom ponašanju kod studenata iz Italije, takođe, predstavlja očekivan rezultat. U odnosu na Srbiju, u Italiji postoji organizovaniji pristup same države u regulisanju proekološkog ponašanja, kao i veći pritisak društva u celini. U ovom istraživanju, pokazuje se da su studenti iz regionala skloniji bacanju otpada na mestima gde ih niko neće videti, kao i „ostavljanju“ ambalaže i ostataka hrane na ulici. U Italiji je ekološko ponašanje stimulisano na razne načine (od edukacije do korišćenja tehnika pozitivnog i negativnog potkrepljenja, odnosno kazne) pa je potpuno razumljivo da će italijanski građani u manjoj meri ispoljavati ponašanja koja imaju štetne posledice po životnu sredinu.

Postoji još jedna bitna razlika između italijanske i srpske grupe studenata koja govori o odnosu prema kolektivnom angažovanju u oblasti žaštite životne sredine. Naime, mnogo veći procenat studenata u Italiji učestvuje u ekološkim akcijama organizovanim od strane građana ili stranke za koju glasa, nego što je to slučaj u Srbiji. Jedna pretpostavka je da razlozi koji doprinose postojanju ove razlike leže u različitim ličnim interesovanjima i preferencijama. Ipak je verovatnije da osnovni razlog predstavlja dostupnost i broj različitih aktivnosti koje zemlja nudi u vezi rešavanja ekoloških problema. Moguće je da Italija pruža mnogo više šanse i podsticaja svojim građanima da se uključe u različite ekološke aktivnosti i organizacije.

Iako većina studenata regionala i Italije ne smatra da je odlaganje smeća van kontejnera socijalno poželjno ponašanje, i u jednoj i u drugoj grupi studenata se pojavljuje određen broj onih koji priznaje da to čini, naročito onda kada u blizini nema kanti za otpatke ili kontejnera. Manji broj studenata, i u jednoj i u drugoj grupi, priznaje da ima naviku da ostavlja đubre na mračnim mestima kako ne bi bilo viđeno. Ovakav nalaz, donekle, implicira da nepostojanje adekvatnog mesta za odlaganje otpada oslobađa lične odgovornosti od neekološkog ponašanja, s tim što je ovakva forma ponašanja, ipak, u manjoj meri izražena kod italijanskih studenata.

Upoređivanjem odgovora koji se odnose na ekološku svest, odnosno kritički pristup ekološkim problemima, uviđaju se neke očekivane razlike; studenti

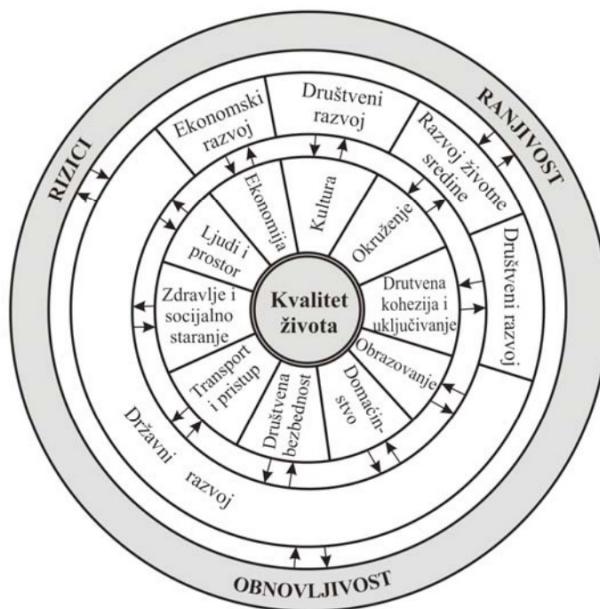
iz Italije imaju izraženiji antropocentričan odnos prema životnoj sredini i neutralniji afektivan odnos prema šteti koja je prouzrokovana ekološkim problemima. Može se prepostaviti da studenti iz Srbije reaguju sa više afekta na ove probleme, jer se usled manjeg uključivanja u njihovo rešavanje osećaju bespomoćnije. Sa druge strane, ispitanici iz Italije pridaju veći značaj ekološkoj edukaciji, što je moguće objasniti time da su oni, usled više iskustva sa edukativnim programima, svesniji njihove korisnosti i značaja. Veću pažnju studenti iz Italije pridaju i političkim ekološkim programima.

Sa jedne strane, ovo može biti posledica toga što država Italija u većoj meri pridaje značaj ekološkim problemima i daje jači podsticaj pojedincu da se uključi u njihovo rešavanje. S obzirom da u Srbiji ovakvo ponašanje nije podržano od strane države, i u najvećem broju slučajeva nije tema političkih rasprava, to verovatno dovodi do stvaranja nepoverenja u ulogu koju političari mogu da imaju u ovom domenu i osećanja nezainteresovanosti. Sa druge strane, verovatno se studenti iz Srbije suočavajući sa mnogo većim socio-ekonomskim problemima, pa problem ekologije i ne doživljavaju kao značajnu političku temu.

Ispostavilo se da kod studenata iz regiona proekološko ponašanje nije posredovano znanjem o ekološkim problemima i uzrocima njihovog nastanka, kao ni kritičkim odnosom prema ekološkoj situaciji. Sa druge strane, rezultat koji je dobijen na uzorku italijanskih studenata pokazuje da poznavanje ekoloških problema i njihovih uzroka, kao i način vrednovanja ekološke situacije, utiču na ekološki usmereno ponašanje. Ovo bi značilo da, što je veće znanje o ekološkim problemima i njihovom nastanku, i što je veći značaj koji tim problemima pridajemo, to će ponašanje biti usmerenije na ublažavanje ili eliminaciju tih problema.

Različiti nalazi, koji su dobijeni na ova dva uzorka, mogu se objasniti time da na: sticanje znanja iz oblasti zaštite životne sredine, formiranje kritičkog odnosa prema problemima ekologije, kao i na proekološko ponašanje u Italiji i Srbiji, utiču različite grupe faktora. U Italiji postoji izraženiji uticaj vaspitno-obrazovnih institucija, nevladinog sektora i uopšte veća kontrola ovog ponašanja od strane društvene zajednice, dok je u Srbiji od ova tri faktora do sada najizraženije delovanje nevladinog sektora, pri čemu je i to delovanje prisutno u mnogo manjoj meri nego što je to slučaj u Italiji.

Slika 4. Integracioni model održivosti i kvaliteta života

Činjenica je da se poslednjih godina u Srbiji sve više raspravlja o problemima zaštite životne sredine i ističe njihov značaj, međutim, javne rasprave nisu i ne mogu da budu jedini način na koji pojedinac treba i može da dođe do informacije. Ekološki odgovorna ličnost se formira od najranije mладости, pa je tako, s obzirom na ozbiljnost ekološkog problema, neophodno uvođenje ekološkog obrazovanja na svim obrazovnim nivoima. Uvođenje takvog koncepta u nastavu podstaklo bi mlade na razmišljanje o ovoj bitnoj temi, i istovremeno bi oblikovalo vrednosti i ponašanje u proekološkom pravcu.

Na kraju, zanimljiv nalaz predstavlja poređenje ispitanika po polu koje daje delimično različite rezultate na italijanskom i srpskom uzorku. Pokazuje se da u Srbiji nema razlike između studentkinja i studenata po stepenu informisanosti iz oblasti ekologije, dok na uzorku studenata iz Italije ova razlika postoji i govori da je kod muške populacije ekološka informisanost na višem nivou. U pogledu stepena razvijenosti ekološke svesti, ustanovljeno je postojanje razlike između studenata i studentkinja na oba uzorka, i to tako da se kod studentkinja ispoljava viši nivo ekološke svesti.

Jedno objašnjenje polnih razlika, koje je moguće primeniti na rezultate dobijene na uzorku studenata iz Italije, daju neki istaživači koji kažu da, uopšteno, muškarci imaju veći stepen znanja o ekološkim rizicima, a da inače ljudi

koji imaju veće znanje o ekološkim rizicima ispoljavaju manji stepen brige. Iako nije jednostavno objasniti razlike u ekološkoj informisanosti koje su dobijene na italijanskom uzorku, za objašnjenje razlika u ekološkoj svesti, verovatnije je tumačenje koje naglašava da su žene u većoj meri zainteresovane za ekološke probleme „ne zato što manje znaju nego zato što im je više stalo“. Ova tvrdnja zasniva se na pretpostavkama da je polna uloga žena, stečena tokom socijalizacije, takva da su one sažaljivije, negujuće, pokazuju više brige za druge i generalno u većem stepenu ispoljavaju altruizam. Još jedno moguće objašnjenje bi bilo i da razlike potiču iz bioloških, urođenih razlika koje postoje među polovima. Moglo bi se pretpostaviti da su žene senzitivnije od muškaraca, da su zahvaljujući materinskom instinktu prirodno predodređene da osećaju više brige za druge. Ovo je, ipak, samo pretpostavka koja bi mogla da bude proverena u nekom nadrenom istraživanju. Takođe, pored navedenih, postoji i mogućnost da su razlike u vrednovanju ekološke situacije posledica interakcije urođenih i socijalizacijom stečenih osobina žena i muškaraca.

Na srpskom uzorku uočljive su razlike u tendenciji ispoljavanja proekološkog ponašanja u korist devojaka, dok na uzorku iz Italije ovih razlika nema. Jedna od pretpostavki, koja može da posluži u objašnjenju ovakvog rezultata, je da su činioци koji utiču na aktivno ispoljavanje brige za zaštitu životne sredine u Italiji i Srbiji različiti. U Italiji je ovakva vrsta ponašanja i normativno i empirijski regulisana, pa je stoga manja verovatnoća da će faktori koji inače utiču na razlike u ponašanju između muškaraca i žena doći do izražaja.

Na osnovu svega, što je navedeno, možemo da zaključimo da su društveni faktori važan činilac u formiranju i usmeravanju ekološki poželjnog ponašanja. U prilog ovom zaključku ide činjenica da ispitanici iz italijanske populacije studenata ispoljavaju socijalno odgovornije ekološko ponašanje, a da na takvo ponašanje utiču kako ekološko znanje, tako i svest o ozbiljnosti ekoloških problema i relevantnosti njihovog rešavanja.

Visoka informisanost o problemima ekologije, kao i visok nivo vrednovanja ekoloških problema, posledica su intenzivnog decenijskog napora koji italijansko društvo ulaže u edukaciju stanovništva iz ove oblasti. Italija, kao jedna od industrijski najrazvijenijih zamalja Evrope, na vreme je shvatila značaj koji edukacija ima u ublažavanju posledica i rešavanju problema zagađenosti i eksploatacije. Kao što vidimo, veći stepen u kome neka zemlja poklanja pažnju problemima životne sredine ima za posledicu razvijenije proekološko ponašanja mlade generacije.

Vlada Republike Srbije je istakla da su edukacija i podizanje svesti jedan

od prioriteta u sektoru životne sredine. Ove godine Skupština Srbije izglasala je niz zakona, kojima se uređuju odnosi u ovoj oblasti. Bez težnje da ulazimo u polemiku o valjanosti zakona, može se reći da su njihovim donošenjem na institucionalnom nivou delom ustanovljena pravila ponašanja pojedinaca i organizacija u cilju zaštite životne sredine. Međutim, donošenje zakona jeste neophodan, ali ne i dovoljan uslov promene ponašanja.

Pored primene zakona neophodno je sprovoditi i stalne programe ekološke edukacije na svim nivoima i ohrabriti ljude da se uključe u aktivnosti usmerene na zaštitu okoline. Ekološki problemi danas postaju jedna od najaktuelnijih tema, kako u svetu tako i od nas, pa je stoga informisanje iz ove oblasti od izuzetnog značaja. U tom smislu, važno je istaći da se značaj razvijanja ekološke kulture ne ogleda samo u cilju usmerenja ponašanja u lokalnoj sredini u kojoj se pojedinac svakodnevno kreće, već i u cilju opšteg delovanja u pravcu zaštite životne sredine na globalnom nivou.

Slika 5. Veća energetska efikasnost uz smanjenje zagađenosti

ZAKLJUČAK

Energetska efikasnost je suma isplaniranih i provedenih mera, čiji je cilj korištenje minimalno moguće količine energije, tako da nivo udobnosti i stopa proizvodnje ostanu očuvane. Jednostavnije rečeno, energetska efikasnost jeste upotreba manje količine energenata za obavljanje istog posla, odnosno funkcije (grejanje ili hlađenje prostora, rasveta, proizvodnja različitih proizvoda, pogon vozila). Bitno je napomenuti da se energetska efikasnost nikako ne sme posmatrati kao štednja energije, jer štednja uvijek podrazumeva određena odricanja, dok efikasna upotreba energije nikada ne narušava uslove rada i življenja. Ovdje je važno naglasiti da poboljšana efikasnost upotrebe energije rezultira smanjenom potrošnjom za istu količinu proizvoda ili usluge, što u konačnici donosi i proporcionalne novčane uštede..

Svaka društvena i kulturna zajednica temelji se na određenim vrednostima, koje daju značenja svim ljudskim postupcima i svemu što je specifično u konkretnom društvu, a što je vezano za energetsku efikasnost i održivi razvoj. Nijedan ljudski problem ne može se razumeti bez uvida u sistem vrednosti, koji predstavlja način održavanja sigurnosti u ljudskim zajednicama. Sa sigurnošću se može reći da je koncept vrednosti jedan od ključnih koncepata, pomoću kojeg sociologija pristupa istraživanju i objašnjenju društvene realnosti. Vrednosti vrše funkciju svih vrsta društvenog selektivnog ponašanja – društvenih akcija, ideologija, stavova i moralnih prosuđivanja, upoređivanja sebe sa drugima, kao i opravdanja sebe i drugih.

Kada su u pitanju ekonomski instrumenti u očuvanju životnog ambijenta, svaka osoba i zajednica troše novac na različite načine. S obzirom da postoje različiti načini ponašanja potrošača, tako postoje i različiti načini trošenja novca, za kvalitetan eko-ambijent i energetsku efikasnost. Ova očigledna različitost u ljudskom ponašanju često utiče da previdimo činjenicu da su ljudi veoma slični. Psiholozi i istraživači ponašanja potrošača ističu da većina osoba ima iste vrste potreba i motiva, ali da oni jednostavno izražavaju ovemotive na različite načine. Proizilazi da je shvatanje ljudskih motiva veoma važno za marketing eksperete, jer im omogućava shvatanje, čak i predviđanje ljudskog ponašanja na tržištu. U tom je značaj persuazivne komunikacije u očuvanju svih vrednosti u regionu.

LITERATURA

- Arsovski S. (2005). Put od kvaliteta do kvaliteta života, Kragujevac: "Festival kvaliteta 2005", *XXXII Nacionalna konferencija o kvalitetu*.
- Biočanin R. (2016). *Humana ekologija*. Travnik: Farmaceutsko-zdravstveni fakultet Travnik.
- Biočanin R., Muraspahić M. (2018). *Obnovljivi izvori energije*. Travnik: IUT Travnik.
- Biočanin R., Tešić M., Mirković M., Badić M., Brničanin E. (2016). Management in energy efficiency in the western Balkan ssecurity and eco-sustainable development, Serbia, Vrnjačka Banja: VI International conference „EMoNT-2016“, 16 – 19 June.
- Lješević, A. M. (1998). *IOgoslovenski koncept ustojčivog razvojia*, Moskva: Meždunarodnaya Akademija nauk, Rosijskoe odelenie.
- Perić K. (2018). *Kako su povezani ciljevi održivog razvoja*. Beograd: OIKOS.
- Trivan D., Arsenijević O., Milošević M., (2016). Ekološka bezbednost korporativnih struktura, *Ecologica*, 83.
- Vujić V. (2004). *Menadžment ljudskog kapitala*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija.
- Vukadinović P., Damnjanović A., Vulović R., (2016). Upravljanje zaštitom životne sredine u Srbiji sa aspekta ekonomskih instrumenata, *Ecologica*, 83, str. 610-616.
- Zelenika R. (2007). *Znanje – temelj društva blagostanja*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.

**PERSUASIBLE COMMUNICATION IN ECOLOGICAL EDUCATION
FOR
ENERGY EFFICIENCY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Summary

Environmental situation and processes in terms of energy efficiency, sustainable development and environmental quality in the region can be “monitored” through the support of the Fund for achieving the Millennium Development Goals and the UN Environment Program. All relevant information available on the state of the media on energy and environment needs to be collected, analyzed, investigated by the “answer” of both identities in BiH, and offered adequate solutions that will help preserve the natural resources of this state union, as part of the overall development of the countries of the Western Balkans. This paper provides an overview of the types of persuasive communication, from advertising messages to marketing mixs and sophisticated forms of public relations. The paper analyzes the content and scope of the term “persuasive communication”, genesis, methods and techniques of persuasion, the role of emotions in communicating with target audiences, theoretical interpretations of persuasion, factors that determine the effects of persuasive communication, public relations as “response” to saturation by advertising, and the structure and characteristics of advertising messages. Co-author’s work aims to provide relevant, reliable and useful information, and to increase knowledge and awareness on the issues of protecting the energy system and environment for decision-makers and the general public, supporting the full integration of environmental issues into general economic and sectoral decision-making processes that lead to a more sustainable use and more efficient conservation of natural resources, and identifies problems to be addressed through a sustainable development strategy in the coming period.

Keywords: energy efficiency; persuasive communication; eco-education; scientific competence; eco-safety; sustainable development

VISOKO OBRAZOVANJE I STVARNOST

prof. dr Petar Kunić¹

Apstrakt: Autor u radu, na sebi specifičan način, iznosi opšti pogled na stanje i prakse, te stramputice u visokom obrazovanju Republike Srpske. Saradnja sa okruženjem, fakultetom, univerzitetom, akademijom nauka, privredom i društвom u cjelini mora biti na boljem i efikasnijem nivou u interesu opшteg dobra.

Ključne riječi: visoko obrazovanje, stvarnost, Republika Srpska; univerzitet; akademija

OPŠTI POGLED

Vrijeme u kojem živimo je veoma zahtjevno, traže se kvalitetna i adekvatna znanja za rješavanje veoma složenih društvenih problema. Suočavamo se sa urušenim društvom, u kojem osnovne signature čine strah od onog što će biti sutra, otuđenje i rasap svih etičkih vrijednosti, potpuna dezorientacija u intelektualnim krugovima, u vremenu proliferacije lažnih ljudi. Ambijent u kojem djelujemo, posebno ambijent akademske zajednice, ne trpi izolovanost. On traži aktivnu poziciju, koja reaguje na poticaje.

Bez kvalitetnog i marljivog rada i stalne brige za sopstveno obrazovanje ne mogu se očekivati kvalitetne promjene i dobri rezultati. Učenje je proces koji traje u kontinuitetu, koji kod čovjeka smanjuje neizvjesnost i koji time lakše prihvata promjene, te je zato od ključnog značaja za svaku društvenu zajednicu. Stoga se traži veća posvećenost društva, odnosno sistemska briga o obrazovanju, posebno visokom obrazovanju.

Društvo mora prepoznati ljude znanja, čija razmišljanja imaju slobodan i prohodan put. Ne trebaju nam samo visokoobrazovani ljudi zanatlje, već oni koji kritički misle i rasuđuju. Nedostatak znanja i spoznaje često predstavlja

¹ Penzionisani profesor Univerziteta u Banjoj Luci

kamen spoticanja u donošenju ključnih odluka. Samo ljudi od znanja su sposobni da ponude alternativna rješenja.

Kritičku svijest treba razvijati i sačuvati, kako se kreativnost ne bi izgubila. Osjećaj podaništva i bespomoćnosti stvara kulturu zavisnosti, stvara društvo koje ne reaguje na poticaje. U javnom diskursu nedostaje organizovana pamet i umnost, u njemu dominira polusvijet koji dobija pohvalu za destruktivnost i poslušnost.

Ljudske vrline kao što su poštenje, mudrost, pravednost i odgovornost nisu prioriteti, stavljene su u stranu, a promovišu se lažne vrijednosti. Sistem ne prepoznae ljude znanja, koji imaju nesporan legitimitet. Ne živimo u društvu gdje vlada jednakost i pravda, gdje svi imaju jednake šanse pri zapošljavanju i napredovanju.

Mora se eliminisati sistem patronaže i klijentelizma, zasnovan na samovolji i oligarhiji jedne vladajuće strukture, koja postavlja svoje istomišljenike u svim segmentima društva. Tamo gdje nije osigurana jednakost građana, posebno u pravu na rad, što predstavlja primarnu egzistencijalnu kategoriju, ne može se govoriti o pravnoj državi, a da i ne govorimo o etici i pravdi. Tamo gdje nema pravde – život gubi smisao (Kant), a odlazak mlađih ljudi je, svakako, vezan za ovu činjenicu. To je postupanje *contra legem* i vezano je za urušavanje državnih institucija, u korist jačanja pojedinaca i određenih interesnih grupa. Od takve politike nisu imuni ni pojedini fakulteti, gdje se često javljaju grupisanja i izolovanja profesora koji drugačije misle.

Opanjkavanje najboljih od strane najgorih je pojava koja je prisutna i na univerzitetu. Zbog slabosti institucija, previše se odluka bazira na ličnim odnosima, a te odluke zato nisu objektivizirane, što unosi nezadovoljstvo kod određenog broja univerzitskih nastavnika. Odanost prema fakultetu, njegovo duboko poštovanje, kao i međusobno uvažavanje i zajedništvo nastavnika, obaveza je svih, jer samo takvi odnosi stvaraju duh zajedništva akademске zajednice i siguran obrazac za njenu perspektivu.

Moraju se prihvati savremeni standardi rada i ponašanja. Načelo legaliteta i legitimite su temeljni atributi pravne države koji ne smiju biti zamijenjeni proizvoljnim oportunizmom volje određenih interesnih grupa. Pravna država je utemeljena na pravima, a ne na privilegijama – *sine ira et studio*. Ona je, dakle, *per definitionem*, nepristrasna i pravedna.

Profesorima univerziteta, sasvim sigurno, potrebno je više smjelosti, uz jak osjećaj samopoštovanja i nezavisnosti, da glasom struke usmjeravaju društvene odnose u svojoj oblasti u poželjnom pravcu. Biti nastavnik i student univerziteta je čast i privilegija. Univerzitet je dio naše kulture, intelektualne, duhovne i materijalne kulture svakog čovjeka, svih ljudi zajedno.

SARADNJA SA OKRUŽENJEM

Neke visokoškolske ustanove nemaju dovoljan kadrovski potencijal za uspješno izvođenje nastavnih aktivnosti. Došlo je vrijeme da se univerzitet osloni na vlastite kadrove. Jedan nastavnik nije dovoljan za ključne predmete na pojedinim fakultetima. Potrebno je zakonsku obavezu za prijem asistenata dosljedno provoditi. Još uvijek su prisutni vikend profesori, koji izvode nastavu iz ključnih predmeta. Da se radi o nastavnicima sa izrazitim stručnim i naučnim autoritetom, to bi se moglo i tolerisati, međutim često to nije tako, pa se oni nerijetko dovode iz pekunijalnih razloga rukovodstva fakulteta koja to koriste za svoju afirmaciju i prominentnu poziciju u društvu. Kadrovski resursi postoje, samo ih treba angažovati. Često se dešava da su domaći kadrovi sa naučnim atributima nepoželjni, jer se ne uklapaju u nečije interes.

Saradnja visokoškolskih ustanova sa Akademijom nauka i umjetnosti Republike Srbije nije zadovoljavajuća i nije ostvarena u potencijalno mogućim kapacitetima. Akademikom se postaje *a la carte*, bez utvrđenih jasnih i preciznih kriterija, bez obzira što postoji javni konkurs za izbor akademika i javno propisani kriteriji. Treba se više otvoriti javnosti i birati za akademike i mlađe afirmisane kadrove. Akademija u odnosu prema javnosti ima neki zatvoreni, sopstveni ambijent bez transparentnosti i „proceduralne pravičnosti“ u postupku prijema kandidata u svoje članstvo. Umjesto pravičnosti, u mnogim segmentima izbora prevladava „etika proizvoljnosti“, tako da se akademikom postaje po onom starom principu „ja tebi – ti meni“, što treba potisnuti i konkurentno se otvoriti javnosti po svim pitanjima, pogotovo rasprava o društveno važnim pitanjima i nuditi društveno korisna rješenja.

Promovisanje „lažnih vrijednosti“ i javne nedosljednosti vodi relativizaciji samog smisla i potrebe ove važne institucije. Sumnjive reputacije „nekih akademika“, što je prisutno u javnosti, znatno su srozale integritet i legitimitet akademije, što u interesu opšteg dobra treba otklanjati, rješavati kompetentno i pravično. Ne može se ustvrditi da je ova institucija shvatila svoju poziciju u društvu. Njeno djelovanje je nečujno po bazičnim pitanjima, nedostaje joj senzibilnost prema ključnim pitanjima i opštem dobru. Lišena je kritičkog odnosa i izoštrene dubine misli o negativnim pojavama u društvu, tako da se stiče utisak da u pluralizmu ljudskih formi djelovanja prihvata samo jednu društvenu tendenciju, što nije na putu stvaranja boljeg i prosperitetnijeg društva.

PRIVATNE VISOKOŠKOLSKE USTANOVE

Notorna je u javnosti prihvaćena činjenica da privatne visokoškolske ustanove nemaju potreban kvalitet. Po mnogima, razlog treba tražiti u nedostatku kvalitetnog nastavnog osoblja. U većini slučajeva nastavu izvode nastavnici u svojstvu spoljnih saradnika, koji često nemaju adekvatna nastavno-naučna znanja niti profesionalnu nastavnu karijeru. Prijedlog za njihov izbor podnose komisije koje su često nekompetentnog sastava, jer je ne čine članovi iz uže oblasti za koju se kandidat bira, što se posebno odnosi na oblast prava. U javnosti se pominju i drugi razlozi, koji se razaznaju kao slabosti u funkcionisanju ovih ustanova, kao što je nedostatak adekvatno utvrđenih kriterija za provjeru znanja studenata. Sve u svemu, vrijeme je pokazalo da ove institucije prati niz nezakonitosti i nepravičnosti, a da ih nadležne vlasti nisu sankcionisale, zatajile su prosvjetne inspekcije. Da stvar bude drastičnija, otvorena je mogućnost osnivanja visokoškolskih ustanova bez selektivnog pristupa u gotovo svim oblastima visokog obrazovanja, tako da nije izostavljena mogućnost njihovog osnivanja u oblasti medicinskih, pravnih i pedagoških nauka, što u pravilu prosperitetna društva čine.

Dozvolu za rad dobilo je sedam privatnih univerziteta (svaki univerzitet u svom sastavu ima pet fakulteta) uz desetine visokih škola, što svakako nije mali broj, s obzirom na broj stanovnika, tako da Republika Srpska ima ubjedljivo najveći broj privatnih univerziteta u okruženju. Puls razuma gubi svoju supstancu, ako se ima u vidu činjenica da nema dovoljno profesorskog kadra niti za dva državna univerziteta, a kamoli za još pet privatnih univerziteta. Iako su oba rektora javnih univerziteta svojevremeno upozorili da ni jedan privatni univerzitet ne ispunjava zakonske uslove, nadležni organi nisu preduzeli odgovornije mjere. Zašto...? Očito da je antizakonitost i moralno posrnuće nadvladalo javni interes. Osjećaj odgovornosti za buduće generacije je izostao.

Nauka i visoko obrazovanje su pokleknuli pred agresivnim neznanjem, što je izrodilo dugotrajne negativne efekte sa kojima se već sučeljava društvena zajednica, a koji se ne mogu vratiti u prvobitno stanje. Sprega moćnika u političkoj vlasti i pojedinaca, koji hoće brzu i laku zaradu, pokazala je svu nemoć državnih institucija i poraz i poniženje akademske zajednice. Još jednom se obistinilo da u društвima bez demokratske tradicije osvajanje vlasti ne uspostavlja "etiku odgovornosti" nego naprotiv "etiku proizvoljnosti".

Društva za koje visoko obrazovanje nije od vitalnog interesa već periferna datost nije kompatibilno sa pulsom vremena i ne može pratiti njegove

tokove. Zaštita od takvih anomalija je slaba, jer je funkcionalnost izvršenja zakona neefikasna. Kontrolni nadzorni organi rade na *ad nutum*, a sudovi su većim dijelom izgubili legimitet. Pravo na nezavisno i nepristrasno sudstvo je postalo iluzija.

ZAKLJUČAK

Nije moguće graditi moderno demokratsko društvo ako se javni interes i opšte dobro podređuju privatnim interesima. Bez kvalitetnih škola i univerziteta ni jedno društvo nema budućnosti. Na tom tragu treba izgrađivati svijest o značaju visokog obrazovanja, ne samo za pojedinca, već i za zajednicu u cjelini. Stoga, reformi obrazovanja treba pristupiti sistematski, sa mnogo znanja i instrumentalne racionalnosti, gdje vodeću ulogu moraju imati univerziteti i univerzitetski profesori.

Reforma visokog obrazovanja je permanentan proces, koji mora imati podršku političke vlasti, materijalne i ljudske resurse, institucionalnu podršku i dovoljno vremena za promišljene reforme i strategije razvoja. Neophodno je stvoriti uslove za razvoj novih generacija studenata, sposobnih za brza reagovanja i prilagođavanje promjenama, što iziskuje nova znanja koja podliježu neprestanom obnavljanju i aktuelizovanju. Obrazovne programe treba prilagoditi tržištu rada.

Društveni je imperativ da se broj privatnih univerziteta redukuje na određen, primjereni okvir i to u oblastima za koje se procijeni da nisu primarni za Republiku. Dosadašnje iskustvo obilato potvrđuje, da su privatne visokoškolske ustanove, posebno u oblasti pravnih, medicinskih i pedagoških nauka, poguban i neuspješan eksperiment, kojim je nanesena neprocjenjiva i nenadoknadiva šteta u oblasti visokog obrazovanja, koja će se decenijama osjećati.

Velika je iluzija da se na profitnoj osnovi mogu stvarati dobri profesori i nastavnici, dobre sudije i dobri ljekari, a iskustvo govori da je to u našim uslovima nemoguće. Visoko obrazovanje je isuvrše ozbiljna stvar, i ne može biti periferna datost, da se njegova sudsina prepusti birokratskoj strukturi, koja generiše osjećaj otuđenosti, nemoći i besmisla. Za stvaranje novog koncepta obrazovanja potrebni su ljudi od znanja, potrebna je veća posvećenost društva u cjelini.

HIGHER EDUCATION AND REALITY

Summary

The author, in a specific way, presents a general view of the situation and practices, as well as the pages in higher education in Republic of Srpska. Collaboration with the environment, the faculty, the university, the academy of sciences, the economy and society as a whole must be at a better and more efficient level in the interest of the common good.

Keywords: *higher education, reality, Republika Srpska; university; academy*

ZNAČAJ TRANSFORMACIJE VISOKOG OBRAZOVANJA/ ULOGE UNIVERZITETA ZA ODRŽIVI RAZVOJ DRUŠTVA

prof. dr Dragana Vilic¹

Univerzitet u Banjoj Luci

Ekonomski fakultet

Apstrakt: U radu se analizira značaj transformacije visokog obrazovanja/uloge univerziteta za održivi razvoj društva. Ovaj razvoj podrazumijeva način života ljudi kojim se u sadašnjosti i u budućnosti obezbjeđuju uslovi i prepostavke za zadovoljavanje raznovrsnih potreba svih ljudi, poboljšava kvalitet života i postiže harmoničan razvoj društva u cjelini, tako što se vodi računa o uspostavljanju ravnoteže između ekonomskog razvoja, socijalne pravde i očuvanja životne sredine. Dinamične promjene (globalizacija, tehnološke promjene i sl.) i brojni problemi (socijalni, ekonomski, ekološki i sl.) u društvu, zahtijevaju od obrazovnog sistema adekvatne odgovore i rješenja. Istovremeno, obrazovni sistem mora da se prilagodi na te promjene, transformišući svoju ulogu u društvu. Ovdje se prepoznaje izuzetno važna uloga visokog obrazovanja u pogledu usmjeravanja i oblikovanja ovih promjena i rješavanja problema. Kako bi odgovorio na različite izazove u savremenom društvu, te bio u funkciji ostvarivanja stabilnog i dugoročno održivog razvoja društva, univerzitet svojim osnovnim misijama – obrazovanje i istraživanje, pridružuje treću misiju – integriše održivost u svoju djelatnost, uspostavljajući partnerski odnos sa zajednicom u kojoj djeluje, ali i na globalnom nivou (međunarodna saradnja). Istraživanje nove misije univerziteta, intenzivirano u prethodne dvije decenije, usmjerava se na njegove dvije uloge i doprinose: nosilac pozitivnih društvenih promjena (razvija demokratiju, podstiče građanski aktivizam i razvija društvene vrijednosti) i činilac ekonomskog razvoja (preduzetnički univerziteti). Stoga, u akademskoj raspravi o trećoj misiji univerziteta sukobljavaju se dvije dominantne

¹ Doktor socioloških nauka, uža naučna oblast *Teorijskasociologija*, vanredni profesor; Katedra za teorijsku ekonomiju, analizu i politiku; Majke Jugović 4, 78000 Banja Luka; dragana.vilic@ef.unibl.org

paradigme o socijalnoj i ekonomskoj misiji univerziteta, proizašle iz njegovih novih uloga. Na kraju rada ističe se važnost koncepta obrazovanja za održivi razvoj, koji se istovremeno pojavio kada i koncept održivog razvoja, a koji podrazumijeva osposobljavanje studenata kroz obrazovanje (podizanje svijesti, razvijanje vještina i odgovornog ponašanja) da daju aktivni doprinos održivom načinu života – izgradnji budućnosti na osnovi održivih rješenja (socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih i ekoloških).

Ključne riječi: visoko obrazovanje; univerzitet; održivi razvoj; društvo

UVOD

Održivirazvoj jeste (ili treba da bude) način života ljudi kojim se obezbjeđuju uslovi i prepostavke za zadovoljavanje raznovrsnih potreba (materijalnih i nematerijalnih) sadašnjim i budućim generacijama, tako što će se voditi računa o uspostavljanju ravnoteže „između dugoročnoga ekonomskog razvoja, čistoga okoliša, socijalne jednakosti i pravičnosti“, a što će imati za krajnji cilj razvoj društva „koje će karakterizirati harmoničan razvoj u kojem će se trajno poboljšavati kvaliteta života ljudi“ (Črnjar, 2015: 156). Danas se suočavamo sa vrlo dinamičnim promjenama i njihovom međuzavisnošću - „tehnoloških i privrednih promena s jedne, ekonomsko-socijalne sfere života s druge, i stanja životne sredine, prirodnih resursa i ekoloških činjenica uopšte s treće strane“ (prema Đukić u: Pavlović, 2011: 75). Stoga, jedan od najvećih izazova s kojima se suočavama u 21. vijeku jeste pitanje održivog razvoja društva. „Neodržive prakse i politike prouzrokuju i pogoršavaju postojeće društvene, ekonomske i političke nejednakosti, kao i one koje se odnose na prirodni okoliš. Isto tako, ove prakse i politike pogoršavaju ekološku degradaciju i uopće ograničavaju kvalitetu života“ (<https://www.ue4sd.eu/images/leaflets/UE4SD-bos.pdf>). Dinamičke promjene u društvu zahtijevaju da obrazovni sistem adekvatno odgovori na sve izazove tih promjena, očekivanjem „da kroz društveni angažman te promene oblikuje i usmerava“ (Spasojević, Kleut, Branković, 2012: 1170). Istovremeno, obrazovni sistem mora da se prilagodi na te promjene, transformišući svoju ulogu u društvu. Ovdje se prepoznaje izuzetno važna uloga visokog obrazovanja u pogledu usmjeravanja i oblikovanja ovih promjena i rješavanja problema. Od svog osnivanja do danas, univerzitet je imao različite uloge, misije, na šta je uticao društveni kontekst u kome je univerzitet stupao u interakciju sa zajednicom u kojoj je djelovao, bolje rečeno,

očekivanja koje je društvo imalo od univerziteta. Kako bi odgovorio na različite izazove u savremenom društvu, te bio u funkciji ostvarivanja stabilnog i dugoročnog održivog razvoja društva, univerzitet svojim osnovnim misijama – obrazovanje i istraživanje, pridružuje treću misiju – integriše održivost u svoju djelatnost, uspostavljajući partnerski odnos sa zajednicom u kojoj djeluje, ali i na globalnom nivou (međunarodna saradnja). Težnja univerziteta da proširuju granice znanja, i kroz nastavu i istraživanje, da ih razmjenjuju sa spoljnom zajednicom i doprinose njenom društveno-ekonomskom razvoju nije novina (Grandić, Bosanac, 2018: 2), ali u savremenom društvu mijenja se „dubina i obim interakcije između zajednice i univerziteta“ (prema Benneworth, Conway, Cahrles, Humphrey & Younger, 2009 u: Grandić, Bosanac, 2018: 11). Istraživanje nove misije univerziteta, intenzivirano u prethodne dvije decenije, usmjerava se na njegove dvije uloge i doprinose: nosilac pozitivnih društvenih promjena (razvija demokratiju, podstiče građanski aktivizam i razvija društvene vrijednosti) i činilac ekonomskog razvoja (preduzetnički univerziteti). Stoga, u akademskoj raspravi o trećoj misiji univerziteta sukobljavaju se dvije dominantne paradigmе o socijalnoj i ekonomskoj misiji univerziteta, proizašle iz njegovih novih uloga (Ćulum, Ledić, 2011: 8). Dakle, u savremenom društvu, univerzitetu se postavljaju složeni zadaci. „U ekonomskoj sferi od univerziteta se očekuje da bude tržišno orijentisan i preduzetan, da istovremeno odgovori na zahtev za stvaranjem ljudskog kapitala koji će pomoći razvoju privrede, ali i da bude osjetljiv na socijalne nejednakosti i sve veće siromaštvo građana“ (Spasojević, Kleut, Branković, 2012: 1169).

Svijetu ubrzanih promjena neophodni su nova vizija i paradigma obrazovanja – obrazovanje studenata kao dobro informisanih i motivisanih građana, koji kritički razmišljaju, analiziraju probleme društva, traže i primjenjuju rješenja za njih i prihvataju društvenu odgovornost (UNESCO, World Conference on Higher Education, Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action, 1998). Zato je važno istaknuti važnost koncepta obrazovanja za održivi razvoj, koji se istovremeno pojavio kada i koncept održivog razvoja, a koji podrazumijeva ospozobljavanje studenata kroz obrazovanje (podizanje svijesti, razvijanje vještina i odgovornog ponašanja) da daju aktivan doprinos održivom načinu života – izgradnji budućnosti na osnovi održivih rješenja (socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih i ekoloških). „Nastala je nova inicijativa čiji je cilj preustrojiti procese nastave i studiranja na univerzitetima, sve kako bi se studenti ospozobili i opremili novim znanjima i vještinsama neophodnim za suočavanje sa rastućim društvenim, ekonomskim i okolišnim nejednakostima“

(Lifelong Learning Programme, *Univerzitetski edukatori za održivi razvoj, UE4SD*).

Svi društveni subjekti na globalnom nivou imaju odgovornost za održivi razvoj društva, ali nesumnjivo da mladi ljudi predstavljaju najvažnije nosioce ovoga razvoja. „Kreativnost, ideali i hrabrost mlađih sveta doprinose mobilizaciji za globalno partnerstvo kako bi se postigao održivi razvoj i osigurala bolja budućnost za sve“ (Pavlović, 2011: 23).

ODRŽIVI RAZVOJ - POJAM

Postoje različite definicije „održivog razvoja“ (eng. sustainability) od 19. vijeka, kada prvi put nalazimo ovu sintagmu u vezi s gospodarenjem prirodnim resursima, do danas. Ipak, najčešće se upotrebljava definicija Ujedinjenih nacija, koju je na poziv ove Organizacije sačinila Svjetska komisija za životnu sredinu i razvoj, u svom izvještaju „Naša zajednička budućnost“ (1987). Ovaj Izvještaj je sačinila tzv. Brundtlandova komisija koja je ime dobila po Gro Harlem Brundtland, norveškoj političarki, diplomati i ljekaru. Prema ovoj Komisiji, održivi razvoj jeste razvoj „koji zadovoljava potrebe sadašnjice, pri čemu ne ugrožava sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“, čime se podržava podsticanje rasta kao uslov iskorjenjivanja siromaštva i podmirivanja osnovnih potreba ljudi, prije svih, u zemljama u razvoju, pri čemu se vodi računa o životnoj sredini. To je rast koji je manje intenzivan (materijalno i energetski) i koji je u svom učinku ujednačen (prema: *Leksikon održivog razvoja*. dop.hr. u: Vilić, 2019: 143). Definicija održivog razvoja proširena je pojmovima socijalna jednakost i pravednost na Konferenciji za životnu sredinu i razvoj Ujedinjenih nacija, održanoj u Rio de Ženeiru 1992. godine. „Održivi je razvoj stoga način života koji treba naći ravnotežu između dugoročnoga ekonomskog razvoja, čistoga okoliša, socijalne jednakosti i pravičnosti za sadašnje i buduće naraštaje. Konačan je cilj razviti društvo koje će karakterizirati harmoničan razvoj u kojem će se trajno poboljšavati kvaliteta života ljudi“ (Črnjar, 2015: 156). Dakle, kao pretpostavka za razvoj i opstanak čovjeka u sadašnjosti i u budućnosti, održivi razvoj jeste multidisciplinarni i višedimenzionalni fenomen - očuvanje životne sredine, privredna efikasnost i socijalna pravda. Prema mišljenju Petra Đukića, ovim dimenzijama se može dodati i četvrta dimenzija – „*institucionalna dimenzija*, s obzirom da koncept uvek podrazumijeva odredene institucionalne aranžmane, koji proističu iz strategija, konvencija, zakona i drugih normativnih okvira, kao i sistema koje ljudi organizuju na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom

planu radi sprovođenja razvojnih koncepata i strategija. Institucije, kao ustaljeni oblici ponašanja, pravilnici, zakoni, uredbe (koji čine formalne institucije), zajedno sa neformalnim institucijama koje podrazumevaju prihvate norme ponašanja i aktivnosti ljudi, deluju na ostvarivanje održivog razvoja daleko više nego što se to misli“ (Đukić, 2011: 67).

Postoje različiti aspekti održivog razvoja: ekološki (izvorno značenje), ekonomski (privredni rast mora biti trajan i kvalitetan), socijalni (podrazumijeva pravednu raspodjelu i uživanje rezultata rasta između svih društvenih subjekata), politički (legitimitet, stabilnost i odsustvo tenzija socijalnih i političkih) i kulturni (očuvanje kulturnog identiteta i koegzistencija multikulturalnosti) (prema: Mimica & Bogdanović, 2007: 376 – 377. u: Šijaković & Vilić, 2013: 179).

Održivi razvoj jeste odgovor na duboku i sveobuhvatnu krizu savremenog društva. „Reč je, dakle, o društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju koji je usklađen sa uslovima, ograničenjima i kapacitetima (što uključuje princip racionalnosti) i kojim se ne narušavaju uslovi opstanka za buduće generacije (princip solidarnosti)“ (Pejanović, 2014: 6 – 7).

Države-članice organizacije Ujedinjenih nacija su na Samitu o održivom razvoju, održanom 25 – 27. septembra 2015. godine, usvojile Program održivog razvoja do 2030. godine (Agenda2030), kojim je definisano 17 globalnih ciljeva održivog razvoja – širok spektar ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva (United Nations, 2015, *THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, A/RES/70/1, str. 14 – 18. u: Vilić, 2019: 144).

Ovi Ciljevi održivog razvoja predstavljaju sveobuhvatan plan djelovanja različitih društvenih subjekata za stvaranje bolje i održive budućnosti za cijeli svijet, usmjereni su na globalne izazove sa kojima se suočavamo (siromaštvo, nejednakost, klima, degradacija životne sredine, prosperitet, mir i pravda). Nastojanje da se obezbijede pretpostavke za održivi razvoj izraženo je u mnogim strateškim dokumentima Evropske unije (*Lisabonska strategija* (EU, 2000); *Evropa 2020; Strategija EU za Dunavski region; Agenda o modernizaciji evropskog sistema visokog obrazovanja; Horizont 2020*; prema: Evropska komisija, 2011. i Pejanović, 2014: 7 – 11), kao i nastojanje da se zemlje članice ove Unije uključe u provođenje Ciljeva održivog razvoja UN (Evropska komisija, 2018). „Upravljanje razvojem, kako za Evropsku Uniju, tako i za ceo svet, postalo je imperativ trasiranja prihvatljive budućnosti za nove generacije ne samo u smislu održivosti ekonomskih sistema, rasta i razvoja, već pre svega kvaliteta života, odnosno socio-kulturnog i ekološkog stanja i načina života. Kako nacionalne, tako i regionalne strategije održivog razvoja, postale su

deo novog planskog pristupa budućnosti“ (Pejanović, 2014: 5 – 6).

Kao jedan od ključnih činilaca za stvaranje održive budućnosti, ostvarivanje ciljeva održivog razvoja, prepoznaje se obrazovanje, pogotovo visoko obrazovanje. „Obrazovanje osigurava stvaranje znanja i vještina prijeko potrebnih za lakše rješavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških problema današnjice. Nema održivog i kvalitetnoga ekonomskog razvoja bez dobrog obrazovanja. Ono ima značajan pozitivan utjecaj na ekonomski razvoj i time postaje nezaobilazna pretpostavka održivoga razvoja“ (Črnjar, 2015: 156). Obrazovanje treba da bude u funkciji ostvarivanja stabilnog i dugoročnog održivog razvoja, a pretpostavka za to jeste humani kapital koji se formira u obrazovnom procesu. „Uloga humanog kapitala ogleda se kroz individualno ponašanje ljudi u društvu i kroz transmisiju znanja, kao i kroz direktni socijalni transfer znanja“ (Pejanović, 2014: 6).

ULOGA OBRAZOVANJA, ZNANJA I INFORMACIJA ZA SAVREMENI RAZVOJ DRUŠTVA

U svim strategijama i planovima razvoja u postindustrijskom društvu obrazovanje ima centralno mjesto. Naglašena je potreba za obrazovanjem koje pruža što širem krugu građana korisna, primjenjiva i praktična znanja. Savremeno svršishodno obrazovanje proizvodi aktivno znanje, ono je instrument razvoja sposobnosti, talenta i ambicije svakog pojedinca i cijele zajednice (Šijaković & Vilić, 2010: 293 – 294). Obrazovna struktura i status pojedinaca, društvenih grupa i slojeva bitno utiču,,na mogućnost obavljanja raznovrsnih društvenih uloga, od radnih i ekonomskih, do političkih i socijalnih. Ova lična, grupna ili slojna obeležja utiču i na mogućnost društvene promocije, kao i na stilove života, socijalne interakcije i veze i na uključivanje u različite oblike društvenog života u zajednici“ (prema: Milosavljević & Jugović, 2009: 141 – 142. u: Vilić, 2014: 400). Rizici od siromaštva i socijalne isključenosti se smanjuju s povećanjem nivoa obrazovanja (prema: Eurostat, European social statistics pocketbook, 2013. u: Vilić, 2014: 400).

Institucionalizovan, uređen sistem obrazovanja „podrazumeva sistematizovano učenje i prenošenje znanja, koje ima bitnu socijalnu, ekonomsku i kulturnu dimenziju. Obrazovanje, kao ključni faktor razvoja i konkurentnosti savremene privrede, igra suštinsku ulogu u društveno-ekonomskom razvoju privrede i društva“(Pejanović, 2014: 8).

Osnovni stub ljudskih prava, demokratije, održivog razvoja i mira jeste

obrazovanje. Prema *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* (1948.) svaki čovjek „ima pravo na obrazovanje“ (Član 26, stav 1), koje treba da bude „usmjereni ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unaprijeđuje razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim grupama, kao i djelatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira“ (Član 26, stav 2) (Ujedinjene nacije, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, http://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf). Promovisanje jednakih mogućnosti i tretmana u obrazovanju kao zadatak preuzele su države ugovornice *Konvencije protiv diskriminacije u obrazovanju* (1960) (Ujedinjene nacije, *KONVENCIJA PROTIV DISKRIMINACIJE U OBRAZOVANJU*, <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=42003&rType=2&file=1186149029.doc>). Unapređenje ovih prava bila su centralna tema mnogih međunarodnih konferencija i u različitim međunarodnim dokumentima. Na *Međunarodnoj konferenciji o visokom obrazovanju* u organizaciju UNESCO-a (1998), jasno je istaknuta težnja da se obezbijedi jednakost pristupa visokom obrazovanju (eliminisanje diskriminacije na osnovu rase, pola, jezika ili religije, ili ekonomskih, kulturnih ili socijalnih razlika, ili fizičkog invaliditeta) (Član 3); i da se poboljša pristup žena visokom obrazovanju (prevazilaženje socio-ekonomskih, kulturnih i političkih prepreka) (Član 4) (UNESCO, World Conference on Higher Education, 1998, http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm).

Postoji nerazdvojna povezanost obrazovanja i znanja, kao neposrednog rezultata nauke i naučnih istraživanja. „Stav prema kojem je znanje osnovni resurs u globalnoj ekonomiji postao je opšteprihvaćen još od šezdesetih godina 20-tog veka na evropskim univerzitetima, a posebno je jačao osamdesetih godina 20-tog veka“ (Jovanović-Kranjec, 2013: 87). Znanje unosi dinamiku u društvene tokove i predstavlja osnovni resurs moderne privrede, ekonomskog i ukupnog razvoja društva, podiže ukupan nivo modernog društva. „Znanje mora biti produktivno, da proizvodi inovacije i nove informacije koje se direktno uključuju i unapređuju privedu, tehnologiju, organizaciju. Znanje je visokospecijalizovani proizvod savremene nauke, dostupno (kao proizvod) svim subjektima globalnog društva. Znanje unosi novu podelu u globalnom društvu: jedni ‘proizvode’ znanje (naučne institucije i centri u SAD, Nemačkoj i Japanu), drugi produktivno koriste znanje kao univerzalno raspoloživ resurs (Japan, Hong Kong, Singapur); jedni obrazuju kadrove na osnovu savremenog znanja (Indija u oblasti savremene informatike), drugi zapošljavaju obrazovani kadar kao univerzalno raspoloživi resurs

(razvijene zemlje i megakompanije)“ (Šijaković & Vilić, 2010: 294). Povećanju konkurentnosti može da doprinese ekonomski rast na osnovi novih investicija. Razvojem, zasnovanim na znanju i inovacijama to se može ostvariti. „Znanje i inovacije su, naime, naučni konkurenčni faktori u globalnoj ekonomiji. Doprinos institucija visokog obrazovanja i tehnoloških istraživanja i inovacija su ključni u svemu tome“ (Pejanović, 2014: 8). Jačanje veza između nauke i privrede, odnosno podsticanje poslovanja na razvoju sopstvenog znanja jeste prepostavka za razvoj inovativnog društva, jer „ne možemo imati inovativno društvo ako nemamo inovativnu privredu“ (M. Miletić, potpredsjednik Privredne komore Srbije; IF4TM, 2016. www.mpn.gov.rs; Stipankov, IF4TM, www. Inkubator. biz).

Brzi prodori nove informacione i komunikacione tehnologije promijenili su načine na koje se znanje stiče, razvija i isporučuje. One pružaju mogućnost za inovaciju sadržaja kurseva, nastavnih metoda i proširenje pristupa visokom obrazovanju, mijenjaju ulogu nastavnika u odnosu na proces učenja i kontinuirani dijalog koji pretvara informacije u znanje i razumijevanje. Institucije visokog obrazovanja trebale bi biti vodeće u korišćenju prednosti i potencijala novih informacionih i komunikacionih tehnologija, osiguravajući kvalitet i održavanje visokih standarda za obrazovne prakse i ishode u duhu otvorenosti (UNESCO, *World Conference on Higher Education*, 1998).

Iako su u savremenom društvu obrazovanje, informacije i znanje glavni stvaraoci bogatstva, mora se imati u vidu da se oni bez odgovornosti mogu pretvoriti u jednostrano, neproduktivno, neobuzданo djelovanje sa pogubnim posljedicama po društvo. „Odgovornost je onaj trenutak u kome se ličnost ili grupa odlučuju da preduzmu (ne preduzmu) neku aktivnost, postupak od značaja za zajednicu ili društvo. Osnovno pitanje je kada i kako preduzeti aktivnost, postupiti, odgovoriti na potrebe, interesu i izazove. Kako koristiti raspoložive informacije, znanja i druge lokalne i globalne resurse savremenog sveta“ (Šijaković & Vilić, 2010: 295).

ZNAČAJ TRANSFORMACIJE VISOKOG OBRAZOVANJA ZA POSTIZANJE ODRŽIVOG RAZVOJA DRUŠTVA

Dinamičke promjene u društvu zahtijevaju da obrazovni sistem adekvatno odgovori na sve izazove tih promjena očekivanjem „da kroz društveni angažman te promene oblikuje i usmerava“ (Spasojević, Kleut, Branković, 2012: 1170). Istovremeno, obrazovni sistem mora da se prilagodi na te promjene,

transformišući svoju ulogu u društvu. Ovdje se prepoznaje izuzetno važna uloga visokog obrazovanja u pogledu usmjeravanja i oblikovanja ovih promjena i rješavanja problema, kao činioca koji, kako iskustvo pokazuje, i samo pokreće promjene i napredak u društvu. „Zbog velikih i brzih promjena u savremenom društvu zasnovanom na znanju, visoko obrazovanje i istraživanje javljaju se kao značajni činioci socio-kulturnog, ekonomskog i ekološki održivog razvoja pojedinaca, zajednica i društva u cjelini. Stoga se visoko obrazovanje nalazi pred velikim izazovima na koje treba da odgovori, uključujući i vlastitu radikalnu promjenu i obnovu“ (UNESCO, World Conference on Higher Education, 1998). Dakle, samo kvalitetno obrazovanje na svim nivoima, a pogotovo, „visoko obrazovanje mora postati generator razvoja uopšte, pa tako i Republike Srpske i BiH“ (Vejnović, 2010: 11 – 16. U: Vejnović, 2017: 5).

Od 80-ih godina prethodnog vijeka desile su se duboke promjene u razvijenim zemljama koje su uticale na visoko obrazovanje: smanjivanje državnih naknada institucijama visokog obrazovanja, promjene u strukturi upravljanja (veća institucionalna, organizacijska, nastavna i finansijska autonomija); rast potrebe da se nastavi, garantuje i poboljša kvalitet, efektivnost, efikasnost i odgovornost u svim strateškim aktivnostima (poučavanje, istraživanje, inovacije u nastavi, osoblje i određivanje budžeta); društvena, politička i ekomska odgovornost ovih institucija i njihova odgovornost za svoje „proizvode“ i procese – povezivanje visokoškolskog obrazovanja sa dinamikom i zahtjevima ekonomije i tržišta rada i nova socijalna potražnja za visokim obrazovanjem. Osnovni i legitimni princip organizacije ovih institucija postaje preduzetnički model, kao način da se one nose sa novim izazovima i put njihovog restrukturiranja (Vaira, 2004: 490).

Svijest o vitalnom značaju visokog obrazovanja za ukupni razvoj i održivost društva, za što je neophodna opremljenost mlađih generacija novim znanjima, vještinama i idealima, bila je izražena krajem 20. vijeka (ekspanzija visokog obrazovanja – 13 miliona upisanih studenata u svijetu 1960. godine, 82 miliona 1995. godine). Načini na koje se znanje može stvarati, njime upravljati, distribuirati, pristupati i kontrolisati poboljšavaju nove tehnologije. Zato na svim nivoima obrazovnih sistema treba osigurati pravedan pristup ovim tehnologijama. Dugo vremena su postojale velike razlike između industrijski razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i posebno nerazvijenih zemalja u pogledu pristupa visokom obrazovanju i resursima za ovaj nivo obrazovanja i istraživanja. Održivi razvoj ne može osigurati nijedna zemlja bez adekvatnih visokoškolskih i istraživačkih institucija koje proizvode kvalifikovane i obrazovane ljudi (UNESCO, World

Conference on Higher Education, 1998).

Instrument pozitivnih društvenih promjena, kako primjećuje D. Vejnović, treba da bude obrazovanje. "Unapređenje visokog obrazovanja je neophodno radi pozitivnih društvenih i ekonomskih promjena, a profesori treba da učestvuju u tom procesu" (Vejnović, 2017: 1).

Za obezbjeđivanje održivog razvoja društva uloga visokoškolskih institucija jeste dvostruka: obrazuju ljudi, koji će uskoro donositi nove razvojne odluke i one koji će obrazovati nove generacije, i permanentno podvrgavaju kritičko-istraživačkoj praksi koncept održivog razvoja. Za sve djelatnosti na univerzitetima je važna integracija održivog razvoja u osnovne akademске djelatnosti (nastava, istraživanje, djelovanje u zajednici i upravljanje institucijom). Zato su važna pitanja za svaki univerzitet u vezi s značajem njegovog uključivanja, konkretnim aktivnostima i kako ih sprovesti (Rončević, Rafajac, 2012).

Doprinos visokog obrazovanja u pogledu održivog razvoja i unapređenja društva u cjelini, prepoznat je i na *Konferenciji o visokom obrazovanju* (UNESCO, 1998). Osnovna vizija i misija visokog obrazovanja jeste: obrazovanje visoko kvalifikovanih, odgovornih i aktivnih građana, unapređenje individualnog razvoja, omogućavanje socijalne mobilnosti, izgradnja kapaciteta i konsolidacija ljudskih prava, održivog razvoja, demokratije i mira, u kontekstu pravde, unapređenje, stvaranje i širenje znanja putem istraživanja, pružanje zajednici svojih usluga u vidu relevantne ekspertize za pomoć njenom razvoju, promovisanje i razvoj naučno tehnološkog razvoja, doprinos očuvanju i unapređenju kulturnog pluralizma i raznolikosti, unapređenje društvenih vrijednosti kao osnove građanskog demokratskog društva (Član 1). U svojim aktivnostima institucije visokog obrazovanja, njihovo osoblje i studenti treba da se pridržavaju određenih principa i prava: etički princip (primjena etike u svojim različitim aktivnostima), princip odgovornost (odgovorno izjašnjavanje o etičkim, kulturnim i društvenim problemima), pravo na punu akademsku slobodu i autonomiju (shvaćenu kao skup prava i dužnosti) i funkcija predviđanje (prognoziranje, upozoravanje i prevencija društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih trendova; identifikovanje i rješavanje pitanja koja utiču na dobrobit zajednica, nacija i globalnog društva) (Član 2) (UNESCO, World Conference on Higher Education, 1998).

U pogledu omogućavanja održivog razvoja društva u svim njegovim aspektima, s jedne strane, univerziteti imaju ključnu, aktivnu ulogu, jer oni predstavljaju mjesta stvaranja i primjene/transfера novih znanja i tehnoloških

rješenja na privredu (zasnovana na istraživanju, inovativnosti i novim stvorenim znanjima) i društvo uopšte (istraživanja osiguravaju neposrednu korist), s druge strane, neophodna je međusobna saradnja i partnerstvo univerziteta, privrede i društva. Kao snažne, odgovorne i autonomne institucije, univerziteti su pokretači ukupnog društvenog razvoja (ekonomskog, socijalnog, kulturnog) kroz naučno-istraživački rada zasnovan na izvrsnosti integriran sa obrazovnim procesima na svim nivoima - ali samo oni univerziteti koji mobiliju svoje resurse (materijalne i ljudske), podstiču kritičko i akademsko promišljanje, kreativnost, inovativnost svih svojih članova (profesori, istraživači, studenti, administrativno osoblje), stvaraju nove ideje, rješenja, koji su povezani sa društvenom zajednicom (u kojoj djeluju, ali i na globalnom nivou), razvijaju nastavne programe zasnovane na načelima održivog razvoja (Strategija razvoja Sveučilišta Hercegovina, 2015. – 2020: 3 – 10). Obrazovanju, posebno visokom obrazovanju, dodijeljena je značajna uloga u viziji budućeg društva.

Kako zapaža Ernst Bojer, univerziteti i koledži u SAD mogu dati veliki doprinos intelektualnom i građanskem napretku ove zemlje, stoga on smatra da „akademska zajednica mora postati snažniji partner u potrazi za rješenjima najvažnijih društvenih, građanskih, ekonomskih i moralnih problema“ (Boyer, 2016: 15), a ovo angažovanje se može ostvariti povezivanjem bogatih resursa univerziteta sa ovim problemima i svima onima sa kojima dolazimo u dodir (djeca, škole, nastavnici, gradovi), gdje bi studenti i profesori bili glavni akteri (ne oni koji se nalaze na izolovanim ostrvima). E. Bojer je uvjeren da je na ovom putu neophodno, ne samo više programa, već više svrhe, više osjećaja za misiju, više jasnoće pravca u životu nacije, stvaranje posebne akademske i građanske klime koje međusobno, kontinuirano i kreativnije, komuniciraju, čime se obezbjeđuje veći kvalitet života svih nas i proširuje univerzum ljudskog diskursa (Kliford Gerc) (*Ibidem*: 27).

Obrazovanje studenata, budućih lidera, naučnika, zaposlenika i profesionalaca, jeste jedna od osnovnih funkcija univerziteta. Izazove održivosti, između ostalih, treba da razumiju i rješavaju institucije visokog obrazovanja (kroz kurseve o održivosti ospozivaju svoje studente da vode društvo u održivu budućnost). Takođe, funkcija univerziteta jeste i istraživanje, tako da institucije visokog obrazovanja istraživanjem pitanja održivosti i poboljšanjem teorija i koncepata održivog razvoja mogu pomoći svijetu da shvati izazove održivosti i ponudi rješenja ovih izazova (razvoj novih tehnologija, strategija i pristupa). Institucije i zajednice u kojima one djeluju su međusobno povezane – one se međusobno ojačavaju (odgovornost i angažovanje u zajednici promovišu

institucije sa transparentnim i demokratskim investicionim procesima – na primjer, ohrabruju bolje korporativno ponašanje, podržavaju inovacije i sl.). U rješavanju međusobno povezanih izazova ekonomske, društvene, kulturne i ekološke održivosti zavisi buduća dobrobit čovječanstva i planete. Zato je neophodno u politike, strategije i rad visokog obrazovanja integrisati održivi razvoj (International Association of Universities, *Building a Worldwide Higher Education Community*). Unapređenje znanja putem istraživanja je suštinska funkcija svih sistema visokog obrazovanja (treba promovisati i ojačati inovacije, interdisciplinarnost i transdisciplinarnost u programima sa dugoročnom orijentacijom na socijalne i kulturne potrebe i ciljeve) (Član 5) (UNESCO, *World Conference on Higher Education*, 1998).

Veoma je važno što i studenti prepoznaju važnu ulogu univerziteta u identifikovanju izazova sa kojima se društvo suočava. Tako Monika Skadborg, predstavnik Evropske studentske unije, smatra da univerziteti moraju više nego ikada ranije biti aktivni u pogledu ukazivanja na ove izazove i dati doprinos njihovom rješavanju, za što su potrebni energija i resursi. Smatra da univerziteti mogu povećati svoju odgovornost u održivom razvoju podržavanjem ostvarenja Ciljeva održivog razvoja (UN) - pogotovo Cilja 4 – o jednakim pravima na kvalitetno visoko obrazovanje (zahtijeva aktivnost institucija visokog obrazovanja da analiziraju prepreke sa kojima se neke grupe suočavaju u pogledu pristupa obrazovanju i da ih otklone), Cilja 5 – o ravnopravnosti polova i Cilja 10 – o smanjivanju nejednakosti uopšte. Iako svi ciljevi održivog razvoja nisu neposredno povezani s oblašću visokog obrazovanja, univerziteti ih ne mogu ignorisati. Nije samo riječ o korporativnoj društvenoj odgovornosti (neupotrebljavanje fosilnih goriva, ušteda energije, sortiranje otpada) već pažnju treba da usmjere na istraživanja koja provode i na studente koje obrazuju (European University Association, 2019).

Podršku institucijama visokog obrazovanja u pogledu integracije održivosti u svoju djelatnost, kao sastavni dio njihove uloge u budućnosti, daje Evropska studentska unija kao i Evropsko udruženje univerziteta, usmjereni na međunarodnu saradnji i aktivni subjekti svjetske Agende za postizanje ciljeva održivog razvoja UN (*European University Association, 2019*).

Boljoj budućnosti mogu potencijalno doprinijeti univerziteti, kroz istraživanje i obrazovanje u širokom spektru disciplina. Na znanju, novim istraživanjima, inovacijama i građanima, koji su osnaženi kritičkim mišljenjem, zasniva se ostvarenje ciljeva održivog razvoja – za njihov uspjeh neophodni su snažni društveni akteri kao što su univerziteti (International Association of Universities).

Vitalnu ulogu u razvoju i upravljanju kohezivnim, održivim i otvorenim društvima ima međunarodna saradnja u oblasti visokog obrazovanja, jer ono jeste ključni činilac za razvoj demokratije, zaštite ljudskih prava i održivog razvoja (EHEA - MINISTARSKA KONFERENCIJA, 2012: 1 – 3).

MISIJA UNIVERZITETA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Misija univerziteta je savremeni termin koji se koristi za opisivanje njegove osnovne svrhe (prema Allen, 1998. u: Scott, 2006: 1). Tokom vremena mijenjala se misija univerziteta. U zavisnosti od potreba društva i različitog konteksta (istorijskog, društvenog, političkog i ekonomskog) mijenjala se i različito je interpretirana misija univerziteta (Ćulum, Ledić, 2011: 9). Istorische okolnosti i kontekst (društveni, ekonomski, politički i kulturni), unutar koga univerzitet stupa u interakciju sa zajednicom izvan svojih okvira i definiše svoj identitet i zadatke, uslovljava očekivanja koje društvo ima od ove društvene institucije (prema Brennan, 2008: 381 – 382, 381 – 393. u: Spasojević, Kleut, Branković, 2012: 1159).

Na početku to je bilo samo sticanje znanja, kasnije nauka i njen razvoj. Zahvaljujući činjenici da su kompanije neposredno primjenjivale nova znanja nastala na univerzitetima za razvoj novih proizvoda i tehnologije, univerzitet je u velikoj mjeri doprinosio društvenom i ekonomskom razvoju. Porast ovog uticaja desio se krajem prošlog vijeka zbog globalnog omasovljenja visokog obrazovanja, brzog razvoja tehnologije i činjenice da univerziteti, centri sticanja novih znanja, postaju mjesta gdje se neposredno razvijaju novi proizvodi i procesi, skraćen je put od naučnih otkrića do njihove primjene u praksi. Ovim su univerziteti dobili nove uloge u društvu. „Univerzitet postaje mesto gde se naučna konkurentnost na neposredan način transformiše u ekonomsku kategoriju, u razvoj i neposrednu primenu inovacija. Univerzitet stiče svoju treću misiju kojom neposredno utiče na svoj ekonomski a samim tim i naučni potencijal, postaje oslonac razvoja u neposrednom okruženju, regionu ili na globalnom nivou. Istovremeno sa uvođenjem treće misije, odgovornost univerziteta za opšti ekonomski i društveni napredak je znatno porasla. Proces razvoja treće misije univerziteta nije samo briga univerziteta već je pre svega odgovornost države koja bi morala svoje univerzitete da posmatra kao stvarni stub ekonomskog i društvenog razvoja. Osnovu razvoja treće misije čine efikasan transfer znanja i upravljanje intelektualnom svojinom“ (prema: Dondur u: Stručni tim za reformu visokog obrazovanja u Republici Srbiji, 2016).

Nove uloge univerziteta moraju se sagledati u novom društvenom kontekstu, koji je određen brojnim društvenim procesima: globalizacijom, demokratizacijom, prenosom nadležnosti sa nacionalnih na nadnacionalna tijela, povećanjem značaja znanja za ekonomiju i međunarodnu konkurentnost, liberalizacijom i rastom broja formalnih nacionalnih i međunarodnih regulatornih tijela (Brennan, 2008: 381 – 382. u: Spasojević, Kleut & Branković, 2012: 1159). Proučavanje odnosa univerziteta i njihovog spoljašnjeg okruženja postaje još zanačajniji u savremom dobu obilježenom procesom globalizacije, masovnim visokoškolskim obrazovanjem i promjenama u načinu njegovog finansiranja (Grandić, Bosanac, 2018: 18). Ove nove organizacione stukture univerziteta su neophodne kako bi se razvili i održavali partnerski odnosi između njih i zajednice u podjeli moći i resursa.

Globalizacija je proces koji obilježava savremeno društvo, njegova strukturalna karakteristika. Ona utiče na visoko obrazovanje u svim njegovim aspektima: kreiranje politike, upravljanje, organizacija, rad i identitet. Kako zapaža M. Vera, u doba globalizacije, institucije visokog obrazovanja pozvane su da preuzmu nove zadatke, društvene, političke i ekonomske zahtjeve. Vrijednosti i njihove strukturne i organizacione karakteristike globalizacija nastoјi da redefiniše u potpunosti, koje se sukobljavaju sa tradicionalnim vrijednostima. Sistem visokog obrazovanja suočava se sa zahtjevima globalizacije, što utiče na preoblikovanje njihove uloge, odnosa, kreiranje politike, prioriteta i struktura upravljanja – deinstitucionalizacija njegovih temeljnih politika i okvira vrijednosti i paralelna institucionalizacija novih. Ovo podrazumijeva manje ili više otpora i napetosti, ali i napore da se pomire i prilagode nacionalne odlike visokog obrazovanja sa novim pritiscima globalizacije, strukturalna i kulturna obilježja pojedinih institucija sa novim zahtjevima i očekivanjima. Organizacione promjene institucija visokog obrazovanja izazvane su pritiscima i uslovima globalizacije (Vaira, 2004: 484 – 485).

Na promjenu rada, slobodnog vremena i formalne školske strukture imaju veliki uticaj visoka tehnologija i ubrzana globalizacija. Akademske institucije su ključne organizacije, u središtu novog informacionog društva, koje moraju biti dovoljno fleksibilne da odgovore na društvene zahtjeve, tehnološke i ekonomske promjene. Savremena misija univerziteta ogleda se u: nastavi, istraživanju i javnoj službi. Da bi univerziteti odgovorili na postojeće izazove, njihova misija se mora izgraditi i usavršavati. Misije su fluidne i dinamične, odražavaju stalne promjene filosofskih idea, obrazovnih politika, kultura društava ili obrazovnih institucija. Kroz istoriju, kako zapaža Džon Skot, univerziteti su

od srednjovjekovnog do postmodernog perioda imali šest misija, ali zajednička osnova im je služba (*service*). Svi oni su bili osmišljeni kao društvene organizacije koje treba da pruže usluge visokog obrazovanja – nastava, istraživanje i niz drugih akademskih usluga – crkvama, vladama, pojedincima, javnosti, u budućnosti, svijetu (Scott, 2006: 3). U periodu prije formiranja nacionalnih država, širom svijeta, dvije osnovne misije univerziteta bile su nastava (na univerzitetima u Parizu i Bolonji, tokom kasnog Srednjeg vijeka) i istraživanje (prvo se pojavilo u predindustrijskom periodu, kao redovno finansirana misija u njemačkim državama prije nacionalnog ujedinjenja, na Univerzitetu u Berlinu, integrисано u nastavu) (Mugabi, 2014: 1); u drugom periodu, u modernim i nezavisnim nacionalnim državama, misije nastave i istraživanja su se nadovezale na dominantne misije univerziteta, koji treba da služi naciji – služba vladi nacionalne države (u ranom modernom vijeku u Zapadnoj Evropi), demokratizacija ili služenje pojedincu u nacionalnoj državi (najprije razvijen na formativnim koledžima u SAD) i misija javne službe nacionalnoj državi (najprije u američkom visokom obrazovanju); treća misija nastaje u periodu globalizacije (postmoderno doba, informatičko doba) zbog međuzavisnosti nacionalnih država - misija internacionalizacije, ili služenje tijelu nacionalne države, uključuje višestruke postojeće misije (ovu misiju promovišu mnogi ugovori i organizacije – EU, ASEAN i NAFTA) (Scott, 2006: 4 – 5).

O trećoj misiji Henri Mugabi govori i kao o „primjeni znanja“. Danas su univerzalno prihvачene tri misije univerziteta, prve dvije – nastava i istraživanje – dovoljno su istražene, za razliku od treće misije. Centralnu odgovornost za nastavu i dalje imaju univerziteti, a glavna osobina vrhunskih univerziteta jeste istraživanje. Važnost treće misije je uočena i priznata od strane univerziteta, vlada, agencija za visoko obrazovanje i sl. Ovo je veoma važno za izrazito nerazvijene zemlje – na primjer, u Ugandi univerziteti teže, pored nastave i istraživanja, da se angažuju u zajednici i da daju doprinos društveno-ekonomskoj transformaciji društva (Mugabi, 2014: 9).

Težnja univerziteta da proširuju granice znanja, i kroz nastavu i istraživanje da ih razmjenjuju sa spoljnom zajednicom, i da doprinose njenom društveno-ekonomskom razvoju, nije novina (*Ibidem*: 2). S druge strane, u ovom pogledu, može se govoriti da se mijenja „dubina i obim interakcije između zajednice i univerziteta“ (prema Benneworth, Conway, Charles, Numphrey & Younger, 2009 u: Grandić & Bosanac, 2018: 11).

Polje istraživanja treće misije univerziteta intenzivno se razvija prethodne dvije decenije. U njemu se, kako zapažaju Bojana Ćulum i Jasmina Ledić,

proučava odnos između visokog obrazovanja i društva (izvan prethodne dvije misije – obrazovanje i istraživanje), te dvostruki doprinosi i uloge univerziteta na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou: doprinos društvenom razvoju kao nosilac pozitivnih promjena (“oplemenjivanje javne svrhe sveučilišta”) i doprinos ekonomskom razvoju kao preduzetnik (“razvoj poduzetničkih sveučilišta”). Dvije dominantne paradigme, koje proizilaze iz ovih uloga univerziteta, sukobljavaju se u akademskoj raspravi o njegovoj trećoj misiji – civilna misija (društvena institucija koja daje doprinos razvoju civilnog društva i demokratije - odgovorna svojoj javnosti, obrazuje društveno odgovorne i aktivne građane, unapređuje kvalitet života u zajednici i društvu) i ekonomska (doprinos privredi, kroz jaču saradnju sa tržistem, komercijalizacija akademske djelatnost, naročito istraživanja) (Ćulum & Ledić, 2011: 8).

Civilna misija univerziteta dobija sve veću pažnju od 80-ih godina 20. vijeka. Zagovornici civilne misije univerziteta smatraju da je ono uvijek kroz istoriju imalo ulogu: podsticanja demokratije i građanskog aktivizma, razvijanja vrijednosti društva kroz svoju obrazovnu funkciju i stvaranja znanja. Međutim, tvrde da se ta uloga u posljednjih nekoliko decenija 20. vijeka izgubila (Sax, 2000: 3 – 18 u: Ostrander, 2004: 77) i da se kvalitet znanja ugrožava, u mjeri u kojoj se akademska zajednica udaljava od stvarnih problema, te da je bolje ono znanje utemeljeno i testirano u stvarnim uslovima i kontekstima (Harkavy & Benson, 1998: 11 – 19 u: Ostrander, 2004: 77). Civilno angažovanje univerziteta dovodi u pitanje nastavu i istraživanje – zasnovano na rezultatima istraživanja i pitanjima koja se u akademskim okvirima definišu kao vrijedna proučavanja i pažnje – odnosno sva istraživanja koja su sprovedena bez aktivnog učešća ljudi izvan akademskih okvira, a koji mogu biti upoznati sa pitanjima i na koje se odnose rezultati istraživanja. Nastavnici i studenti treba da se bave problemima i pitanjima koji su bitni za ljude u široj zajednici, izvan akademske zajednice, i da sa njima uspostave partnersku saradnju. U suprotnom, fakulteti se izoluju i gube svoje značenje. S druge strane, gubitak javnog interesa za rezultate akademskog rada, njihovo javni značaj, obeshrabruje mnoge članove fakulteta, koji pokazuju želju da se bave naučnim radom, koji će imati veću pažnju i poštovanje. Civilni angažman podrazumijeva snažno razumijevanje ozbiljnosti problema sa kojima se suočavamo kako na lokalnom tako i na globalnom nivou (ekonomske i druge nesigurnosti, glad, degradacija životne sredine, neadekvatna zdravstvena zaštita i sl.). Kako bi se povećale naše snage i tražila trajna rješenja, lideri pokreta za civilni angažman tvrde da zajedno moraju da rade univerziteti, neprofitne organizacije u zajednici, lideri i aktivisti na lokalnom nivou, vlada i poslovni

subjekti (Ostrander, 2004: 77 – 78).

U savremenim uslovima, univerzitet se suočava sa brojnim izazovima, a njegova misija postaje izuzetno složena – na jednoj strani, podstiče se razvoj njegovih preduzetničkih karakteristika (smanjivanjem ulaganja države u obrazovanje i razvoj nauke, univerziteti moraju jačati samofinansiranje, vrši se pritisak na nastavnike u pogledu efikasnosti i efektivnosti, uvodi se menadžerski princip upravljanja), na drugoj strani, zanemaruje se ideja civilne misije i zalaganja u zajednici (sjedinjavanje svrhe, ciljeva, prioriteta i temeljne djelatnosti univerziteta s potrebama i problemima zajednice u kojoj djeluje). “Nemali broj sveučilišta diljem svijeta danas u svojim strategijama i misijama ističe društvenu odgovornost, obrazovanje aktivnih građana i razvoj partnerstva sa zajednicom, kao važne razloge svojeg postojanja. Raznovrsni aspekti u visokoškolskom prostoru - ponajviše upravljanja, financiranja, vrednovanja i napredovanja - slabo potiču oživljjenje takve misije pa impliciraju slabu institucionalnu privrženost civilnoj misiji” (Ćulum & Ledić, 2011: 9). Integracija civilne misije u osnovne akademske djelatnosti i njihovo međusobno povezivanje kroz modele rada koji podstiču učenje, zalaganjem u zajednici, prema rezultatima istraživanja, jeste jedini održivi put integracije ove misije na univerzitete (prema Zlotkowsky & Williams, 2003: 9 – 11; Laredo, 2007: 441 – 456; Ostrander, 2004: 74 – 83. u: Ćulum & Ledić, 2011: 9). Analizi ovoga složenog fenomena i procesa mora se pristupiti iz više pravaca: “analize javne politike (zakonskih akata i strateških dokumenata), stavova i percepcije ključnih dionika u upravljanju (čelnici institucija, rektori), stavova i percepcije nositelja integracije i promjene (sveučilišnih nastavnika i studenata), analize stavova relevantnih dionika u vanjskom okruženju i njihove percepcije uloge sveučilišta u doprinosu razvoju zajednice (lokalna i regionalna samouprava, gospodarstvenici, organizacije i inicijative civilnog društva, društvene institucije, agencije, niže razine obrazovanja)” (Ćulum & Ledić, 2011: 10).

Robin Adams i saradnici ukazuju na dvije paradigme u vezi s trećom misijom univerziteta: paradigma služenja zajednici (*community service*) – dominira filantropski model, uz nastavu i istraživanje, univerzitet pruža usluge zajednici; i paradigma zalaganja u zajednici (*community engagement*) – dominira partnerski model, znanje i vještine koje posjeduje zajednica uočene su i vrednovane kao relevantan izvor znanja i učenja na univerzitetu, uspostavlja se obostrana korisna saradnja na ostvarivanju zajedničkih ciljeva (Adams, Badenhorst & Berman u: Grandć & Bosanac, 2018: 18 – 19).

Teminologija u vezi sa transferom tehnologije i inovacija se koristi kada

se govori o povezanosti univerziteta i ekonomije (Grandić & Bosanac, 2018: 13). Na univerzitetima Evropske unije, pojam „transfer znanja“ podrazumijeva najčešće osam modova: „1. saradnja u oblasti istraživanja i razvoja, ugovoreni istraživački projekti sa privredom, tehnološke usluge itd.; 2. komercijalizacija istraživačkih rezultata putem patentiranja i licenciranja; 3. preduzetništvo na univerzitetu (spin-offs, start-ups); 4. mobilnost studenata, razvoj karijere; 5. studentski projekti sa privredom; 6. mobilnost akademaca ka privredi; 7. uključivanje predstavnika preduzeća u razvoj nastavnih programa i 8. celoživotno učenje, obuke i kursevi“ (Knowledge And Technology Transfer Between Science And Businesses, 2014 u: Stručni tim za reformu visokog obrazovanja u Republici Srbiji, 2016: 9). Podsticanje razvoja preduzetničkog duha među univerzitetima važno je ne samo za partnerstvo s privredom, već i u kontekstu stvaranja uslova za razvoj, kako Berton Klark kaže, takozvanog preduzetničkog univerziteta čija su osnovna obilježja: „diversifikovani izvori finansiranja, integrisana kultura preduzetništva, okrenutost razvoju društva, efektivan mehanizam upravljanja i podsticanje akademskog rada. Od ovakvog univerziteta se očekuje da funkcioniše kao inkubator *spin-off* i *start-up* preduzeća i kao dom naučno-tehnoloških parkova i centara za transfer tehnologije...“ (prema Clark, 1998 u: Spasojević, Kleut & Branković, 2012: 1163).

U priručniku Opservatorija Evropskog univerziteta navodi se da je univerzitet „ekonomski i politička snaga“ društva. Ali, univerzitet se mora prilagođavati brojnim promjenama u savremenom društvu (povezivanje lokalne odgovornosti sa svjetskom konkurencijom, djelovanje u demografskom kontekstu „starog“ evropskog društva, široka reforma javnog sektora, nova uloga naučnih i tehnoloških istraživanja u oblikovanju društva znanja). Treća misija univerziteta obuhvata odnose univerziteta sa njegovim neakademskim partnerima, prenos znanja prema ekonomskim akterima (patenti, licence, spin-offs i sl.), čime se ukazuje na bogatstvo veza univerziteta sa društvom u cjelini. Treća misija uključuje sljedeće najvažnije aktivnosti: prenos u industriju „kompetencija stečenih kroz istraživanje“, vlasništvo nad znanjem (patenti, autorska prava i sl.), korišćenje znanja (sredstva univerziteta), ugovori sa industrijom i javnim organima; učešće akademske zajednice u kreiranju politike (uključujući i savjetodavne odbore) (Schoen, 2006: 13).

Dok se u kontekstu opšteg ekonomskog razvoja objašnjava saradnja univerziteta sa privredom, „odgovornost univerziteta prema potrebama tržišta rada opravdava se kao dobrobit za pojedince. Ključna reč u formulisanju nastavnih programa jeste ‘zapošljivost’ diplomiranih studenata“ (Spasojević,

Kleut & Branković, 2012: 1163).

Prema mišljenju Milene Jovanović-Kranjec, ekonomizacija institucija visokog obrazovanja ogleda se u funkcionalisanju fakulteta kao preduzeća, koja se rukovode menadžerskim principima. "Sistem obrazovanja je ključno pitanje opstanka i uspešnog razvoja jednog društva i zato je neodvojivo od ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja. Bilo bi neozbiljno posmatrati sistem obrazovanja i obrazovne institucije jednog društva potpuno izolovano od ekonomskih uticaja i uslova, ali je opravdano postaviti pitanje o tome kada visoko obrazovanje postaje vrsta biznisa i kakve su posledice takvog obrazovanja." (Jovanović-Kranjec, 2013: 88). Ekonomizacija visokog obrazovanja, kako autorka zapaža, u znatnoj mjeri je marginalizovala "primarnu humanističku i emancipatorsku dimenziju obrazovanja i redukovala obrazovanje na njegovu ekonomsku dimenziju". Konačni ishodi postavljeni danas visokom obrazovanju su: konkurentnost, mobilnost, efikasnost i produktivnost. "Svedoci smo kako se tržište kao mehanizam distribucije društvenih resursa u oblasti obrazovanja manifestuje kroz ekonomizaciju institucija visokog obrazovanja, i to rangiranjem univerziteta i fakulteta, funkcionalisanjem univerziteta i fakulteta na menadžerskim principima, vođenjem upisne politike fakulteta čiji je primarni cilj što veći prihod itd. U takvom okruženju vlada svojevrsna tržišna utakmica, u kojoj sada učestvuju svi, i državni, i privatni, i akreditovani i neakreditovani univerziteti i fakulteti" (*Ibidem*: 90 – 91). Tržište i tržišni zakoni imaju uticaj na visoko obrazovanje, kako unutar društva tako i van njega. Rukovodstva institucija visokog obrazovanja primorana su da budu tržišno orijentisana zbog velike konkurenциje u ovoj oblasti, ali konačni cilj obrazovanja nije i ne smije biti profit. Na drugoj strani, imamo otvaranje međunarodnog tržišta obrazovanja - veća mobilnost studenata i nastavnika – kao jednu od prepostavki razvoja visokog obrazovanja, omogućenu brojnim stipendijama (*Erasmus Mundus*, *DAAD*, *Fulbright* i sl.) (*Ibidem*: 91 – 92). Pitanje funkcionalisanja fakulteta na menadžerskim principima, kako bi se smanjili troškovi i povećao profit, jeste pitanje u vezi sa ekonomizacijom obrazovanja - samostalno ili uz pomoć eksperata iz oblasti menadžmenta, rukovodstva visokoškolskih institucija kontinuirano prave preglede ostvarenog nivoa stručnih saznanja, prave nove modele upravljanja i formiraju unutrašnje komisije za kontrolu kvaliteta koje sve više imaju birokratsku formu, postavljajući nova pravila i procedure, postepeno gubeći svoju primarnu funkciju (*Ibidem*: 93).

UMJESTO ZAKLJUČKA – OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

S pojavom koncepta održivog razvoja pojavio se istovremeno i koncept obrazovanja za održivi razvoj (France: UNESCO – Education for Sustainable Development (ED/PEQ/ESD) u: Črnjar, 2015: 156). Ključna veza između ekonomskog razvoja, socijalnog blagostanja i kvaliteta životne sredine može se osnažiti uvođenjem, u obrazovanje mlađih generacija, ideje o održivosti. „Veći pristup kvalitetnom obrazovanju, reorganizacija postojećih programa i njihovo usmjeravanje prema konceptu održivosti, osiguranje informacija svim zainteresiranim stranama o stanju okoliša i ostalim područjima održivoga razvoja, promaknuće cijeloživotnog obrazovanja koje naglašava načela i vrijednosti na kojim održivo društvo treba počivati, značajne su promjene u ponašanju pojedinca i društva u cjelini. Važno je da sveučilišta mobiliziraju sve resurse u smjeru globalnoga konteksta održivoga razvoja“ (Črnjar, 2015: 163).

Sve češće, kako zapaža Monika Skadborg, održivosti se integriše u nastavne programe na svim nivoima studija i vjerovatno će ono u budućnosti biti neizostavno u obrazovanju (ispunjavanje odgovornosti univerziteta prema društvu). Podsticanje održivosti jeste i globalni trend koji treba da slijede i visokoškolske ustanove (mobilizacija studenata, ostvarivanje visokog ranga i ispunjavanje političkih zahtjeva). U svoje aktivnosti sve više održivost uključuju studentski pokreti, diplomirani studenti se obavezuju da će raditi samo za odgovorne kompanije, uspješniji postaju portalni za zapošljavanje sa naglaskom na održivost. U pogledu rangiranja univerziteta, postoji velika zainteresovanost da se u određivanje mjera kvaliteta uključi široki spektar indikatora (na primjer, Times Higher Education je u usmjerio pažnju na Ciljeve održivog razvoja, jer se smatra da je dio „dobre institucije“ takođe njen uticaj na društvo). Postoje naznake da će na političkom nivou održivost biti kriterijum za osiguranje kvaliteta visokog obrazovanja u budućnosti (na primjer, u Švajcarskoj je za akreditaciju univerziteta uzima se u obzir njihov uticaj na finansijsku, društvenu i ekološku održivost) (European University Association, 2019).

Kroz obrazovanje, studenti treba da se osoposobljavaju kao aktivni subjekti, u pogledu doprinosa održivom razvoju društva. „To znači da učenje mora podizati svijest o ekonomskom napretku te održivom načinu života i građenju budućnosti na temelju ekoloških, ekonomskih, socijalno i kulturno održivih rješenja. Obrazovanje za održivi razvoj podrazumijeva razvijanje vještina za život, u društvu koje se mijenja, ali i razvijanje interesa za

svakodnevno odgovorno ponašanje, kako bi se postigle pozitivne promjene u društvu“ (Strategija razvoja Sveučilišta Hercegovina, 2015. – 2020: 10).

Veliki izazov za univerzitete i akademsku profesiju jeste obrazovanje za održivi razvoj. „Integracija održivog razvoja u svakodnevni život bit će moguća tek u trenutku kada se poveća osviještenost (viša svijest) i osjećaj odgovornosti, odnosno u trenutku kada ljudi usvoje nova znanja i vještine o načinima praktične realizacije koncepta i stoga je upravo na sustavu odgoja i obrazovanja velika dogovornost u postizanju toga cilja“ (Rončević & Rafajac, 2012).

Uloga visokoškolskih ustanova u promovisanju održivog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja je velika, jer upravo one „treba da omoguće studentima da u potpunosti razviju svoje sposobnosti sa osjećajem društvene odgovornosti, obrazujući ih da postanu punopravni učesnici u demokratskom društvu i da promovišu promjene koje će podsticati pravednost i pravdu“ (UNESCO, World Conference on Higher Education, 1998).

Kako bi se pružila podrška visokom obrazovanju da se preorijentiše u pravcu održivog razvoja, to jest da preorijentiše nastavno-naučne programe u ovom pravcu, čime se obezbjeđuje održivost univerziteta i društva uopšte, pokrenuti su brojni projekti kojima se podržava i podstiče nastava i učenje „u kontekstu održivog razvoja u visokom obrazovanju“ (Univerzitetски едукатори за оdrživi развој, Пројекат UE4SD).

LITERATURA

- Adams, R., Badenhorst,A., Berman, G. (2005).*The value of performance indicators supporting a community engagement agenda at RMIT*. In 2005 Australian Universities Quality Forum: Engaging communities, Sydney: AUQA Occasional Publications, 2005. U: Grandić, R., Bosanac, M. (2018). Razvoj treće misije univerziteta u Srbiji, *Zbornik odseka za pedagogiju*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za pedagogiju, Sveska 27/2018, str. 7 – 27. <http://zop.ff.uns.ac.rs/index.php/zop/article/view/21/20> [10/06/2019.]
- Boyer, E. L. (2016). The scholarship of engagment.*Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, Volume 20, Number 1,pp. 15-28.
- Brennan, J.(2008). Higher education and social change. *Higher Education*, 56. U: Spasojević, D., Kleut, J., Branković, J. (2012). Društvene promene, Bolonjski proces i treća misija univerziteta u Srbiji, *Teme*, Niš, God. XXXVI, br. 3, str. 1157-1172.
- Clark, B. R. (1998). Creating Entrepreneurial Universities; Organisational Pathways of Transformation. Oxford: Pergamon for IAU, U: Spasojević, D., Kleut, J., Branković, J. (2012). Društvene promene, Bolonjski proces i treća misija univerziteta u Srbiji, *Teme*, Niš, God. XXXVI, br. 3, str. 1157-1172.
- Črnjar, K. (2015). Doprinos visokoga obrazovanja razvoju i implementaciji obrazovanja za održivi razvoj, *Zbornik radova Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama*, Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, 2015, str. 155-164. https://zavod.pgz.hr/pdf/6_doc.dr.sc.Kristina_CRNJR.pdf. [18/06/2019.]
- Ćulum, B., Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- DESD – UN (2005). Decade of Education for Sustainable Development 2005 – 2014, France: UNESCO – Education for Sustainable Development (ED/ PEQ/ESD). U: Črnjar, K. (2015). Doprinos visokoga obrazovanja razvoju i implementaciji obrazovanja za održivi razvoj, *Zbornik radova Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama*, Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije,str. 155-164. https://zavod.pgz.hr/pdf/6_doc.dr.sc.Kristina_CRNJR.pdf [18/06/2019.]
- Đukić, P. Održivi razvoj – integralno razumevanje i primena u univerzitetskoj nastavi u Srbiji, U: Pavlović, V. (prir.) (2011). *Univerzitet i održivi razvoj*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, str. 63-85. <http://www.herdata.org/public/>

- Univerzitet-i-odrzivi-razvoj.pdf [10/06/2019.]
- EHEA - MINISTARSKA KONFERENCIJA (2012). *Perspektive Bolonjskog procesa: Stvaranje i povezivanje državnih, regionalnih i globalnih područja visokog obrazovanja*, Izjava Trećeg Foruma o bolonjskim politikama, Bukešt, 27. april, Str. 1-3. <http://www.hea.gov.ba/Dokumenti/Bolonja/?id=3616> [17/06/2019.]
 - European University Association (EAU) (2019). *Why smart universities care about sustainable development*, 16 May 2019, Monika Skadborg, European Students' Union (ESU), <https://eua.eu/resources/expert-voices/109-why-smart-universities-care-about-sustainable-development.html>, [06/06/2019.]
 - European University Association (EAU), *Sustainable Development Goals*, <https://eua.eu/issues/24:sustainable-development-goals.html> [06/06/2019.]
 - Europska komisija (2018). *Ciljevi održivog razvoja: prvi sastanak Komisije platforme na visokoj razini s više dionika*, IP/18/82, Bruxelles, 11. siječnja 2018. [06/06/2019.]
 - Eurostat (2013). *European social statistics pocketbook – All social statistics on the EU in one publication*. 112/2013, 17 July 2013, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-17072013-BP/EN/3-17072013-BP-EN.PDF [13/02/2014.] U: Vilić, D. (2014). Uloga znanja i obrazovanja u savremenom društvu, *Politeia*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, Vol IV. No 8, str. 389–404.
 - Grandić, R., Bosanac, M. (2018). Razvoj treće misije univerziteta u Srbiji, *Zbornik odseka za pedagogiju*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za pedagogiju, Sveska 27/2018, str. 7 - 27, <http://zop.ff.uns.ac.rs/index.php/zop/article/view/21/20> [10/06/2019.]
 - Harkavy, I., Benson, L. (1998). De-Platonizing and democratizing education as the basis of service learning. *New Directions for Teaching and Learning*, 73, 1998, pp. 11-19. U: Ostrander, S. A. (2004). Democracy, civic participation, and the university: A comparative study of civic engagement on five universities. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 33(1), pp. 74-93.
 - International Association of Universities (2019). *Building a Worldwide Higher Education Community*, <https://www.iau-aiu.net/HESD> [06/06/2019.]
 - Jovanović-Kranjec, M. (2013). Ekonomizacija visokog obrazovanja u Republici Srbiji, *Ekonomski horizonti*, Godište XV, Sveska 1, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 87-96. http://www.horizonti.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Casopis/2013_1/SR/Milena_Jovanovic_Kranjec.pdf [18/06/2019.]

- *Leksikon održivog razvoja.* dop.hr. <http://www.dop.hr/?p=700> [12/03/2019.] u: Vilić, D. (2019.). *Socijalna isključenost – suprotnost održivom razvoju društva, Zbornik radova sa IV međunarodne konferencije Društvene devijacije: Položaj marginalizovanih grupa u društvu*, Banja Luka – Beograd: Centar modernih znanja i Resursni centar za specijalnu edukaciju, str. 142–151.
- Lifelong Learning Programme, *Univerziteski edukatori za održivi razvoj (UE4SD) – Saopćenje za javnost: Suočavanje visokog obrazovanja sa budućnošću za bolji svijet*, https://www.ue4sd.eu/images/PRs/PR1/PR1_bos.pdf [16/06/2019.]
- Milosavljević, M., Jugović, A. (2009). *Izvan granica društva: savremenog društva i marginalne grupe*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju/Izdavački centar (CIDD). U: Vilić, D. (2014). Uloga znanja i obrazovanja u savremenom društvu. *Politeia*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, Vol IV, No 8, str. 389–404.
- Mimica, A, Bogdanović, M. (prir.) (2007). *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike. U: Šijaković, I., Vilić, D. (2013). *Sociologija za pravnike*, Banja Luka: Udruženje sociologa Banja Luka.
- Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2016). *Institucionalni okvir za razvoj treće misije univerziteta u Srbiji*, IF4TM, 02.03.2016. www.mpn.gov.rs [10/06/2019.]
- Mugabi, H. (2014). *Institutionalisation of the 'third mission' of the university: The case of Makerere University*. Tampere: Tampere University Press, 2014.
- Ostrander,S. A. (2004). Democracy, civic participation, and the university: A comparative study of civic engagement on five universities. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 33(1), pp. 74-93.
- Pavlović, V. (2011). Održivi razvoj i univerzitetsko obrazovanje, U: Pavlović, V. (prir.) (2011). *Univerzitet i održivi razvoj*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, str. 13-30. <http://www.herdata.org/public/Univerzitet-i-odrzivi-razvoj.pdf> [10/06/2019.]
- Pavlović, V. (prir.) (2011). *Univerzitet i održivi razvoj*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, <http://www.herdata.org/public/Univerzitet-i-odrzivi-razvoj.pdf> [10/06/2019.]
- Pejanović, R. (2014). Održivi razvoj i visoko obrazovanje, *Letopis naučnih radova*, Godina 38, Broj I, str. 5–18.<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0546-8264/2014/0546-82641401005P.pdf> [11/06/2019.]

- Rončević, N., Rafajac, B. (2012). *ODRŽIVI RAZVOJ – IZAZOV ZA SVEUČILISTE?*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, <https://www.bib.irb.hr/612071> 06.06.2019. [08/06/2019.]
- Sax, L. J. (2000). Citizenship development and the American college student. In T. Ehrlich (Ed.), *Civic responsibility and higher education* Phoenix, AZ: Oryx Press, pp. 3-18.
- U: Ostrander,S. A. (2004). Democracy, civic participation, and the university: A comparative study of civic engagement on five universities. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 33(1), pp. 74-93.
- Schoen, A. (ed.) (2006). *Strategic Management of University research activities, Methodological guide - PRIME - Observatory of the European University Guide*. Lugano, http://www.finhed.org/media/files/01-THIRD_MISSION_poglavlje_125_169.pdf [15/06/2019.]
- Scott,J. C. (2006). The mission of the university: medieval to postmodern transformations. *The Journal of Higher Education*. 77(1), pp. 1-40.
- Spasojević, D., Kleut, J., Branković, J. (2012). Društvene promene, Bolonjski proces i treća misija univerziteta u Srbiji, *Teme*, Niš, God. XXXVI, br. 3, str. 1157-1172.
- Stručni tim za reformu visokog obrazovanja u Republici Srbiji (2016). *Nacionalne preporuke za univerzitete i institute u Srbiji za upravljanje intelektualnom svojinom u aktivnostima transfera znanja*, Beograd, maj 2016. https://erasmusplus.rs/wp-content/uploads/2016/06/Nacionalne-preporuke_web.pdf.
- Sveučilište Hercegovina (2015). *Strategija razvoja Sveučilišta Hercegovina, 2015. – 2020.* http://hercegovina.edu.ba/hr/wpcontent/uploads/2014/09/STRATEGIJA_RAZVOJA_SVEU%C4%8CILI%C5%A0TA_HERCEGOVINA_final_1_1_2-2.pdf [17/06/2019.]
- Šijaković, I., Vilić, D. (2010). *Sociologija savremenog društva*, Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Šijaković, I., Vilić, D. (2013). *Sociologijazapravnike*. Banja Luka: Udruženje sociologa Banja Luka.
- Ujedinjene nacije (1960). *KONVENCIJA PROTIV DISKRIMINACIJE U OBRAZOVANJU*, usvojena na 11. zasjedanju Opšte konferencije Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu 14. decembra 1960. godine <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=42003&rType=2&file=1186149029.doc> [16/06/2019.]
- UNESCO (1998). *World Conference on Higher Education, Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action*, 9 October 1998, World

- Declaration on Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action, Član 9. http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm [10/06/2019.]
- United Nations (1992). *Agenda 21*, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [10. 2. 2015].
 - United Nations (2015). *THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TRANSFORMING OUR WORLD:THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, A/RES/70/1, New York, pdf. www.sustainabledevelopment.un.org. [12/03/2019.]
 - University Educators for Sustainable Development, Univerzitetski edukatori za održivi razvoj, Projekat UE4SD. <https://www.ue4sd.eu/images/leaflets/UE4SD-bos.pdf> [16/06/2019.]
 - Vaira, M.(2004). Globalization and higher education organizational change: A framework for analysis. *Higher education*, 48 (4), pp. 483–510.
 - Vejnović, D. (2010).*Defendologija*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, br. 27 – 28, str. 11 – 16. u: Vejnović, D. (2017). Nauka, obrazovanje i akademska zajednica trebaju postati generatori razvoja društva u tranziciji, *Defendologija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar Banja Luka, 1- 18.
 - Vejnović, D. (2017). Nauka, obrazovanje i akademska zajednica trebaju postati generatori razvoja društva u tranziciji, *Defendologija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar Banja Luka, 1- 18.
 - Vilić, D. (2019). Socijalna isključenost – suprotnost održivom razvoju društva, *Zbornik radova sa IV međunarodne konferencije Društvene devijacije: Položaj marginalizovanih grupa u društvu*, Banja Luka – Beograd: Centar modernih znanja i Resursni centar za specijalnu edukaciju, str. 142–151.
 - Vilić, Dragana (2014). Uloga znanja i obrazovanja u savremenom društvu. *Politeia*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, Vol IV, No 8, 389-404.

THE IMPORTANCE OF HIGHER EDUCATION TRANSFORMATION /THE ROLE OF THE UNIVERSITY IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Summary

The paper analyzes the importance of the transformation of higher education/ the role of the university in the sustainable development of society. This development implies a way of life which both in the present and in the future provides conditions and assumptions for satisfying the diverse needs of all people, improves the quality of life and achieves a harmonious development of society as a whole by taking into account the balance between economic development, social justice and preservation of environment. Dynamic changes (globalization, technological changes, etc.) and numerous problems (social, economic, environmental, etc.) in the society require from the education system adequate answers and solutions. At the same time, the education system must adapt to these changes by transforming its role in society. Here, one recognizes the extremely important role of higher education in guiding and designing these changes, and solving problems. In order to respond to different challenges in contemporary society, and to be in the function of achieving stable and long-term sustainable development of society, the university, with its basic missions - education and research, joins the third mission – the integration of sustainability into its business by establishing a partnership with its community, as well globally (international cooperation). The research of the new mission of the university, intensified over the past two decades, focuses on its two roles and contributions: the bearer of positive social changes (it develops democracy, encourages civic activism and develops social values) and the factor of economic development (entrepreneurial universities). Therefore, in the academic debate on the third mission of the university, two dominant paradigms confront on the issue of the social and economic mission of the university which arises from its new roles. At the end of the paper, the importance of the concept of education for sustainable development, which emerged at the same time as the concept of sustainable development, is emphasized, and it involves training students through education (awareness raising, skills development and responsible behavior), to actively contribute to a sustainable way of life by building the future based on sustainable solutions (social, economic, political, cultural and environmental).

Keywords: higher education; university; sustainable development; society

BOLONJSKA REFORMA – MIT, PRINUDA, OBMANA

prof. dr Mihajlo Mijanović

mr Slavko Milić

Univerzitet u Banjoj Luci

Defendologija Crne Gore, Nikšić

Apstrakt: Namjera ovog rada je da se ponudi presjek reformi visokog obrazovanja, sa posebnim osvrtom na rezultate bolonjske reforme, koja datira od 1999. godine, a primjenjuje se selektivno, tokom perioda od dvije decenije. Sa stajališta iskustvenog, višedecenijskog, neposrednog rada na uglednim univerzitetima bivše Države, te rada u post-periodu novostvorenih država, iznosi se nekoliko zapažanja. Sve reforme, ne samo u obrazovanju, volja su moćnika sa domaćeg i inostranog prostora. Svaku pojavu, pa tako i pojavu Bolonje, definisu i determinišu neki uzroci. Iako se formalno zna ko je začetnik Bolonje, velike reforme su, u suštini, projekti velikih, pa se tako, u ovom slučaju radi o projektu neo-liberalizma. Bolonjskom procesu je prethodio ozbiljan projekat, osmišljen od strane ekonomski najmoćnijih zemaljama Evrope, u cilju sprječavanja pada njihove ekonomske i svake druge moći. Osnovni i jedini cilj projekta je povratiti uzdrmani ekonomski monopol zemalja centralne Evrope. Najjača poluga, realna snaga i moć, u tu svrhu su ljudski resursi – obrazovani i mlađi, koje je bitno s malo novca privući u centralnu Evropu, a doškolovanje i prekvalifikaciju će sami finansirati. Nakon raspada Države, započelo je urušavanje visokoobrazovnog sistema, bolonjskom reformom. Cijeli proces je finansiran od moćnih fondacija i donacija, posredno, preko velikog broja nevladinih organizacija. Kad se država raspada, pojedinci se obogate – nema sredine – većina postaje sirotinja. Tad je idealna prilika da se „legalno“, za mali novac, izvrši intelektualna pljačka, koja se imenuje kao masovni odliv mozgova. U tom pravcu, moralo se nešto ponuditi mlađim i visokoobrazovanim, kao što su ponude i uključivanje u projekte, poznate kao TEMPUS 1-2-3-4, zatim HORIZONT 2020 i sl. Dakle, neo-liberalizam ima samo jedan cilj – ekonomski monopol, do koga se dolazi putem dobro osmišljenih projekata, nakon kojih slijede procesi. Prvi korak projekta neo-liberalizma je bio brutalni rat na ovim prostorima. Drugi korak je „pomoći“, putem raznih fondacija i donacija, i treći – razne reforme. Ne slučajno, trebalo je sve učiniti kako bi se reformisalo visoko obrazovanje. Otuda, naslov ovog rada ne glasi slučajno: Bolonjska reforma – mit, prinuda, obmana. Ipak, kao o alternativi, ne bi bilo loše razmislisti o zadivljujućim karakteristikama obrazovanja u Finskoj. Posebno ohrabruje činjenica da finski model obrazovanja postoji i u Srbiji (Novi Beograd) u vidu eksperimentalne osnovne škole, za sada jedine u regionu.

Ključne riječi: Bolonja; reforma; realnost; mit; obmana; neoliberalizam; finski model obrazovanja

UVOD

Pripadamo generaciji koja živi u vremenu i prostoru gdje vrijedi i prolazi pravilo: „Ćuti i radi kako ti se kaže, jer tako je rekao ‘komesar’!“ To pravilo vjerodostojno odražava onu situaciju kada je Nikoletina Bursać došao sa fronta, da obide roditelje, i kad je odmah s vrata, umjesto „Pomoz’ Bog!“ rekao sljedeće: „Da znate, od danas nema Boga ...“ Na to mu odgovoriše: „Moj Nidžo, Bog s tobom, pa ti si načisto poludio!“; - Nisam, majko, tako je rekao komesar – odgovori joj on. S obzirom da je Nikoletina bio nepismen (*sine litteris*), nije za čuđenje; za čuđenje su oni, to jest mi, koji u formalnom smislu nosimo najveća univerzitska stručna i naučna zvanja (*academia doctus est*). Komesar je rekao, odnosno naredio, da sve mora biti maksimalno, kad dođu zvaničnici iz Evrope, posebno kad dođu bolonjski reformatori visokog obrazovanja. Da se podsjetimo, mali narodi su opstali zahvaljujući visokom obrazovanju i mudrosti. Jaki mogu srušiti, ubiti, oteti, a pamet niko ne može srušiti i oduzeti osim Boga, što se po ko zna koji put potvrdilo. U ovom ratu su to najbolje potvrdili brojni naučnici, ljekari, inžinjeri, programeri, umjetnici i sportisti, baš sa ovih prostora. U dijaspori i rasijanju od centralne Evrope do Amerike, Australije i Novog Zelanda, bez ičega, ali sa zavidnim znanjem u nauci, umjetnosti i sportu, pravili su čuda u nemogućim okolnostima. Pitamo se, kakva bi tek čuda pravili da su bili edukovani po Bolonji!?

Komesari iz Bolonje, u „najboljoj namjeri da pomognu“, i da se izvinu za učinjenu nepravdu na ovim prostorima, krenuše u obnovu i nesebičnu pomoć. Kao prioritet, uzeše da reformišu baš ono što je bilo najbolje u predratnom periodu (interesantno i ne slučajno) – visoko obrazovanje. Domaći komesari prihvatiše ideju kao gotovu stvar. Bolonjska „elita“ dočekana je prijateljski, srdačno i zdušno, jer se ukazala jedinstvena prilika, pošto ko zna kad će ponovo doći. Reformu treba hitno prihvatići, a bolonjske reformatore treba udobrovoljiti, dočekati na najvećem nivou, domaćinski, kako nam to tradicionalno i priliči. Protokol se mora poštovati, goste upoznati i pokazati da smo i mi čuli za Bolonju, reformatorima pokazati da i mi imamo Vladu, ministarstva i kabinete, povesti ih na bolonjska i domaća ića i pića, i na kraju ih ispratiti sa poklončićem u vidu neke umjetničke slike. Umjesto široke i temeljne rasprave sa relevantnim subjektima visokog obrazovanja, uz argumentovanu analizu svih mana starog i prednosti novog sistema obrazovanja, naši komesari zamijeniše teme i teze, pa je dominirala priča da li su čuli za asove sa ovih prostora, poput Novaka Đokovića, a zaboravili su pomenuti Vuka Stefanovića Karadžića, najvećeg reformatora

jezika, tj. da je i On sa ovih prostora, kao i da je preminuo u Beču prije 155 godina. Komesari su „temeljne“ razgovore priveli kraju i potpisali sporazum bolonjske direktive. O čemu da pričamo i pišemo, kad je to veliki Kočić davno lijepo prepričao i opisao u Jazavcu!? Ovo je Bogom dan prostor za jazavce, jazavaca će još dugo biti, brzo se kote, dugo žive, a i korisni su, redovno se pojave i nesebično pomognu kad pristigne ljetina.

Pripadam generaciji profesora koji su radni vijek proveli na brojnim fakultetima i univerzitetima, širom bivše Države. Savremenik sam svih reformi, kojih je bilo na pretek. Kao asistent, od davne 1971. do redovnog profesora (pa i to bijaše davno, 1995.), imao sam obavezu (ne i čast) da petnaestak godina ovog vijeka edukujem studente po obavezujućim Bolonjskim propisima. Savremenik i saučesnik sam bolonjskih procesa u Crnoj Gori, Republici Srpskoj, Federaciji, manje – više u svim državama, nastalim na prostorima bivše Države. Svaka reforma, inovacija, transformacija, bez obzira da li je u domenu školstva, zdravstva, tehnologije, ekonomije, politike i slično, ako je učinjena ishitreno na prečac, direktivom i dekretom, nije izašla na dobro.

Vratimo se na neprevaziđeni naučni princip – princip sumnje u istinu, tj. vječne provjere naučnog saznanja svog i tuđeg! Princip datira od drevnih helenских filosofa (Rasel, 1998: 97), Sokrata, Platona, Aristotela i brojnih drugih. Platon (Mijanović, Vojvodić, 2008: 13 – 20) je rođen u Atini 428. godine p.n.e. Platon je bio Sokratov đak, pa je bila opravdana bojazan da i on ne skonča kao njegov učitelj, Sokrat, pa se privremeno sklonio tj. pobegao u Megaru, dok se strasti u Atini ne stišaju. Platon je nekoliko godina proveo van Atine, na prostorima današnje Sicilije (možda i Egipta), potom se vraća u Atinu 387.p.n.e., gdje osniva školu, kojoj u čast legendarnog junaka, Akadema, daje ime Akademija. Akademija je bila ustrojena po ugledu na pitagorejsku školu, sa kojom se prethodno Platon dobro upoznao. Akademija, koju je osnovao Platon, opstala je preko 900 godina, što je i do danas, poslije Bolonje, najdugovječnija obrazovna ustanova. Nakon dugo godina, Platonova Akademija prerasla je u Univerzitet. Bazični predmeti u Akademiji su bili: Aritmetika, Planimetrija, Trigonometrija, Astronomija i Muzika. Školovanje je trajalo oko 10 godina. Natpis na Akademiji je glasio: Da niko ne ulazi ako ne voli navedene predmete. Osnovni cilj Akademije je bio naučiti ljude da misle svojom glavom, dakle stvarati (*Homo Sapijensa*). Bez sumnje, Platon misli da bez navedenih nauka, posebno bez aritmetike, nema istinske nauke i mudrosti. Zapažen je stav Platona oko sveukupnog naučnog saznanja i pogleda na svijet. Zakonitosti, koje vladaju na Zemlji i Kosmosu, kretanja planeta, savršenstvo prirode bili su predmet opservacija i

preokupacija Platona. Rimski car, Justunijan zabranio je rad Akademije 529. godine n.e., smatrajući da je Akademija paganska tvorevina, odnosno ozbiljna prijetnja Hrišćanstvu. Mnogi smatraju da je „reforma“ cara Justunijana doprinijela gašenju antičke kulture.

Do današnjeg dana, otvoren je veliki broj univerziteta u svijetu i Evropi, koji su istovremeno reformisani, iz Bog zna kojih razloga. Nesporno je da su velike reforme u pozadini imale veliku politiku, koju formalni reformatori često nisu shvatili, ili su je, pak, shvatili, ali zbog dodvoravanja vlasti i po cijenu opstanka na vlasti reforme su suštinski bile dekreti, koji su se predstavljali kao neupitan boljitet društva i pojedincu, pojedincu i društvu. Sa malim varijabilitetom i istom matricom, aktuelni „komesari“ naprsto su se utrkivali kako pohvaliti, neupitno i bezuslovno prihvati Reformu, koja rješava sve probleme i dileme ovoga svijeta. Preko noći je stvoren Mit o bolonjskoj reformi. Posebno je licemjerno, patetično i cinično, što su ti isti komesari nakon 10 – 20 godina promijenili čurak, tj. mišljenje, tako što su preko noću zaboravili da su, upravo, oni porodili i krstili Reformu visokog obrazovanja, pa su se stavili na stranu velikih kritičara iste. Bukvalno su naveče zaspali sa reformom, a probudili se protiv reforme.

Nije bitno ko je rekao (možda je to bio, upravo, Platon) – Bojim se čovjeka koji je pročitao samo jednu knjigu! – ali je istinito. Po pravilu, ti koji su pročitali samo jednu knjigu su sudbinski predodređeni da donose ključne reforme, ne samo reforme visokog obrazovanja. Lično sam prisustvovao, učestvovao i protestovao prilikom donošenja, preciznije objelodanjivane, bolonjske directive, a diskusije su bile zbog diskusije (reforma je tu – treba joj se prilagoditi). Slobodan sam parafrazirati neke protagonistе bolonjskih procesa, u smislu: da je Bolonja Bogom dana; bolonjska reforma je spasenje visokog obrazovanja; poseban boljitet će imati studenti i profesori; visoko obrazovanje će propasti, ako se reforma hitno ne prihvati itd. Ugledni profesori, poučeni iskustvom prethodnih reformi i njihovih rezultata i sudbina, upućivali su na opreznost da reforma i reforme obrazovanja nisu juriš na bunker, jer ako jesu, žrtve su nepredvidive i nesagledive.

Svakako da ova reforma nije prva ni zadnja, navodili su se primjeri reformi obrazovanja iz bliže prošlosti, poput „Šuvarove“. Generacije studenata iz osamdesetih godina, po reformisanom programu, obavezno s izučavali i polagali svi, na svim univerzitetskim jedinicama, Marksizam umjesto Sociologije, i to sa pojačanim fondom sati. Tadašnji komesar je naredio da se u svim republicama hitno otvore fakulteti, kako bi se školovali profesori Marksizma, a

diplomirani marksisti su imali ekskluzivno pravo, prioritet i monopol za izbor predavača Marksizma na fakultetima. Nešto slično dešavalo se sa predmetom Predvojnička, koji je preimenovan u predmet Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita (ONDZ). Vrijeme je pokazalo kako su završili predmeti i profesori marksizma i ONDZ. Treba istaći da se ti, rijetki profesori, koji su se suprotstavili tim i sličnim ishitrenim, teledirigovanim promjena i reformama, nisu proslavljeni čak ni nakon djelimičnog i potpunog napuštanja bolonjskog procesa. Riječ je o zamjeni teza, likova i uloga zagovornika i protivnika Bolonje. Nakon 20 godina, tadašnji zagovornici sebi pripisuju da su uvijek bili skeptici i protivnici Bolonje. Živi protivnici, tadašnji i sadašnji, čute i teško dišu, a oni koji nisu među živima, njima je bolje, i oni čute, ali ne dišu.

Bolonjski(https://www.kif.unizg.hr/_download/repository/Bologna.pdf) univerzitet je najstariji univerzitet na svijetu. Tačan datum osnivanja institucije nije poznat, ali se vjeruje da je to bilo 1088. Univerzitet je dobio povelju cara Fridriha I Barbarose 1158. Univerzitet okuplja 23 fakulteta na kojima studira oko 100 hiljada studenata. Po veličini je treći univerzitet u Italiji. Bolonjska deklaracija je zajednička deklaracija 29 evropskih ministara obrazovanja, potpisana 19. juna 1999. u Bolonji, poznata kao bolonjska reforma ili bolonjski proces. Zemlje potpisnice su bile. Austrija, Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Holandija, Island, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Malta, Mađarska, Nemačka, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, Velika Britanija. Hronologija pristupanja bolonjskom procesu tj. potpisivanje deklaracije sa prostora eks-Jugoslavije, tekla je ovim redom: Slovenija (1999), Hrvatska (2001), BiH, Makedonija, Srbija i Crna Gora (2003). Bolonjsku deklaraciju do sada je potpisalo 48 zemalja. Bitno je istaći da je prije bolonjske deklaracije usvojena sorbonska deklaracija, koju su 1998. godine usvojile: Francuska, Italija, Njemačka i Velika Britanija.

Ciljevi bolonjskog procesa (Bolonjska deklaracija - Wikipedia, https://sh.wikipedia.org/wiki/Bolonjska_deklaracija)

Prihvatanje sistema lako prepoznatljivih i uporedivih diploma, među ostalim, uvođenjem dodatka diplomi i sertifikata, kako bi se unapređivalo

zapošljavanje evropskih građana i stvorila međunarodna konkurentnost evropskog sistema visokog obrazovanja:

- Prihvatanje sistema, utemeljenog na dva glavna ciklusa: prediplomskom i diplomskom studiju; Pristup drugom ciklusu podrazumijeva uspješno završen prvi ciklus studija, koji mora trajati najmanje tri godine. Stepen postignut nakon prvog ciklusa treba odgovarati evropskom tržištu rada, odgovarajućem nivou kvalifikacije. Drugi ciklus vodiće magisteriju ili doktoratu, kao što je to slučaj u zemljama centralne Evrope.
- Uvođenje bodovnog sistema, kao što je ECTS - Evropski sistem prenosa bodova (Eng. ECTS - European Credit Transfer and Accumulation System), kao prikladnog sredstva za unapređenje najšire razmjene studenata. Bodovi se mogu sticati i izvan visokoškolskog obrazovanja, uključujući i cjeloživotno učenje, pod uslovom da ih prizna univerzitet, koji prihvata studenta. (Nema šta, sintagma „pod uslovom da ih prizna univerzitet, koji prihvata studenta“ je lijepa za uho, ali suštinski vrlo surova).
- Unapređivanje mobilnosti, prevladavanjem zapreka slobodnom kretanju, posebno studentima dati priliku za učenje, omogućiti im pristup studiju i relevantnim službama; nastavnicima, istraživačima i administrativnom osoblju priznati i valorizovati vrijeme koje su proveli u evropi, istražujući, predajući ili učeći, bez prejudiciranja njihovih statutarnih prava.
- Unapređivanje evropske saradnje u osiguravanju kvaliteta u cilju razvijanja uporedivih kriterijuma i metodologija.
- Unapređivanje potrebne evropske dimenzije u visokom školstvu, posebno u razvoju nastavnih programa, međuinstitucionalnoj saradnji, šemama mobilnosti i integrisanih programa studija, obuke i istraživanja.

S obzirom da je ovo doslovan tekst ciljeva bolonjskog procesa, pitamo se šta je pisac htio da kaže i poruči!? Namjerno ili nenamjerno, ništa nije rečeno, a ono što je rečeno je dvosmisленo i nedorečeno, budući da tekst podsjeća na neke stilske figure poput metafore, ironije i aluzije.

Namjera bolonjskog procesa

Bolonjski (Bolonjski procesi u Srbiji, http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/zbor_03/Radovi/u-1.pdf) proces je proces reforme visokog obrazovanja, s namjerom da se objedini visoko obrazovanje na evropskom prostoru. Bolonjska deklaracija tj. bolonjski proces, zamišljen je da uključi studente iz svih evropskih zemalja kako bi se uklonile granice između država i da bi se studentima dale mogućnosti i ideje zajedništva, kolektivnog duha i solidarnosti. Ovaj proces je trebao dovesti do toga da studenti postanu građani koji će se lako i efikasno inkorporirati u savremene evropske i svjetske sisteme, bez bilo kakvih predrasuda o rasi, vjeri, naciji, vjeroispovijesti, polu, kulturi i prostoru sa koga dolaze. Bolonjski proces zamišljen je da ojača evropske univerzitete, kako bi bili u stanju da se takmiče i suprotstave u struci i nauci sa prestižnim svjetskim univerzitetima. Bolonjska reforma treba da omogući, ubrza i pojednostavi transformaciju jednog sistema obrazovanja u drugi, čime se doprinosi povećanju mobilnosti studenata, asistenata, profesora i administrativnog osoblja, kao i povećanju mogućnosti zapošljavanja akademski obrazovanih, posebno mladih širom Evrope.

IDEALI I STVARNOST

Statistički gledano, broj diploma je porastao, ali kvalitet znanja s kojim studenti dolaze sa fakulteta, značajno je niži od generacija koje su studirale po tradicionalnom planu i programu odnosno sistemu. Stari studenti su dugo učili, ali su stekli vještine i znanja sa kojim su se brzo snašli, prilagodili i uklopili u evropske i svjetske tokove. Novi, mladi reformisani studenti uglavnom su smiješno obrazovani, neće se lako snaći i nositi sa nastupajućim evropskim i svjetskim tržišnim promjenama.

Obrazovanje je postalo manje kvalitetno, provjera znanja svela se na testove, koji su poprimili sindrom testomanije. Činjenica je da svaki profesor konstruiše testove po svom nahođenju, ne vodeći i ne znajući za osnovne postulate metrijskih karakteristika testa, a koji se odnose na: valjanost, pouzdanost, diskriminativnost i objektivnost. Riječ je o testovima koji ne mijere znanje već, bolje rečeno, test mjeri sam sebe i šalje sliku o samom profesoru, koji je izmislio test. Dobrim djelom testovi su saturirani količinom informacija koje studenti moraju reprodukovati. Testovi obično predstavljaju neizbjegni preduslov, kako bi student stekao pravo izlaska na završni ispit. Testova je bilo i prije Bolonje i bili su

sastavni dijelovi u postupku donošenja konačne ocjene na ispitu. Zabrinjavaju oni koji u prošlosti nisu nikada primjenjivali test u pismenoj formi, zato što je priroda predmeta takva. Isti zaboravljaju da su i prije Bolonje, u poglavljima nastavnih programa, pisali i način ocjenjivanja, način ispitivanja (istipi se sastoji od pismenog i usmenog ili praktičnog i teorijskog ili seminar skog i teorijskog itd.).

Pravila studiranja nisu precizna, razlikuju se od fakulteta do fakulteta, odnosno od univerziteta do univerziteta. Postoje velike razlike u pravilima studiranja između privatnih i državnih univerziteta i fakulteta. Ta razlika je više nego naglašena, kad su u pitanju nastavni planovi i programi. Ako su različiti planovi i programi između istih studijskih programa odnosno fakulteta, kako je moguća prohodnost studenata na drugi fakultet koji deklarativno školuje isti profil. Ovo treba istaći, jer je jedan od ključnih ciljeva i principa Bolonje prohodnost studenata, profesora i ostalog osoblja. Formulacija da student može početi studije u Banjoj Luci, a završiti u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani ili čak u Bolonji je moguća, ali student fakulteta iz Banjeluke koji je na trećoj godini studija može se upisati maksimalno u drugu godinu istog profila na drugom univerzitetu. Uglavnom, upisuju se u prvu godinu. Formalno jezičko-semantički i to je prohodnost, prohodnost unazad, umjesto priželjkivano iz treće u četvrtu, kandidat se može upisati u prvu godinu studija.

Empirija potvrđuje da su prije bolonjske reforme, nastavni planovi i programi sa svim srodnim fakultetima u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Banjoj Luci, Podgorici, Sarajevu, Novom Sadu bili daleko kompatibilniji, a prohodnost studenata lakša i brojnija. Tekst bolonjske deklaracije je nedorečen, napisan je na dvije – tri stranice i daje mogućnost da ga svako tumači i primjenjuje kako kome odgovara. Bitno je da se na kraju svi akredituju i reakredituju. Po pravilu, prvo se akredituju i reakredituju univerziteti i fakulteti koji nemaju i ne ispunjavaju fundamentalne pretpostavke univerziteta i fakulteta, kao što su prostor, učila, kabineti, labaratorije, vježbaone, biblioteka, i posebno kadrovi. Šta reći o slučajevima, koji nisu slučajni, gdje je sve fiktivno sem tekućeg računa i kontakt osoobe!? Za bolonjski proces, bitan je dobar sajt i diplome, koje su (mora se priznati) sjajno dizajnirane na privatnim univerzitetima i fakultetima i koje se, po pravilu, izdaju i na engleskom jeziku. U diplomi su posebno istaknuti ECTS bodovi, koji se kreću u četiri kategorije (180, 240, 300 i 480). U pogledu dizajna diploma i ostalih sertifikata prednjače i prosto su nedostizni privatni univerziteti i fakulteti. Bolonja posebno uvažava dobar sajt i dizajn diploma, tako da nije čudo što su privatni univerziteti često bolje rangirani od državnih. Rokovi za završetak

studija su propisani statutima univerziteta i razlikuju se od slučaja do slučaja. Ispitni rokovi i način polaganja ispita se razlikuju čak i na istom fakultetu. Po pravilu Senat univerziteta pred studentskim parlamentom na kraju poklekne, kao naši nasipi pred malo jačom kišom. Mora se priznati da su i ovaj problem daleko bolje riješili privatni univerziteti. Još nisam čuo da su se studenti pobunili po bilo kom osnovu na privatnim fakultetima, čak se ne bune ni na visinu školari- ne, jednostavno sve funkcioniše, nema ko zašto i kome da se buni i žali, jer je fiktivan i studentski parlament kao i sve drugo. Svaka čast – to je prava formula za podizanje kvaliteta i efikasnosti studija, što je posebno istaknuto kao prioritet Bolonjskog procesa!

Efikasnost studiranja mjeri se brzinom dolaska do diplome, a kvalitet – visokim znanjem, koje će omogućiti efikasno i brzo uključivanje u realan život na prostoru Evrope i svijeta. Primaran cilj bolonjskog procesa je kvalitet znanja, kako bi se znanjem i kvalitetom znanja Evropa suprostavila znanju studenata koji dolaze sa prostora Azije i Evroazije, tj. Kine, Rusije, Indije, Japana, Koreje, Turske, pa i Amerike. Kako stvari stoje, riječ je o bizarnoj zamisli, nelogičnosti i utopiji da se može očekivati visoka korelacija između kvantiteta i kvaliteta, ne samo u obrazovanju. Radi se o empirijskoj suprotnosti ova dva atributa. Nije potrebno biti akademski obrazovan, posebno nije potrebno biti doktor nauka da bi se postavilo pitanje, kako to da su trendovi i stope razvoja: privrede, industrije, umjetnosti, kulture, sporta ukupne ekonomije navedenih država sustigle i prestigli nas Evropljane (posevno nas Evropljane u pokušaju)!

Nakon punih 20 godina bolonjske reforme, jedinstveni smo oko distribucije ECTS bodova. O kvalitetu nećemo, jer je stupidno upoređivati neuporedivo, o kvantitetu možemo. Na prostoru gdje su prije Bolonje bila 4 univerziteta danas ih ima više od 44. Nemoguće je doći ni do približnog broja, zato što postoji veliki broj nepostojećih univerziteta i postojećih diploma. Bolonjski proces i propis omogućava studiranja na daljinu (slučaj privatnih fakulteta). Eksplicitno, moguće je završiti fakultet posredno, putem seminarskih radova i onlajn razgovora, tako da profesor ne vidi studenta, a ni student profesora. Istovremeno, ta ista Bolonja se deklarativno zalaže za izuzetno veliki neposredni rad asistenata i profesora sa studentima, normalno i neizostavno u visoko i savremeno opremljenim učionicama, vježbaonicama, kabinetima, bibliotekama, kako za studente tako i za profesore, asistente, saradnike i ukupno nenastavno osoblje. Mamac je bio obećanje evropske plate za sve koji prihvate bolonjski program. Kako bi sve to funkcionalo i lakše se upravljalo sa jednog mesta, ukinut je pravni subjektivitet fakulteta i prenesen je na univerzitet, kao i odgovornost i ovlaštenja dekana

koji su preneseni na rektora. Istina, univerziteti u Srbiji, Sloveniji i Hrvatskoj su prepoznali kuda to vodi, tako da su pravni subjektivitet vratili fakultetima, a odgovornost i ovlaštenja dekanima.

Uslovi za upis u narednu godinu su bili i ostali krucijalni problem i prije Bolonje. Ponovo kako – gdje, što bi naš narod rekao: „Koliko sela – toliko običaja.“. Pa, valjda, su propisi i napravljeni da se krše, jer čime bimo se bavili, ako ne bismo kršili i rušili ono što smo usvojili!? Ipak, bolonjski proces ima i dobrih strana, a primjer su ECTS bodovi. U toku jedne akademske godine ukupno se može steći 60 bodova, odnosno 30 po semestru. Dakle, da bi se došlo do prve diplome mora se zaraditi 180 ECT bodova. Diploma je u prvom planu, nastavni planovi, programi, kvalitet profesora i asistenata, predavanja i vježbi zavisi od ocjene studenata, posebno od onih koji ne dolaze ni na predavanja, mn na vježbe. Statistika ukazuje i pokazuje da privatni univerziteti ovaj problem znatno efikasnije rješavaju. Zvanično, tamo nema nikakvih pobuna. Studenati se ne žale na broj ispitnih rokova, nema primjedbi na kvalitet predavanja i redovnost održanih predavanja i vježbi, nema primjedbi na korektnost profesora na ispitima. Vrlo interesantno, studenti na privatnim univerzitetima se čak ne žale ni na visinu školarine. Na Platonovoj Akademiji je pisalo ko ne voli Aritmetiku, Planimetriju, Trigonometriju, Astronomiju i Muziku neka ne ulazi. Nažalost, surova realnost je – onaj, koji nema novca, neka ne upisuje i ne ulazi na univerzitet i fakultet, posebno ne na privatni!

OBMANA I REALNOST

Realnost je sljedeća: na fakultetima dominiraju nepotizam i mobing, tj. rodbinske veze i udruživanje (rodbine) kako bi se neko udaljio sa fakulteta. Najgori studenti postadoše ministri, dekani, čelnici, menadžeri, kontraverzni biznismeni itd. Postavlja se pitanje šta je zdravo i normalno – da li da studenti generacije ne mogu ostati na fakultetu, kao saradnici u nastavi (deklarativno su obećanje i to javno, od prvog čovjeka univerziteta, ali u stvarnosti ipak ne)!? Uglavnom, studenti generacije odlaze u pečalbu, kako kažu – sramota ih da gledaju ko je, i na koji način, postao profesor na univerzitetu. Gdje je tu autonomija fakulteta (istini za volju, na nekim fakultetima ima ili pristiže, na nekim je nema i neće je uskoro biti)!? Dakle, krucijalni problem nije da li je studij po Bolonji ili po nečem drugom, problem je što vlada nepotizam, a mobing je posljedica. Takvi profesori ne mogu ponuditi bolja znanja, ne zato što neće, već zato što ne znaju. Sokrat je rekao: “Čovjek ne grijesi zato što hoće da grijesi već zato što ne zna da grijesi.“. Ime

ne čini čovjeka čovjekom, kao što ni ime nauke ne čini nauku naukom. Čovjeka djela čine čovjekom, a nauku naukom čine naučna saznanja.

Slično je i sa reformama, boljitak se ne može očekivati promjenom imena fakulteta, predmeta, studijskih programa, polja i oblasti, suština je bitna, tj. ima li pomaka u kvalitetu znanja. Nije bitno je li mačka crna ili bijela, bitno je može li uhvatiti miša. Igranja sa reformama i promjenom imena mogu se poređiti sa sportskom igrom. Ekipa na poluvremenu promijeni dresove, a u drugom poluvremenu, u novim dresovima, odigra još lošije. Iskustvo potvrđuje da su najbitniji ljudski resursi, i da se treba ugledati na uspješnije, jer pametan uči na tuđim greškama, a budala svoje smatra vrlinom. Ne vrijedi prepisati model obrazovanja Finske (Buka, <https://www.6yka.com/novosti/26-zadivljujucih-cijenica-o-finskom-sistemu-obrazovanja>), koji se smatra najboljim na svijetu, pa taman imali sve pretpostavke sem ljudskog resursa, učitelja i profesora.

Treba nešto reći i o privatnim fakultetima i studentima koji studiraju i tamo i amo. Krenu amo, odu tamo, i ponovo se vrate kako bi doktorirali, tj. „oprali“ diplomu, a potom osnovali privatni fakultet ili univerzitet, ili se vratili ovamo, kao za kaznu, jer ih po pravilu čeka neka funkcija rektora ili dekana, ministra ili diplome (nije loše biti ni savjetnik ministru, kako bi se odradio pripravnički). Sve ovo nije nastalo preko noći i nije pojava jednog fakulteta i univerziteta, ovo datira od reformi iz onog vijeka i svijeta.

Naime, stariji se sjećaju čuvene reforme Šuvara, koja se bez pogovora i prigovora prvo prihvatile u BiH, Crnoj Gori i Makedoniji, a kasnije u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. Šuvarova reforma je ostala poznata po tome što se izjednačilo trogodišnje i četvorogodišnje školovanje, a potom omogućilo ravnopravno upisanje na fakultete. Vrijeme je pokazalo da su, upravo, ti sa trogodišnjom školom pokazali izuzetan „talenat“ za politiku, rukovođenje i biznis. Normalno, jer ko će ići i gubiti vrijeme u gimnaziji četiri i više godina, kad se škola može završiti i za tri godine, tri sveske i tri olovke!? U gimnaziji se nisu proslavili ni Andrić, ni Kočić. Kočić je izbačen iz prve gimnazije u Sarajevu zato što je počeo da piše satire. Škola učenika u privredi (ŠUP) bila je glavni atribut Šuvarove reforme. U to vrijeme, Šuvarova reforma je izazvala veliko nezadovoljstvo među univerzitetskim profesorima. Gledajući šta se dešava danas, ta reforma nije ni bila loša, ako znamo da aktuelni Komesari (srećom, ne svi) nemaju završen ni ŠUP, ali zato imaju doktorat (da nije tragično, bila bi komično)! Otuda, isповijest jednog doktoranta i glasi ovako: „Da sam znao da je ovako lako doktorirati, ne bih završavao ni srednju školu!“. Pogubno je da doktoranti bez srednje škole i fakulteta odlučuju o značajnim reformama i velikim projektima.

ZAKLJUČAK

*Ne postoji ništa važnije od obrazovanja. Tu je ulog najveći.
Naša budućnost zavisi od kvalitetnog obrazovanja u sadašnjosti.*

Arnold Švarceneger

Ovaj rad je imao za namjeru da ponudi presjek reformi visokog obrazovanja sa posebnim osvrtom na rezultate bolonjske reforme, koja datira od 1999. godine, a primjenjuje se kako gdje i kako ko hoće. Jedino je tačno da je to period od dvije decenije.

Na osnovu višedecenijskog, neposrednog rada na uglednim univerzitetima bivše Države, kao i rada u post-periodu novostvorenih država, evo nekih zapažanja. Sve reforme, ne samo u obrazovanju, volja su onih koji su jači ne samo na domaćem već i na globalnom, evropskom i svjetskom, prostoru. Za svaku pojavu postoje neki uzroci odnosno faktori, koji pojavu definišu i determinišu.

Ono što prethodno nije pomenuto u tekstu jesu, upravo, uzroci bolonjske reforme. Da bismo neku pojavu definisali bez greške, ili s manjom greškom, potrebno je definisati uzroke nastajanja pojave. Formalno, znamo ko je začetnik Bologne. O uzrocima je malo pisano iz prostog razloga što malo znamo o globalnim kretanjima u vremenu i prostoru Evrope i svijeta. Velike reforme su, u suštini, projekti velikih, pa se tako radi o projektima neo-liberalizma (Neoliberalizam: ideja koja je progutala svet - The Guardian - Peščanik, <https://pescanik.net/neoliberalizam-ideja-koja-je-progutala-svet/>). Dakle, u ovom radu i velikom broju radova, govori se o posljedicama, a ne o uzrocima, o reformi i procesu, a ne o projektu neo-liberalizma.

Da bismo bili malo jasniji i razlikovali projekat od procesa, slobodni smo parafrazirati transkript Aleksandra Matkovića (<http://gerusija.com/bolonjska-reforma-i-visoko-skolstvo-u-srbiji/>). Sasvim kratko, nije riječ ni o kakvoj reformi visokog obrazovanja na ovim prostorima već je riječ o projektu, pod pseudonimom bolonjski procesi. Pojmovi projekat i proces nisu sinonimi. Procesu je prethodio vrlo ozbiljan projekat, koji su osmisle ekonomski najmoćnije zemlje Evrope, u cilju sprječavanja pada ekonomskih i drugih moći, upravo, tih zemalja. Dakle, od svih ciljeva, zactanih u projektu, osnovni i jedini je držati, suprostaviti se i povratiti uzdrmani ekonomski monopol zemalja centralne Evrope. Svakako,

najjača poluga, realna snaga i moć su, kako ih nazivaju, ljudski resursi – primarno obrazovani i mlađi, koje je bitno sa malo novca privući da dođu u centralnu Evropu, a doškolovanje i prekvalifikaciju će sami finansirati, na ovaj ili onaj način. Kako se vidi, mladost, obrazovanje i zdrastvo su bogastvo, koje je trebalo do kraja poharati sa ovih prostora. To su uvidjeli neki prije, neki kasnije, neki će tek znati i uvidjeti. Svakako da je to prva prepoznala Slovenija, zatim Hrvatska, slijedi Srbija (evo ko i koliko plaća nevladine organizacije u Srbiji, CESID, B92., <http://www.intermagazin.rs/nedodirljive-evo-ko-placa-i-koliko-nevladine-organizacije-u-srbiji>). Vrijeme će pokazati kako će ići dalje. Kreatori projekta su osmislili i finansijski pomogli veliki broj privatnih univerziteta, kako bi ih postepeno prebacili na budžet države. Ovim činom drastično je smanjeno finansiranje državnih univerziteta, što je u visokoj kauzalnosti sa inflacijom znanja i hiperprodukcijom akademskih diploma. Nakon raspada Države, krenulo se na urušavanje visokoobrazovnog sistema, bolonjskom reformom. Cijeli proces je finansiran od moćnih fondacija i donacija, poput Soroša, posredno preko velikog broja nevladinih organizacija, koje su na ovim prostorima nakon rata nikle kao gljive poslije kiše. Samo u BiH (Oslobođenje, <https://www.oslobodenje.ba/vijesti/bih/ko-finansira-24-000-nevladinih-organizacija>) ima preko 24.000 nevladinih organizacija. Po pravilu, kad se država raspada pojedinci se obogate, nema sredine, većina postaje sirotinja. Idealna prilika da se „legalno“, za mali novac, izvrši intelektualna pljačka, koju imenujemo kao masovni odliv mozgova. U tom pravcu moralno se nešto ponuditi mlađim i visokoobrazovanim, kao što su ponude i uključivanje u projekte, poznate kao TEMPUS 1-2-3-4, zatim HORIZONT 2020, Soroševe fondacije i veliki broj nevladinih organizacija. Dakle, globalni „neo-liberalizam“ ima samo jedan cilj – ekonomski monopol, do koga se dolazi putem dobro osmišljenih projekata, nakon kojih slijede procesi. Prvi korak projekta neo-liberalizma je bio brutalni rat na ovim prostorima. Drugi korak je „pomoć“, putem raznih fondacija i donacija, i treći – razne reforme. Ne slučajno, trebalo je sve učiniti kako bi se reformisalo visoko obrazovanje. Činjenica je da je veliki broj mlađih intelektualaca napustio zemlju, u toku i nakon rata, što su predvidjeli nalogodavci rata, ali je, takođe, činjenica da su ti mlađi intelektualci pokazali neviđeno, prosto zadivljujuće stručno i naučno znanje u svim oblastima struke i nauke. Za kratko vrijeme, jezik nije bio prepreka čak ni za nešto starije. Pravi cilj je pljačka intelekta pod pseudonimom „Reforma visokog obrazovanja“.

Otuda, naslov ovog rada ne glasi slučajno: Bolonjska reforma – mit, prinuda, obmana.

Ne slučajno, u početku se o Bolonjskoj reformi stvorio mit. Kad se počelo sumnjati u mit, uslijedila je prinuda, koja se odnosila na to da će akademske diplome biti priznate bez nostrifikacije i dokvalifikacije, da će biti prohodnosti i razmjene studenata i profesora, da će se dobiti bilo kakav projekat, koji će biti međunarodno finansiran, odnosno da će se sve ovo dogovditi ako se prihvati koncept bolonjskih procesa, pa će čak i plate biti evropske. Kako znamo, riječ je o prinudi, obmani i prevari.

Neki univerziteti su to brzo shvatili, pa su napravili otklon i vratili se tradicionalnom i malo modifikovanom sistemu obrazovanja, a formalno su zadržali ime jer moraju, a neki nisu ni nakon 20 godina.

Ako neka bolest traje 20 godina, u našem slučaju to je univerzitet, pod uslovom neishitrene i dobre reorganizacije, oporavak mora trajati isto toliko i više. Podrazumijeva se da to rade referentne ličnosti iz struke i nauke. Na sreću, ima još takvih, nisu svi u rodbinskim relacijama, ima još materijala i potencijala među dekanima, profesorima i saradnicima, ali kako vrijeme odmiče broj takvih se približava statističkoj grešci.

Kolumnne i naslovi o Bolonji su vrlo indikativni: „Početak napuštanja ‘Bolonje’“; „Jeftinija radna snaga u zemljama centralne Evrope“; „Bolonjski sistem obrazovanja u Srbiji uveden samo formalno“; „Svet se menja brže od modela obrazovanja“; „Pet pitanja na kojima je Bolonja pala“; „Bum je počeo, a onda se iznenada zaustavio“ itd. Posebno je iznenadujuće da studenti imaju više nego loše mišljenje o bolonjskoj reformi i procesima.

Tačno 19. juna navršilo se 20 godina od potpisivanja Bolonjske deklaracije. Nesporno je da se u međuvremenu desilo puno toga, puno konferencija, analiza, sastanaka, polemika pristalica i oponenata, uglavnom, nezadovoljnih – poput onih koji smatraju da je riječ o klasičnoj obmani. U međuvremenu od dvije decenije, mnogi su bitno revidirali pravilnike i statute, koji su ustrojeni po osnovnim principima Bolonje. Mora se priznati, Bolonjskom deklaracijom nije ništa decidno propisano, tako da su i obaveze u tom pravcu kako ko hoće i može (ovako i onako, bolje rečeno – može svakako). Ozbiljnih istraživanja u tom pravcu nema. Ipak, pažnju zaslužuje istraživanje koje je provedeno u Hrvatskoj (istraživanje o primjeni bolonjskog procesa na hrvatskim sveučilištima, <http://www.nsz.hr/novosti>). Nezavisni sindikat nauke i visokog obrazovanja kao jedan od sudionika hrvatskog visokog obrazovanja proveo je empirijsko istraživanje. Ispitivani su stavovi-mišenje zaposlenih na šest univerziteta po pitanjima efekata bolonjskog procesa, dakle šta se desilo nakon primjene istog. Rezultati su prikupljeni elektronskim upitnikom od 25. maja do 7. jula 2010. godine. Ukupan

broj stalno zaposlenih iznosio je oko 14.000. Uzorak ispitanika je bio 318. Uкупно je bilo 68 pitanja raspoređenih u 5 klastera.

Kao o alternativi, ne bi bilo loše razmisliti o zadivljujućim karakteristikama obrazovanja u Finskoj (Buka, <https://www.6yka.com/novosti/26-zadivljucih-cinjenica-o-finskom-sistemu-obrazovanja>). Finski obrazovni sistem je jedan od najboljih u svijetu, o čemu svjedoče izuzetno visoki rezultati njihovih učenika i studenata na evropskim i svjetskim takmičenjima i testovima. Škole u ovoj zemlji s pravom nose naziv „škole budućnosti“. Glavno obilježje finskog obrazovnog modela je to što omogućava učenicima i studentima da steknu znanja i vještine potrebne za život u 21. vijeku. Istraživanja su pokazala da su studenti, koji su počeli da stiču digitalno znanje (od sedme godine), značajno poboljšali uspjeh u matematici, jeziku i umjetnosti. Zahvaljujući uzajamnom povjerenju i saradnji između nastavnika i roditelja, djeca imaju veoma mali broj zadataka, koje trebaju obaviti kući. Kriteriji za izbor učitelji su izuzetno visoki. Učitelji su cijenjeni i dobro plaćeni, plate su u rangu univerzitetskih profesora, advokata i ljekara. U Finskoj je školarina besplatna, od vrtića pa sve do fakulteta i doktorata. Postoji izuzetna saradnja između škole, roditelja i ministarstva za obrazovanje. Finci su posebno ponosni na činjenicu da su škole iste za sve, nema manje i više prestižnih škola. Škola i obrazovanje nisu stres za djecu i roditelje, već zadovoljstvo. Takvom stavu doprinosi činjenica da su nastavnici i saradnici posvećeni djeci, pa ih tako djeca doživljavaju kao roditelje i najbolje prijatelje. Praksa je da se učenici nastavnicima obraćaju po imenu, dok se formalni pristup odnosi samo na direktora i starije osobe. Školu i Fakultet djeca i studenti doživljavaju kao svoju kuću. U prvi razred kreće se sa navršenih 7 godina. Za naše pojmove kasno, ali su djeca fantastično pripremljena preko prethodnih neformalnih škola vrtića i obdaništa, tako da djeca ne primjećuju razliku između neobaveze i obaveze škole, tim prije što su škole i vrtići vrlo blizu ili su pod istim krovom. Iznenadujuća je činjenica da u Finskoj učenici sa različitim fizičkim i mentalnim sposobnostima uče zajedno od 7 do 16 godine. Ako dijete ima problema sa praćenjem određene nastavne problematike, nastavnici i saradnici u nastavi organiziraju dopunsku individualnu nastavu. Postoje i dodatni predmeti, kao što su časovi maternjeg jezika za djecu drugih nacionalnosti. Samo najbolji učenici mogu da upišu studije za nastavnika. Biti nastavnik u školi je prestižna profesija, zato je i interes višestruko veći nego za bilo koji drugi fakultet. Pored matematike, jezika i informatike, velika pažnja i vrijeme posvećuje se sportu, muzici i umjetnosti. Posebna pažnja se posvećuje brizi o prirodi i životnoj sredini. Učenici srednju školu završavaju sa 18 godina. Ne postoje brojčane ocjene u školama, a ispiti se održavaju dva puta godišnje, u proljeće

i jesen. Tokom srednje škole učenici završavaju jedan od tri kursa, na osnovu kojih se opredeljuju za dalje obrazovanje, odnosno studiranje. Država plaća studije na jednom od osam državnih univerziteta. Finski srednjoškolci, u 66% slučajeva, nastavljaju obrazovanje tj. studiranje, što je jedna od najviših stopa u svijetu. Hrana u finskim vrtićima, školama i fakultetima je bogata, raznolika i besplatna.

Ono što posebno ohrabruje jeste da finski model obrazovanja postoji i u Srbiji. Na Novom Beogradu je počela sa radom eksperimentalna osnovna škola, za sada jedina u regionu (<https://www.kurir.rs/vesti/edukacija/3228467/finski-model-obrazovanja-u-srbiji>).

LITERATURA

- 26 zadržujućih činjenica o finskom sistemu obrazovanja - Buka, <https://www.6yka.com/novosti/26-zadržujućih-činjenica-o-finskom-sistemu-obrazovanja>
- Bolonjska deklaracija - Wikipedia, https://sh.wikipedia.org/wiki/Bolonjska_deklaracija
- Bolonjski procesi u Srbiji, http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/zbor_03/Radovi/u-1.pdf
- Evo ko i koliko plaća nevladine organizacije u Srbiji, CESID, B92 ...<http://www.intermagazin.rs/nedodirljive-evo-ko-placa-i-koliko-nevladine-organizacije-u-srbiji>
- Finski model obrazovanja u Srbiji, <https://www.kurir.rs/vesti/edukacija/3228467/finski-model-obrazovanja-u-srbiji>
- <http://gerusija.com/bolonjska-reforma-i-visoko-skolstvo-u-srbiji/>
- Istraživanje o primjeni bolonjskog procesa na hrvatskim sveučilištima, <http://www.nsz.hr/novosti>
- Neoliberalizam: ideja koja je progutala svet - The Guardian - Peščanik, <https://pescanik.net/neoliberalizam-ideja-koja-je-progutala-svet/>
- Oslobođenje, <https://www.oslobodenje.ba/vijesti/bih/ko-finansira-24-000-nevladinih-organizacija>
- Prvi koraci u bolonjskom procesu - UniZG, https://www.kif.unizg.hr/_download/repository/Bologna.pdf
- Мијановић, М., Војводић, М. (2008). *Методологија антропологије спорта. Бања Лука: Графид.*
- Рател, Б. (1998). *Историја западне филозофије. Сократ, Платон, Аристотел. Алфа.*

BOLOGNA REFORM – MYTH, COERCION, DECEPTION

Summary

The purpose of this paper is to provide a cross-section of higher education reforms, with particular reference to the results of the Bologna reform, which dates back to 1999, and is applied selectively over a period of two decades. From the standpoint of experiential, decades-long, direct work at reputable universities of the former state, and work in the post-period of newly created states, there are several observations. All reforms, not only in education, are the will of the powerful from the domestic and foreign space. Every phenomenon, and so the appearance of Bologna, are defined and determined by some causes. Although Formally it is known who is the beginner of Bologna, major reforms are, in essence, large-scale projects, and so, in this case, they are a project of neo-liberalism. The Bologna process was preceded by a serious project, designed by the most economically powerful countries in Europe, in order to prevent the collapse of their economic and any other power. The basic and only goal of the project is to revive the shaky economic monopoly of the countries of Central Europe. The strongest leverage, real power and power, for this purpose, are human resources - educated and young people, who, with a bit of money, will be attracted to Central Europe, and will be financed by retraining. After the breakup of the State, the collapse of the higher education system, the Bologna reform, began. The whole process is funded by powerful foundations and donations, indirectly through a large number of non-governmental organizations. When the state breaks down, the individuals get richer and the majority becomes poor. Then there is an ideal opportunity to carry out an "intellectual" robbery, "legally" for small money, which is called a massive brain drain. In that direction, something should be offered to young and highly educated people, such as offers and involvement in projects, known as TEMPUS 1-2-3-4, then HORIZONT 2020 and the like. So, neoliberalism has only one goal - an economic monopoly, which comes through well-designed projects, followed by processes. The first step of the neo-liberalism project was the brutal war in this region. The second step is "aid", through various foundations and donations, and the third - various reforms. Not by accident, it was necessary to do everything to reform higher education. Hence, the title of this paper does not read by accident: Bologna reform - myth, coercion, deception.

However, as an alternative, it would not be bad to think about the incredible characteristics of education in Finland. Particularly encouraged is the fact that the Finnish model of education exists in Serbia (New Belgrade) as an experimental elementary school, for the time being the only one in the region.

Keywords: *Bologna; reform; reality; myth; deception; neoliberalism; Finnish model of education*

TEORIJSKE KONCEPTUALIZACIJE I IZAZOVI (VISOKOG) OBRAZOVARANJA

UTICAJI DRUŠTVENE TRANSFORMACIJE NA VISOKOŠKOLSKI SISTEM U BOSNI I HERCEGOVINI

Dušanka Slijepčević¹

Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka

Apstrakt: Predmet istraživanja su klasične i savremene teorijske koncepcije i modeli (visokog) obrazovanja. Naučni cilj rada je analiza i deskripcija uticaja transformacije društva na (visoko) obrazovanje odnosno poimanje istog zarad pribavljanja odgovora na istraživačko pitanje koji od koncepata i modela (visokog) obrazovanja preovladava na račun drugih u savremenoj konstelaciji društvenih odnosa, te koje rizike odnosno negativne posljedice sobom nosi po razvoju pojedinaca i društva. Osnovno hipotetičko polazište je da savremene neoliberalističke tendencije i implementacija bolonjske reforme u okvire visokoškolskog evropskog sistema dovode do promjene obrazovne paradigmе u smjeru marginalizacije primarne, humanističko-emancipatorske dimenzije obrazovanja, a jačanja tržišno-pragmatične. Posljedično se javljaju rizici na nivou društva (proizvodnja obrazovne ekskluzije, društvene nejednakosti, marginalizacije, segregacije i sl.) i pojedinca (blokiranje analitičkih potencijala i kritičkog mišljenja odnosno rasuđivanja, sužavanje svijesti, devalvacija humanističkih vrijednosti i ideala i sl.). Posebna hipoteza se odnosi na činjenicu da su putevi, izazovi i perspektive visokoškolskog sistema Bosne i Hercegovine u tranziciji uslovljeni prijašnjim političkim sistemom u odnosu na zapadnoevropske zemlje, koje uspješno prolaze kroz reformističke procese. Primjenom komparativne analize će se sagledati prednosti i nedostaci svake od koncepcija, kako bi se

1 https://www.researchgate.net/profile/Dusanka_Slijepcevic;

Korespondencija: dusanka.slijepcevic@fpn.unibl.org;

Za doprinos realizaciji ovog članka slijedi zahvalnost: prof. dr Dušku Vejnoviću (dusko.vejnovic@fbn.unibl.org) – za poziv na saradnju pri organizaciji naučnog skupa, Ljiljani Petrović (filoski2011@gmail.com) – za prevodilačko-lektorske usluge, prof. dr Ivanu Šijaković (i.sijakovic@fpnbl.org) – za ustupanje nekih izdanja knjiga iz lične biblioteke, prof. Dijani Mizdrak (dijana.mizdrak@fpn.unibl.org) na pozitivnim komentarima rada.

jasno označili rizici koje svako od elaboriranih stajališta o svrsi obrazovanja implicira. U tom kontekstu će se apostrofirati konkretni izazovi posebno visokog obrazovanja i perspektive istog, sa aspekta aktuelnih strategija razvoja društva – održivog razvoja, permanentnog obrazovanja i društva znanja. U zaključnim razmatranjima se, kao na istraživački rezultat, ukazuje na značaj integracije humanističko-emancipatorske i tržišno-pragmatične obrazovne paradigme za onemogućavanje degradacije visokog obrazovanja.

Ključne riječi: teorije obrazovanja, visoko obrazovanje, globalizacija, neoliberalizam, rizici, održivi razvoj, permanentno obrazovanje, društvo znanja

UVOD

Savremeni, u velikoj meri globalizovan svet uvukao je gotovo sve svoje fenomene u vrtlog ekonomske dinamike i postvarenja. Znanje je postalo roba, proizvodi se i prodaje poput drugih roba i pažnju zavređuje samo ono obrazovanje koje pustoši staze duha, koje daje tehničko-operacionalno znanje. Pala je u zaborav Kantova misao da ‘se iza edukacije skriva velika tajna savršenstva čovečje prirode’.

Danijela Grujić, Čemu još humanističko obrazovanje?

Razvoj savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, od '70-ih godina XX vijeka do danas, i uspon *neoliberalizma*, najjednostavnije odredivog “*parolom neka ‘tržište upravlja svime’*” (prema Čomskom u: Kovačević, 2019: 19), uslovljava restrukturisanje svih oblasti društvenog života (rada, poslovanja itd.), pa tako i sfere obrazovanja. Zbog toga se sve više govori i o njegovoј postfordističkoј fazi, budući da su globalizacija ekonomije i stvaranje novih tržišta neizostavno uticali i na kreiranje novih obrazovnih politika nacionalnih država, s namjerom da se reformama, tj. postepenim, evolutivnim promjenama, adekvatno odgovori na globalne tendencije, a posebno na proces globalizacije ekonomije. Stoga se postepeno počinje s provođenjem takve obrazovne politike koja će služiti pripremi kadrova za učešće na globalnom tržištu i nošenje sa izazovima globalne konkurenčije.

Nerijetko se ističe da je globalna ekonomska kriza odnosno kriza kapitalizma glavni uzrok izmjene koncepta univerziteta (o faktorima uticaja na

univerzitete vidjeti: Marginson, 2016, Case, 2017; Wende, 2017; Hazelkorn & Gibson, 2017; Marginson, 2018; Ignatieff, 2018;) i misije visokog obrazovanja u smjeru podrške finansijskog kapitala i osnaživanja posustalog kapitalizma na način da se znanje kao resurs stvaranja kapitala eksplatiše na novim osnovama – instrumentalizacijom kreativnih potencijala i potreba savremenog čovjeka (umjetničkih, kulturnih, komunikacijskih i sl.), zahvaljujući glavnom rukovidiocu tog procesa, “kreativnom univerzitetu”, i regrutujućoj, nastajućoj klasi eksplatisanih – tzv. “kreativnoj klasi”: “... eksplatacija znanja aktualno se preusmjerava u područje kreativnosti i manifestira se bilo kao participiranje u profitabilnom sustavu kreativnih industrija ili kao kretanje u pravcu poduzetničkog razvoja kreativnih država, regija i gradova” (Vuksanović, 2013: 57). Takve transformacije u smjeru tržišno orijentisanog visokoškolskog sistema podrazumijevaju tendencije postepenog napuštanja klasičnog obrazovnog modela. Kako se radi o intervencijama u specifičnom obliku društvene svijesti, rizici su neminovni, baš kao i staranje za preveniranje istih. Stoga se u kontekstu različitih konceptualizacija svrhe obrazovanja mogu uočiti njihove prednosti, ali i nedostaci.

Problemsko polazište rada se odnosi na uticaje globalizacije odnosno na savremenu tehničko – tehnološku društvenu transformaciju, koja je dovela do marginalizacije značaja humanističkog obrazovanja i tradicionalne obrazovne paradigme. Predmet istraživanja su klasična i savremena teorijska stajališta o obrazovanju odnosno specifične obrazovne paradigme, koje se različito pozicioniraju pod uticajem preovlađujućih neoliberalističkih tendencija i bolonjskog procesa. Cilj je analiza uticaja transformacije društva na obrazovanje i poimanje svrhe istog zarad pribavljanja odgovora na istraživačko pitanje *koji od koncepata i modela obrazovanja preovladava na račun drugih u savremenoj konstelaciji društvenih odnosa, te koje rizike odnosno negativne posljedice sobom nosi po razvoj pojedinaca i društva*. To će se postići primjenom *komparativnog metoda*, zahvaljujući kojem će se lakše uočiti rizici koje svako od elaboriranih stajališta o svrsi obrazovanja implicira, na temelju čega će biti moguće istaći konkretne izazove visokog obrazovanja i njegovog percipiranja, kroz prizmu koncepata *održivog razvoja, permanentnog obrazovanja i društva znanja*, kao poželjnih perspektiva društvene organizacije u budućnosti.

Osnovno hipotetičko polazište rada je da *savremene neoliberalističke tendencije i implementacija bolonjske reforme u okvire visokoškolskog evropskog sistema dovode do promjene obrazovne paradigme u smjeru marginalizacije primarne, himanističko-emancipatorske dimenzije obrazovanja, a jačanja*

tržišno-pragmatične. U skladu s tim, javlja se i čitav spektar rizika na nivou društva (proizvodnja obrazovne ekskluzije, društvene nejednakosti, marginalizacije, segregacije i sl.) i pojedinca, posebno njegove kognitivne i emocionalne dimenzije (blokiranje analitičkih potencijala i kritičkog mišljenja odnosno rasuđivanja, sužavanje svijesti, devalvacija humanističkih vrijednosti i ideala i sl.).

Posebna hipoteza se odnosi na činjenicu da su putevi, izazovi i perspektive visokoškolskog sistema Bosne i Hercegovine u tranziciji uslovljeni prijašnjim političkim sistemom u odnosu na zapadnoevropske zemlje, koje uspješno prolaze kroz reformističke procese.

U skladu s postavljenim predmetom, ciljevima i hipotezama, radom se pretenduje na sintezu nekih teorijskih i empirijskih istraživanja i stajališta iz postojećeg saznajnog fonda o problemskom pitanju. S obzirom na specifičnosti problema i istraživačkog predmeta, u radu se primjenjuje *komparativni metod*.

U prvom dijelu rada izložen je pregled klasičnih i savremenih teorijskih koncepcija obrazovanja, rizika istih, te modela visokog obrazovanja, dok se u drugom dijelu kritički sagledavaju putevi, izazovi i perspektive visokoškolskog sistema u BiH. U zaključnim razmatranjima se ukazuje na značaj integracije humanističko-emancipatorske i tržišno-pragmatične obrazovne paradigme, u cilju onemogućavanja degradacije visokog obrazovanja.

KLASIČNE I SAVREMENE TEORIJSKE KONCEPCIJE (VISOKOG) OBRAZOVANJA

Obrazovanje je ustanova oblikovanja sistema vrijednosti, individualne i kolektivne svijesti odnosno svjetonazora pojedinaca i društvenih grupa u skladu sa tekovinama tradicije jednog naroda i njegovim kulturnim obrascima, sa izgledima za transmisiju istih u budućnost.

Zarad preciznijeg određenja, obrazovanje je moguće definisati na užem i širem analitičkom nivou. U užem smislu, to je “*proces usvajanja znanja, izgradnje veština i navika; razvoja sposobnosti, usvajanja sistema vrednosti i pravila ponašanja*” (prema: Gvozdenović, 2011: 83 u: Dejanović, 2018: 2). U širem smislu, određuje se kao proces tj. “*sticanje stanja obrazovanosti, gde pojedinac poseduje relativnu celinu (sistem) opštih i stručnih znanja (istina), informacija, umeća, spretnosti itd., na relativno visokoj ravni, u relacijama dotičnog društva i kulture, a što vodi stvaranju celovitog pogleda na svet*” (Flere, 1976: 18). U najširem smislu obrazovanje predstavlja:

“... mogućnost za napredovanje i razvoj na individualnom i društvenom planu” (Dejanović, 2018: 2);

“... nije samo sticanje znanja za jednu struku, niti samo priprema za život (preuzimanjem određenih društvenih uloga), već ono jeste sam život (prema: Gvozdenović, 2011: 84 u: Dejanović, 2018: 2);

“... proces nastajanja i razvoja” (prema: V. Narayan Karan Reddy, 1979: 50 u: Dejanović, 2018: 2);

“... proces oslobođanja od neznanja koje pomračuje um, odnosno od praznoverja koje sakriva istinu” (Dejanović, 2018: 2).

Tri su velike teorijske perspektive obrazovanja, dosad konstituisane: *liberalna, konzervativna i konfliktna* (Marinković, 2008: 190 - 197). “*Razlike u pristupu obrazovanju proizlaze odatle što funkcionalisti podrazumijevaju spontani sociokulturalni razvoj društva, a time i obrazovanja na meritokratskim načelima, dok zastupnici konfliktnog i svih ostalih pristupa pod njegovim utjecajem uvode u analizu faktor prirode i raspodjele moći u društvu, te ukazuju na ideološku uvjetovanost obrazovanja, a time i vrednota koje su u školi dominantne*” (Goja, 1998: 98).

Liberalna teorijska perspektiva obrazovanja temelji se na principu aktivnog stvaranja intelekta, znanja i vještina, a ne na mehaničkom usvajanju činjenica. Njenim začetnikom se smatra američki teoretičar pedagogije i čuveni filozof Džon Djui, koji je ovaj pristup posmatrao kao faktor uspješnog održavanja demokratije, budući da bi se njime razvijali slobodna i kritička misao, koje bi doprinisile prevenciji konstituisanja autoritarnih režima, podstičući fleksibilnost i toleranciju, te saradnju među pojedincima. Najvećim značajem ovoga pristupa smatrala se njegova usmjerenošć ka punoj realizaciji potencijala svih pojedinaca, bez obzira na društvenu klasu, sloj ili etničku grupu kojoj pripadaju, čime bi se doprinijelo smanjenju društvenih nejednakosti, a otuda i društvenom razvoju, uvezši u obzir da bi realizacija potencijala pojedinaca bila od interesa za cijelokupno društvo. Tako se obrazovanje smatra faktorom razvoja i jačanja tolerancije i jednakosti u društvu, te permanentnih društvenih promjena i inovacija za unapređenje sveukupnog života.

Konfliktna teorijska perspektiva obrazovanja polazi od pretpostavke o uslovljenošći promjena u obrazovanju prethodnim izmjenama društvenih odnosa uopšte. Obrazovanje se percepira kao poluga u održanju kapitalističke društvene – ekonomski formacije, gdje je bitnija njegova forma, kojom se realizuje, od vaspitno – obrazovnih sadržaja, kojima vrši uticaj na pojedince. Obrazovni

sistem je podvrgnut naročitoj kontroli, koja se sprovodi na temelju propagiranja koncepta jednakih šansi u cilju ostvarenja idealnog obrazovnog sistema jednakog dostupnog svima.

Konzervativna teorijska perspektiva smatra se koncepcijom nove desnice u obrazovanju i utemeljena je na ekonomskim analizama istog. Usmjerena je na pridavanje većeg značaja nedržavnom obrazovanju i tržištu potrošača obrazovnih usluga. Ova perspektiva problematizuje koncept javnog obrazovanja i finansiranja istog u korist tržišta, kao najadekvatnijeg načina proizvodnje i raspodjele sredstava, dobara i usluga. Zalaže se za neophodnost konstituisanja tržišnih principa u obrazovnom sistemu, budući da je tržište jedini mehanizam za regulaciju kvaliteta i razvoja obrazovanja. Pretpostavlja se da će se ovim mehanizmom najuspješnije riješiti dilema između javnog (državnog) i privatnog (nedržavnog) obrazovnog sektora, kojem se daje prednost.

“Kako neki autori smatraju da su funkcionalistički i konfliktni pristupi, osim sociologiskih teorija, ujedno i dominantne i suprostavljene društvene teorije koje odražavaju i različit pogled na svijet (Haralambos, 1989; Kuvačić, 1990: 7), raspadom komunističkog bloka konfliktne su društvene teorije doživjele svoj realni krah. Stoga bi se moglo zaključiti da će se zemlje u transiciji sve više okretati funkcionalizmu, ne samo kao sociološkoj već i kao društvenoj teoriji. To bi praktički moglo značiti da u sociologiji obrazovanja funkcionalizam ostaje jedinom alternativom koja bi mogla tvoriti novu paradigmu sociologije” (Goja, 1998: 90).

Navedene koncepcije sa različitim aspekata razmatraju pitanje ciljeva visokog obrazovanja i rasvjetljavaju mnoge pozitivne tendencije istih. Međutim, karakteriše ih i izvijestan broj kritika zbog nedostataka (Marinković, 2008), koji prijete svojevrsnim redukcionizmom odnosno jednostranošću poimanja obrazovanja, na temelju čega je moguće mapirati određene rizike, sadržane u takvim stajalištima.

Rizici teorijskih konceptualizacija obrazovanja

Liberalnu koncepciju obrazovanja karakteriše rizik sprovođenja simulacija i manipulacija konceptom jednakih šansi, kojima se stvaraju tzv. mitovi demokratskog obrazovanja zarad legitimisanja društvenih nejednakosti. Liberalnoj koncepciji spočitava se još i gradnja liberalne utopije o obrazovanju, jednako dostupnom svima. Iskazuje se preveliko povjerenje u obrazovni sistem, kao faktor razvoja i jačanja tolerancije i jednakosti među ljudima.

Konfliktnom perspektivom u obrazovanju se naročito apostrofiraju negativne posljedice, koje manipulacija skrivenim nastavnim programima ostavlja na ličnosti pojedinaca tj. radnu snagu, u pogledu njihove disciplinovanosti i poslušnosti u pokorovanju hijerarhijskim strukturama kapitalističkog poretka, uslijed čega je otežano konstituisanje i razvijanje njihove maštete, kreativnosti i slobode, zbog nekritičkog prihvatanja autoriteta, nametnutih iz kapitalističkog sistema. Ovoj se perspektivispočitava preveliko insistiranje na različitostima i nejednakostima pojedinaca i društvenih grupacija, na temelju čega gradi argumentaciju za radikalno restrukturisanje društvenog poretka na principima decentralizacije društvenih odnosa posebno u domenu obrazovnog sistema. Naročito se kao problematična uzima postavka ove perspektive o obrazovnom sistemu kao aparatu indoktrinacije i uniformisanja, pri čemu mu se odriče svaka zasnovanost na formalno-pravo definisanim, legalnim i legitimnim nastavnim planovima i programima.

Obrazovni sistem utemeljen na *konzervativnoj koncepciji*, suočava se sa rizikom od socijalnog isključivanja određenih pojedinaca i društvenih grupacija. Iz zahtjeva za većom fokusiranošću na usko profilisanu ciljnu grupu potrošača – roditelje koji će djeci plaćati školarinu za studiranje, obrazovni sistem, u ovom slučaju, postepeno postaje mehanizam selekcije, stvaranjem nejednakih tržišnih pozicija za pripadnike različitih imovinskih statusa, koji samo onim pojedinциma odnosno grupacijama koji imaju dovoljno sredstava omogućuje upis na privatne visokobrazovne institucije (visokog rejtinga). Takođe joj se spočitava i rizik konstituisanja instrumentalne racionalnosti, kao prepostavke opsjednutosti maksimizacijom ličnih interesa, uslijed prevelikog uticaja tržišnih principa na svijest i orijentacije ljudi. Uopšte uzevši, to se sve odražava kroz antisocijalne i antidemokratske tendencije, budući da takav obrazovni sistem podstiče individualizam i konkurenčiju, a ne toleranciju, saradnju i kooperativnost odnosno korporativističke ciljeve.

Na osnovu prethodno predviđenog u vezi s implicitnim rizicima svake od

koncepcija obrazovanja, jasno je da su *akcijske koncepcije* usmjerene ka razvoju i (samo)aktualizaciji pojedinca, pri čemu se obrazovni sistem posmatra kao socio – kulturni entitet i instrument u realizaciji tih humanističko-emancipator-skih ciljeva, dok *sistemske odnosno strukturalne koncepcije* obrazovanja prave transhumanistički zaokret od opsluživanja pojedinca i društva ka opsluživanju visokospecijalizovanih apstraktnih sistema, utemeljenih na operacionalno-tehničkoj logici proizvodnje znanja, čime se vrši konstituisanje savremenog tehnoskog visokoškolskog sistema.

Modeli visokog obrazovanja

Tercijarni sektor obrazovanja od naročitog je značaja za “životnu energiju” jednog društva i prosvjećivanje njegovih članova. Otuda je važno sagledati neoliberalne uticaje u ovom domenu radi detektovanja eventualnih promjena na planu ostvarivanja misije visokog obrazovanja u budućnosti, putem ključnih institucija – univerziteta.

“*Stav prema kojem je znanje osnovni resurs u globalnoj ekonomiji postao je opšteprihvaćen još od šezdesetih godina 20-tog veka na evropskim univerzitetima, a posebno je jačao osamdesetih godina 20-tog veka. Poslednjih desetak godina, sa primenom principa Bolonjske deklaracije, sve više se govori o takvoj usmerenosti i univerziteta u Republici Srbiji. Sve brže idemo u ‘McUniversity’ (Parker & Jary, 1995) – ‘široko dostupnu, standardizovanu uslugu’ (Dolenec, 2007)*” (Jovanović-Kranjec, 2013: 87).

Prema Vijeću Evrope, u dokumentu iz 2007. godine., Rec. (2007) 6., ističu se četiri glavne *svrhe visokog obrazovanja*: priprema za održivu zaposlenost, priprema za život aktivnog građanina u demokratskom društvu, lični razvoji održavanje baze naprednih znanja (http://www.nsz.hr/novosti-i-obavijesti/vijesti_iz_znanosti_i_obrazovanja/istrazivanje-o-primjeni-bolonjskog-procesa-na-hrvatskim-sveucilistima/, 2011). Ovime se sugerira da uloga univerziteta prevazilazi puko zadovoljavanje ekonomskih interesa.

Prema Barblanu, Jonassonu i Teichleru (*Isto*), glavne univerzitske misije izvedene su iz sljedeće tri različite tradicije i modela:

1. *Englesko-britanska tradicija (Newmanov model)* – tzv. Oxford/Cambridge pristup; traženje reda i slobode, razvijajući ličnu odgovornost s nagnaskom na obrazovanje i razvoj osobe, uz blisku komunikaciju između profesora i studenata;
2. *Francuska tradicija (Napoleonov model)* – traženje društvene dobrobiti i ispunjavanje društvenih potreba s fokusom na inovaciju i razvoj; nastanak pod Napoleonovim režimom, gdje je visoko obrazovanje bilo određeno služenjem društvu i državi, s jakom državnom koordinacijom organizacije i nastavnih programa, te podjelom između naučno-humanističkih i profesionalno orijentisanih univerziteta; razvijene *grandes écoles*, snažne profesionalno orijentisane ustanove van univerziteta, ali koje su na istom nivou;
3. *Njemačka tradicija (Humboldtov model)* – traženje istine i otkrivanje nepoznatog, s akcentom na nauku i istraživanje; Humboldtove postavke (i danas jednako važne): jedinstvo nastave i istraživanja, akademска sloboda, autonomija institucije (univerziteta i fakulteta); akademска sloboda i autonomija univerziteta garantovane od strane države u cilju služenja univerziteta društvu.

Univerziteti u SAD-u predstavljaju kombinaciju navedenih modela, s razlikom u drugačijem načinu univerzetskog upravljanja, u tom smislu da je misija univerziteta stavljena u službu zajednice kojoj pripada, da se pravi razlika između preddiplomskog, četvorogodišnjeg studija, i poslijediplomskog (doktorskog studija), univerzitetom upravljuju profesionalni menadžeri, kada je ono usmjereni na biznis, a profesori – kada se rukovodi interesima studijskih programa i istraživanjem. Upravo zbog ove višedimenzionalnosti i promišljenih upravljačkih principa, mnogi eksperti dijele mišljenje da je SAD-ov model najuspješniji univerzitetski model XX vijeka. O tome svjedoči i zapažanje francuskog sociologa, Alena Turena:

“Prije sto godina, u prvoj fazi industrijske revolucije, centralna institucija bila je gradska banka, plaćena naftom, ugljem. Prije pedeset, osamdeset godina, važna centralna institucija bila je velika Fordijanska fabrika, fabrika automobila ... A moj je odgovor da je sada to: istraživački univerzitet. Mišljenja sam, ako uporedite dvije grupe zemalja, s jedne strane – SAD, Englesku i

Kanadu, a sa druge – Njemačku, Francusku i Rusiju, da sve one imaju visoko kotirane naučne institucije. Međutim, rangiranje pokazuje da postoji američka dominacija u pogledu osnovnih naučnih istraživanja. U Americi se pametno ulaže u velike kampanje kako bi se Amerikancima pokazalo da nema tehnoloških inovacija bez ukorijenjenosti u fundamentalnim naukama. Organizuje se privatni i javni kapital za privlačenje međunarodnih stručnjaka iz cijelog svijeta ... U tome se ogleda, u punom smislu te riječi, dominacija ovog sistema, američka svjetska dominacija” (Touraine, 2017).

U svakom slučaju, opšta je uloga univerziteta usklađena s misijom, koja se sastoji u “*izlaganju cjeline spoznaje i istodobnom pokazivanju načela i temelja svakog znanja*” budući da “*nema stvaralačke znanstvene sposobnosti bez spekulativnog duha*” (Lyotard, 2005: 48).

PUTEVI I IZAZOVI VISOKOŠKOLSKOG SISTEMA U BIH

Antropološki predmeti, tj. predmeti i nauke koje se bave samim čovekom će sve više nestajati, da bi danas postojale škole tehničkog i ekonomskog smera u kojima se ništa što je bitno za izučavanja čoveka više ne uči. To je najbolji dokaz da su te oblasti izgubile svaku vezu sa antroposom, sa njegovom filozofijom života, sa etikom, estetikom, teorijom saznanja, sa psihologijom ili umetnošću. Taj zaborav ne smeta da se ekonomisti i tehničari nametnu društvu kao kreatori i stratezi njegove budućnosti.

D.S. Živković, Filozofija obrazovanja i vaspitanja

U školskom sistemu, visoko obrazovanje zauzima posebno mjesto kada je u pitanju njegov značaj za razvoj svih poluga savremenog društva. U tom kontekstu je razumljiva naročita zainteresovanost za položaj obrazovanja u istorijskoj perspektivi, a pogotovo za njegovo pozicioniranje u budućnosti.

Otuda se s pravom nameće pitanje *na kojim će se principima oblikovati politika visokog obrazovanja, a otuda i stasavati budući naraštaji, da li u skladu*

s humanističkim ili transhumanističkim idejama. Drugim riječima, pred visokoškolskim sistemom stoji pitanje – kakav tip čovjeka žele formirati ljudi koji njime upravljaju i za kakav tip društva? “*U devetnaestom stoljeću odgovor je bio ‘dobrog građanina’ za ‘demokratsku republiku’. Sredinom dvadesetog stoljeća odgovor je ‘uspješnog čovjeka’ za ‘društvo stručnjaka sa stručnim zaposlenjima’*” (Mills, 1979: 243). Moguće se u XXI vijeku zapitati – *Da li za dugoročno održivo društvo i humano čovječanstvo ili isključivo za dobrog potrošača u službi profita potrošačkog kapitalizma?* Ovo je pitanje naročito važno postaviti, uzevši u obzir sljedeće činjenice:

“Generacije koje odrastaju u uslovima fetiške moći novca razvijaju vrijednosni svijet baziran na univerzalizaciji značenja novca, a to rezultira vrijednostima stranim humanoj čovjekovoj prirodi, kao što su: koristoljublje, proračunatost, karijerizam, materijalni prestiž, potrošački mentalitet i druge. Tako razvijenim ličnostima novac je važniji od poštenja, iskrenosti, osjećanja časti i drugih humanih kvaliteta” (Suzić, 2001: 166 – 167).

Drugim riječima, radi se o suštinski važnom pitanju strateškog razvoja jednog društva, zajednice i čovječanstva u cjelini o tome u smjeru gradnje kake ljudske jedinke će se u budućnosti orijentisati obrazovanje i uopšte vezivati pojam “obrazovanosti”, kao krajnjeg rezultata tog procesa. Metaforički rečeno, “*kako zadržati njegovu vrijednost u društvu u kojem se obrazovanje sve više i više miješa s pretpovijesnim obespravljujućim konceptom ‘izobrazbe’: u studente se trpa beskorisno i besmisленo stručno znanje, koje će (u najboljem slučaju) u danom trenutku ‘izlučiti’.* Sociolog Wolfgang Eßbach je takvo ‘obrazovanje’ bez uvijanja opisao kao odgoj ‘studenata-bulimičara’” (Stenbei, 2009).

“Otuda je obnova humanističkog obrazovanja, u težnji da se očuvaju i dublje zahvate izvori humaniteta, od odlučujućeg značaja za sudbinu čoveka i čovečanstva. Jedino je, na šta je pažnju skrenuo još Kant u svoje vreme, ono izvorno okrenuto ‘ideji čovečanstva’ i više brine o budućem humanom stanju ljudskog sveta negoli o sadašnjim prilikama i usklađivanju sa sadašnjim svetom.” (Grujić, 2016: 234 – 235).

Pristupanje Bosne i Hercegovine bolonjskom procesu tj. putu ka zajedničkom evropskom visokobrazovnom prostoru (*European Higher Education Area* – EHEA), u kojem danas učestvuje 46 evropskih zemalja, označilo je početak reforme visokog obrazovanja u cilju povećanja konkurentnosti i kvaliteta evropskog visokog obrazovanja u odnosu na ostale razvijene zemlje. Bolonjski proces započeo je donošenjem Bolonjske deklaracije u septembru 1999. u Bolonji, na sastanku ministara 29 evropskih zemalja, čime su postavljeni osnovni ciljevi ovog procesa: usvajanje sistema lako prepoznatljivih i uporedivih akademskih zvanja, usvajanje sistema obrazovanja, podijeljenog u dvaciklusa školovanja, uvođenje ESPB (ECTS – *European Credit Transfer System*) bodovnog sistema, podsticanje mobilnosti studenata i nastavnika, povećanje kvaliteta visokog obrazovanja i podsticanje evropske dimenzije u visokom obrazovanju (Gavrić, 2015: 511 – 512). Osnovno idejno polazište ovog procesa je namjera da se stvore uslovi da na evropskom tržištu rada diplome, stečene na različitim univerzitetima, budu međusobno uporedive na osnovu ostvarenih ESPB bodova, koji ukazuju na kvalitet, stručnost itd. diplomaca. Tako se sprovodi standardizacija obrazovanja sistemom ESPB bodova, čime se obrazovanje svodi na vremensku dimenziju, budući da se vrijeme pripreme (u satima) određenog ispita izražava upravo kroz određenu vrijednost ovih bodova. Bosna i Hercegovina je prilično nespremno prihvatile Bolonjsku deklaraciju 2003. godine, u smislu početne nedovoljne podučenosti za postepenu implementaciju iste od 2005. godine, ali i u pogledu neispunjerenosti nekih osnovnih preduslova za to, poput zakona o visokom obrazovanju, sredstava za primjenu Bolonje i edukovanosti o načinima i dalnjim fazama primjene.

Pokušaj standardizacije obrazovanja, koji se počeo sprovoditi početkom trećeg milenijuma, stvorio je brojne nedoumice o jednom od najvažnijih društvenih pitanja i strateških resursa, procedurama i strategijama visokog školstva. „*Bolonja je savršena realizacija najzlokobnijih Nietzscheovih slutnji, u smislu otvorenog podvrgavanja poduzetništvu te svojevrsnom self-service i à-la-carte obrazovnom konzumerizmu*“ (Matanović & Berbić Kolar, 2018: 31). Za razumijevanje ovog procesa važan je društveno-istorijski kontekst unutar kojeg se odvijala transformacija visokoškolskog sistema. Naime, devedesetih je godina, posebno nakon pada Berlinskog zida, zavladalo uvjerenje o liberalnom kapitalizmu, kao jedinom mogućem planetarnom društvenom sistemu, koji nema alternativu. Na prostoru Bosne i Hercegovine se u to vrijeme vodio građanski rat u vezi s društvenim bogatstvima i transformacijom istih u kapital, ali i politička borba stranačkih elita za prevlast nad tim kapitalom. Polako se uspostavlja novi

(neoliberalni) sistem pravila i vrijednosti, pa tako i u pogledu politike visokog obrazovanja. „*Iz humboldovskog sistema studiranja (simbioze predavanja-učenja-istraživanja), kada su studije bile temeljnije, kroz sistem ozvaničen bolonjskom reformom, otišlo se u krajnost apsurdno lakog sticanja visokoškolskih diploma*“ (Pejanović, 2014: 14). Nova strategija razvoja obrazovanja doprinijela je favorizovanju razmjenске tj. tržišne vrijednosti dobara i usluga, pa se tako čak i javna dobra, koja su bila u funkciji društva, konvertuju u širokodostupnu robu, namijenjenu plasmanu i razmjeni na tržištu. U konkretnom slučaju, obrazovanje stečeno školovanjem tretira se kao kapital, koji se treba ponuditi kao robu na tržištu rada u potrazi za poslom. Tako stečeni kapital se ili nastoji pretočiti u predizetničku inicijativu ili promovisati u cilju privlačenja preduzetnika koji nude zaposlenje.

„...*Obrazovanje je isto toliko doprinos nacionalnom bogatstvu koliko i imovina, ... obrazovanje je 'kapital' bijelog ovratnika, glavna podloga njegovih zahtjeva za prestižom i sredstvo pomoći kojeg će zbiti svoje redove. Ipak, kao tip 'kapitala', obrazovanje donosi sobom jedno ograničenje koje farme i biznis nemaju: njegovo korištenje zavisi od onih koji kontroliraju ili rukovode poslovima*“ (Mills, 1979: 245).

U svakom slučaju, akcenat je na osiguravanju lične budućnosti pojedinca kroz ulaganje u obrazovanje, kao kapital, a na osnovu čega nije teško zaključiti u kojem opsegu je prevladala logika profita. To se najbolje da primijetiti kroz zahtjeve za usklađivanjem studijskih programa sa potrebama tržišta rada, kao i kroz zahtjeve za efikasnom prozvodnjom kadrova visokokvalifikovanih za razvoj preduzetništva i inovacija.

„*Savremeni, u velikoj meri globalizovan svet uvukao je gotovo sve svoje fenomene u vrtlog ekonomске dinamike i postvarenja. Znanje je postalo roba, proizvodi se i prodaje poput drugih roba i pažnju zavređuje samo ono obrazovanje koje pustoši staze duha, koje daje tehničko-operacionalno znanje. Pala je u zaborav Kantova misao da 'se iza edukacije skriva velika tajna savršenstva čovečje prirode'*“ (Grujić, 2016, 224).

Pri tom se zaboravlja važna stvar da sve i da se bavljenje nekim društveno-humanističkim naukama proglaši neprofitabilnim to neće bitnije uticati na zainteresovanost i potrebu ljudi da svoja znanja iz te oblasti proširuju, što nam samo ukazuje na činjenicu koliko je, zapravo, teško u potpunosti sprovesti potpunu komodifikaciju znanja.

“Osnovno mesto nesporazuma oko humanističkog obrazovanja tiče se misli da je ono beskorisno i nepotrebno današnjem svetu, da savremeni svet funkcioniše samostalno na temelju svojih operacionalno-tehničkih mehanizama održavanja. U pitanju je, prema tome nedostatak razvijene samosvesti epohe, jedno neznanje o tome da se praktički svet mora stalno iznova samoustavljati i samopotpričavati, te da se ne može ograničiti na operacionalno funkcionisanje. To znači da on mora uključiti delatno misaono razvijanje čoveka koje izvorno počiva upravo na humanističkom obrazovanju, dajući detetu umesto samo funkcionalizacije i kompjuterizacije podršku da razvije svoje pune ljudske potencijale” (Grujić, 2016: 232 – 233).

Novi pristup visokom obrazovanju počiva na sljedećim odrednicama: potpuno usklađivanje ekonomске i obrazovne sfere, povećanje mobilnosti studenata i insistiranje na inovativnosti i izvrsnosti u nauci. Međutim, koliko god se činio dobro postavljenim, u suštini je pogrešan i nalazi se daleko od realno izvodivog, a kamoli od savršenog modela. Evidentno je da je otežana mogućnost iznuđivanja odozgo *usklađenosti ekonomije i obrazovanja* te mjeru da je čak postala i neizvodiva, uzevši u obzir činjenicu o promjenjivosti odnosa ponude i potražnje. Pored toga, nerealno je očekivanje da bi obrazovanje moglo podstići privredu, budući da su deprivirajući društveni uslovi, poput ratom devastirane privrede, nesumnjivo ključni uzrok problema takvog podsticaja. Takođe, ukoliko bi i došlo do usklađivanja obrazovanja kadrova sa potrebnom na tržištu za istima, javio bi se rizik da ostanemo bez visokobrazovanih ljudi, budući da je minimalna potražnja za visokokvalifikovanim radnicima, uslijed visoke nezaposlenosti i ekspanzije razvoja samo bankarskog i uslužnog sektora.

Takođe se iluzornim čini i *potenciranje mobilnosti studenata*, u sklopu programa razmjene (Erasmus i sl.) na odlazak na evropske ili američke univerzitete povodom privremenog obrazovanja. Svaka zemlja potpisnica programa razmjene izdvaja sredstva iz budžeta u tu svrhu, pa čak i zemlje evropske periferije,

a zemlji prijema se razmjena studenata dobro isplati, budući da gostujući studenți nerijetko posluže kao jeftina radna snaga, a da pri tom te zemlje nisu dužne da plate ono što bi bile obavezne u slučaju svojih radnika, kako je zemlja iz koje studenti dolaze na sebe preuzeila taj dio tereta, obezbijedivši sredstva za životno osiguranje i sl. Tako da je vjerovatnije da će doprinos studentske razmjene obrazovanju i društvu biti mnogo manji od iskustva eksploatacije sa kojim će se u matičnu zemlju vratiti.

Što se tiče posljednjeg faktora na kojem se temelji obrazovna politika – *insistiranja na inovativnosti*, ono je možda najviše od svih iluzorno. Naime, domaći naučnoistraživački centri su primorani da se zbog niskih budžetskih izdvajanja za nauku sami izbore za sredstva finansiranja svojih istraživačkih poduhvata iz EU fondova, na način da će inovativnim idejama privući ulaganja istih. Mogućnost za inovativne naučne projekte i poduhvate je skupa, a sredstva za nauku tek treba da se obezbijede tom inovacijom. A kako dolazak do inovacije nije samo stvar talenta, naročite nadarenosti, već i odgovarajućih uslova za rad, otuda postaje jasno da su u tom slučaju strane kompanije i univerziteti pogodnija destinacija za istraživanje, pogotovo ukoliko se želi izbjegići investiranje tih centara u domaćunauku, jer univerziteti u zemljama periferije nisu još na tom nivou izvrnosti da bi mogli konkurisati svjetskim univerzitetima na naučnom polju.

Sve su ovo manifestacije i ideološka pokrića neoliberalizacije (liberalizacija ekonomije, smanjivanje uloge države, deindustrializacija zemlje i sl.), gdje u skladu s principom deregulacije, država gubi nadležnosti finansiranja visokog obrazovanja, a to opterećenje prelazi na studente, u kontekstu privatizacije obrazovanja. Uopšte se napušta koncept socijalne države blagostanja, karakterističan za drugu polovicu XX vijeka.

“Noam Čomski, lingvista, jedan od vodećih svetskih intelektualaca, smatra da je studiranje, uz ‘standardno testiranje’, koje karakteriše bolonjsko visoko obrazovanje, ustvari ‘napad na humanizam i kritičko mišljenje u obrazovanju’. Čomski smatra da ‘testovi obezumljuju’. Učenje samo za ispit, upravo je suprotno ideji obrazovanja, smatra Čomski. S druge strane, napad na besplatno školovanje, zapravo je napad na smisao socijalne zaštite, što se svodi na omalovažavanje samog humaniteta, same suštine ljudskosti, ističe Čomski („Danas“, Beograd, 11. IV 2014, str. 16)” (Pejanović, 2014: 14).

Stoga, sve su prilike da svjedočimo pokušajima potpunog napuštanja koncepta besplatnog, javno finansiranog obrazovanja, dostupnog svima zarad privatizacije obrazovanja. Taj aktuelni trend prijeti još dubljim klasnim raslojavanjem i segregacijom nižih slojeva radničke klase, “...što znači da će oni kojima je dostupno kvalitetno visoko obrazovanje i nove tehnologije imati mogućnost da zadobiju još više moći i uticaja, dok će oni sa malim kvalifikacijama ostajati na periferiji - bez moći, vlasti, materijalnog bogatstva, uticaja ili šansi za nove kvalifikacije koje bi mogle da im izmene životne i društvene pozicije” (Marinković, 2008: 198 – 199). Otuda se savremenom visokom i svakom drugom obrazovanju spočitava tržišna korumpiranost, uslijed koje se prelazi sa obrazovnog koncepta javnog vlasništva i služenja opštem dobru na koncept privatnog, tzv. “intelektualnog vlasništva”, dok se Univerzitet stigmatizuje kao jedan od glasnih aktera ideologije (klasne) nejednakosti (Vuksanović, 2013). Uzevši u obzir da periferne zemlje, poput Srbije i Bosne i Hercegovine, nisu u poziciji da razviju i poboljšaju svoje visokoškolske sisteme, isti samo mogu dalje da se urušavaju, budući da nikada neće biti dovoljno konkurentni, niti će te zemlje same moći da obezbijede sopstvena sredstva za taj razvoj, da bi mogle parirati svjetskim univerzitetima.

“Evropski sistem visokog obrazovanja negovaо je, tradicionalno, internacionalni, zapravo kosmopolitski karakter znanja. Podsećamo da je znanje nastalo unutar zapadно-evropskog kulturnog modela. Univerzitet se danas, međutim, nalazi između tradicionalnog i tržišnog razmišljanja. Za razliku od tradicionalnog pristupa, koji podrazumeva da se univerziteti bave obrazovnim i istraživačkim radom, obezbeđujući profesionalno obrazovanje mlađih koji se integrišu u društvenu zajednicu, danas su sva ta načela dovedena u pitanje. Moderan pristup ističe da bi univerziteti trebalo, bez ičije pomoći, da se takmiče sa konkurenčijom na globalnom tržištu obrazovanja, gde im nije zagarantovan opstanak. Kojim god putem da krenu biće im teško da sačuvaju identitet, jer se suočavaju sa globalnim promenama, smatra Viktor Peres Dijas, član Američke akademije nauka („Danas“, 16, XII 2013, str. 5)” (Pejanović, 2014: 14 – 15).

Povrh svega, kao neki od ključnih problema visokog obrazovanja uopšte ističu se: inflacija diploma, porast studentskih školarina (koji nastavlja da

premašuje stopu inflacije), uspostavljanje ravnoteže između predavanja i istraživanja; korporatizacija fakulteta i univerziteta, kao i održavanje etničke različitosti studentske populacije (Tarner, 2009: 417).

“Savremeni obrazovni servis za učenje opslužuje potpuno nezainteresovane pasivne učenike, učenike koji nisu zapitani i koji mehanički reprodukuju znanja. Trebalo bi se zapitati zašto je to tako? Zašto učenici, čak i u najboljim školama neprestano iščekuju kraj časa, odgovaraju samo na pitanja nastavnika i to da tako kažemo ‘na blic’, istog časa kada su i pitani bez prilike da se zamisle i dublje razmisle, te naposletku i bez dubljeg vezivanja za gradivo završavaju svoje školovanje? Zašto se uči samo za ocenu, bez probuđenog dubljeg interesovanja i iskrene pažnje, i kuda vodi takvo obrazovno kljukanje? Zašto tražimo od učenika da uče kada još nisu zapitani? Čini se da smo u ovom radu stigli do mogućeg odgovora koji se krije u marginalizaciji humanističkog obrazovanja i trajnog okretanja od kulture postavljanja pitanja” (Grujić, 2016: 234).

Ovim se problemom bavio i Liotar, ukazujući da je cilj razvoj sposobnosti izvođenja (*performativne kompetencije*) podataka i informacija u smislu njihovog memorisanja i prezentovanja, ali i sposobnost „*aktualizovanja odgovarajućih podataka za problem koji treba rešiti ‘sada i ovde’ i rasporediti ih u smislu neke efikasne strategije*“ (Grujić, 2016 : 226). O razmjerama posljedica ovakve obrazovne politike najbolje svjedoči mišljenje profesora Waltera Gruenzweiga sa Tehničkog univerziteta u Dortmundu, da su odluke političara stvorile „*jedu nepolitičnu i antiintelektualnu generaciju mlađih*”, što je direktna posljedica bolonjske reforme visokog obrazovanja i posebno zabrinjavajuća okolnost, jer su današnji studenti „*generacija pod ekstremnim pritiskom*”, budući da neće moći računati na socijalnu sigurnost i radna mjesta kao njihovi roditelji (Duhaček, 2014). Kao povod ovakvom mišljenju poslužili su iznenađujući rezultati studije njemačke vlade o sistemu vrijednosti i svjetonazoru tamošnjih studenata, proistekli iz istraživanja ugledne agencije TNS Infratest 2013. godine. Rezultati ukazuju na zabrinjavajuću političku neizainteresovanost studenata i usmjerenost istih na materijalne vrijednosti (od generacije lijevo usmjerenih, društveno angažovanih i tolerantnih studenata do „*generacije egoista*“) s obzirom na činjenicu da je „*čak 73 posto studenata izabralo (...) tu opciju u istraživanju, što je*

ogroman skok u odnosu na rezultate iste studije iz 1995, kada je o tome da si mogu ‘priuštiti lijepe stvari’ sanjalo 31 posto njemačkih studenata” (Duhaček, 2014).

Slična situacija je i sa odlukama političara u Hrvatskoj. Naime, tamo je već spovedena organizacija društvenih i humanističkih nauka na način da su iste od strane resornog ministarstva objedinjenje u isti koš sa tehničkim i sličnim naukama. “*To znači, u prvom redu, da su upućeni na što komercijalnije djelovanje, izloženost liberaliziranom tržištu i ovisnost o ekonomsko-političkom rezonu koji npr. sociologiju ili psihologiju automatski stavlja u inferiorni položaj naspram, recimo, stomatologije ili računarstva*” (Matanović & Berbić Kolar, 2018: 27 – 36). Tako ne samo da se sužava humanističko – emancipatorski djelokrug obrazovanja nego i svih onih uviđavnih aktera koji pružaju nenasilni otpor takvim aspiracijama potiskivanja mišljenja koje pita u korist mišljenja koje bespogovorno prihvata gotova saznanja (naučno-tehničko, operacionalno), budući da isti bivaju podvrgnuti različitim strategijama izolacionizma i satjerivanja u tzv. “spiralu tišine”. “*Ukoliko neko od aktera obrazovnog procesa kojim slučajem stavi primedbu da bi obrazovanje trebalo da podstiče mišljenje kod čoveka, mišljenje koje provokira datost sadržaja, održava dijalog sa tuđim mišljenjem i traga za vlastitim samouspostavljanjem kroz mišljenje, postaje istog trenutka otpadnik, zato što je to mesto već zaposelo instrumentalno mišljenje usmereno na problem*” (Grujić, 2016: 227). Umjesto da učenje bude usmjereni na dijalog u cilju otkrivanja istine (tzv. *Sokratov metod*) ono se najčešće odvija pomoću pukog prenošenja znanja, nad čime Čomski lamentira ovako: “*Učenici ne uče pomoći pukog prenošenja znanja, koje su sažvakali mehaničkim memorisanjem i koje kasnije opet ponavljaju na ispitima. Pravo učenje dešava se u procesu otkrivanja istine, a ne kroz nametanje zvanične istine. Ovo drugo nikada ne vodi do razvijanja nezavisnog i kritičkog mišljenja*” (Čomski, 2017: 33).

Evropski univerziteti društvenih nauka i “liberalnih vještina” pružaju otpor ovom “utilitarizmu u visokom obrazovanju”, hvaleći se svojim neinstrumenatalizovanim “sokratovskim obrazovanjem” i zastupajući i dalje stav da je pitanje obrazovanja pitanje o “stanju ljudskih duša” koje nije orijentisano na formiranje poslušnika, koji znaju da isplaniraju karijeru, ali koji ne umiju samostalno da misle (Muller, 2015).

Apropo deskripcije i kritičkog sagledavanja ovakvih savremenih trendova već su, u okviru Liessmannove *Teorije neobrazovanosti*, skovane sintagme: “*zastrašujuća sablast masovnog sveučilišta*”, “*projekt protuprosvjetiteljstva*”, “*institucionalizacija poluobrazovanja*”, “*samosvjesna odsutnost obrazovanja*”,

“prosvjetno-politički manevar obmane”, “društvo koje kljaštri slobodu mišljenja”, “dominacija ropskih duša u znanstvenom pogonu”, “društveno-politička i obrazovno-politička tragedija”, “bijeda sadašnjosti”, “deeuropeizacija” i sl. (Tafra, 2013: 412 – 413).

Visoko obrazovanje ne treba u potpunosti da se adaptira analogno tržištu rada i pratećim trendovima i/ili hirovima istog, budući da se ono odlikuje nekim trajnim vrijednostima koje se i nalaze u funkciji kontrole društvenih pojava i njihove evaluacije. Otuda nije bezrazložan otpor reformističkim pokušajima narušavanja ovoga koncepta. *“Ne može se govoriti o uspostavljanju vladavine prava ako je u društvu izvršen poraz filozofije i nauke, posebno sociologije kao nauke o cjelini društva”*(prema: Vukićević, 2016: 83 u: Gvozdenović, 2016: 28).

PERSPEKTIVE VISOKOG OBRAZOVANJA U BIH

U borbi protiv pasivnog reproduktivnog znanja zaboravilo se i misliti i pitati o samom mišljenju, zaboravilo se pitati o čovečnosti naše egzistencije – u osnovi zaboravilo se pitati. Samo pitanje: čemu još humanističko obrazovanje? stoga nosi jak prizvuk davno minulih vremena, ono budi arhaične motive, ali takođe i pribira i čuva u sebi brigu o budućnosti čovečanstva.

Danijela Grujić, *Čemu još humanističko obrazovanje?*

Uzajamnu povezanost društva i obrazovanja ne treba posebno objašnjavati već je dovoljno samo naglasiti sljedeće dimenzije tog odnosa: obrazovanjem osmišljavamo i vrednujemo svoju egzistenciju; ličnost, društvo i obrazovanje u dijalektičkom su odnosu; obrazovanje razvija ljudske potencijale; funkcionisanje, razvoj i kvalitet civilizacije zavise od obrazovanja; obrazovanjem se pre-raspodjeluju znanje, kultura i moć (Šuran: 2018: 51). Uzme li se u obzir da je obrazovanje okosnica društvenog razvoja, onda jasnim postaje šta stagnacija u ovoj sferi može značiti za progres društva.

U kontekstu progrusa društva posljednjih se nekoliko decenija XX i prvih decenija XXI vijeka govori o principima *održivog razvoja*, kao njegove pretpostavke. Koncept *održivog razvoja* od '80-ih godina XX vijeka nameće se kao jedno od strateških ciljeva na putu ka izgradnji humanijeg društva.

“Reč je, dakle, o društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju koji je usklađen sa uslovima, ograničenjima i kapacitetima (što uključuje princip racionalnosti) i kojim se ne narušavaju uslovi opstanka za buduće generacije (princip solidarnosti). Reč je, naime, o humanom razvoju, kao odgovoru na duboku i sveobuhvatnu krizu u kojoj se nalazi savremeno društvo” (Pejanović, 2014: 6).

Održivi razvoj se odnosi na stvaranje prepostavki funkcionisanja svih oblasti društvenog života na efikasan i kvalitetan način, bez negativnih posljedica po planetu i čovječanstvo. Pod tim prepostavkama se, između ostalog, podrazumijeva jačanje svih onih društvenih aktivnosti, vrijednosti (znanje, vještine i sl.) i sposobnosti pojedinaca koje će omogućiti unapređenje kvaliteta života. Preciznije, radi se o sljedećim aspektima održivosti: pravična raspodjela rezultata rada i smanjivanje jaza u stepenu razvijenosti između raznih društvenih (i teritorijalnih) grupa (*socijalna održivost*); stabilan pozitivan ekonomski rast (*ekomska održivost*); rast kojim se ne ugrožavaju tzv. ekološko-prostorni kapaciteti i pragovi (*ekološko-prostorna održivost*); razvoj institucija u političkom sistemu, kao i visok stepen participacije najšire javnosti u pripremanju, donošenju i sprovođenju odluka (*društveno-politička održivost*) (Pejanović, 2014: 6 -7). Međutim, postavlja se pitanje kako postići održivi razvoj u zemljama svjetske periferije, malim državama sa relativno slabo razvijenom privredom i nedovoljno razvijenim obrazovanjem.

“Do(sadašnji) razvoj našeg univerziteta se nije zasnivao (uz časne izuzetke) na principima i filozofiji održivog razvoja, već na- protiv, taj razvoj je praćen stihijnošću, neorganizovanošću, ‘od- livom mozgova’, nelojalnom konkurencijom, korupcijom, neefikasnim studiranjem, dominacijom ličnih, grupnih, partijskih, ‘tajkunskih’ i drugih interesa nad društvenim, tj. nacionalnim interesima. Kriza društva (ekonomski, ekološka, politička, moralna, kriza ideologije, demografska, duhovna kriza) imala je i ima za posledicu i krizu univerziteta” (Pejanović, 2014: 169).

Stoga, uslijed krize izazvane tranzisionim šokom, ove zemlje ne mogu, kao što je to slučaj sa većinom razvijenih zemalja svijeta, pretendovati na tako visok cilj kakav je izgradnja *ekonomije znanja*, a onda i *društva znanja*(Knowledge

Society). Pod ovim se pojmom podrazumijeva društveno – ekonomski sistem, koji se pored ekonomije odnosi i na cjelokupnu društvenu nadgradnju, a koji je utemeljen na znanju, dok je *ekonomija znanja* takva ekonomija koja vrši proizvodnju, evaluaciju i razmjenu znanja, za razliku od *ekonomije bazirane na znanju (Knowledge based economy)* usmjerene na upotrebu znanja i tehnologije (Dejanović, 2018: 4).

“*Nesporno je da ‘obrazovanje sadrži u sebi sve ono što je čovečanstvo saznalo o samom sebi’* (Delor, 1996: 28), *upitno je ako porast instrumentalizacije znanja i obrazovanja u društvu znanja potiskuje potrebu za kritičkim mišljenjem, kreativnim samopotvrđivanjem i otkrivanjem istinskih vrijednosti*” (Gvozdenović, 2016: 26).

Sve dok ne budu obezbijeđene osnovne prepostavke za projekte, poput strateškog pristupa planiranju obrazovnih ciljeva i prihvatanja koncepta *cjeloživotnog učenja*, nerealno će biti očekivati konstituisanje *društva znanja*.

“*Obrazovanje više nije jedan ograničen period koji prestaje sa zapošljavanjem. Upravo suprotno, stalne tehnološke promene uslovljavaju permanentno obrazovanje tokom čitavog radnog života, kao i stalnu spremnost pojedinaca da permanentnim obrazovanjem menjaju svoje profesije, svoja radna mesta i savladavaju stalno nove i kompleksnije tehnološke procese*” (Marinković, 2008: 197 – 198).

Ovime se želi reći da se polako teži promjeni paradigme obrazovanja. Naime, obrazovna strategija, koja je prevladavala tokom XX vijeka, i koja se navodno odnosila na usko specijalizovana obrazovanja za određena zanimanja, postepeno se potiskuje novom obrazovnom strategijom, koja se navodno temelji na principima opšteg obrazovanja, primjenjivog u uslovima brzih tehnoloških promjena (prema: Haralambos, 2002: 785 u. Marinković, 2008: 198). Zapravo, posrijedi je transformacija univerziteta iz “*kolektivnog svijeta u kojemu se neovisno i kritičko mišljenje vrednovalo, u svijet čije vrijednosti diktira birokracijom posredovana tržišna ekonomija*” (Tafra, 2013: 412). Međutim, postavlja se pitanje koliko će ovaj zaokret ka otvaranju tehničko-tehnološkim trendovima, kakve su na primjer “*učinioce bez zidova*” odnosno tzv. “*elektronski univerzitet*”, doprinijeti ozbiljnijoj obrazovnoj reformi u situaciji kad “*mnoge škole i koledži pate od materijalne oskudice i opšte dugogodišnje nebrige*” (prema: Gidens, 2001: 269. u: Marinković, 2008: 198).

“Svu obrazovnu pažnju zadobio je razvoj veština. Proces uđavanja čoveka od sebe na niti vodilji osamostaljivanja i razvoja pozitivnih nauka svoju kulminaciju dobija u savremenom tehno-ekonomskom sistemu obrazovanja i vaspitanja” (Grujić, 2016: 227).

Tako se na tragu Weberove teze o racionalizaciji društva kroz birokratizaciju, kao modeluracionalne birokratske društvene državne organizacije XXI-vijeka, upravo u ovim tendencijama prepoznaju krivci za “ubijanje mišljenja” i “smrt sveučilišta” (Mary Evans u: Tafra, 2013: 412). Posljedice ovih procesa su možda najbolje anticipirali predstavnici Frankfurtske kritičke škole, problematizujući fenomen “industrije znanja”. “Neumoljivost ekonomicističke ‘znanstvene politike’, koja istodobno parodira, pervertira i proždire smisao društvenih i humanističkih znanosti, savršena je kristalizacija stanja koje su prije više od pola stoljeća najavili Horkheimer i Adorno” (Tafra, 2013: 412).

O administrativnoj suštini ove reforme svjedoče i druga mišljenja:

“Bolonja u samoj svojoj suštini jeste birokratska kalkulacija, rigidna računica koja beži od suštinskih pitanja o svrsi obrazovanja. I kada govori o smislu obrazovanja ona čini to isto tako rigidno i birokratski pozivanjem na ‘ishode i ciljeve’. Bolonja vas uverava da se svi problemi mogu rešiti prostom računicom” (Stević, 2009).

Nadu još uliva sljedeća činjenica o prestižnom, harvardskom, modelu obrazovanja, stecištu ekonomsko – političke moći, koji kao da, očekivano ili ne, još uvijek izuzetno uspješno odolijeva prolaznim, obrazovno – tržišnim trendovima:

“Harvardsko obrazovanje je liberalno obrazovanje – što će reći, obrazovanje koje se stiče u duhu slobodnog istraživanja, i nije vezano za određenu oblast znanja niti za upotrebljivosti u određenoj struci. Ova vrsta učenosti nije samo nešto što obogaćuje život; reč je o jednom od dostignuća civilizacije” (prema www.admissions.college.harvard.edu/ u: Stević, 2009).

Prema tome, imajući u vidu ovaj faktor, koji je doprinio uspjehu američkog obrazovanja još i prije nego što je Bolonjskom deklaracijom lansirana ideja

o takmičenju Evrope sa američkim univerzitetima, prema njihovim kriterijumima, jasnije postaju sve teškoće implementacije Bolonje, ali i lakomislenost u potpisivanju deklaracije. U ovom su kontekstu od posebno značajne važnosti zapažanja i preporuke za efektivniju i održiviju obrazovnu reformu jednog doktoranta sa *Department of Comparative Literature, Yale University*:

“Treba stvoriti nekakvu ravnotežu između pohvalne ali neodržive pretenzije na sveobuhvatnost, i razumljive ali opasne težnje da se udovolji tržištu rada. To znači da cilj treba da bude kreiranje sistema visokog obrazovanja u kojem mora biti mesta za znanja koja nisu na neki očigledan način primenljiva u praksi. Univerzitet svakako mora biti efikasniji nego što je do sada bio, ali isto tako mora biti mesto intelektualnog istraživanja koje ne vodi lako merljivom ishodu” (Stević, 2009).

Ovakav zahtjev postaje jasniji ukoliko se ima u vidu važnost obrazovnog osposobljavanja za lakše prilagođavanje kontuinuranim društvenim promjenama, te prihvatanje i/ili mijenjanje vlastite pozicije u društvenom životu, preuzimanjem aktivne uloge u njegovom oblikovanju i unapređenju, u skladu sa usvojenim obrascima ponašanja i poželjnim vrijednostima, koje bi trebalo da ih usmjeravaju. Prema tome, “*zadatak vaspitanja i obrazovanja je da ljudi nauče da budu vaspitavani za promjene*” (Vejnović, 2014: 73). U prilog važnosti postavljanja toga cilja slijedi i navod:

“Potrebno je da nas neko poduci kako funkcionišu ljudska društva, kako se menjaju i kako svako od nas može u tome da učestvuje. Građani koji stiču znanja o društvu i kulturi, kako onoj kojoj sami pripadaju, tako i različitim drugim, mogu početi da razmišljaju o alternativama. Car Nikolaj I shvatio je da mu se ne dopada da kijevski studenti razmišljaju o alternativama, pa je smenio ministra obrazovanja. Ukipanje znanja o alternativama lako vodi do ukidanja razmišljanja o mogućnosti bilo kakve alternative postojećem stanju” (Babić, 2019).

Prema tome, nužno je obrazovanje tokom čitavog života da bismo imali izbor i, što je još važnije, da bismo sačuvali uslove u kojima je, u domenu naših mogućnosti, taj izbor moguć (Bauman, 209: 153). “*Da bi u fluidnom modernom*

okruženju obrazovanje i učenje imali bilo kakvu svrhu oni moraju biti kontinuirani i zaista trajati tokom celog života. Ne može se zamisliti bilo kakva druga vrsta obrazovanja i/ili učenja; ‘formiranje’ ličnosti je nezamislivo na bilo koji drugi način sem u vidu tekuće i nikada dovršene reformacije” (Bauman, 2009: 143 – 144).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Samo podizanje svesti o kratkoći tehničko-operacionalnih znanja utemeljenih u veštinama, koji čine okosnicu savremenog obrazovnog projekta, naime, ukazivanjem na paradokse koji takav obrazovni sistem prate i na sve veću dehumanizaciju sveta, može biti delatna snaga obnove humanističkog obrazovanja.

Danijela Grujić, *Čemu još humanističko obrazovanje?*

Ovim radom se nastojalo kritički sagledati pitanje savremenog obrazovanja, u cilju problematizacije aktuelnog stanja u ovoj sferi sa šireg analitičkog aspekta, to jeste u okviru aktuelnih društvenih faktora i zbivanja, s kojima se nalazi u neizostavnoj vezi (globalni socio-ekonomski faktori, dinamičan razvoj tehnologije, “tržišni fundamentalizam” i sl.).

Iako se najčešće postavlja pitanje o usklađenosti visokoškolskog sistema sa potrebama tržišta rada odnosno promjenama u svim društvenim sferama, ispravnije bi bilo postaviti pitanje na koji način promjene u društvu uopšte utiču na (visoko) obrazovanje odnosno da li su otežavajući društveni uslovi uzrok problema u ovoj sferi. Naime, primjena bolonjske reforme u zapadnoevropskim zemljama značajno se razlikuje od primjene iste u Bosni i Hercegovini, uvezvi u obzir da je zemljama u tranziciji prethodno neophodno savladati izazove, uslovljene prijašnjim političkim sistemom. S druge strane, sama ideja reforme da se univerzitet adaptira na prilike tržišta rada, te da se stanje u oblasti visokoškolskog sistema treba mjeriti kvantifikacijama, postavlja se kao primarni zahtjev, ne uzimajući u obzir mnogo značajniju potrebu prilagođavanja širim ciljevima (povećanje društvene tolerancije, jednakosti, pokretljivosti i socijalne pravde) društva i građana, u zemljama koje u tom pogledu naročito oskudijevaju, kao što je to slučaj sa BiH. Otuda se s pravom nameće dilema: *Na kojim će se principima*

oblikovati politika visokog obrazovanja, a otuda i stasavati budući naraštaji, da li u skladu s humanističkim ili transhumanističkim idejama? Drugim riječima, kakav tip čovjeka žele formirati ljudi koji upravljaju visokoškolskim sistemom i za kakav tip društva? S obzirom na to, u XXI vijeku se legitimno zapitati – *Da li za dugoročno održivo društvo i humano čovječanstvo ili isključivo za dobrog potrošača u službi profita potrošačkog kapitalizma?*

Visokoškolski sistemi u Evropi se posljednjih nekoliko decenija suočavaju sa izazovom prilagođavanja, pa čak i potčinjavanja politikama neoliberalnog kapitalizma odnosno zahtjevima tzv. samoregulišućeg tržišta u pogledu ekonomskih, političkih i kulturnih (pa tako i obrazovnih) ciljeva, za čiju je realizaciju zadužena nacionalna država. Otuda svjedočimo pokušajima napuštanja koncepta besplatnog, javno finansiranog obrazovanja, dostupnog svima zarad privatizacije obrazovanja, kao aktuelnog trenda, koji prijeti još dubljim klasnim raslojavanjem i segregacijom nižih slojeva radničke klase.

Sve su to radikalne promjene u sferi obrazovanja, tokom procesa tranzicije ka *ekonomiji znanja*, a one se odnose na: afirmisanje cjeloživotnog učenja i značaja digitalnog opismenjavanja populacije; forsiranje aplikativnosti znanja i veće konkurentnosti na tržištu obrazovanja; osavremenjivanje nastavnog procesa primjenom savremenih tehnologija, multidisciplinarnog i projektnog pristupa; transformaciju tradicionalne uloge profesora u kontekstu većeg prilagođavanja individualnim potrebama učenika i studenata; diverzifikaciju studijskih programa i obrazovnih institucija. Od *ekonomije znanja* do *društva znanja* stiže se jedino ustoličenjem *cjeloživotnog učenja* kao trajne opredijeljenosti pojedinaca i društvenih grupa, budući da je taj princip (učenja kao sredstva) preduslov konstituisanja i same ekonomije znanja odnosno ostvarivanja te istorijske prekretnice. Međutim, čini se da je aktuelno stanje određeno tendencijom devalvacije obrazovanja kao društvene vrijednosti u korist njegove komodifikacije, pri čemu se zaboravlja na činjenicu da dok god postoji potreba za znanjem iz neke oblasti ona će predstavljati branu totalne komodifikacije i nadilaziti područja znanja koja su primjenjiva odnosno profitabilna. Uopšte uzevši, znanje se ne može svesti na broj radnih sati provedenih u učenju, jer je ono mnogo šira kategorija koja prevaziđa vrijeme i zavisi od različitih, kako subjektivnih, tako i objektivnih faktora, odnosno jer nije jednom ispunjen zahtjev već se stiče dugoročnim, cjeloživotnim procesom učenja.

Analizom teorijskih koncepcija obrazovanja i uticaja transformacije društva na poimanje istog, došlo se do odgovora na pitanje koji od koncepata pretenduje da prevlada nad drugima u savremenoj konstellaciji društvenih odnosa,

te koje rizike odnosno negativne posljedice sobom nosi po razvoju pojedinaca i društva. Time je potvrđeno hipotetičko polazište rada da *savremene neoliberalističke tendencije i implementacija bolonjske reforme u okvire visokoškolskog evropskog sistema dovode do promjene obrazovne paradigme u smjeru marginalizacije primarne, humanističko-emancipatorske dimenzije obrazovanja, a jačanja tržišno-pragmatične*. Naime, primjenom komparativne analize sagledani su prednosti i nedostaci svake od koncepcija i jasno označeni rizici, koje svako od elaboriranih stajališta o svrsi obrazovanja implicira. Utvrđeno je da se radi o dominaciji tržišno-orientisanog modela, zasnovanog na konceptu znanja kao robe, što je i osnovni uzrok marginalizacije neprofitabilnog, tzv. "beskorisnog" znanja, koje je u duhu prosvjetiteljske prakse doprinosilo emancipaciji individua od dogmatskog do kritičkog mišljenja, kao okosnice objektivnog saznanja, slobodne ličnosti i društva. U skladu s tim, *detektovan je i čitav niz rizika na nivou društva (proizvodnja obrazovne eskluzije, društvene nejednakosti, marginalizacije, segregacije i sl.) i pojedinca, posebno njegove kognitivne i emocionalne dimenzije (blokiranje analitičkih potencijala i kritičkog mišljenja odnosno rasuđivanja, sužavanje svijesti, devalvacija humanističkih vrijednosti i idealja i sl.). Sve je to omogućilo potvrđivanje i posebne hipoteza da su putevi, izazovi i perspektive visokoškolskog sistema Bosne i Hercegovine u tranziciji uslovljeni prijašnjim političkim sistemom u odnosu na zapadnoevropske zemlje, koje uspješno prolaze kroz reformističke procese.*

Insistiranja na isključivo jednom ili drugom modelu obrazovanja su neproduktivna, baš kao što je pogrešna i neodrživa lažna dihotomija o korisnom i tzv. beskorisnom znanju, jer svaki vid znanja doprinosi: stvaranju dobre osnove za nadogradnju, jačanju kognitivnih potencijala i vještina, te otvaranju novih perspektiva mišljenja. To je dokazao student FER-a, Fabijan Čorak iz Zagreba, osvojivši u kvizu *Potjera* 2017. godine skoro pola miliona kuna, pripisujući sve zasluge za uspjeh svojoj volji za sticanjem novog znanja, a posebno tzv. beskorisnog, za koje ističe da se pokazalo kao jako korisno. Time se još jednom potvrdilo kako definicija "korisnog/beskorisnog", zapravo, zavisi od ličnih preferencija pojedinca, bez obzira na aktuelna stanja na tržištu rada odnosno nezavisno od potražnje znanja. Ovome u prilog svjedoči i postojanje nekih festivala za promociju beskorisnih i besmislenih vještina (LEFEB iz Zemuna, Srbija).

Visoko obrazovanje ne treba u potpunosti da se adaptira analogno tržištu rada i pratećim trendovima i/ili hirovima istog, budući da se ono odlikuje nekim trajnim vrijednostima, koje se i nalaze u funkciji kontrole društvenih pojava i njihove evaluacije. Otuda nije bezrazložan otpor reformističkim pokušajima

narušavanja ovoga koncepta.

Nameće se zaključak da je samo integrativnim obrazovnim pristupom moguće pomiriti tržišni pragmatizam i naučne discipline, ne nužno tržišno orijentisane. Ovakav zahtjev postaje jasniji ukoliko se ima u vidu važnost obrazovnog osposobljavanja za lakše prilagođavanje kontuinuranim društvenim promjenama, te prihvatanje i/ili mijenjanje vlastite pozicije u društvenom životu, preuzimanjem aktivne uloge u njegovom oblikovanju i unapređenju, u skladu sa usvojenim obrascima ponašanja i poželjnim vrijednostima, koje bi trebalo da ih usmjeravaju.

U tom kontekstu su apostrofirani konkretni izazovi visokog obrazovanja i perspektive istog, sa aspekta aktuelnih strategija razvoja društva – *održivog razvoja, permanentnog obrazovanja i društva znanja*, kako bi se logički postavilo pitanje *kako je na ruševinama humanističkog obrazovanja uopšte moguće planirati održivi razvoj, a pogotovo izgradnju permanentnog obrazovanja i društva znanja, ako nisu obezbijedene pretpostavke za razumijevanje i usvajanje vrijednosti tih koncepata*. Drugim riječima, kako postići *humanu razvoj* bez humanističkog obrazovanja, *permanentno obrazovanje* u kontekstu širenja *kulture efemernosti* (A. Apaduraj) ili *društvo znanja* bez institucionalne garancije očuvanja tradicije izučavanja “znanja radi znanja” tj. mudrosti, rasta i razvoja pojedinca, kao društvenog aktera i subjekta promjena, a ne samo “znanja radi koristi” tj. ostvarivanja logike profita.

LITERATURA

- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija* (Prev., S. Miletić). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Babić, S. (2019). *Opasnosti obrazovanja*. Peščanik.net, 16.05.2019. <https://pescanik.net/opasnosti-obrazovanja/> [16.05.2019.]
- Bauman. Z. (2009). *Fluidni život*. (prev. S. Božović & N. Mrdak). Novi Sad: Meditran Publishing.
- Bolonjski proces – iskustva iz BiH, <https://www.dw.com/hr/bolonjski-proces-iskustva-iz-bih/a-16901493> [16.05.2019]
- Case, M. J. (June, 2017). *Higher education and social justice: engaging the normative with the analytical*. Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/>

- higher-education-and-social-justice-engaging-the-normative-with-the-analytical/ [07/07/2019]
- Čomski, N. (2017). *O pogrešnom obrazovanju*. Beograd: Eduka.
 - Dejanović, A. (2018). Novi trendovi u obrazovanju na putu ka ekonomiji znanja, 10. 08. 2018. Research Gate.
 - Duhaček, G. (2014). *Posljedice Bolonje: Njemačka šokirana stavovima svojih studenata*, 01.11.2014. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/njemacka-sokirana-stavovima-svojih-studenata-20141031>, [19.05.2019.]
 - Goja, J. (1998). Tranzicijski problemi teorije obrazovanja: funkcionalna i konfliktna perspektiva, *Sociologija sela*, 36 (1998) 1/4 (139/142): 89-102, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
 - Grujić, D. (2016). Čemu još humanističko obrazovanje, *Arhe* XIII, 25/2016, 223 – 237. Novi Sad.
 - Gvozdenović, S. (2016). Čemu sociološko znanje o društvu?. *Sociološka luča* X/2 2016.
 - Hazelkorn, E. & Gibson, A. (May, 2017). *Public goods and public policy: what is public good, and who and what decides?* Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/public-goods-and-public-policy-what-is-public-good-and-who-and-what-decides/> [08/07/2019]
 - http://www.admissions.college.harvard.edu/about/learning/liberal_arts.html [17.12.2009.]
 - https://www.ub.edu/web/ub/en/menu_eines/noticies/2017/entrevistes/alaine-touraine.html, [01.06.2019.]
 - https://www.zmuc.org/o_nama/specijalni_dogadjaji/lefeb_-_letnji_festival_besmislenih_i_beskorisnih_vestina.html
 - Ignatieff, M. (July, 2018). *Academic freedom and the future of Europe*. Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/academic-freedom-and-the-future-of-europe/> [07/07/2019]
 - Informacije o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (2015). http://www.cip.gov.ba/hr/25-nekategorisani-artikli_hr/256-visokoskolski-sistem-bih-hr [16.05.2019]
 - Jovanović, A. (2016). *Analiza stanja visokog obrazovanja u Srbiji: Za čije babe znanje?* 06.07.2016. <https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/analiza-stanja-visokog-obrazovanja-u-srbiji-za-cije-babe-znanje> [30.04.2019.]
 - Jovanović-Kranjec, M. (2013). Ekonomizacija visokog obrazovanja u

- Republici Srbiji. *Ekonomska horizonti*, Januar - April 2013, Godište XV, Sveška 1, 87 – 96.
- Karabegović, Dž. (2009). Bolonja kako kome odgovara, https://www.slobodnaevropa.org/a/bolonjski_proces_bih/1881700.html [16.05.2019.]
 - Kovačević, B. (2019). *Neoliberalna hegemonija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomski, scijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
 - Krištof, M., Pisk, K. & Radeka, I. (2011). *Istraživanje o primjeni bolonjskog procesa na hrvatskim sveučilištima*, 13.04.2011. http://www.nsz.hr/novosti-i-obavijesti/vijesti_iz_znanosti_i_obrazovanja/istrazivanje-o-primjeni-bolonjskog-procesa-na-hrvatskim-sveucilistima/ [19.05.2019.]
 - Lyotard, J-F. (2005). *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*. Zagreb: IBIS grafika.
 - Marginson, S. (June, 2016). *Public/private in higher education: a synthesis of economic and political approaches*. Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/publicprivate-in-higher-education-a-synthesis-of-economic-and-political-approaches/> [09/07/2019]
 - Marginson, S. (October, 2018). *World higher education under conditions of national/global disequilibria*. Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/world-higher-education-under-conditions-of-nationalglobal-disequilibria/> [07/07/2019]
 - Marinković, D. (2008). *Uvod u sociologiju: Osnovi pristupa i teme*, Novi Sad: Mediterran Publishing, Novi Sad.
 - Matanović, D. & Berbić Kolar, E. (2018). Položaj i percepcija humanističkih znanosti u Republici Hrvatskoj na početku 21. Stoljeća, DHS 3 (6) (2018), 27-36.
 - Muller, J-W. (2015). *Kriza američkih univerziteta*. 24/08/2015 <https://pesca-nik.net/kriza-americkih-univerziteta/> [09/06/2019]
 - Pejanović, R. (2014). Održivi razvoj i visoko obrazovanje, *Letopis naučnih radova* Godina 38 (2014), Broj I, strana 5, 5 – 18. Str. 2014.
 - *Rasturili Šifru i Potjeru: Upoznajte studente koji razvaljuju u televizijskim kvizovima*. 24.11.2017. <http://www.mojfaks.com/nakon-predavanja/rasturili-sifru-i-potjeru-upoznajte-studente-koji-razvaljuju-televizijske-kvizove> [09/06/2019]
 - Stenbei, J. (2011). *Deset godina bolonjskog procesa – bilanca neuspjele*

- reforme*, 03.01.2011. <http://slobodnifilozofski.com/2011/01/joseph-steinbeideset-godina-bolonjskog.html>, [19.05.2019.]
- Stević, A. (2009). *Teror racionalnosti ili zašto treba zaboraviti Bolonju*. Peščanik.net, 20.12.2009. <https://pescanik.net/teror-racionalnosti-ili-zasto-treba-zaboraviti-bolonju/> [16.05.2019.]
 - Šuran, F. (2018). *Uvod u Sociologiju odgoja i obrazovanja: Priručnik za studente Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2018.
 - Suzić, N. (2001). *Sociologija obrazovanja*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske.
 - Tafra, A. (2013). Humanističke znanosti između neoliberalne globalizacije i kritike eurocentrizma, *FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA* 131 God. 33 (2013) Sv. 3 (411–423).
 - Tarner, Dž. H. (2009). *Sociologija* (prev., T. Bajović & D. Pavlović). Novi Sad/Beograd: Mediterran Publishing, Centar za demokratiju.
 - Touraine, A. *The creation of knowledge is the basis of everything*. [13/01/2017]
 - Vejnović, D. (2014). *Politička kultura, dijalog, tolerancija i demokratija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja: Klub studenata Fakulteta političkih nauka Banja Luka.
 - Vuksanović, D. (2013). Prilog kritici koncepta “kreativnog Univerziteta”. *METODIČKI OGLEDI*, 20 (2013) 1, 45–60.
 - Wende, M. (2017). *Opening up: higher education systems in global perspective*. Centre for Global Higher Education working paper series. <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/opening-up-higher-education-systems-in-global-perspective/> [08/07/2019]
 - Wright Mills, C. (1979). *Bijeli ovratnik: Američke srednje klase*. Zagreb: ITRO “NAPRIJED”.
 - Гаврић, Б. (2015). *Вјечни универзитет: постанак и развој европских универзитета, реформе и трансформације*. Бања Лука: Графид: Мастер Институт.

THEORY CONCEPTUALIZATIONS AND (HIGHER) EDUCATION CHALLENGES THE IMPACTS OF SOCIAL TRANSFORMATION ON THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The subjects of the research are classical and contemporary theoretical concepts and models of (higher) education. The scientific goal of this paper is to analyze and describe the influence of the society transformation on the (higher) education, i.e. on its understanding, in order to obtain a response to a research question which prevails from the concepts and models of (higher) education at the expense of others in the contemporary constellation of social relations, as well as the question of risks or negative consequences it carries on the development of individuals and society. The basic hypothetical starting point is that contemporary neoliberal tendencies and the implementation of Bologna reform within the framework of the higher education system in Europe lead to a change in the educational paradigm in the direction of marginalization of the primary, humanistic-emancipatory dimension of education, and the strengthening of the market-pragmatic one. Consequently, the risks on the society level appear (production of educational exclusion, social inequality, marginalization, segregation, etc.) as well as the risks on the individual level (blocking analytic potentials and on the level of critical thinking, judging consciousness, devolution of humanistic values and ideals, etc.). A particular hypothesis relates to the fact that the paths, challenges and perspectives of Bosnia and Herzegovina's higher education system in transition are conditioned by the previous political system in relation to the West European countries, which are successfully undergoing reform processes. By applying a comparative analysis, the advantages and disadvantages of each of the concepts will be considered, in order to clearly identify the risks that each of the elaborated views on the purpose of education implies. In this context, the specific challenges, particularly of higher education and its perspectives, will be emphasized in terms of current strategies for the development of society - sustainable development, permanent education and knowledge society. In concluding observations, as a research result, the importance of integrating the humanistic-emancipatory and market-pragmatic educational paradigm for preventing degradation of higher education is pointed out.

Keywords: education theories; higher education; globalization; neoliberalism; risks; sustainable development; permanent education; knowledge society

PRETHODNO SAOPŠTENJE
UDK: 316.32:378.014.3]:351.76(497.6)

VISOKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ – STANJE, PUTEVI I PERSPEKTIVE

POSEBAN OSVRT NA ZNAČAJ PO BEZBEDNOST REPUBLIKE SRPSKE I BIH

doc. dr Dragan Radišić¹

mr Branka Đurišić²

Fakultet za bezbednost i zaštitu Banja Luka

Apstrakt: Kroz rad se želelo istaći mesto i uloga visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, s težištem na probleme koji ga prate, uz predlog mera za poboljšanje trenutne situacije. Isto tako, učinjen je poseban osvrt na značaj visokog obrazovanja (fakulteti koji obrazuju takve profile studenata) po bezbednost u Republici Srpskoj i BiH.

Ključne reči: visoko obrazovanje; Univerzitet; fakultet; bezbednost; studijski program; korupcija

UVOD

Poznato je da je visoko obrazovanje delatnost od opštег društvenog interesa u Republici Srpskoj, a zasniva se na sledećim principima:

- akademskim slobodama i akademskoj samoupravi,
- autonomiji visokoškolskih ustanova,
- jedinstvu nastave i naučnoistraživačkog (umetničkog) rada,
- otvorenosti prema javnosti i građanima,
- uvažavanju humanističkih i demokratskih vrednosti evropskih i nacionalnih tradicija,
- uključivanju u evropski prostor visokog obrazovanja i unapređivanju mobilnosti nastavnog osoblja i studenata,
- poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda, odnosno zabrana svih

¹ draganradisic@ymail.com

² Ministarstvo prosvete Srbije

vidova diskriminacije,

- učešće studenata u upravljanju i odlučivanju, naročito u pitanjima koja su od značaja za kvalitet nastave,
- ravnopravnost visokoškolskih ustanova, bez obzira na oblik svojine (privatno-državno),
- obezbeđivanje kvaliteta i efikasnosti studiranja,
- podrška konceptu celoživotnog obrazovanja, kao i afirmacija konkurenциje obrazovnih i istraživačkih usluga radi povećanja kvaliteta i efikasnosti visokoškolskog sistema.

Osnovne ciljeve visokog obrazovanja možemo predstaviti kao:

- sticanje, razvijanje, zaštitu i prenošenje znanja i sposobnosti, posredstvom nastave i naučno-istraživačkog rada, a sve s ciljem doprinosa razvoju sposobnosti pojedinaca i društva u celini,
- pružanje mogućnosti pojedincima da, pod jednakim uslovima, stiču visoko obrazovanje i obrazuju se tokom čitavog života, ako to žele, i
- uspostavljanje i razvijanje različite saradnje u visokom obrazovanju, s akcentom na razmenu nastavnika i studenata.

Jedno od najvažnijih pitanja je, svakako, sagledati ko sve može pristupiti visokom obrazovanju, odnosno upisati se na fakultet:

- lica koja su završila četvorogodišnju srednju školu u Republici Srpskoj i BiH, kao i učenici sa četvorogodišnjim srednjim obrazovanjem iz inostranstva,
- učenici iz inostranstva; dokaze o završenoj srednjoj školi (svedočanstva, diplome) dužni su nostrifikovati u Ministarstvu prosvete i kulture Republike Srpske, sem učenika iz Srbije, a na osnovu Sporazuma o uzajamnom priznavanju dokumenata u obrazovanju i regulisanju statusnih pitanja učenika i studenata (Službeni glasnik Republike Srpske broj 79/05).
- pristup visokom obrazovanju dostupan je svima, naravno, uz poštovanje postojećih principa i kriterijuma i nema ograničenja po osnovu: pola, rase, bračnog stanja, fizičkog hendikepa, boje kože, jezika, veroispovesti, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porekla, imovine, statusa stečenog rođenjem, broja godina, seksualne orijentacije, političkog ili drugog mišljenja ili nekog drugog statusa.

Visokoškolske ustanove utvrđuju kriterijume i način na osnovu kojih se vrši klasifikacija i izbor kandidata za upis, a u osnovi se uzimaju u obzir sledeći kriterijumi:

- uspeh u prethodnom obrazovanju,
- vrsta prethodnog obrazovanja,
- rezultati sa prijemnog ispita,
- rezultati sa provere sklonosti i sposobnosti i
- drugi rezultati, značajni za upis kandidata.

Za upis na studije prvog ciklusa studija, polaze se prijemni ispit ili ispit za proveru sklonosti i sposobnosti, a redosled kandidata za upis na studije prvog ciklusa regulisan je osnovnim aktom visokoškolske ustanove i konkursom.

NIVOI VISOKOG OBRAZOVANJA

Visoko obrazovanje se, u principu, ostvaruje kroz akademske i strukovne studije.

Akademske studije - omogućavaju studentu da stiče znanje i veštine u proučavanju teoretskih i metodoloških pojmoveva i primenu teorijskih znanja u praksi, za rešavanje složenih tehničkih i radnih problema, a naročito pronalaženje novih izvora znanja i primenu naučnih metoda. Naravno, sastavni deo akademskih studijskih programa je učestvovanje u istraživačkom radu ili praktičnoj nastavi.

Strukovne studije – omogućavaju studentima da, pre svega, stiču znanje i sposobnosti za korištenje naučnih metoda u rešavanju složenih tehničkih i radnih problema. Isto tako, studenti razvijaju veštine stručne kritike i odgovornosti, inicijative i samostalnosti u odlučivanju i upravljanju. Važno je naglasiti, da je obavezni sastavni deo strukovnih studijskih programa praktična nastava.

Kad govorimo o nivoima visokog obrazovanja, možemo konstatovati da se visoko obrazovanje organizuje u tri ciklusa.

Prvi ciklus visokog obrazovanja traje najmanje tri, a najviše četiri godine i vrednuje se sa najmanje 180, odnosno 240 bodova, u skladu sa evropskim bodovanjem.

Studije drugog ciklusa organizuju se nakon prvog ciklusa studija, traju jednu ili dve godine i vrednuju se sa 60, odnosno 120 ECTS bodova, i to tako da u zbiru sa prvim ciklусом iznose 300 ECTS bodova.

Studije trećeg ciklusa organizuju se nakon drugog ciklusa akademskih

studija, traju tri godine i vrednuju se sa 180 ECTS bodova. Izuzetak čine studije medicine, stomatologije, farmacije i veterine koje traju pet ili šest godina i vrednuju se s najmanje 300 ECTS bodova.

CILJEVI VISOKOG OBRAZOVANJA

Ciljevi visokog obrazovanja su, pre svega, uspostavljati, razvijati, štititi i prenositi znanje i sposobnosti kroz nastavu i naučno-istraživački rad i time doprinositi razvoju sposobnosti pojedinaca i društva u celini, isto tako pruža mogućnosti građanima da u skladu sa propisima, uživaju koristi visokog obrazovanja celi svoj život.

Visoko obrazovanje podrazumeva obrazovanje posle srednje škole i vodi ka međunarodno priznatom stepenu visokog obrazovanja.

Mnogi se slažu sa konstatacijom dekana mašinskog fakulteta Darka Kneževića, da je obrazovanje koren iz koga nastaje društvena nadgradnja.

AKTUELNO STANJE U VISOKOM OBRAZOVANJU

U Republici Srpskoj studira blizu 50.000 studenata na dva javna univerziteta i dvije visoke škole, te sedam privatnih univerziteta i 10 visokih škola.

Procenat visokoobrazovanog stanovništva u RS iznosi svega oko 8 odsto, dok u Hrvatskoj iznosi 18%, u Austriji 18%, u Njemačkoj 25%, a u EU 28%. Iako Republika Srpska znatno zaostaje po procentu visokoobrazovanog kadra, ona bilježi porast broja nezaposlenih visokoobrazovanih građana, iz čega proističe da je i ovaj sektor potreбno bolje uskladiti sa tržištem rada. Neophodna je, pritom, i veća podrška studentima koji se odluče za upis deficitarnih studijskih programa. Jedan od problema koji je prisutan su i nedovoljni smeštajni kapaciteti u studentskim domovima.

Pozitivni rezultati primene Bolonjske deklaracije i bolonjskih principa:

- standardizacija i ujednačavanje kvaliteta ustanova i stručnih programa,
- olakšan i studentima relaksiran proces studiranja,
- podignut nivo kompetencija nastavnika,
- omogućavanje veće mobilnosti studenata i nastavnika,
- uveden sistem provere kvaliteta,
- intenzivranje međunarodne saradnje.

Negativne pojave:

- preglomazan i nedovoljno uređen visoko-obrazovni sistem,
- preveliki broj akreditovanih stručnih programa,
- opravdanost egzistencije dva paralelna sistema visokog obrazovanja: akademskog i strukovnog.

PROBLEMI U VISOKOM OBRAZOVANJU

Neki od nedostataka obrazovnog sistema u RS, koje je pokazala SWOT analiza (Strategija razvoja obrazovanja RS 2016-2021.):

- Slaba veza obrazovanja sa tržistem rada i privredom,
- Sporo uvođenjenovih i menjanje postojećih profila i programa obrazovanja u srednjim školama i na visokoškolskim ustanovama,
- Obrazovanjem se ne stiču primenjiva znanja i praktične veštine za rad u privredi, ni približno prema očekivanjima poslovne zajednice,
- Sistem obrazovanja odraslih nedovoljno je programski razrađen i nedovoljno efikasan u realizaciji,
- Nema organizovanog i stalnog stručnog usavršavanja nastavnog i vaspitnog kadra,
- Nepotrebna birokratizacija obrazovnog procesa i opterećenost nastavnog osoblja administrativnim zadacima,
- Korupcija u visokom obrazovanju, po mnogima je problem bez rešenja; Istraživanje među studentima Univerziteta Istočno Sarajevo pokazalo da njih 55% smatra da je korupcija jedan od najvećih problema u obrazovanju; istraživanje je sprovedeno na pet fakulteta Univerziteta Istočno Sarajevo, na uzorku od 450 ispitanika, koje je organizovao Helšinski odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj; korupcija na Univerzitetu se dovodi u vezu sa davanjem ili nuđenjem novca, korišćenjem veza i poznanstava, što osuđuje veliki broj studenata – 80%; korupcija je pojавa koja se odvija daleko od očiju javnosti i o njoj se uglavnom saznaje od onih koji su imali nekakvo iskustvo sa tim (Bijeljina, 27.10.2011. godine); „Ne traže se stručnost, znanje, obrazovanje, već poslušnost partiji i njenim liderima. Podržavamo povećanje plata, ali džaba plate ako imate negativnu selekciju. Kvalitetni visokoškolci ne mogu gledati da ih niko ne primećuje, dok oni loši napreduju. Cilj treba da bude da se cene trud i rezultati“ - ocenili su

mnogi analitičari i poznavaci problema u visokom obrazovanju.

- Nedovoljna finansijska podrška za sve nivo obrazovanja; proteklih godina u Republici Srpskoj je za obrazovanje izdvajano oko 4% bruto društvenog proizvoda (BDP), što je skoro za procenat ispod evropskog proseka, odnosno gotovo duplo manje od bogatijih evropskih zemalja, poput Danske, Islanda, Švedske i Norveške; kada je u pitanju region, po dostupnim podacima, Srbija za obrazovanje izdvaja 5%, a Hrvatska 4,7%, svog BDP-a; međunarodna preporuka je da se za obrazovanje izdvaja oko 6% BDP-a, što znači da su za podizanje kvaliteta obrazovnog sistema RS neophodna i znatno veća ulaganja;

Univerzitet u Banja Luci zatražio je od nadležnih u Republici Srpskoj da spreče pokušaj prenosa nadležnosti u oblast obezbeđivanja kvaliteta u visokom obrazovanju na nivou BiH.

Agencija za razvoj visokog obrazovanja i obezbeđivanje kvaliteta BiH u javnosti plasira različita i zlonamerna tumačenja o procesu akreditacije u Republici Srpskoj.

„Izražavamo punu podršku stavovima Agencije za akreditaciju visokoškolskih ustanova Republike Srpske da se postupak akreditacije dovršava izdavanjem rešenja o akreditaciji koje izdaje ova agencija, te da su oba javna univerziteta u Srpskoj akreditovana u skladu sa važećim zakonskim propisima“, stoji u saopštenju.

Agencija za visoko obrazovanje u BiH, nastoji da prenese nadležnosti entiteta na nivo BiH – izjavio je ministar za naučnotehnološki razvoj i visoko obrazovanje Republike Srpske Srđan Rajčević.

Sukob između agencija za visoko obrazovanje na nivou RS i BiH traje već mesecima, a zbog toga trpe studenti.

PREDLOZI ZA UNAPREĐENJE STANJA U VISOKOM OBRAZOVANJU

Racionalizacija nastavnih planova, relicenciranje postojećih studija, povećanje izdvajanja za visoko obrazovanje i nauku – samo su neke od hitnih potreba u visokom obrazovanju.

PRAVCI DALJEG RAZVOJA VISOKOG OBRAZOVANJA

Sagledavajući ukupno stanje u visokom obrazovanju možemo konstatovati da za loše stanje postoji niz razloga. Jedan od njih je, svakako, i loši rezultati primene Bolonjskog procesa, koji nije doneo ni izbliza ono što se od njega očekivalo, prirodni biološki procesi (nepovoljan natalitet), nemogućnost zapošljavanja u struci svršenih studenata, što je opet rezultiralo masovnim odlaskom u inostranstvo.

Kvaliteta nastave na svim univerzitetima (javnim i privatnim) mora se podići na viši nivo, a da bi to postigli neophodna je veća kvaliteta nastave, prostora, nastavnih učila, profesora i asistenata.

Uz dobru volju to se može brzo popraviti i sprečiti da sam profesor bira lošeg asistenta i odgaja lošeg studenta.

Sve ukazuje da se u proteklom periodu nije vodilo dovoljno računa o kvalitetu kadrova (pre svega nastavničkog i asistenata) što je dovelo do hiperprodukcije doktora nauka bez iskustva i objavljenih radova i učešća na naučnim konferencijama ili realizaciji naučnih projekata, tu su još programi rada, uslovi rada i mnogo toga još, a svima je jasno da mala zemlja poput naše u globalnom i digitalnom dobu 21-og veka, može opstati samo kao „društvo znanja“.

U cilju prevazilaženja ovih i drugih problema neophodno je:

- Pristupiti hitnom rešavanju prethodno navedenih problema,
- Povećati finansijska sredstva u visoko obrazovanje,
- Uključiti visoke škole u postojeće univerzitete,
- Izvršiti racionalizaciju visokog obrazovanja (objediniti resurse, kadrove, prostor, opremu), te izvršiti moguće integracije,
- Podići kompetencije nastavnika (visoke škole mora da idu na izjednačavanje uslova za izbor nastavnika, kao na Univerzitetu),
- Konstantno i brzo modernizovati nastavne planove i programe (ne-prekidno pratiti, predviđati i usvajati brze promene u nauci i tehnicu),
- Uvoditi nove interdisciplinarne studijske programe,
- Obrazovati nova, aktuelna, savremena, interdisciplinarna zanimanja u skladu sa potrebama tržišta.

ZNAČAJ VISOKOG OBRAZOVANJA PO BEZBEDNOST REPUBLIKE SRPSKE I BIH

Značaj visokog obrazovanja po bezbednost Republike Srpske i BiH je ogromna, naročito u smislu obrazovanja kadrova za ovu oblast.

Studijski program osnovnih akademskih studija nastoji da obezbedi i ojača akademsku i profesionalnu kompetenciju studenata na poslovima bezbednosti, odbrane i zaštite, upravljanja ljudskim i socijalnim resursima u civilnom sektoru, u svojstvu rukovodilaca ili referenata u centralnim, regionalnim i lokalnim organima uprave, velikim privrednim sistemima, malim i srednjim preduzećima, i privatnim kompanijama, naučnoistraživačkim i stručnim institucijama kao i obrazovnim centrima, neprofitnom sektoru, humanitarnim organizacijama, inspekcijskim službama, medijima, oružanim snagama itd.

To nesumnjivo nalaže visokom obrazovanju izučavanje savremenih međunarodnih odnosa i institucija, ljudskih prava, trajnog/uskladenog razvoja sistema bezbednosti, teorije kriznih situacija i mirovnih procesa, demokratske kontrole primene sile, savremenih oblika ugrožavanja ljudi, materijalnih dobara i ekosistema i drugih relevantnih sadržaja savremene integralne bezbednosti.

Ovakvi koncepti studijskih programa osnovnih akademskih studija zasigurno doprinose razvoju građanskog društva u pogledu bezbednosti (opšte, nacionalne, individualne, privatne...), zaštite životne sredine i stanovnika od prirodnih katastrofa i hemijskih akcidenata, zdravstvene i socijalne odbrane od savremenih oblika ugrožavanja i upravljanja ljudskim i socijalnim resursima sa orijentacijom na interdisciplinarni pristup.

Implementacijom Bolonjske i Praške deklaracije o standardizaciji evropskog visokoškolskog obrazovanja u studijske programe osnovnih akademskih studija fakulteta prevazilazi se donedavna razlika između naših i svetskih obrazovnih standarda, kako bi studenti lakše pristupili evropskom režimu studiranja, ocenjivanju i transferu znanja i diploma. Glavni nosioci visokog obrazovanja smerova bezbednosti za Republiku Srpsku i BiH su Fakultet za bezbednost i zaštitu u Banjoj Luci, koji posluje u sastavu Nezavisnog Univerziteta Banja Luka (NUBL) i osnovan je 2006. godine, a sa osnovnim ciljem prenosi pružanje naučnog znanja kroz vlastita istraživanja, naučnu saradnju i edukaciju stručnjaka u oblasti bezbednosti i zaštite. Studenti se obrazuju na dva ciklusa studija. Prvi ciklus podrazumeva nastavni plan i program u trajanju od 3 ili 4 godine u zavisnosti od izabranog smera. Drugi ciklus traje 1 ili 2 godine.

Fakultet bezbednosnih nauka, kao najmlađa 18. organizaciona jedinica

Univerziteta u Banjoj Luci, nastao je transformacijom Visoke škole unutrašnjih poslova, koja je delovala u okviru MUP-a Republike Srpske u organizacionu jedinicu Univerziteta u Banjoj Luci, od koje se mnogo očekuje.

Na fakultetu se izvodi nastava za studijski program bezbednosti i kriminalistike (240 ECTS), a izlazni profil (diplomirani studenti) stiču zvanje diplomirani pravnik bezbednosti i kriminalistike.

U kontekstu napred rečenog, neophodno je istaći ogromnu pomoć Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu, koji je dao nemerljiv doprinos na školovanju nastavnika i asistenata, kroz redovne i postdiplomske studije za naše fakultete bezbednosti u Republici Srpskoj.

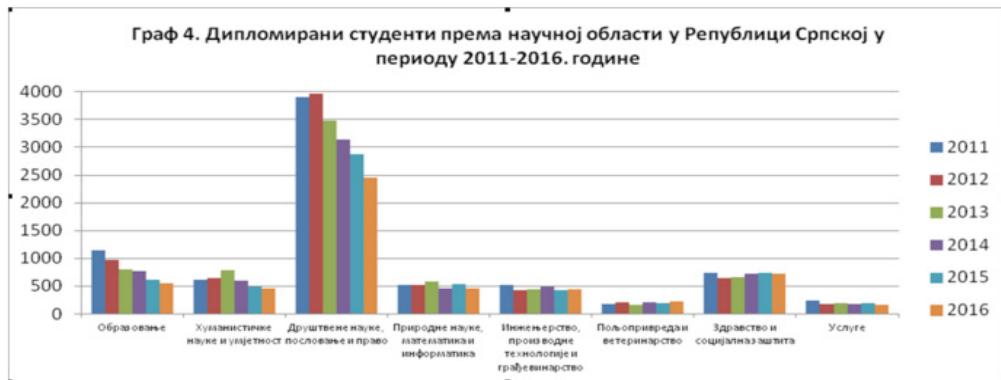
Fakulteti bezbednosti su nesumnjivo stubovi našega društva, ne samo u obrazovnom smislu, već i šire. Oni su česti organizatori naučnih skupova, konferenciјa (regionalnih i međunarodnih) tribina i okruglih stolova, predavanja o aktuelnim bezbednosnim problemima sa kojima se suočavamo sve više u poslednje vreme. Cilj ovih prestižnih i uvaženih institucija je podići bezbednost našega društva na što veći nivo, kroz implementaciju bezbednosne kulture u što šire slojeve društva, a naročito kod mladih.

Tabela br. 1.

Izvor: <http://www.mislidobro.org/obrazovanje/14-br-z-vni-sis-u-r-publici-srps>

Tabela br. 2.

Izvor: *Ibidem*

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Povećano ulaganje u obrazovanje, stvaranje uslova za kvalitetniji rad, usklađivanje programa i sadržaja svih nivoa obrazovanja (od osnovnog do visokog) formiranje jedinstvenog obrazovnog sistema, uz ravnopravan tretman javnih i privatnih univerziteta i stalna modernizacija, su neophodni uslovi koji obezbeđuju prioritet u Republici Srpskoj.

Kada razmišljamo o perspektivama visokog obrazovanja u Republici Srpskoj, poželjno je podsetiti se na razmišljanje profesora D. Vejnovića po ovom pitanju:

Ključ je u revolucionarnim organizacionim promenama, promenama zakona, promenama obrazaca i stilova ponašanja svih u obrazovanju, ali i u institucijama države. Treba pojačati kontrolu, odgovornost, treba jačati standarde i kvalitet obrazovanja. Treba prvenstveno ulagati u ljude koji će svojim znanjem i motivacijom doprineti sveopštem napretku. Pokretači razvoja trebaju biti najsposobniji i najpošteniji pojedinci, timovi, institucije, kolektivni um zajednice, jer bez boljeg uvida u stanje u visokom obrazovanju i oko njega izgubićemo se u haosu, kao merom entropije, koji nezaobilazno dolazi usled tehnoloških, ekonomskih i političkih promena. Obrazovanje se ne sme posmatrati kao potrošnja, već kao perspektiva, razvoj i budućnost. (Grupa autora, 2013).

U narednom periodu očekivati je bolju i svestraniju saradnju naših fakulteta bezbednosti u razmeni studenata i nastavnika, zajedničkim sportskim

takmičenjima, organizaciji naučnih konferencija i okruglih stolova i na druge načine.

Značajno je istaći da na ove fakultete konkuriše veliki broj studenata iz Republike Srpske, Federacije BiH, Crne Gore, Srbije i Hrvatske. I što je izuzetno važno svi svršeni (diplomirani) studenti sa ovih fakulteta brzo nalaze adekvatan posao u struci ili nastavljaju usavršavanje na drugom ciklusu studija, čime se mnogi drugi slični fakulteti ne mogu pohvaliti.

LITERATURA

- Alibabić, Š. (2005). Obrazovanje kao faktor ljudske bezbednosti. *ZBORNIK RADOVA*. Beograd: FCO.
- Barašin, O. (2015). Obrazovanje u Republici Srpskoj kao motor tranzicije. *ZBORNIK RADOVA – Nauka društvo tranzicija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar Banja Luka.
- Grupa autora. (2013). *Zbornik radova 2013. "Nauka i visoko obrazovanje u Republici Srpskoj – stanje, putevi i perspektive"*.
- <http://www.mislidobro.org/obrazovanje/14-br-z-vni-sis-u-r-publici-srps>
- Jahić, M. i dr. (2017). Profesionalizacija prosvetnog poziva. *ZBORNIK RADOVA*. Brčko: Evropski Univerzitet Brčko Distrikt BiH.
- Laketa, S. (2009). Inkluzivno obrazovanje i darovitost. *Značenja*, br 65. Dobojski.
- Pavić, Ž., Kalinić, Z. (2013). Doktorske studije u Republici Srpskoj. Banja Luka: „SVAROG“ NUBL.
- Simeunović, V. (2000). *Obrazovanje u ratu*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske broj 79/05

**HIGH EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA
– SITUATION AND PERSPECTIVES:
A SPECIAL VIEW ON THE SIGNIFICANCE OF THE SECURITY OF
REPUBLIC OF SRPSKA AND B&H**

Summary

Through this paper, I wish to highlight the place and role of higher education in the Republic of Srpska with a focus on the problems that accompany it, along with proposals for measures to improve the current situation. A special review was made on the significance of higher education for security in the Republic of Srpska and B&H (Faculties that form such profiles of students).

Keywords: higher education; universities; faculties; security; study Programs; corruption

PREGLEDNI RAD

UDK: 351.74/.76:378.14.3(497.6RS)

POLICIJSKO OBRAZOVANJE I STVARANJE POLICIJSKIH KADROVA U REPUBLICI SRPSKOJ

dr Dragomir Jovičić¹

dr Gojko Šetka²

Univerzitet u Banjoj Luci

Fakultet bezbjednosnih nauka

Apstrakt: Za svako ozbiljno društvo obrazovanje predstavlja jednu od najvažnijih djelatnosti. Policijsko obrazovanje, kao dio opšteg obrazovnog sistema, je specifično po tome što doprinosi oblikovanju kadrova za rad u policiji, tj. sektoru bezbjednosti. S obzirom na specifičnost poslova za koju se obrazuju kadrovi koji se usavršavaju za rad u policijskim agencijama, policijsko obrazovanje mora uvažavati, te u okviru svog obrazovnog ciklusa sadržati, sve neophodne sadržaje koji će doprinijeti stvaranju kadrova sa što većim kvantumom znanja za rad u policiji, kao i u sektoru bezbjednosti. Policijsko obrazovanje u Republici Srpskoj svoju tradiciju baštini od početka devedesetih godina prošlog vijeka, a do danas je prošlo kroz više faza i reformskih procesa. Svaka od razvojnih faza bila je specifična sama po sebi i ostavila je svoj pečat na kadrove zaposlene u policiji Republike Srpske.

Ključne riječi: policija; policijsko obrazovanje; kadrovi; sektor bezbjednosti

1 E-mail: dragomir.pravedna@gmail.com

2 E-mail: gojko.setka@fbl.unibl.org

UVOD

Posmatrajući obrazovanje uopšteno, možemo reći da je ono podjednako važno kako za pojedinca tako i za cijelokupno društvo. Analogno ovome, za policijsko obrazovanje se može reći da je važno kako za pojedinca (policijskog službenika) tako i za policijsku organizaciju kojoj pripada. Ukoliko sistem policijskog obrazovanja nije dobro organizovan može postati generator mnogobrojnih problema u policijskoj organizaciji. Problemi se prevashodno odnose na kadrove u policiji koji prolaze kroz takav sistem policijskog obrazovanja koga odlikuju određene manjkavosti i problemi u funkcionisanju. Mladi kadrovi, koji prolaze kroz obavezan sistem policijskog obrazovanja, da bi postali pripadnici policijskih organizacija svoja prva znanja, iskustva i uzore u policiji, upravo, stiču u svojim predavačima i profesorima. Upravo, iz ovog razloga treba posvetiti dužnu pažnju sistemu policijskog obrazovanja i treba težiti da u policijskom obrazovanju učestvuju najstručniji, najobrazovaniji i iskusni pripadnici policijskih organizacija. Nije dobro da u obrazovanju novih kadrova u policijskim agencijama učestvuju oni koji nemaju dovoljno naučnih i stručnih kvalifikacija, zatim oni koji svojim ponašanjem u praksi nisu zaslužili, niti mogu, biti bilo kome primjer, a pogotovo ne mladim, te da ustanove koje se bave policijskim obrazovanjem postanu mjesto za zbrinjavanje kadrova koji predstavljaju "višak" u nekim organizacionim jedinicama, koji su postali "nepodobni" za rad u policiji ili mjesta za zbrinjavanje politički podobnih kadrova, koji ne žele da rade. Nažalost, u proteklom vremenskom periodu se stekao utisak da rad u sistemu policijskog obrazovanja podrazumijeva nerad i da razni profili ličnosti, kao i razni obrazovni profili, mogu učestvovati u sistemu policijskog obrazovanja i stručnog usavršavanja.

Pomenuta shvatanja nisu dobra, niti je pozitivan trend da se različiti obrazovni i personalni profili policijskih kadrova mogu uključivati u nastavni proces policijskog sistema obrazovanja. Za obrazovanje i oblikovanje novih kadrova u policijskim organizacijama ovo u budućnosti može predstavljati ozbiljan problem.

POLICIJSKO OBRAZOVANJE

Policjsko obrazovanje treba shvatati kao investiciju u kadrove koja će se kroz određeno vrijeme višestruko isplatiti. Ova konstatacija se zasniva na shvatanju da koncepcija kvalitetnog i permanentnog policijskog obrazovanja polazi od činjenice da je znanje osnovni resurs svake organizacije (pa tako i policijske), te da ga je neophodno konstantno dopunjavati i aktuelizovati.

Obuka i školovanje policijskog kadra čine glavne metode teorijskog i praktičnog pripremanja ljudi za policijsku službu. U načelu, teorijsko i praktično pripremanje ljudi za službu odvija se prije stupanja u službu, na početku službe i tokom čitave službe. Pored teorijskog i praktičnog pripremanja ljudi za službu, izgrađivanje kadra obuhvata i njihovo vaspitanje, pod kojim treba razumjeti razvoj radnih navika, stavova, osobina i kvaliteta, koji su potrebni za službu (Milosavljević, 1997: 549).

Politika obrazovanja kadrova u policiji mora polaziti od istorijskih i teorijskih shvatanja i saznanja o mjestu i ulozi policije u društvu. Pri tome, mora se stalno imati u vidu širi karakter funkcije policije. Stratezi politike obrazovanja policije moraju poći od činjenice da se treba stvoriti profil kadrova za upravljanje u državi u cjelini, a ne samo da se misli na kadrove organizacije i funkcionisanje policije u užem smislu. Mnogi žele da obrazovanje policije svedu na uskostručni i operativni nivo, ne želeći da sagledaju širinu, koju zahvata pojам i djelatnost policije. Oni se brane nekim pogrešnim shvatanjem da bi se proširivanje moglo tumačiti da se nameće policijski sistem u državi, tj. da se formira policijski sistem upravljanja. To nije tačno, jer policijski sistem upravljanja zavisi od metoda i načina upravljanja, a ne od sistema policijskog obrazovanja. Tačno je samo to da je djelatnost policije široka, da je vezana za građane više nego bilo koja oblast, te da baš zbog toga mora policijsko obrazovanje biti znatno šire, mora biti multidimenzionalno kao: opšte, pravno, stručno, moralno i kulturološko. (Kuzmanović, 2002: 46). Da bi bilo moguće obuhvatiti cjeokupnu ovu strukturu, neophodno je da u sistem policijskog obrazovanja bude uključena i visokoškolska institucija, koja bi pokrila sve pomenute oblike.

Struktura sistema policijskog obrazovanja treba biti takva da posjeduje nastavne planove i programe koji teže teorijskom osposobljavanju polaznika o

značaju vladavine prava i pravne države. Naravno, neophodno je da policijsko obrazovanje uključuje i značajan broj nastavnih časova koje će polaznici provesti u praksi. Međutim, u teorijskom smislu, budući kadrovi policije, trebaju da shvate kroz nastavni proces da vladavina prava predstavlja ključno načelo koje omogućava ograničavanje državne vlasti pravom, te da društvom, u suštini, vlada pravo. „Vladavina prava podrazumijeva postojanje pravne države koja je podčinjena pravu i to u totalitetu, što znači da svi akti koje donosi država moraju biti pravni. I politička mjerila, načela i odluke moraju biti u najširem smislu podložni pravu jer pravnu državu ne sačinjavaju samo ustavotvorac i zakon, zakonodavac i zakoni, već društveni totalitet - djelovanje svih“ (Kuzmanović, 2002: 47). Naravno, pored navedenog, sistem policijskog obrazovanja kod polaznika mora razviti svijest o policijskoj profesiji, poštovanju osnovnih načela rada policije, poštovanju etičkog kodeksa i ključnih moralnih normi koje predstavljaju osnovu za antikorupcione ponašanje policijskih kadrova u praksi.

Osmišljavanje koncepta i projekcije policijskog obrazovanja, obuke i usavršavanja jeste veoma važna i složena aktivnost stvaranja uslova koji će obezbijediti kontinuirani razvoj policijskog obrazovanja, obuke, usavršavanja i njegovu harmonizaciju s evropskim policijskim ustanovama (Šetka et al., 2016: 74).

U kontekstu obrazovanja pripadnika unutrašnjih poslova, bitna je puna spoznaja o tome da se metodi rada stalno mijenjaju i prilagođavaju promjenama naučno-tehnološkog i društvenog razvoja. Takav razvoj donosi nove naučne principe, metode i tehnike koji nalaze primjenu u policijskom radu (Milosavljević, 1994: 578). Iz ovih razloga neophodno je da sistem policijskog obrazovanja bude zasnovan na načelu stalnog stručnog usavršavanja. „Za stručno usavršavanje je posebno korisna situaciona obuka, koja podrazumijeva postavljanje različitih konkretnih policijskih aktivnosti i njihova realizacija pod nadzorom i usmjeravanjem kadrova zaduženih za obuku“ (Jovičić, 2011:47). Stručno usavršavanje je neophodno iz razloga što se jedan dio obrazovnih procesa, pogotovo onih funkcionalnih, mora odvijati u organizacijama (policijskim) zato što se moraju pratiti aktuelne promjene i zato što obrazovni sistem ne može na njih uspješno reagovati, budući da ima zadatak dati mlađoj generaciji konceptualno i opšte znanje (Jurina,1994:333). I na kraju, permanentno stručno usavršavanje na našim prostorima je neophodno zbog česte promjene zakonske i podzakonske

regulative, jer glavna odlika našeg pravnog sistema je česta izmjena zakonskih propisa.

KRATAK ISTORIJSKI RAZVOJ I TRENUTNO STANJE SISTEMA POLICIJSKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Nakon osnivanja Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske 1992. godine uslijedilo je osnivanje Srednje škole unutrašnjih poslova, koja je počela sa radom 2. 11. 1992. godine u Banjoj Luci. Srednja škola unutrašnjih poslova je, pored redovnog školovanja, izvodila kurseve za pripadnike policije koji nisu imali nikakvo policijsko obrazovanje, a čiji je prijem u tadašnjim uslovima bio neminovnost. Dalje, u pogledu višeg policijskog obrazovanja je 1995. godine osnovana Viša škola unutrašnjih poslova, koja je sa radom počela 20.11.1995. godine. Osnivanjem Više škole unutrašnjih poslova došlo je do osnivanja Centra za obrazovanje kadrova, u čijem sastavu su bile: Viša škola unutrašnjih poslova i Srednja škola za unutrašnje poslove.

Po okončanju ratnih sukoba u BiH i stupanjem na snagu Dejtonskog mirovnog sporazuma, u skladu sa Aneksom XI Dejtonskog mirovnog sporazuma, uslijedila je reforma policijskih struktura u BiH. U skladu sa ovim, data su ovlašćenja IPTF-u i obaveze stranama potpisnicama, na sasvim jasan način je ukazano na to da će uslijediti reorganizacija policije u BiH, pa samim tim i u Republici Srpskoj. Kako nije moguće jednim takvim sporazumom, kojim je, u suštini, uspostavljen mir u Bosni i Hercegovini, baviti se detaljima reorganizacije bilo koje oblasti državne uprave, to je po uspostavljanju mira, kroz implementaciju Dejtonskog mirovnog sporazuma bilo logično da se otpočne sa ukupnom reorganizacijom državne uprave, prije svega policije. Sa tim ciljem IPTF je donio dokument pod nazivom Plan reorganizacije policije u BiH (juna 1997). To je bio jedan uopšten dokument, pa je IPTF u septembru iste godine donio dokument pod nazivom "Principi reorganizacije policije u Republici Srpskoj", koji je usaglašen između misije UNMBiH i vlasti Republike Srpske (Jovičić, 2008:122). U 1997. godini je pod pokroviteljstvom i organizacijom IPTF-a počela intenzivno da se provodi obuka pripadnika policije Republike Srpske. Prvo su svi pripadnici Ministarstva prošli obuku iz oblasti ljudskih prava i dostojanstva, a potom su organizovane

i razne vrste specijalističkih obuka. Proces obuke uporedo je pratio uvođenje novih organizacionih jedinica na inicijativu međunarodnih organizacija (Jovičić, Šetka, 2015: 156).

Na inicijativu međunarodne zajednice, 1999. godine je osnovana Policijska akademija, čime je izmijenjen dotadašnji koncept obuke policije. Pored promjene koncepta osnovne policijske obuke, cilj osnivanja Policijske akademije bio je da se u policiju Republike Srpske uvede potreban broj pripadnika nesrpske nacionalnosti. Uvođenjem novog načina osnovne policijske obuke, MUP RS uskladio je proces obuke sa evropskim i međunarodnim standardima, pošto je dotadašnji vid obrazovanja policije u Republici Srpskoj odavno napušten u modernim državama, a takođe je i značajno pojeftinio proces izvođenja ove veoma važne djelatnosti (Jovičić, 2005: 26). Ključna promjena odnosila se na ukidanje dotadašnjeg četverogodišnjeg srednjeg obrazovanja i uvođenja novog modela policijskog obrazovanja u trajanju od jedne godine. Takođe, promjena se odnosila na to da su Policijsku akademiju mogli upisati samo kandidati koji predhodno imaju završenu srednju školu u trajanju od četiri godine. Pored navedenog, sam sistem policijskog obrazovanja na ovom nivou se promijenio.

Pored inicijativa međunarodne zajednice koje su bile usmjereni na izmjenu koncepta obrazovanja, i samo Ministarstvo unutrašnjih poslova je od početka bilo svjesno činjenice da je za uspostavljanje demokratske i profesionalne policije po međunarodno prihvaćenim standardima neophodno razvijati školovanje i stručno sposobljavanje i usavršavanje policijskih kadrova. U tom pravcu, a zbog povećanih potreba Ministarstva za visokoobrazovanim kadrom, Ministarstvo je 2002. godine transformisalo Višu u Visoku školu unutrašnjih poslova. Osnivanjem Visoke škole otpočelo je visoko obrazovanje u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova. Visoka škola se pored nastavnog procesa bavila i izdavačkom djelatnošću, naučnoistraživačkom djelatnošću, kao i organizovanjem raznih naučnih skupova. Osnivanje Visoke škole zahtijevalo je transformaciju dotadašnjeg Školskog centra u novu osnovnu organizacionu jedinicu Ministarstva, pa je tako formirana Uprava za policijsko obrazovanje, s ciljem da koordinira ukupne aktivnosti Policijske akademije i Visoke škole unutrašnjih poslova, radi kvalitetnijeg provođenja procesa školovanja i stručnog usavršavanja pripadnika Ministarstva (Jovičić, Šetka, 2015: 158). Visoka škola unutrašnjih poslova je postojala do marta 2017. godine kada je na osnovu odluke Vlade Republike Srpske transformisana u Fakultet za bezbjednosne nauke, koji

funkcioniše u sastavu Univerziteta u Banjoj Luci. Ovim činom, htjeli mi to priznati ili ne, završen je period visokog policijskog obrazovanja u Republici Srpskoj. Jasan pokazatelj da se to dogodilo je i promjena naziva Uprave za policijsko obrazovanje, koja je preimenovana u Upravu za policijsku obuku. Promjena naziva je sasvim logična iz razloga što je, prestankom rada Visoke škole u okviru Ministarstva, Uprava izgubila svoju obrazovnu komponentu (sistem obrazovanja u Republici Srpskoj poznaje osnovno, srednje i visoko obrazovanje) i zadržala samo internu stručnu i specijalističku komponentu za potrebe Ministarstva unutrašnjih poslova. Prestakom postojanja visokog policijskog obrazovanja izgubila se mogućnost za obavljanje prakse studenata u toku školovanja u Ministarstvu unutrašnjih poslova, kao i mogućnost operativnih provjera za kandidate koji upisuju Fakultet bezbjednosnih nauka. Ipak, formiranjem fakulteta otvorila se perspektiva uspostavljanja drugog i trećeg ciklusa postdiplomskih studija i mogućnost naučnog razvoja u oblasti bezbjednosti.

ŠKOLOVANJE I OBUKA KADROVA ZA POTREBE POLICIJE REPUBLIKE SRPSKE

Značaj ljudskih potencijala u svakoj organizaciji i specifična obilježja službi bezbjednosti, uslovjavaju izuzetan značaj pravilnog planiranja, selekcije i edukacije kadrova namijenjenih za poslove bezbjednosti. Posebno je važno pitanje pravilnog planiranja, selekcije kadrova i njihove edukacije, jer će oni nakon toga cijelog procesa biti zaduženi da izvršavaju poslove od vitalnog interesa za svaku zemlju. (Jovičić, 2009: 163). Stoga je edukacija kadrova od velikog značaja za funkcionisanje policijskih agencija.

Da bi se napravila jasna distinkcija između pojmove obuke i školovanja policije, koja je važna za dalje izlaganje, neophodno je reći da se pod "obukom" podrazumijeva izgrađivanje kadra na kursevima i sličnim oblicima obuke, koji se praktikuju prije, na početku ili tokom službe. Za razliku od toga, pod školovanjem podrazumijevamo specijalizovano više ili visoko formalno obrazovanje za policijsku profesiju" (Milosavljević, 1997: 549).

Na početku, prvo ćemo govoriti o policijskom obrazovanju (školovanju)

u Republici Srpskoj. Uzimajući u obzir da prema prof. Markoviću kadrovska politika predstavlja organizovanu društvenu djelatnost, kojom se obezbjeđuje utvrđivanje načela i mjerila, izgrađivanja, izbora i angažovanja kadrova, uz istovremeno obezbjeđivanje optimalnih uslova za njihov rad i razvoj u procesu rada, jasno je da sistem policijskog obrazovanja ne smije funkcionisati nezavisno od osnovne organizacione jedinice MUP Republike Srpske, koja se bavi kadrovskom politikom. U proteklom periodu, istini za volju, mnogobrojni su primjeri koji nam govore o niskom nivou saradnje između onih koji vode policijsko obrazovanje i onih koji su zaduženi za vođenje kadrovske politike. Jasan pokazatelj navedenog je to što je u jednom vremenskom periodu došlo do stvaranje prekomernog broja svršenih studenata Visoke škole unutrašnjih poslova. U tom vremenskom periodu broj studenata na Visokoj školi unutrašnjih poslova je utvrđivan nezavisno od kadrovske službe, tj. upisna politika je vođena nezavisno od kadrovske politike. Takođe, u istom periodu dok je Ministarstvo ulagalo novac u školovanje studenata Visoke škole, u sistem su uvedeni svršeni studenti drugih visokoškolskih ustanova koji u svom sistemu obrazovanja nisu izučavali nastavne predmete neophodne za rad u policiji. Naravno, oni su zapošljavani na radna mjesta na koja su po okončanju studija trebali biti raspoređeni studenti Visoke škole. Takav nerazuman potez je stvarno teško objasniti. Sve ovo je prouzrokovalo stvaranje viška studenta Visoke škole, a isto tako i nagomilavanje prekomernog broja zaposlenih u Ministarstvu bez adekvatnog policijskog obrazovanja. "Najbolji pokazatelj koji potvrđuje ovu konstataciju su rezultati istraživanja koji su objavljeni u radu Mirele Tešanović pod naslovom: "Upravljanje ljudskim resursima u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske", u kome se, između ostalog, navodi podatak da "u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske kvalifikaciona struktura zaposlenih sa višom i visokom stručnom spremom je veoma raznovrsna i obuhvata obrazovne profile i stručne nazive stećene na 82 obrazovne institucije" (Tešanović, 2007: 160). Sasvim sigurno nije dobro da u policiji bude zaposleno toliko različitih obrazovnih profila od kojih većina nije stručna za obavljanje policijskih poslova, a istovremeno se u Ministarstvu nalazi visokoobrazovna ustanova, čija je osnovna namjena bila stvaranje visokoobrazovanih kadrova za MUP. Sve navedeno je prouzrokovalo da se donese odluka u Ministarstvu o napuštanju koncepta visokog policijskog obrazovanja, pa se pristupilo transformaciji – formiranju fakulteta van Ministarstva unutrašnjih poslova. Uzimajući u obzir činjenicu da visokog policijskog obrazovanja više nema, može se reći da je, na neki način, najvećim dijelom ulogu stvaranja viskoobrazovanih kadrova za

potrebe Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske preuzeo Fakultet za bezbjednosne nauke. Prema našem mišljenju, može se konstatovati da je Visoka škola unutrašnjih poslova dala snažan doprinos stvaranju visokoobrazovanih kadrova za rad u policiji, ali i da je ona svoju ulogu ispunila, te da je opravdانا odluka da se ona transformiše u Fakultet bezbjednosnih nauka. Opravdana je iz razloga što će fakultet zasigurno moći da školuje adekvatne kadrove za rad u policiji, a to će raditi na jeftiniji način nego Visoka škola. Takođe, Fakultet će, kao civilna obrazovna institucija, biti u mogućnosti da ponudi i ostalim društvenim subjektima (državnim i nedržavnim) kvalitetan kadar koji će izučavanjem šireg civilnog aspekta bezbjednosti, moći da da doprinos izgradnji povoljnijeg ukupnog bezbjednosnog ambijenta u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini.

U narednom periodu će se policijskom obukom baviti Jedinica za osnovnu policijsku obuku – Policijska akademija. Ona će vršiti obuku polaznika sa četvrtim stepenom školske spreme, koji se osposobljavaju za policijske poslove u činu policajca (početnom činu). Pored ovoga baviće se i osposobljavanjem zaposlenih u MUP bez osnovnog policijskog obrazovanja, koji se osposobljavaju za čin policajca, a koji su predhodno zasnovali radni odnos u MUP-u. I na kraju, baviće se obukom zaposlenih u MUP koji ponavljaju znanje. Obuka ponavljanja znanja organizuje se za: pripadnike MUP koji nisu obavljali policijske poslove duže od tri godine, a prethodno su obavljali policijske poslove u MUP; policijske službenike iz drugih policijskih organa koji se raspoređuju u MUP Republike Srpske; i decertifikovane policajce, koji su na osnovu pravosnažne presude raspoređeni na radno mjesto policijskog službenika.

Pored Policijske akademije, obukom policijskih službenika, u Upravi za policijsku obuku baviće se i Jedinica za stručnu obuku. Zadaci ove unutrašnje organizacione jedinice se, između ostalog, odnose na: sve oblike stručnog usavršavanja, organizovanje, sprovođenje i koordinaciju obuka koje se provode za potrebe drugih organa, pravnih i fizičkih lica, vršenje stručne obuke na terenu, provjere osposobljenosti policijskih službenika u skladu sa godišnjim planom provjere, provjere stručne osposobljenosti pripadnika agencija za obezbjeđenje, planiranje, organizovanje i sprovođenje procesa sticanja znanja i vještina, putem specijalističkih obuka zaposlenih u MUP, kao i utvrđivanje nivoa obrazovnih potreba policijskih službenika.

Pored poslova koji će se u vezi obuke obavljati u Upravi za policijsku obuku, predviđeno je da se obuka policijskih službenika odvija i u Centru za

obuku. Nadležnost Centra suda: organizuje i sprovodi policijsku obuku iz oblasti stručnog osposobljavanja i usavršavanja policijskih službenika. Takođe, pruža podršku u realizaciji obuke Specijalnoj antiterorističkoj jedinici, kao i Upravi za policijsku obuku, izrađuje prijedloge podzakonskih akata i pojedinačnih akata vezanih za nadležnost i djelovanje Centra za obuku, koordinira, organizuje i usmjerava rad Jedinica, timova i odjeljenja Centra za obuku, predlaže mjere za unapređenje stručnog usavršavanja i daje inicijative i prijedloge za izradu nastavnih planova i programa itd.

ZAKLJUČAK

Kao što se može vidjeti iz prethodno iznesenog, Republika Srpska, odnosno Ministarstvo unutrašnjih poslova je potrebnu pažnju obrazovanju kadrova za rad u policiji posvećivala od svog nastanka, tokom cijelog svog postojanja, do danas. Da li je to uvijek radila dovoljno efikasno ili onako kako zahtijevaju potrebe praktičnog postupanja, to zahtijeva dosta širu analizu. Ali svakako stoji konstatacija da je značaj obrazovanja policijskog kadra shvaćen od samog početka izgradnje MUP-a Republike Srpske.

Policija, kao državni organ, imajući u vidu nadležnosti koje ima, spada u red najvažnijih organa. Svoju ulogu može ispuniti onako kako se od nje očekuje i kako je propisano zakonom i podzakonskim aktima, samo ako u svojim redovima ima kvalitetan i obrazovan kadar. Da bi kadrovi bili na visini zadatka, mora im se obezbijediti i kvalitetan obrazovni proces. Vidjeli smo kroz opisano u prethodnom dijelu da je već od novembra 1992. godine (iako se radi o samom početku građanskog rata) Republika Srpska, preko Ministarstva unutrašnjih poslova kroz osnivanje Srednje škole unutrašnjih poslova, posvetila potrebnu pažnju obrazovanju policije. Dakle, i u tim ratnim godinama prioritet je bio da policijske poslove obavljaju oni koji su za taj posao adekvatno pripremljeni, tj. prošli policijsko obrazovanje.

Ključ za uspjeh u bilo kojoj djelatnosti, pa naravno i u policijskoj, jeste kvalitetno obrazovanje onih koji će u praksi primjenjivati zakone kojima se ostvaruje cjelokupna funkcija policije. Upravo iz tog razloga, oblast obrazovanja policijskih kadrova je bila u značajnom fokusu, možemo slobodno reći, gotovo

svih rukovodstava Ministarstva unutrašnjih poslova od 1992. godine do danas. Tako je i došlo vrlo brzo (1995. godine) do osnivanja Više škole unutrašnjih poslova, a potom (2002. godine) i do njene transformacije u Visoku školu unutrašnjih poslova. U periodu od 22 godine, koliko je više i visoko obrazovanje bilo u ingerencijama MUP-a Republike Srpske, odškolovan je veliki broj današnjih ključnih nosilaca određenih funkcija u MUP-u.

Kako je kompletan državno pravni poredak, pa tako i državni organi koji imaju svoju važnu ulogu u funkcionisanju ukupnog poretku, dinamična kategorija, koja je u stalnom procesu mijenjanja i razvoja s ciljem prilagođavanja aktuelnom društvenom trenutku, tako je i odlučeno, da se Visoka škola unutrašnjih poslova transformiše u Fakultet bezbjednosnih nauka, te da se organizaciono izmjesti iz MUP-a, i da postane članica Univerziteta u Banjoj Luci. Ovom transformacijom namjerava se nastaviti dalji razvoj obrazovnog procesa za potrebe policije, ali sada i proširiti pristup, kako bi se zadovoljio širi prostor ukupne civilne bezbjednosti. Vrijeme pred nama pokazaće opravdanost ove odluke, a nama se čini da se otvara prostor za novi pristup u izučavanju i, naravno, obrazovanju kadrova na jedan dosta širi, a samim tim i kvalitetniji način, koji će svoju praktičnu primjenu naći i u širem državnom sektoru, ali sasvim sigurno i u privatnom sektoru i to kako bezbjednosnom tako i privrednom. Samim tim, obrazovanje će dobiti priliku da da dosta snažniji doprinos povećanju nivoa opšte bezbjednosti, kako pojedinačne tako i ukupne, a pri tome policijsko obrazovanje neće biti uskraćeno ni u kom pogledu.

LITERATURA

- Jovičić, D. (2008). *Organizacija i nadležnost policije*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Jovičić, D. (2011). *Organizacija i nadležnost policije*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Jovičić D., Šetka G. (2015). *Organizacija i nadležnost policije*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Jovičić, D. (2005). *Nastanak i razvoj Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske*. Bezbjednost policija građani. Banja Luka: Ministarstvo

- unutrašnjih poslova Republike Srpske, (20-31).
- Jovičić, D. (2009). *Kadrovanje i kadrovska politika*. Bijeljina: Univerzitet Sinergija.
 - Jovičić, D. (2007). *Uticaj tranzicije na rad organa državne uprave RS sa posebnim osvrtom na policiju*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
 - Jurina, M. (1994). *Rukovođenje i organizacijsko ponašanje*. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.
 - Kuzmanović, R. (2002). *Multidimenzionalnost u sistemu obrazovanja policije*. Zbornik radova: Policija i obrazovanje. Banja Luka: Viša škola unutrašnjih poslova, (43-50).
 - Kešetović, Ž. (2005). *Uporedni pregled modela obuke i školovanja policije*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova Zemun.
 - Marković, R. (2003). *Nauka o upravljanju*. Kragujevac: Pravni fakultet.
 - Milosavljević, B. (1994). *Uvod u policijske nauke*, Beograd: Policijska akademija.
 - Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
 - Tešanović, M. *Upravljanje ljudskim resursima u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske*. Bezbjednost policija građani. Banja Luka: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, (157-165)
 - Šetka G., Vuković M., Popović P. (2015). *Rezultati rada policijskih agencija i tužilaštava u Bosni i Hercegovini kao pokazatelj njihove stručnosti*. Zbornik radova: Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta. Beograd: Kriminalističko policijska akademija, (71-81).
 - Šetka, G. (2016). *Uticaj načina vođenja kadrovske politike u policijskim agencijama u Bosni i Hercegovini na stanje bezbjednosti*. Zbornik radova: Evropske integracije – pravda, sloboda i bezbjednost. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
 - Šetka, G. (2016). *Uticaj organizacije policijskih struktura u Bosni i Hercegovini na stanje bezbjednosti*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.

POLICE EDUCATION AND CREATION OF POLICE PERSONNEL IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

For any serious society, education is one of the most important activities. Police education, as part of the general education system, is specific in that it contributes to the formation of police personnel, ie. the security sector. Given the specific nature of the jobs that are being trained for police agencies, police education must respect, and within its educational cycle, all the necessary content that will contribute to the creation of staff with the greatest amount of knowledge to work in the police, as well as in the security sector. Police education in Republic of Srpska has a tradition inheriting its heritage from the early 1990s, and has gone through several stages and reform processes to this day. Each of the developmental stages was specific in itself and left its mark on the staff employed by the Republic of Srpska police.

Keywords: police; police education; human resources; security sector

ISTORIJA BOLONJSKE DEKLARACIJE

dr Zoran Jerotijević¹
dr Marijana Aleksić Glišović²
Poslovni i pravni fakultet
Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

Apstrakt: Bolonjska deklaracija danas zauzima veliko područje i ima široku primenu u obrazovnim institucijama. Od svog osnivanja pa do današnjih dana susretala se sa različitim reformama i programima unapređenja. Svoje planove za unapređenje visokog obrazovanja članice bolonjskog procesa su donosile na konferencijama, koje su se odvijale na svake dve godine u zemljama koje su punopravni članovi bolonjskog procesa, počev od 1999 – 2018. godine. Bolonjska deklaracija je težila mobilnosti studenata i zapošljavanju, kroz uvođenje sistema zasnovanog na dodiplomskim i postdiplomskim studijama. Cilj ovog rada je da pokaže put nastanka Bolonjske deklaracije, šta je bila Bolonja nekada, koliki je njen napredak i značaj, koji su ciljevi kojima je težila i kako je rešavala neusaglašenosti koje su postojale. Motivacija autora za ovu temu proizašla je iz atraktivnosti samog pojma Bolonje i značaja koji ona ima u obrazovnom sistemu.

Ključne reči: Bolonjska deklaracija; Bolonja; konvencija; obrazovni sistem; obrazovanje; bolonjski process

UVOD

Bolonjska deklaracija ili evropska zona visokog obrazovanja je nastala 1999. godine, potpisivanjem sporazuma između zemalja članica Evropske unije. Kako je nastala u Bolonji, otuda i nosi naziv Bolonjska deklaracija ili samo Bolonja. Njen tačan nastanak vezuje se za 19. jun 1999. godine, kada su na sastanku u Bolonji, ministri evropskih zemalja usvojili Konvenciju o visokom obrazovanju. Glavni cilj ove konvencije bio je unapređenje obrazovnih institucija i učesnika ovih institucija u naučnom, intelektualnom, kulturnom, društvenom i tehnološkom smislu. Cilj je bio i da se poboljšaju odnosi i saradnja između evropskih zemalja, kako bi se izgradila svest o zajedničkom delovanju, produbili

¹ zoranjerotijevic@gmail.com.

² marijana.aleksic@yahoo.com

međuljudski odnosi i izgradila zajednička društvena i kulturna sredina.

Bolonjskoj deklaraciji je prethodila Deklaracija iz Pariza, gde je 25. maja 1998. godine, u Parizu na Sorboni, doneta Sorbonska deklaracija. Tom prilikom su pozvane sve članice Evropske unije i ostale evropske zemlje da im se pridruže, kako bi stvorili jedinstveni prostor visokoškolskog obrazovanja na evropskom nivou. Ideja je bila da se stvore zajednice koje uzajamno deluju, podstiču i jačaju jedna drugu, kontinuirano unapređuju i razmenjuju svoje studente i profesore, prilagođavaju obrazovanje na svoje građane i samim tim jačaju evropski sistem. Primarni cilj je bio da se poboljša priznavanje na međunarodnom nivou, obezbedi međunarodna konkurentnost, olakša mobilnost sudenata i unapredi lakoća zapošljavanja. Ovom temom je zaokružena ideja o nastanku jedinstvenog sistema visokog obrazovanja i godinu dana nakon toga je potpisana Bolonjska deklaracija.

S obzirom da je obrazovni sistem u Srbiji pretrpeo različite reforme, uvođenjem Bolonjske deklaracije, trebalo je obezbediti kvalitetniji i efikasniji rad studenata i profesora sa boljim uspehom od prethodnog obrazovnog sistema. Obrazovanje, kao krucijalan predmet svake države, izazvalo je interesovanje države i društva, smatrajući da se visokim obrazovanjem obezbeđuju efikasniji, stabilniji i mirniji demokratski odnosi. Jednu državu ne čini samo narod i teritorija već i Univerzitet, kao obrazovna institucija koji ima glavnu ulogu u razvoju i budućnosti jedne zemlje.

RAĐANJE IDEJE O NASTANKU OBRAZOVANJA

Obrazovanje, kao proces koji se prenosi usmenim i pismenim putem sa generacije na generaciju, javlja se još u doba 2000. godina p.n.e. Vremenom je znanje evoluiralo, pa je sa pojmom papira u Kini došlo i do prvih ideja o osnivanju obrazovnih institucija. Konstantinopolj (Carigrad) bio je začetnik visokog obrazovanja u srednjem veku. Prve obrazovne institucije u zapadnoj Evropi osnovane su između 1150-1250. godine n.e. Najpre je osnovan moderni univerzitet u Parizu (Sorbona) 1150. godine, 1209. godine osnovan je *Cambridge* univerzitet, a 1249. godine osnovan je *Oxford* univerzitet, s kojima počinje sticanje diploma iz različitih oblasti interesovanja.

Želja za poboljšanjem pismenosti zahtevala je različite reforme. Od 1517. pa sve do osamdesetih godina 20. veka, znatno se menjaо način edukacije. S pojmom Darwinove teorije evolucije, koju je u obrazovne tokove uveo Herbert Spenser, značajno se menja obrazovni sistem. U Britaniji i Severnoj Americi se

pojavljuju obrazovni kursevi po uzoru na fakultete sa pomenutih univerziteta, Cambridge i Oxford. Kroz celu 1900. godinu 20. veka odvijali su se napredni kursevi u cilju jačanja obrazovanja. Osamdesetih godina 20. veka pojavljuju se kompjuteri u školama, kao vid naprednog načina obrazovanja, a devedesetih godina 20. veka javlja se Internet i uvodi digitalizacija u obrazovanje, kao vrhunac dostignuća u obrazovanju. Ova evolucija obrazovanja, počev od svojih korena, pa sve do danas, zaokružila je svoje postojanje sa primenom Zakona o visokom obrazovanju i usvajanjem Bolonjske deklaracije 1999. godine.

ZAČECI I RAZVOJ BOLONJSKE DEKLARACIJE

Iz uvida se može videti da je preteča Bolonjske deklaracije Sorbonska deklaracija, kojoj su 1998. godine pristupile četiri zemlje: Francuska, Nemačka, Italija i Ujedinjeno Kraljevstvo. Zvanični proces Bolonjske deklaracije otpočeo je 1999. godine, kada je 19. juna dvadeset devet zemalja potpisalo deklaraciju u Bolonji. Osnovni cilj Deklaracije je bio:

- Da se usvoji sistem razumnih i uporedivih diploma;
- Da se usvoji sistem baziran na dva ciklusa studija, dodiplomskom i poslediplomskom ciklusu,
- Da se uspostavi sistem kredita, tzv. ECTS sistem bodovanja,
- Da se obezbedi slobodno kretanje studenata, profesora, istraživača i administrativnog kadra;
- Da se obezbedi evropska saradnja u oblasti unapređenja kvaliteta i
- Da se obezbedi promocija evropske dimenzije visokog obrazovanja.

Nakon potpisivanja Bolonjske deklaracije, formirana je Grupa za praćenje Bolonjskog procesa (*Bologna Follow up Group*), koja je odlučila da se na svake dve godine održavaju Ministarski samiti i donela odluku da prvi samit, koji treba da bude održan posle konvencije, bude 2001. godine u Pragu. Takođe, u martu 2001. godine formirana je Evropska univerzitetska asocijacija, koja je nastala spajanjem dve mreže univerziteta u Evropi. Ova asocijacija je objavila TRENDS II izveštaj o implementaciji bolonjskog procesa (prema European higher education area: Survey of main reforms from Bologna to Prague, 1999-2001), koji:

- Potvrđuje sve glavne zaključke postignute u prvom izvještaju o trendovima,
- Osnažuje zapažanje o prelasku na dvoslojni sistem, ali ne mora

nužno odgovarati definicijama korišćenim za strukturu stepena iz Bolonjske deklaracije (npr. pojmovi “postdiplomski” ili “binarni” sistem visokog obrazovanja),

- Potvrđuje zapažanje u vezi sa prelaskom na akreditaciju,
- Pokazuje da dugi studijski programi na svim nivoima i prilično nefleksibilni monodisciplinarni kurikulumi i dalje postoje u nekoliko zemalja i da ih je potrebno prilagoditi u skladu sa principima Bolonjske deklaracije.

Prvi izveštيلac o Bolonjskom procesu bio je Pedro Lourtie iz Portugala. Njegov je zadatak bio da prikaže implementaciju ciljeva iz Bolonjske deklaracije i da podnese izveštaj na samitu u Pragu. U maju 2001. godine, u Pragu, održan je Samit ministara, gde su četiri zemlje pristupile bolonjskom procesu: Kipar, Linhenštajn, Hrvatska i Turska. Tom prilikom je dogovoren samit u Berlinu 2003. godine. Na samitu u Pragu uvedeno je nekoliko novih elemenata u Deklaraciju:

- Studenti su priznati kao ravnopravni partneri u donošenju odluka,
- Istaknuta je društvena dimenzija procesa,
- Naglašeno je da je visoko obrazovanje javno dobro i javna odgovornost.

U periodu između 2001. i 2003. godine, organizovan je veći broj bolonjskih seminara. EUA je objavio TRENDS III izveštaj, ESIB je sproveo nekoliko istraživanja među studentima o implementaciji bolonjskog procesa. Evropska komisija je podržala nekoliko važnih evropskih projekata vezanih za osiguranje kvaliteta. Ministarski samit u Berlinu je istakao napredak, ostvaren u periodu 2001-2003. godine, i postavio smernice za naredni period:

- Istraživanje (kao naučno istraživanje) sastavni je deo visokog obrazovanja u Evropi i da su evropski prostor visokog obrazovanja i evropski prostor istraživanja, temelji društva znanja. Naglašeno je da je neophodno uključiti i treći ciklus studija, doktorske studije u bolonjski process;
- U okviru priprema za samit 2005. godine, ministri su ocenili napredak u tri prioritetne oblasti:
 - ✓ osiguranje kvaliteta,
 - ✓ dva ciklusa studija,

- ✓ priznavanje diploma i delova studija,
- ✓ doneli su odluku o narednom samitu 2005. godine u Bergenu.

Grupa za praćenje bolonjskog procesa je dobila zadatku da posebno istraži osiguranje kvaliteta i u okviru kvalifikacija je formirana posebna radna grupa.

Na samitu ministara u Bergenu, održenom maja 2005. godine, još pet zemalja je pristupilo Deklaraciji: Gruzija, Jermenija, Azerbajdžan, Ukrajina i Moldavija, nakon kojih je broj učesnica dostigao 45. Osim ovih zemalja, učestvovalo je i nekoliko međunarodnih organizacija: Evropska komisija, Savet Evrope, Evropska univerzitetska asocijacija (EUA), Evropska asocijacija institucija visokog obrazovanja (EURASHE), Nacionalne studentske unije Evrope (ESIB), UNESCO, CEPES, Evropska mreža za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju (ENQA), evropski ogrank Education International, predstavnik poslodavaca UNICE. Samitom u Bergenu definisano je:

- Jedinstvena kvalifikacija za evropski prostor visokog obrazovanja, uz obavezno definisanje nacionalnih okvira, počev od 2007. pa do 2010. godine;
- Usvajanje smernica i standarda za osiguranje kvaliteta;
- Naglašavanje socijalne dimenzije visokog obrazovanja, s osrvtom na akademsku pokretljivost;
- Jačanje veza između evropskog prostora visokog obrazovanja i drugih delova sveta;
- Posvećivanje pažnje razvoju evropskog prostora visokog obrazovanja nakon 2010. godine.

Nakon Samita ministara u Bergenu, 45 zemalja učestvovalo je u bolonjskom procesu. To su:

- od 1999. godine: Austrija, Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Holandija, Island, Irska, Italija, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Malta, Mađarska, Nemačka, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo;
- od 2001. godine: Hrvatska, Kipar, Lihtenštajn, Turska;
- od 2003. godine: Albanija, Andora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Rusija, Srbija i Crna Gora i Vatikan;
- od 2005. godine: Azerbajdžan, Gruzija, Jermenija, Moldavija i Ukrajina.

Osim pomenutih zemalja učestvuje i nekoliko međunarodnih organizacija:

Evropska komisija (EC), kao izvršni organ Evropske unije; uz Evropski parlament i Savez Evropske unije, predstavlja jednu od tri glavne institucije, koje upravljuju Unijom (www.ec.europa.eu);

Evropski sektor za visoko obrazovanje (EHEA) – jedinstveni obrazovni evropski prostor (www.ehea.org);

Savet Evrope (COE) – regionalna međunarodna organizacija evropskih zemalja, čije se sedište nalazi u Palati Evrope u Strazburu (www.coe.int);

Evropska univerzitetska asocijacija (EUA) – organizacija koja okuplja predstavnike univerziteta i rektorskih konferencijskih organizacija iz cele Evrope (www.eua.be); Evropska asocijacija institucija visokog obrazovanja (EURASHE) – mlada organizacija koja okuplja predstavnike institucija visokog obrazovanja, koje nisu univerziteti, i predstavlja njihove interese na evropskom nivou (www.eurashe.be);

Nacionalna studentska unija Evrope (ESIB) – Evropska krovna agencija koja kroz svoje članove predstavlja 11 miliona studenata u Evropi; preko 34 zemlje Evrope su članice ESIB-a (www.esib.org);

Evropska mreža za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju (ENQA) – evropska mreža agencija za osiguranje kvaliteta u Evropi (www.enqa.net);

Evropski ogranak Education International je međunarodna sindikalna organizacija, koja se bavi ostvarivanjem ciljeva obrazovanja (www.ei-ie.org);

Predstavnik poslodavaca (UNICE) – predstavlja uniju poslodavaca Evrope (www.unice.org).

HRONOLOGIJA BOLONJSKOG PROCESA (OD 1999 – 2018. GODINE)

Bolonjski proces, od svoga osnivanja 1999. godine, bio je uspešan jer je imao za cilj da ojača konkurentnost i atraktivnost evropskog visokog obrazovanja i podstakne mobilnost studenata i zapošljavanje, kroz uvođenje sistema zasnovanog na dodiplomskim i postdiplomskim studijama, s lako čitljivim programima i diplomama. Osiguranje kvaliteta je od samog početka, takođe, igralo važnu ulogu. Različiti ministarski sastanci, od 1999. godine, proširili su ovaj program i dali veći napredak preciznosti alata koji su razvijani. Struktura dodiplomskih i postdiplomskih studija je modifikovana u sistem od tri ciklusa, koji sada uključuje koncept kvalifikacionih okvira s naglaskom na ishode učenja

- ono što ljudi znaju, razumeju i mogu da urade (The European Higher Education Area, Bologna, 1999.).

Planirano je da se proces bolonjizacije zarši do 2010. godine, odnosno da do tog datuma sve obrazovne institucije pređu na bolonjski sistem obrazovanja. Evropska dimenzija je u velikoj meri razlog postojanja bolonjskog procesa, pa se zasniva na činjenici da su evropski sistemi visokog obrazovanja zasnovani na različitosti i saradnji, na učešću svih zainteresovanih strana i na akademskoj slobodi. Višejezičnost je još jedna prepoznatljiva osobina. Evropsko više obrazovanje se smatra javnim dobrom, u kojem je socijalna dimenzija čvrsto ugrađena i to je jedinstvena kombinacija vrednosti i principa koji oblikuju evropsku dimenziju evropskog visokog obrazovanja.

Što se tiče implementacije, napredak tokom godina je neujednačen, kao što se može videti iz različitih vežbi inventarizacije. Postoje razlike između zemalja, između institucija i između disciplina. Bolonjski proces je složen i uključuje mnoge zainteresovane strane i stoga sve zemlje učesnice neće sprovesti sve politike i postići navedene ciljeve do 2010. godine. Od nezavisne procene je zatraženo da se razjasni šta je bilo, zaista, postignuto i koliko je to urađeno. Ovaj izveštaj treba da bude spreman za 2010. godinu. Pre objavljivanja nezavisne procene trebalo je održati ministarski sastanak 2009. godine, u vezi s orientacijom politike za budućnost bolonjskog procesa (<http://www.ehea.info/cid100210/ministerial-conference-bologna-1999.>).

Konvencija u Pragu

U Pragu, 19. maja 2001. godine, dve godine nakon potpisivanja bolonjske deklaracije i tri godine nakon Sorbone, 32 zemlje članice, potpisnice Deklaracije evropskih ministara, zaduženih za visoko obrazovanje, održale su sastanak kako bi se pregledao postignuti napredak i odredili pravci i prioriteti za naredne godine procesa. Ministri su ponovo potvrdili svoju posvećenost cilju ka uspostavljanju evropskog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine. Izbor Praga za održavanje sastanka, simbol je njihove volje da uključe celu Evropu u proces proširenja Evropske unije. Ministri su razmotrili izveštaj pod nazivom "Dalji napredak Bolonjskog procesa" (Towards The European Higher Education Area, Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001.).

Tom prilikom je potvrđeno od strane ministara da napor za promovisanje mobilnosti moraju biti nastavljeni kako bi se učenicima, nastavnicima,

istraživačima i administrativnom osoblju omogućila korist od bogatstva evropskog visokog obrazovanja.

Konvencija u Berlinu

Septembra 2003. godine, ministri odgovorni za visoko obrazovanje iz 33 zemlje članice, sastali su se u Berlinu, kako bi pregledali postignuti napredak i postavili prioritete i nove ciljeve za naredne godine, s ciljem ubrzanja realizacije evropskog područja visokog obrazovanja. Oni su se složili oko sledećih razmatranja, principa i prioriteta: Ministri ponovo potvrđuju važnost socijalne dimenzije bolonjskog procesa. Potreba za povećanjem konkurentnosti mora biti uravnotežena, s ciljem poboljšanja socijalne karakteristike evropskog prostora visokog obrazovanja i jačanja socijalne kohezije i smanjenja socijalnih i rodnih nejednakosti, kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj osnovi. U tom kontekstu, ministri potvrđuju svoju tvrdnju da je visoko obrazovanje javno dobro i javna odgovornost. Oni ističu da međunarodno-akademska saradnja i razmena i akademska vrednost treba da imaju prednost (<http://www.ehea.info/cid100938/ministerial-conference-berlin-2003>.)

Ministri uzimaju u obzir zakљučke Evropskih saveta u Lisabonu (2000) i Barseloni (2002), s ciljem da Evropa postane „najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija zasnovana na znanju u svetu, sposobna za održivi ekonomski rast sa većim i boljim poslovima i većom socijalnom kohezijom“ i pozivaju na dalje aktivnosti i bližu saradnju u kontekstu bolonjskog procesa.

Ministri se slažu da će preuzeti napore, kako bi se osigurala sveobuhvatnija veza između sistema visokog obrazovanja i istraživanja u njihovim zemljama. Evropska zona visokog obrazovanja u nastajanju će imati koristi od sinergije sa EU i evropskog istraživačkog prostora, čime se jača osnova Evrope znanja. Cilj je da se očuva evropsko kulturno bogatstvo i jezička raznolikost, na osnovu njenog nasleđa, raznovrsnih tradicija da se podstakne potencijal inovacije i društveno ekonomski razvoj kroz pojačanu saradnju među evropskim višim obrazovnim institucijama.

Ministri su odlučili da prihvate zahteve za članstvo Albanije, Andore, Bosne i Hercegovine, Vatikana, Rusije, Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije. Pozdravili su ove države kao nove članice i na taj način se članstvo proširilo na 40 evropskih zemalja.

Konvencija u Bergenu

Konvencija je održana u maju 2005. godine, na kojoj je istaknuta potreba za boljim dijalogom, koji uključuje vlade, institucije i socijalne partnere, kako bi se povećala zapošljivost diplomiranih studenata sa kvalifikacijama Bachelor, uključujući i odgovarajuća radna mesta unutar javne službe.

Usvojen je sveobuhvatni okvir za kvalifikacije u EHEA, koji se sastoji od tri ciklusa, zasnovanih na ishodima učenja i kompetencijama i rasponima kredita u prvom i drugom ciklusu. Obavezano je da će se razraditi nacionalni okviri kvalifikacije, kompatibilne sa sveobuhvatnim okvirom za kvalifikacije u EHEA do 2010. godine, i da će se početi sa radom na tome do 2007. godine. Od Grupe za praćenje je traženo da izveštava o tome, o implementaciji i o daljem razvoju sveobuhvatnog okvira. Naglašena je važnost osiguravanja komplementarnosti između sveobuhvatnog okvir za EHEA i predložen je širi okvir za kvalifikacije za doživotno učenje, koje obuhvata opšte obrazovanje, kao i stručno obrazovanje i obuku kako u okviru Evropske unije, tako i među zemljama učesnicama. Na ovoj konferenciji, pozdravljen je članstvo pet zemalja: Armenije, Azerbejdžana, Gruzije, Moldavije i Ukrajine (Conference 2005, "From Berlin To Bergen" EHEA, May, Bergen).

Konvencija u Londonu

U maju 2007. godine, održana je konferencija u Londonu. Na ovoj konferenciji je potvrđena posvećenost povećanju kompatibilnosti i uporedivosti sistema visokog obrazovanja, a istovremeno poštujući njegovu raznolikost. Istakao se značajan uticaj institucija visokog obrazovanja (HEI) u razvoju društava, zasnovanih na njihovim tradicijama kao centrima učenja, istraživanja, kreativnosti i prenosa znanja, kao i na njihovoj ključnoj ulozi u definisanju i prenošenju vrednosti na kojima se grade naša društva. Cilj je da bio da se obezbedi da visokoškolske ustanove imaju potrebne resurse za nastavak ispunjavanja svih potrebnih ciljeva. To uključuje (<http://www.coe.int/t/dg4/highereducation>):

- Pripremanje učenika za život, kao aktivnih građana u demokratskom društvu;
- Pripremanje učenika za buduće karijere i omogućavanje njihovog ličnog razvoja;
- Stvaranje i održavanje široke, napredne baze znanja i
- Stimulisanje istraživanja i inovacija.

Konvencija u Belgiji

Konvencija u Belgiji je održana u aprilu 2009. godine. U decenijama do 2020. godine, evropsko visoko obrazovanje ima vitalni doprinos u ostvarivanju Evrope znanja koja je visoko kreativna i inovativna. Kako se stanovništvo Evropesuočava sa izazovom starenja, mora se nastojati da se maksimizira talenat i kapacitet svih građana i da se usmere na bavljenje doživotnim učenjem, kao i širenjem učešća u visokom obrazovanju.

Evropsko visoko obrazovanje se, takođe, suočava sa glavnim izazovom i posledicom pojma globalizacije i ubrzanim tehnološkim razvojem. Učenje se usmerava na učenike i njihovu mobilnost, koja će im pomoći da razviju kompetencije, koje su potrebne u promenljivom radu i okruženju, i osnažiti ih da postanu aktivni i odgovorni građani.

Na sastanku je uočeno da se društvo trenutno suočava sa posledicama globalne finansijske i ekonomске krize. Stoga je potvrđeno da su javna ulaganja u visoko obrazovanje od najvećeg prioriteta. Evropski prostor visokog obrazovanja treba da obezbedi dobru saradnju između vlade, institucija visokog obrazovanja, studenata, osoblja, poslodavaca i drugih aktera. Doprinos evropskih institucija i organizacija Evropske unije u procesu reforme se istakao kao značajan. Bolonjski proces treba da obezbedi veću kompatibilnost i uporedivost sistema visokog obrazovanja i olakša učenicima da budu pokretni i da stimuliše obrazovne institucije da privuku studente i naučnike sa drugih kontinenata. Visoko obrazovanje i bolonjski proces su promovisali diplomu, obezbedili dopunu diplomi, obezbedili akumulaciju bodova i povećali transparentnost i priznanje (Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April, Belgium, 2009).

Konvencija u Budimpešti

U martu 2010. godine, održana je konferencija u Mađarskoj, tačnije u Budimpešti. Uzeta je u obzir nezavisna procena i izveštaj zainteresovanih strana. Pozdravljeni je njihova afirmaciju da se institucije visokog obrazovanja, osoblje i studenti više poistovjećuju sa ciljevima Bolonjskog procesa. Dok je mnogo toga bilo postignuto u implementaciji Bolonjskih reformi, izveštaji takođe ilustruju da se EHEA akcionala linija, kao što su reforma stepena i kurikuluma, osiguranje kvaliteta, priznavanje, mobilnost i socijalna dimenzija, primenjuju u različitim stepenima.

Skorašnji protesti u nekim zemljama, delimično usmereni protiv razvoja

i mera u vezi s bolonjskim procesom, podsetili su da neki od bolonjskih ciljeva i reforme nisu pravilno sprovedeni i objašnjeni. Uvažene su kritike koje su dolazile od nekih studenata i osoblja. Obavezano je da će se uvažiti zahtevi protesta sudenata i osoblja i da će se pojačati napori sproveđenja reformi, kako bi se omogućilo studentima i osoblju da budu pokretni, da bi se poboljšala nastava i učenje na visokoškolskim ustanovama, kako bi se poboljšala zaposlenost diplomiranih studenata i kako bi se obezbedilo kvalitetno visoko obrazovanje za sve. Na nacionalnom nivou, takođe je izražena želja da se poboljša komunikacija i razumevanje bolonjskog procesa među svim zainteresovanim stranama i društву u celini (Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area 2010, March, Hungary).

Konvencija u Bukureštu

U aprilu 2012. godine, održana je konferencija u Bukureštu. Evropa prolazi kroz ekonomsku i finansijsku krizu sa štetnim društvenim efektima. Unutar polja visokog obrazovanja, kriza utiče na dostupnost adekvatnog finansiranja i zapošljavanja diplomiranih studenata, tako da je perspektiva ovih diplomaca sve neizvesnije.

Istaknuto je da je visoko obrazovanje važan deo rešenja problema koje je izazvala Svetska ekonomski kriza. Jaki i odgovorni sistemi visokog obrazovanja pružaju temelje za napredna društva znanja. Više obrazovanje treba da bude u srcu naših npora kako bi se prevazišla kriza - sada više nego ikad.

Imajući ovo na umu, obavezano je da će se obezbediti najviši mogući nivo javnog finansiranja za visoko obrazovanje i oslanjanje na druge odgovarajuće izvore, kao investiciju u našu budućnost. Obećano je da će se podržati sve institucije u obrazovanju kreativnih, inovativnih, kritički promišljenih i odgovornih diplomata potrebnih za ekonomski rast i održivi razvoj naših demokratija. Izrečena je posvećenost radu na način da se smanji nezaposlenost mladih.

Bolonjske reforme su promenile lice visokog obrazovanja širom Evrope, zahvaljujući uključivanju i posvećenosti institucija visokog obrazovanja, osoblja i studenata. Strukture visokog obrazovanja u Evropi sada su više kompatibilne i uporedive. Sistemi garancije kvaliteta doprinose izgradnji poverenja, a kvalifikacije višeg obrazovanja su prepoznatljivije između granica i učešća u visokom obrazovanju. Studenti danas imaju koristi i širi spektar obrazovne mogućnosti i sve su mobilniji.

Međutim, kako pokazuje izvještaj o implementaciji Bolonjskog procesa, moraju se učiniti dalji napor da se konsoliduje i nadograđuje napredak. Mora se težiti većoj koherentnosti između politika, posebno u okončanju prelaska na sistem tri ciklusa, korišćenje ECTS kredita odnosno bodova, izdavanje dodataka diplomi, unapređenje osiguranja kvaliteta i implementacija kvalifikacionih okvira, uključujući definiciju i evaluaciju ishoda učenja.

Istaknuta je težnja ka sledećim ciljevima: da se obezbedi kvalitetno visoko obrazovanje za sve, kako bi se poboljšala mogućnost zapošljavanja i jačanje mobilnosti kao sredstva za bolje učenje. Za 2012-2015. godinu, posebno je usmerena koncentracija na punu podršku visokom obrazovanju institucija i zainteresovanih strana u njihovim naporima da donesu značajne promene i dalje sveobuhvatnu implementaciju svih linija bolonjske akcije. Proširenje pristupa visokom obrazovanju je preduslov za društveni napredak i ekonomski razvoj. Jednoglasno je odlučeno da se usvoje nacionalne mere za povećanje ukupnog pristupa kvalitetu obrazovanja. Izrečeno je da će se raditi na podizanju stope završavanja studija i osiguravanju pravovremenog napredovanja u visokom obrazovanju u svim zemljama EHEA. Studentsko telo, koje ulazi i diplomira na visokoškolskim ustanovam, a treba da odražava raznolikost stanovništva Evrope. Jačaće se napor prema nedovoljno zastupljenim grupama, kako bi se razvila socijalna dimenzija visokog obrazovanja, smanjila nejednakost i pružila adekvatna podrška studentima (Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area, Bucharest Communiqué, April 2012, Bucharest).

Konvencija u Jermeniji

Konvencija u Jermeniji je održana u maju 2015. godine. Na ovoj konferenciji je naglašeno da će narednih godina, kolektivna ambicija biti usmerena na ispunjavanje sledećih ciljeva (Yerevan Communiqué 2015, Ehea, May, Yerevan):

- Unapređenje kvaliteta i relevantnosti učenja i nastave;
- Podsticanje zapošljavanja diplomiranih studenata tokom njihovog radnog veka;
- Brzo menjanje tržišta rada, koje karakteriše tehnološki razvoj;
- Postizanje inkluzivnosti sistema koji je suštinski cilj EHEA kako zbog stanovništva koje je svakog dana sve raznovrsnije, tako i zbog imigracije,
- Implementacija dogovorenih strukturnih reformi je preduslov za konsolidaciju EHEA i dugoročno gledano, za njen uspeh.

Konvencija u Jermeniji

Konvencija u Jermeniji je održana u maju 2015. godine. Na ovoj konferenciji je naglašeno da će narednih godina kolektivna ambicija biti usmerena na ispunjavanje sledećih ciljeva (Yerevan Communiqué 2015, Ehea, May, Yerevan):

- Unapređenje kvaliteta i relevantnosti učenja i nastave;
- Podsticanje zapošljavanja diplomiranih studenata tokom njihovog radnog veka;
- Brzo menjanje tržišta rada, koje karakteriše tehnološki razvoj;
- Postizanje inkluzivnosti sistema koji je suštinski cilj EHEA, kako zbog stanovništva, koje je svakog dana sve raznovrsnije, tako i zbog imigracije;
- Implementacija dogovorenih strukturnih reformi je preduslov za konsolidaciju EHEA i, dugoročno gledano, za njen uspeh.

Konvencija u Parizu

Konferencija u Parizu je održana prošle godine, u maju 2018. Na ovoj konferenciji je istaknuto zadovoljstvo uspehom koji je postigao bolonjski proces. Postignuto je nešto jedinstveno. U evropskom području visokog obrazovanja (EHEA) su dogovoreni ciljevi i politike na evropskom nivou, a zatim implementirani u nacionalne obrazovne sisteme i visokoobrazovne institucije. Ovo je oblast u kojoj vlade, institucije visokog obrazovanja i zainteresovane strane, zajedno oblikuju pejzaž visokog obrazovanja, što pokazuje zajednički napor i kontinuirani dijalog koji se između vlada i sektora visokog obrazovanja može postići.

Preko EHEA je stvoren put za mobilnost studenata, poboljšana je uporedivost i transparentnost sistema visokog obrazovanja i povećani su kvalitet i privlačnost. EHEA je promovisala uzajamno razumevanje i poverenje i pojačala je saradnju između sistema visokog obrazovanja. EHEA je, kroz intenzivni politički dijalog i saradnju, obezbedila akademsku slobodu i integritet, institucionalnu autonomiju, učešće studenata i osoblja u upravljanju visokim obrazovanjem, i javnu odgovornost za visoko obrazovanje.

Od Sorbonske i Bolonjske deklaracije, visokoobrazovni sistemi EHEA, kao institucije, prošli su kroz velike reforme. U trenutku kada se Evropa suočava

sa velikim teškoćama, društvenim izazovima - od nezaposlenosti i socijalne nejednakosti do migracije i porasti političke polarizacije, radikalizacije i nasilnog ekstremizma, visoko obrazovanje mora imati odlučujuću ulogu u pružanju rešenja za ova pitanja. Takođe, mora igrati ključnu ulogu u utvrđivanju činjenica na osnovu kojih se vode javne rasprave i odluke. Pružajući studentima i drugim učenicima prilike za doživotni lični razvoj, visoko obrazovanje povećava njihove izglede za zapošljavanje i podstiče ih da budu aktivni građani u demokratskim društvima. Stoga se ova konvencija obavezuje na razvoj politika koje podstiču i podržavaju visokoobrazovne institucije da ispune svoju društvenu odgovornost i doprinesu kohezivnjem i inkluzivnjem unapređenju interkulturalnog razumevanja, građanskog angažmana i etičke svesti, kao i osiguranju jednakog pristupa visokom obrazovanju.

Od 2018-2020. godine, tematske grupe vršnjaka trebaju se fokusirati na tri obaveze, koje su ključne za jačanje i podršku kvaliteta i saradnju unutar EHEA (Paris Communiqué 2018, May 25th, Paris):

- Sistem od tri ciklusa treba biti kompatibilan sa sveobuhvatnim kvalifikacionim okvirom EHEA, a stepeni prvog i drugog ciklusa skalirani po ECTS;
- Poštovanje Lisabonske konvencije o priznavanju i
- Osiguranje kvaliteta u skladu sa standardima i smernicama za kvalitet osiguranja u Evropskom prostoru visokog obrazovanja.

FINALIZIRANJE POČETNOG PLANA BOLONJSKOG PROCESA

Sve zemlje učesnice bolonjskog procesa, neće uspeti da postignu sve postavljene ciljeve do 2010. godine, pa je neophodno da se bolonjski proces nastavi i nakon 2010. godine, kako bi se njegova implementacija mogla finalizirati.

Do 2020. godine, članice su odlučne da postignu EHEA, gde se zajednički ciljevi primjenjuju u svim zemljama članicama:

- Unapređenje kvaliteta i relevantnosti učenja i podučavanja;
- Osposobljavanje za zapošljavanje diplomiranih studenata tokom njihovog radnog veka;
- Učiniti sisteme inkluzivnijim i implementirati dogovorene strukturne reforme.

Početna vizija Bolonjske deklaracije je bila da se stvori potpunija i dalekosežnija Evropa, koja treba da obezbedi jačanje intelektualnih, kulturnih, društvenih, naučnih i tehnoloških dimenzija. Ova početna vizija i dalje važi kao sveobuhvatni princip za 2020. godinu. Evropski prostor visokog obrazovanja suočava se sa dvostrukim izazovima globalizacije i demografije. Bolonjski proces se ne može posmatrati odvojeno od globalnih procesa, što je odgovor evropskog visokog obrazovanja na globalnu integraciju i na širenje odredbe visokog obrazovanja koja treba da se pozabavi pratećim izazovima finansijskih resursa.

ZAKLJUČAK

U proteklih 20 godina, osnovna misija bolonjskog procesa i njen glavni cilj je bio obezbeđivanje strukturnih reformi, koje su trebale da osiguraju i poboljšaju kvalitet, relevantnost učenja i obrazovanja i da sprovedu inovacije u procesu učenja i podučavanja, jer jedno društvo i ekonomija počivaju na celoživotnom učenju i podučavanju svojih građana i na taj način se obezbeđuje dobrobit čitavog društva.

Kako bi se obezbedili povoljniji uslovi obrazovanja, stvorene su različite institucije u okviru Bolonjskog procesa kao što je EHEA, pomoću koje su se obezbedili inkluzivni pristupi za kontinuirano unapređenje učenja i podučavanja širom EHEA i zahvaljujući saradnji sa evropskim visokim obrazovanjem, uz poštovanje akademске slobode i institucionalne autonomije. Uspeh Evropskog foruma za učenje i podučavanje, koji je pokrenulo Evropsko udruženje univerziteta, pokazuje vrednost i potencijal saradnje u učenju i nastavi, sa opipljivim koristima za institucije visokog obrazovanja, osoblje i studente.

Stoga, pored mera na nacionalnom nivou, potrebno je razvijati zajedničke evropske inicijative, kako bi se podržao i stimulisao širok spektar inovativnih praksi učenja i podučavanja. Potrebno je nadograđivati postojeće dobre prakse u našoj zemlji i šire i kao što je već pomenuto stimulisati promenu novih praksi. Na ovaj način bi se trebao obezbediti dalji razvoj i puna implementacija usmerenosti na studente, učenje i otvoreno obrazovanje u kontekstu celoživotnog učenja. Studijski program, koji pružaju različite metode učenja i fleksibilno učenje, mogu podstaći društvenu mobilnost i kontinuirano stručno usavršavanje, a učenicima omogućavanje pristupa i završetka visokog obrazovanja u bilo kojoj fazi njihovog života.

Bolonjska deklaracija od svog osnivanja, pa sve do danas podržava

institucije visokog obrazovanja i kroz različite cinjeve trudi se da razvije i unapredi svoje strategije za učenje i nastavu. Ona ohrabruje studente da koriste interdisciplinarne programe i da kombinuju akademsko i radno učenje, jer se učenicima stvara mogućnost da se susretnu sa istraživanjima ili aktivnostima, povezanim sa istraživanjima i inovacijama na svim nivoima visokog obrazovanja, kako bi razvili kritične misli i kreativnu viziju koja će im omogućiti da pronađu nova rešenja za nove izazove. Bolonjska deklaracija sa svojim zemljama učesnicama se obavezuje na poboljšanje sinergije između obrazovanja, istraživanja i inovacija. Pošto digitalizacija ima bitnu ulogu u svim sferama društva, vidi se njen potencijal u olakšavanju načina učenja u različitim fazama života.

Bolonjska deklaracija se, od samog početka svog osnivanja, zalaže da institucije visokog obrazovanja pripreme svoje učenike i podrže svoje nastavnike, profesore da deluju kreativno u digitalnom okruženju. Zalaže se da obrazovni sistemi bolje koriste digitalno i kombinovano obrazovanje, uz odgovarajuće osiguranje kvaliteta, kako bi se poboljšali uslovi učenja i obezbedilo fleksibilno učenje, podstakle digitalne veštine i kompetencije, poboljšale analize podataka i edukaciju, unapredilo istraživanje i predviđanje, i uklonile regulatorne prepreke za pružanje otvorenog i inovativnog obrazovanja.

LITERATURA

- Bologna Declaration (2001). Ehea, Prague.
- Dimić, Z. (2013). *Radjanje ideje univerziteta*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ehea Ministerial Conference (2012). *Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area Bucharest Communiqué*, April 26, Bucharest.
- Ehea Ministerial Conference (2015). *Yerevan Communiqué, May 15*, Yerevan.
- Ehea Ministerial Conference (2001). *Towards The European Higher Education Area, Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague*, May 19, Prague.
- Ehea Ministerial Conference (2003). *Ministerial Declaration And Communiques*, Germany, Berlin.
- Ehea Ministerial Conference (2007-2009). *From London to Leuven/Louvain-*

la-Neuve Report on the Work Programme of the Bologna Follow-up Group, April, Lueven.

- Ehea Ministerial Conference (2009). *Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education*, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April, Belgium.
- Ehea Ministerial Conference (2010). *Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area*, March 12, Hungary.
- Ehea Ministerial Conference (2018). *Paris Communiqué*, May 25, Paris.
- Ehea Ministerial Conference (2007). *From Bergen To London: Contribution Of The Council Of Europe To The Bologna Process*, May 21, London.
- <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties> [20.04.2019.]
- <http://ehea.info/page-ministerial-declarations-and-communiques> [20.04.2019.]
- <http://www.bologna-bergen2005.no/> [20.04.2019.]
- <http://www.ehea.info/cid100210/ministerial-conference-bologna-1999> [20.04.2019.]
- Nyborg, P. (2005). Head, BFUG Secretariat, *Presentation of the General Report of the BFUG to the Bergen Ministerial Conference* 19-20 May, Bergen.
- Špehar, D. (2017). *Obrazovna politika Evropske unije sa posebnim osvrtom na visokoškolsko obrazovanje i Bolonjsku deklaraciju*. Beograd: Religiologiski istraživački centar.
- Towards the European higher education area: *Survey of main reforms from Bologna to Prague*, 1999-2001.

HISTORY OF THE BOLOGNA DECLARATION

Summary

The Bologna Declaration today occupies a large area and has wide application in educational institutions. Since its founding, to this day, it has met with various reforms and programs of implementation. Members of the Bologna Process have adopted their plans for the improvement of higher education at conferences held every two years in the countries that are full members of the Bologna process, starting from 1999-2018 years. The Bologna Declaration has pushed student mobility and employment through the introduction of a system based on undergraduate and postgraduate studies. The goal of this paper is to show the path of the Bologna Declaration, what Bologna used to be, its progress and significance, the goals it sought and how it resolved the inconsistencies that existed. Motivation of the author on this subject came from the attractiveness of the very notion of Bologna and the significance of it in the educational system.

Keywords: *Bologna Declaration; Bologna; convention; education system; education, Bologna process*

PRETHODNO SAOPŠTENJE
UDK: 378.014.3(497.11)

BOLONJSKA DEKLARACIJA DANAS I NJENA PRIMENA U SRBIJI

dr Dušan Jerotijević¹

dr Marijana Aleksić Glišović²

Poslovni i pravni fakultet

Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

Apstrakt: Bolonjski sistem je vid standardizacije akademskog obrazovnog sistema kojim se olakšava protok studenata i profesora u zajedničkom evropskom prostoru. Mobilnost studenata i komunikacija treba da obezbede da evropski prostor bude konkurentan i kompatibilan uz pomoć širenja znanja i nauke. Osnovni cilj deklaracije je da se uvedu dva ciklusa studiranja, osnovne i postdiplomske studije, da se olakša razmena studenata između zemalja i da se poveća zapošljivost, da se uvede ECTS sistem prenosa bodova, da se obezbedi celoživotno učenje i uvođenje dodatka diplomi radi bržeg i lakšeg zapošljavanja. Osnovni cilj ovog rada je da se uvidi značaj Bolonjske deklaracije u Srbiji i cilju povećanja kvaliteta visokog obrazovanja i stvaranja društva znanja.

Ključne reči: bolonjski proces; Bolonjska deklaracija; obrazovanje; studenti; Evropa

UVOD

Bolonjska deklaracija, osnovana 1999. godine u Bolonji, predstavlja prekretnicu u visokom obrazovanju. Bolonjski proces je međuvladina saradnja 48 evropskih zemalja u oblasti visokog obrazovanja. Ona usmerava kolektivne napore javnih vlasti, univerziteta, nastavnika i studenata, zajedno sa udruženjima zainteresovanih strana, poslodavcima, agencijama za osiguranje kvaliteta, međunarodnim organizacijama i institucijama, uključujući i Evropsku komisiju, o tome kako poboljšati internacionalizaciju visokog obrazovanja. Cilj Bolonjskog procesa je stvaranje evropskog prostora za visoko obrazovanje, koji teži obezbeđivanju mobilnosti studenata, većem broju zaposlenih studenata, prelasku na ECTS (*European Credit Transfer System*) sistem računanja bodova i obezbeđivanju dva ciklusa studija: dodiplomske, koje čine osnovne studije, i

¹ dusanjerotijevic@gmail.com.

² marijana.aleksic@yahoo.com

postdiplomske, koje čine master i doktorske studije. Bolonjski proces ima za cilj i da reši problem studenata koji studiraju duže vreme od planiranog ili, žargonski rečeno, koji su „večiti studenti“. Takođe, bolonjski sistem ima potrebu da uspostavi bolju interakciju studenata i profesora, dostupnost profesora studentima i da osigura prihvatanje diploma u svim zemljama članicama bolonjskog sistema. Povećana kompatibilnost između obrazovnih sistema olakšava studentima i onima koji traže posao da se kreću unutar Evrope. Istovremeno, bolonjske reforme pomažu da se evropski univerziteti i fakulteti učine konkurentnijima i atraktivnijima za ostatak sveta.

Uspostavljanje evropskog prostora visokog obrazovanja zahteva stalnu podršku, nadzor i prilagođavanje kontinuirano rastućim potrebama, jer bolonjski proces podržava modernizaciju sistema obrazovanja i obuke, kako bi se osiguralo da one zadovoljavaju potrebe promenljivog tržišta rada. Ovo je važno, jer raste deo poslova koji zahtevaju visoku veština, a povećava se potražnja za inovacijama i preduzetništvom.

Danas, bolonjski sistem broji 48 zemalja članica, a pri svom osnivanju je imao svega 29 zemalja. Zemlje koje su punopravni članovi bolonjskog sistema su: Albanija, Andora, Jermenija, Austrija, Azerbejdžan, Belorusija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Češka, Nemačka, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Vatikan, Kazahstan, Lihenštajn, Litvanija, Letonija, Luksemburg, Malta, Moldavija, Crna Gora, Hollandija, BJRM, Norveška, Poljska, Portugalija, Rumunija, Rusija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska, Ukrajina, Škotska, Ujedinjeno Kraljevstvo.

ČLANSTVO SRBIJE U BOLONJSKOM PROCESU

Srbija je punopravna članica bolonjskog sistema od 2003. godine, u početku kao Srbija i Crna Gora, danas samo kao Srbija. Ovim članstvom Srbija je pokrenula proces postepene reforme koji je, 2005. godine, dobio pravnu podršku usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju. Ovim zakonom formalno je uveden Evropski sistem prenosa bodova, trodeleni sistem studiranja i dodatak diplomi. Od 2007/2008. godine, svi novi studenti studiraju po novim, reformisanim studijskim programima na svim visokoškolskim ustanovama. (https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/serbia_sr).

Kod trodimenzionalnog sistema studiranja, osnovne akademske studije (*Bachelor*) traju 3-4 godine – s 180 do 240 ECTS, master studije traju 1-2 godine

– s 60 do 120 ECTS, i doktorske studije (PhD) – s najmanje tri godine studija ili 180 ECTS.

U oblasti medicinskih nauka (studije medicine, stomatologije i veterine) studije se organizuju kroz integrisane studije, koje traju 6 godina i moraju imati najmanje 360 ECTS. Takođe, uvedene su integrisane studije farmacije sa 300 ECTS.

Što se tiče evropskih sistema transfera kredita, akademска godina obično počinje u oktobru, s predavanjima koja traju do juna i sastoje se od dva semestra. Puno radno opterećenje za jednu akademsku godinu iznosi 60 ECTS bodova. ECTS čini podučavanje i učenje u visokom obrazovanju transparentnijim širom Evrope i olakšava priznavanje svih studija. Sistem omogućava prenos iskustava učenja između različitih institucija, veću mobilnost studenata i fleksibilnije puteve za sticanje diploma. Takođe, pomaže u dizajniranju kurikuluma i osiguranju kvaliteta.

Nakon završetka studija na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, pored diplome, diplomci dobijaju i dodatak diplomi. Dodatak diplomi je dokument koji opisuje znanje i veštine stečene nosiocima visokoškolskih diploma, koje pružaju dodatne informacije onima koje su uključene u zvanične diplome ili transkripte, što ih čini lakšim za razumevanje, posebno od strane poslodavaca ili institucija izvan zemlje izdavanja.

Dodatak diplomi (DS) je dokument koji prati diplomu o visokom obrazovanju, pružajući standardizovani opis prirode, nivoa, konteksta, sadržaja i statusa studija koje je njihov nosilac završio. Izrađuju ga visokoškolske ustanove prema standardima koje su dogovorile Evropska komisija, Veće Evrope i UNE-SKO. Dodatak diplomi je takođe deo Europas alata (<https://europass.cedefop.europa.eu/>) za transparentnost okvira.

Poseduje sledećih sedam delova informacija:

- nosioca kvalifikacije,
- kvalifikaciju,
- njegov nivo i funkciju,
- sadržaj i dobijeni rezultat,
- sertifikaciju dodatka,
- pojedinosti o nacionalnom sistemu visokog obrazovanja (koji su obezbedili Nacionalni informativni centri za akademsko priznavanje (NARICs)),
- bilo koje dodatne relevantne informacije.

Diplomirani studenti u Srbiji, kao i svim zemljama koje učestvuju u bolonjskom procesu, imaju pravo da automatski dobiju dodatak diplomi, besplatno i na jednom od glavnih evropskih jezika. Procenat visokoobrazovanih u populaciji od 30 do 34 godine u Srbiji iznosi između 20% i 25% (Vlada Republike Srbije, Pregovaračka pozicija Republike Srbije za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Srbije Evropskoj Uniji za Poglavlje 26 „Obrazovanje i kultura“, Beograd, 2016).

PRIMENA ECTS SISTEMA BODOVA KAO NOVINA BOLONJSKOG PROCESA

ECTS je kreditni sistem, dizajniran da olakša studentima da se kreću između različitih zemalja. Njegov cilj je da olakša planiranje, isporuku i evaluaciju studijskih programa i mobilnosti studenata, prepoznavanjem postignuća u učenju i kvalifikacijama i periodima učenja. Budući da se zasnivaju na postignućima u učenju i radnom opterećenju predmeta, student može preneti svoje ECTS bodove sa jednog univerziteta na drugi, tako da se oni zbrajaju, kako bi doprineli individualnom programu ili obuci. ECTS pomaže da učenje bude više usmereno na studenta. To je centralno sredstvo u bolonjskom procesu, koji ima za cilj da nacionalne sisteme učini kompatibilnijima. ECTS, takođe, pomaže u planiranju, izvođenju i evaluaciji studijskih programa i čini ih transparentnijim (https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/european-credit-transfer-and-accumulation-system-ects_en).

ECTS je uspostavljen 1989. godine, u okviru programa Erasmus, kao način prenošenja kredita koje su studenti stekli tokom studija u inostranstvu u kredite koji se računaju prema njihovom stepenu, po povratku na studije u matičnoj ustanovi. Erasmus je program EU za podršku obrazovanju, obuci, mладима i sportu u Evropi. Njegov budžet od 14,7 milijardi evra će pružiti mogućnost za više od 4 miliona Evropljana da studiraju, treniraju i steknu iskustvo u inostranstvu, predviđen da traje do 2020. godine.

U narednim godinama, oni će se koristiti ne samo za prenos kredita, na osnovu radnog opterećenja i postignutih ishoda učenja, već i za njihovo akumuliranje u studijskim programima institucija. ECTS pomaže u osmišljavanju, opisivanju i sprovođenju programa, omogućava integraciju različitih vrsta učenja u perspektivu doživotnog učenja i olakšava mobilnost studenata, olakšavajući proces prepoznavanja kvalifikacija i perioda studiranja. ECTS može biti primenjen na sve programe, bez obzira na način isporuke (u učionici, na radnom mestu,

učenje na daljinu) ili na status učenika (puno radno vreme, sa skraćenim radnim vremenom) i na sve vrste konteksta učenja (formalno i neformalno) (https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en).

Razlike među nacionalnim sistemima mogu dovesti do problema u priznavanju obrazovnih kvalifikacija iz drugih zemalja i perioda studiranja, koji se izvode u inostranstvu. Veća transparentnost postignuća u učenju pojednostavljuje priznavanje studija u drugim zemljama. ECTS, takođe, omogućava spajanje različitih tipova učenja, kao što su univerzitetsko učenje i učenje zasnovano na radu, u okviru istog studijskog programa ili perspektive celoživotnog učenja.

ECTS krediti predstavljaju radno opterećenje i definisanje ishoda učenja (“ono što pojedinac zna i može da radi”) određenog kursa ili programa. Šezdeset bodova je ekvivalent punoj godini studija ili rada. U standardnoj akademskoj godini, 60 kredita bi se obično podelilo na nekoliko manjih komponenti.

Tipični “prvi ciklus” (ili *Bachelor's Degree*) bi se sastojao od 180 ili 240 kredита, dok bi tipični “drugi ciklus” (ili magistarski) stepen bio 90 ili 120 bodova, s najmanje 60 bodova na nivou drugog ciklusa. Korišćenje ECTS-a na “trećem ciklusu” (ili doktorskom nivou) varira. ECTS je usvojen od strane većine zemalja u evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA), i sve se više koristi na drugim mestima. ECTS, takođe, pomaže da se druga dokumenta, kao što je Dodatak diplomi, razjasne i lakše koriste u različitim zemljama (Marinković i drugi, 2006).

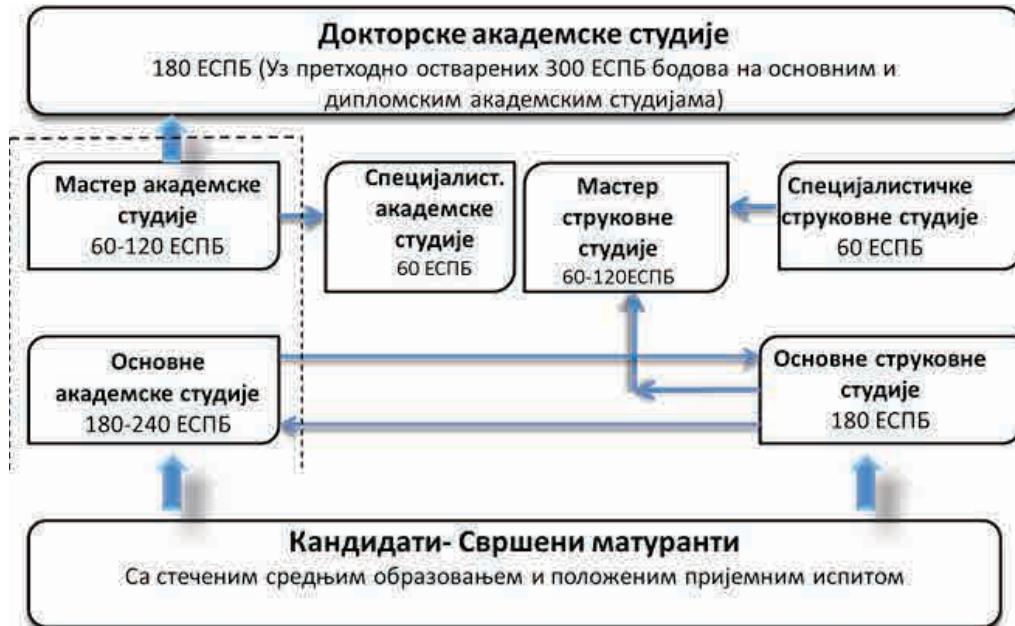
VISOKO OBRAZOVANJE U SRBIJI

Sve visokoškolske ustanove moraju biti akreditovane, kako bi doabile dozvolu koju izdaje Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja. Privatne institucije visokog obrazovanja (koje nije osnovala država) imaju isti status kao i javne. Srbija se pridružila bolonjskom procesu 2003. godine i time pokrenula proces postepene reforme koji je 2005. godine dobio pravnu podršku, usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju. Ovim zakonom je formalno uveden Evropski sistem prenosa bodova, tredelni sistem studiranja i dodatak diplomi. Od 2007/2008. godine, svi novi studenti studiraju po reformisanim studijskim programima na svim visokoškolskim ustanovama.

Postoje dva tipa studija u srpskom sistemu visokog obrazovanja:

- a) akademske studije, organizovane uglavnom na univerzitetima, i
- b) primenjene studije, organizovane na fakultetima primenjenih studija ili na univerzitetima

Slika 1. *Struktura studijskog programa*

Sistem akademskih studija obuhvata tri ciklusa i sadrži:

- Osnovne studije, koje obično traju 4 godine sa 240 ECTS, iako su 3-go dišnji, 180 ECTS Bachelor programi takođe dostupni;
- Master studije, u trajanju od 1-2 godine, s 60 do 120 ECTS, i
- Doktorske studije (PhD), s najmanje tri godine studija ili 180 ECTS.

U oblasti medicinskih nauka (studije medicine, stomatologije i veterine) studije se organizuju kroz integrisane studije, koje traju 6 godina i moraju imati najmanje 360 ECTS. Takođe, uvedene su integrisane studije farmacije sa 300 ECTS.

Pored toga, drugi ciklus akademskih studija uključuje specijalističke akademске studije u minimalnom trajanju od jedne godine, s 60 ECTS bodova, ako je student ostvario ukupno 300 ECTS u prethodnim studijama.

Primenjene (stručne) studije u dva ciklusa čine:

- Osnovne primenjene studije, koje traju tri godine i imaju 180 ESPB;
- Specijalističke primenjene studije, koje nose 60 ECTS i traju godinu dana i
- Master primenjene studije, koje traju dve godine i nose 120 ECTS.

Svrha Sporazuma o učenju je da obezbedi transparentnu i efikasnu pripremu razmene, kako bi se osiguralo da student dobije priznanje za aktivnosti koje su uspešno završene u inostranstvu.

Sporazum o učenju određuje program studija ili pripravničkog staža koji se mora pratiti u inostranstvu i mora biti odobren od strane studenta, institucije koja šalje i institucije organizacije ili preduzeća koja prima školu pre početka razmene. Sporazum o učenju treba da uključi sve ishode učenja koje student očekuje da stekne tokom razmene. Za studentsku mobilnost za studije, Sporazum o učenju treba da odredi grupu obrazovnih komponenti koje će biti zamjenjene u studentskom stepenu nakon uspešnog završetka studijskog programa u inostranstvu (<http://studyinserbia.rs/en/education/higher-education>).

BUDUĆNOST BOLONJSKOG PROCESA I VISOKOG OBRAZOVANJA

U budućnosti je potrebno uložiti dodatne napore za jačanje socijalne dimenzije bolonjskog procesa visokog obrazovanja. Da bi se ispunila obaveza da studentsko telo uđe i završi visoko obrazovanje u Evropi, institucije treba da odražavaju raznolikost evropskog stanovništva i poboljšaju pristup nedovoljno zastupljene i ugrožene grupe. To se može postići samo uz blisku saradnju sa Evropskom zajednicom visokog obrazovanja, uz puno poštovanje akademske slobode i institucionalne autonomije.

Vrlo je bitno omogućiti obrazovnim sistemima da bolje iskoriste digitalno i kombinovano obrazovanje, uz odgovarajuće osiguranje kvaliteta, u cilju

poboljšanja celoživotnog i fleksibilnog učenja, podsticanja digitalnih veština i kompetencija, poboljšanja analize podataka, istraživanja u obrazovanju, predviđanja i uklanjanja regulatornih prepreka za pružanje tih usluga. Potrebno je da se razviju novi i inkluzivni pristupi za kontinuirano usavršavanje učenja, širom EHEA, i otvorenog i digitalnog obrazovanja (Federal Ministry, Education Science And Research, BFUG, Work Plan, 2017-2020).

Da bi se oslobođio pun potencijal EHEA i osiguralo sprovođenje ključnih obaveza iz Bolonje, potrebno je usvojiti strukturirani pristup vršnjačke podrške, zasnovan na solidarnosti, saradnji i uzajamnom učenju. Do 2020. godine, tematske grupe vršnjaka treba da se fokusiraju na tri ključne obaveze, koje su primarne za jačanje i podršku, kvalitet i saradnju unutar EHEA: sistem od tri ciklusa, koji je kompatibilan sa sveobuhvatnim okvirom kvalifikacija EHEA i prvi i drugi stepen ciklusa, skalirani po ECTS sistemu bodovanja, poštovanje Lisabonske konvencije o priznavanju i osiguranju kvaliteta u skladu sa standardima i smernicama za osiguranje kvaliteta u evropskom području visokog obrazovanja.

Srbija ima ideju da do 2020. godine, izdvoji dvostruko više sredstava za razvoj nauke i istraživanja, a kako sa do sada dostignutih 1 % od bruto društvenog proizvoda dostići evropski prosek izdvajanja, koji u zemljama EU već sada iznosi 2 %. Postavlja se pitanje kako to sprovesti u delo. Mora se uspostaviti partnerstvo između onih koji stvaraju nauku i znanje i onih koji su direktni korisnici te nauke i znanja – između javnog i privatnog sektora, u zemlji i inostranstvu. Potrebno je ojačati partnerstvo naučno-obrazovnih institucija sa privredom i industrijom kroz projekte inovacija, kao što je primer Poslovno-tehnološki inkubator Tehničkog fakulteta u Beogradu, koji uspešno pruža podršku novoosnovanim (*start-up*) preduzećima. Pored toga što Fond za inovacije daje donacije da bi stimulisao inovativne kompanije u različitim sektorima, neophodna je dalja institucionalna podrška, kako bi se osigurala održivost ovakvih projekata. Takođe, dobro bi bilo da se uvedu nove poreske olakšice na sredstva koja privatne kompanije iz zemlje i inostranstva ulože u zajedničke projekte sa naučno-istraživačkim organizacijama u Srbiji (<https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2016/07/Programska-deklaracija-Vizija-Srbije-2020.pdf>).

U oblasti nauke i istraživanja, Srbija se mora uključiti i umrežavati u evropski naučno-istraživački prostor i projekte. Srbija je aktivni učesnik u okvirnom programu EU za istraživanja, ali bi trebalo dalje povećavati ukupnu stopu uspešnosti, koja se kreće oko 15 % ka proseku u EU od 22 %. Naročito je značajno uključivanje Srbije u različite evropske programe obrazovanja, obuke i razmene omladine: „Tempus”, „Erasmus Mundus” i „Mladi u akciji”, kao i u

novi program EU za istraživanja i inovacije, „Horizont 2020“ (koji se odnosi na period 2014–2020. godine). Pored evropskih, važna su i regionalna umrežavanja, kao što je aktivnost Srbije u okviru Regionalne strategije Zapadnog Balkana za istraživanje i razvoj za inovacije.

Broj akademskih građana Srbije, koji imaju fakultetsku diplomu, ne prelazi 10%. Zato je namera Srbije da uloži značajna sredstva da, do 2020. godine, broj mlađih sa fakultetskom diplomom dostigne cifru od barem 20% (zemlje EU su postavile cilj da do tada dostignu procenat od 40% mlađih sa univerzitetskom diplomom, budući da je već 2010. taj procenat u proseku u državama članicama EU bio 34%) (Vizija Srbije 2020, Predlog programske deklaracije, Beograd, 2014).

NOVI PROGRAMI BOLONJSKOG SISTEMA ZA VISOKO OBRAZOVANJE

Uspeh bolonjskog procesa zavisi od kapaciteta zemalja članica da izgrade bolju budućnost za evropske građane. Ovo je ključna poruka Bele knjige Komisije o budućnosti Evrope. Bela knjiga je prilog Evropske komisije samita u Rimu, na kome će Evropska unija diskutovati o svojim teškinama u proteklih 60 godina i o svojoj budućnosti.

Takođe je u srcu inicijative ulaganje u evropsku omladinu i novi program veština za Evropu. Ovo je jasno pokazalo da su efikasni sistemi obrazovanja i obuke temelj poštenih, otvorenih i demokratskih društava i održivog rasta i zapošljavanja.

Visoko obrazovanje ima jedinstvenu ulogu. Potražnja za visokoobrazovanim, društveno angažovanim ljudima je u porastu i sve više raste. U periodu do 2025. godine, predviđeno je da polovina svih radnih mesta zahteva visoku kvalifikaciju. Već postoje jazovi u veštinama na visokom nivou. Voden digitalnom tehnologijom, poslovi postaju fleksibilniji i složeniji. Sve više se traga za osobljem koje poseduje kapacitete da bude preduzetnički orientisano, da upravlja složenim informacijama, da razmišlja autonomno i kreativno, da koristi resurse, uključujući i digitalne, da pametno i efikasno komunicira i da bude otporno. Evropi su potrebna sve veća dostažnuća, koja mogu razviti najnovije tehnologije i rešenja od kojih zavisi budući prosperitet.

Bez visokoškolskih ustanova i sistema koji su efikasni u obrazovanju, istraživanju i inovacijama, i povezani su sa svojim društvima, Evropa ne može

odgovoriti na ove izazove. Reforma visokog obrazovanja je odgovornost država članica bolonjskog sistema i deo njihovih npora da razviju obrazovanje i obuku svetske klase. Evropska unija može pomoći državama članicama bolonjskog procesa u njihovim naporima u reformi obrazovanja. Ovaj program visokog obrazovanja ima za cilj da osigura da se inicijativa modernizacije visokog obrazovanja fokusira na pitanja koja su važna, a istovremeno pomaže u pripremi za naredni period finansiranja EU.

Evropska unija ima uspešan rekord u podržavanju bolonjskog sistema visokog obrazovanja kroz političku saradnju i programe finansiranja. Evropski semestar je ključni pokretač reforme, konkretno kroz specifične preporuke koje se odnose na zemlju u vezi sa obrazovanjem. Kao deo strategije Evropa 2020. i strateškog okvira za evropsku saradnju u obrazovanju i obuci (ET 2020), Savet se složio da 40% mlađih treba da ima visoku stručnu spremu ili ekvivalent do 2020. godine. Program modernizacije za visoko obrazovanje je obezbedio strateški pravac za aktivnosti EU i država članica u pravcu:

- Formiranja dokaza o tome šta funkcioniše u visokom obrazovanju (u obrazovanju, istraživanju, inovacijama i dizajniranju sistema) kroz studije, ekspertske grupe i analizu i praćenje standarda i indikatora;
- Podržavanja saradnje, uzajamnog učenje i ciljane političke savete između vlada i organa, odgovornih za visoko obrazovanje;
- Jačanja kapaciteta i rezultata visokoškolskih ustanova, kroz finansiranje inovativnih projekata saradnje između institucija i njihovih partnera (Erasmus +, Horizont 2020) i kroz evropske strukturne i investicione fondove (ESIF), ulaganja u infrastrukturu, objekte, veštine i inovativne projekte; Projekti Evropske investicione banke, takođe, podržali ulaganja u infrastrukturu visokog obrazovanja, uključujući i Evropski fond za strateške investicije (EFSU);
- Podržavanje međunarodne mobilnosti studenata, osoblja i istraživača, kao načina da razviju svoja iskustva i veštine;
- Jačanja saradnje između visokog obrazovanja, istraživanja i biznisa.

Pozitivan uticaj aktivnosti EU u bolonjskom sistemu i međunarodna dimenzija koju oni donose, priznata je od strane država članica, socijalnih partnera i sektora visokog obrazovanja. Evropska Unija je na putu da dostigne cilj od 40% postignuća. Međutim, kao što je naglašeno javnim konsultacijama o budućoj podršci EU za visoko obrazovanje, sprovedenoj 2016. godine, 8 evropskih sistema visokog obrazovanja se suočava sa izazovima, uključujući:

- Neusklađenost između veština koje Evropi trebaju i veština koje ona poseduje: mnogi delovi EU doživljavaju nedostatke u određenim visokostručnim zanimanjima, kako u smislu kvalifikacija tako i kvaliteta povezanih veština. Istovremeno, previše studenata diplomira sa lošim osnovnim veštinama (pismenost, računanje, digitalna sposobnost) i bez raspona transverzalnih veština (rešavanje problema, komunikacija, itd.), koje su im potrebne za otpornost u svetu koji se stalno menja.
- Istražna i rastuća socijalna komponenta sistema visokog obrazovanja ne radi uvek bez problema: mehanizmi finansiranja, podsticanja i nagrađivanja u visokom obrazovanju nisu uvek konfigurisani da nagrađuju dobru nastavu i istraživanje, inovacije, socijalnu uključenost i angažman. Saradnja sa školama, stručnim radnicima i učenjem odralih često je ograničena.

Vreme je da bolonjski sistem pruži novi pravac podrške EU za visoko obrazovanje. On će se pozabaviti gore navedenim izazovima, fokusirajući se na četiri odgovarajuća prioriteta za akciju, podržana aktivnostima na nivou EU:

- Usvajanje budućih neusklađenosti veština i promovisanje izvrsnosti u razvoju veština;
- Izgradnja inkluzivnih i povezanih sistema visokog obrazovanja;
- Osiguranje visokoškolskih ustanova i njihovih doprinosa inovacijama;
- Podrška efikasnim i efektivnim sistemima visokog obrazovanja.

REŠAVANJE NEUSKLAĐENOSTI VEŠTINA I TEŽNJA KA EFIKASNOSTI U RAZVOJU VEŠTINA BOLONJSKOG SISTEMA

Za rešavanje potreba visokog nivoa veština u bolonjskom procesu potrebno je delovanje. Prvo, potrebno je privući više ljudi u oblasti studija koje pripremaju učenike za radna mesta gde postoji ili se pojavljuje oskudica. U mnogim državama članicama bolonjskog sistema postoji nezadovoljavajuća potražnja za diplomcima iz oblasti nauke, tehnologije, inženjerstva, umetnosti i matematike, medicinskih profesija i nastave. Drugo, svi studenti u naprednom obrazovanju, bez obzira na disciplinu, moraju steći napredne transverzalne veštine i ključne kompetencije, koje će im omogućiti da napreduju. Digitalne kompetencije na visokom nivou, računanje, autonomija, kritičko mišljenje i sposobnost za rešavanje problema sve su važniji atributi koje treba da poseduje jedan kandidat.

Ono što ljudi odluče da studiraju u visokom obrazovanju zavisi od lične motivacije, dobrog vođenja i dostupnosti atraktivnih mogućnosti učenja i karijere. Mogućnosti za karijeru zavise od poslodavaca i šire ekonomije, ali obrazovanje i obuka imaju ključnu ulogu. Škole mogu motivisati učenike da se zainteresuju za sve predmete, uključujući matematiku i nauku, i za vođenje njihovih izbora. Oni su, takođe, ključni za rešavanje problema nedovoljne zastupljenosti žena, manjina i drugih nedovoljno zastupljenih grupa u naučnim i tehničkim predmetima u visokom obrazovanju i kasnije u srodnim profesijama. Dobre informacije o tome šta učenici rade, kontakti sa bivšim studentima i prognoze budućih potreba za veštinama su dragoceni za savetnike za usmeravanje. Bolonjski sistem visokog obrazovanja ima obavezu da osigura da sadržaj bude ažuran, da obezbedi relevantne studijske programe u oblastima u kojima postoji manjak veština i da razvije metode učenja i podučavanja koje će omogućiti studentima da steknu širinu i dubinu potrebnih veština.

Dobro osmišljeni programi visokog obrazovanja i nastavni planovi i programi, usredsređeni na potrebe studenata za učenjem, ključni su za efikasan razvoj veština. Širi spektar izbora, uključujući dvogodišnji stepen i mogućnosti za kontinuirani profesionalni razvoj, pomažu visokom obrazovanju da bolje odgovori na potrebe ljudi. Tehnologija nudi nove načine za strukturisanje načina učenja i podučavanja, uključujući otvoreno, *online* i kombinovano učenje, kako bi se povećala fleksibilnost i interakcija profesora i sudenta. Otvoreni obrazovni resursi (OER) i analitika učenja imaju potencijal za poboljšanje učenja, ali ostaju nedovoljno iskorišćeni. Koncept otvorenih obrazovnih resursa može se posmatrati kao razvoj povezan sa digitalizacijom obrazovanja. OER može obuhvatiti

resurse svih vrsta od dokumenata, mapa do video zapisa koji se koriste u vezi sa obrazovanjem, koji se objavljaju u otvorenom formatu i koje svako može koristiti.

Iako se mnogo nastave u visokom obrazovanju odvija u institucijama koje izvode istraživanje, istraživanje se ne koristi dovoljno kao *input* za nastavu, dok studenti često nisu uključeni u istraživanje. To ograničava mogućnosti studenata da istraže savremena pitanja i razviju svoje istraživačke sposobnosti. Digitalno omogućena, otvorena nauka otvara nove mogućnosti za rešavanje ovog problema.

Visoko obrazovanje bi, takođe, trebalo da omogući studentima da steknu veštine i iskustva kroz aktivnosti zasnovane na stvarnim problemima, da uključuju učenje zasnovano na radu i gde je to moguće, nude međunarodnu mobilnost. Saradnja sa poslodavcima može omogućiti visokoškolskim ustanovama da povećaju relevantnost svojih nastavnih planova i programa i da ih efikasno isporuče, kao i da povećaju mogućnosti za studente za pristup visokokvalitetnom učenju, zasnovanom na radu.

Nije lako osmisliti, izgraditi i isporučiti dobre studijske programe. Bolonjski sistem obrazovanja je do sada doprineo u velikoj meri da sistem obrazovanja funkcioniše na najbolji mogući nači. Međutim, i pored svih napora i dostignuća dobri profesori su presudni. Previše profesora visokog obrazovanja je dobilo malo ili nimalo pedagoške obuke i sistematsko ulaganje u kontinuirani profesionalni razvoj profesora ostaje izuzetak. Nacionalne i institucionalne strategije za poboljšanje mogućnosti za karijeru i nagrade za dobre profesore postaju sve češće, ali su daleko od standarda.

RAZVOJ NOVIH IDEJA U VISOKOM OBRAZOVANJU BOLONJSKOG SISTEMA

Mnoge institucije bolonjskog procesa razvijaju nova rešenja za ekonom-ske, socijalne i ekološke probleme. Obezbeđivanje ovih napora je dobro ciljano i pomaže u rešavanju trenutnih i dugoročnih izazova, što nije jednostavno. Inovacija je najvažniji pokretač ekonomskog rasta. Istraživački instituti, univerziteti i univerziteti primenjene nauke, sa intenzivnim istraživanjem, doprinose inovacijama na različite, međusobno povezane, načine i unutar i preko geografskih granica. Jačanje doprinosu visokog obrazovanja inovacijama zahteva delovanje u svim aktivnostima visokoškolskih ustanova - obrazovanje, istraživanje i

angažman u širem svetu. Institucije treba da izgrade kulturu inovacija i preduzetništva koja se okreće ka spoljašnosti.

Nove ideje i otkrića proizlaze iz ljudske radoznalosti, kreativnosti i inicijative. Svi oblici visokog obrazovanja treba da imaju za cilj da osposobe studente da razumeju nove koncepte, da kritički i kreativno razmišljaju i da preduzimaju preduzetničke aktivnosti, kako bi razvili i primenili nove ideje. Visoko-kvalitetne postdiplomske studije i doktorska obuka su kritični. Oni proizvode istraživače, programere i „menadžere inovacija“ koji pokreću naučna otkrića i promovišu i usvajaju nove ideje. U poređenju sa SAD i Japanom, pre malo doktora nauka u Evropskoj uniji u okviru bolonjskog sistema, nastavlja da radi van akademske zajednice. Visokoškolske ustanove treba da promovišu ovo kroz veći fokus u doktorskim programima na primeni znanja i interakciji sa budućim poslodavcima.

Univerziteti i visoke škole, koje su pristupile Bolonjskom sistemu, treba da imaju širu ulogu u lokalnom i regionalnom razvoju. Politika Evropske unije u oblasti obrazovanja povezana je sa pojmom „društvo znanja“, u okviru kojeg se ljudi tokom svog života stalno obrazuju, podižući svoja znanja i kompetencije. Ulaganje Evropske Unije u regionalni razvoj kroz inovacije je vođeno principom pametne specijalizacije - fokusiranje regionalnih investicija i napora na inovacije u sektorima sa visokim potencijalom rasta. Visokoškolske ustanove mogu učiniti više da olakšaju veze između akademika, preduzetnika i javnih vlasti, da usklade svoju obrazovnu ponudu sa potrebama identifikovanim u strategijama pametne specijalizacije, iskoriste mogućnosti za inovacije u prioritetskim sektorima i pomognu lokalnim preduzećima i drugim organizacijama da razumeju i usvoje nove načine razmišljanja. Učiniti sve ovo treba da bude deo šire kulturne promene, pri čemu visoke škole postaju „preduzetnički akteri.“

Inovacije sutrašnjice zavise od danas sprovedenog istraživanja i kreativnog talenta za iskorišćavanje rezultata. Vlade i sistemi visokog obrazovanja moraju ulagati intelligentno, kako bi razvili područja postojeće snage u revolucionarnim istraživanjima. Postizanje izvrsnosti u istraživanju povezano je sa međunarodnom saradnjom i mobilnošću. Međutim, bolonjski sistem može učiniti više na jačanju centara kvaliteta istraživanja, u više delova Europe, i podsticati prevodenje naučnih dostignuća u tržišne inovacije.

Sposobnost visokoškolskih ustanova i sistema da ispune ono što je Evropi potrebno, oslanja se na adekvatne ljudske i finansijske resurse, podsticaje i nagrade, koje se efikasno koriste. Vlade ostaju primarni donatori visokog obrazovanja u većini država članica bolonjskog sistema i u gotovo svim slučajevima,

igraju ključnu ulogu u postavljanju podsticaja, ciljeva i standarda kvaliteta za sistem visokog obrazovanja u celini.

Kako se od visokog obrazovanja traži da učini više, postaje sve izazovnije za vlade i visoke škole da odrede najbolje načine za ciljanje i balansiranje ulaganja. Jedno pitanje je da li se privatni novac može i treba koristiti za finansiranje visokog obrazovanja. Drugi je način osmišljavanja sistema finansiranja koji podstiču visoko obrazovanje da ispuni potrebe društva i uskladi ciljeve efikasnosti, jednakosti i efektivnosti. Mnoge države članice testiraju finansiranje zasnovano na efektu i institucionalne sporazume koji postavljaju dogovorene ciljeve, koje će pojedine visokoškolske ustanove postići u zamenu za javna sredstva. Iako su početni rezultati ovih aktivnosti obećavajući, definisanje odgovarajućih indikatora za merenje napretka predstavlja izazov.

Pored strukturnih mera u ukupnom sistemu finansiranja, neke zemlje uvode ciljane podsticaje za poboljšanje pojedinih aspekata visokog obrazovanja. Da bi se povećao prestiž i nagrade vezane za dobru nastavu, neki su uveli nove oblike zajedništva i okvira za podučavanje izvrsnosti. Ostale inicijative imaju za cilj da ojačaju odnos između nastave i istraživanja, boljom integracijom okvira kvaliteta i sistema finansiranja. Inicijative za finansiranje su, takođe, korišćene za izgradnju veza između visokoškolskih ustanova i spoljnih partnera, promovisanje nastave zasnovane na istraživanju, podršku interdisciplinarnom obrazovanju i istraživanju i donose praktične inovacije u učionicu.

Dok visokoškolske institucije deluju u okviru koji stvaraju javne vlasti (finansiranje, akreditacija, osiguranje kvaliteta), raspodela resursa i stvaranje podsticaja unutar institucija ima veliki uticaj. Dobro institucionalno vođstvo i efikasna unutrašnja saradnja i upravljanje resursima postaju još važniji kada se poveća opseg zadataka institucija i veći naglasak stavlja se na merenje i demonstriranje efekta.

Ovaj obnovljeni program visokog obrazovanja, poznat kao bolonjski sistem, predstavlja deo šire strategije Komisije za podršku mladima i jačanje evropskog stuba socijalnih prava. Dopunjavajući komunikaciju o razvoju škola i odličnoj nastavi, i Evropskom korpusu solidarnosti, on prepoznaće ključnu ulogu visokog obrazovanja u postavljanju temelja prosperitetnih, inkluzivnih, demokratskih društava. U ostvarivanju ovog plana, to je krajnji cilj koji države članice i interesne grupe moraju imati na umu.

POZITIVNI I NEGATIVNI EFEKTI PRIMENE BOLONJSKOG SISTEMA U SRBIJI

Primena bolonjskog sistema u Srbiji je počela 2005. godine. Do sada se mogu sagledati i pozitivni i negativni efekti ovakvog načina školovanja. Ono što se do sada može videti je da su mnogi fakulteti uspeli da postignu postavljene ciljeve, da skrate vreme studiranja i olakšaju prolaznost u narednu godinu. S druge strane, postoje fakulteti koji nisu uspeli da postignu zacrtane ciljeve, što se ogleda u činjenice da se od početka primene Bolonje svake godine suočavaju sa štrajkovima studenata, kao razlog protivljenja ovom sistemu. Neke informacije pokazuju da svaki drugi student uspeva da sakupi minimalan broj bodova koji su mu neophodni za uslov, tj. 48 bodova. Razlog za krivicu treba tražiti i kod samih studenata i profesora, u Ministarstvu i kod samih obrazovnih institucija, dok neki tvrde da je kriv i celokupan srednjoškolski sistem obrazovanja.

Istraživanja su pokazala da je na fakultetu Veterinarske medicine u Beogradu, svega četiri učenika dalo uslov za četvrtu godinu od ukupno 83, koliko ih je slušalo godinu. Razlog za ovaku situaciju nalazimo u nedovoljnoj spremnosti studenata i, po njihovim rečima, nedovoljnoj posvećenosti profesora, koji umešto u malim rade u izuzetno velikim grupama. Na Univerzitetu u Novom Sadu, generacija 2006/2007 ostvarila je prolaznost od 68%, dok je naredna generacija osvojila prolaznost od 63%, a treća generacija prolaznost od 78%. Ovako dobri rezultati, koji idu u prilog bolonjskom sistemu, govore o tome da je ova reforma obrazovanja konačno shvaćena ozbiljno i da je uz konstantan rad i rad u manjim grupama moguće postići još bolje efekte. Napredak Srbije u primeni Bolonjske deklaracije vidi se i po ocenama, koje Srbija dobija na svake dve godine, na konferencijama koje se održavaju između zemanja članica. Prvobitno je Srbija bila ocenjena ocenom 2,2, dok je u Londonu ocenjena sa 4,2 („Obrazovanje za 21.vek“, Specijalno izdanje nedeljnika Vreme, br.2, decembar 2009.).

Pozitivni efekti se odnose i na to da je standard obuke nastavnika sačuvan ili čak podignut na nivo diplome, gde god je potreban drugi (master) bolonjski nivo (300 ECTS) za nastavničku profesiju. To se odnosi na Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju i neke delove Bosne i Hercegovine od početka uvođenja bolonjske reforme. Ostale države su postavile prag licencu za nastavu na prvom nivou univerzitetskih programa (240 ECTS), iako postoje mesta gde je završen prvi studijski program. Važan korak napred je uvođenje doktorskih studija za nastavnike u njihovom uskom području stručnosti, što obično znači područje metodologije nastave.

U mnogim zemljama primena bolonjskog procesa je izazvala kritike. Neki su ga nazvali i „amerikanizacijom“ evropskog obrazovanja. Dužina studiranja se jeste smanjila, ali kvalitet znanja je dosta slabiji nego kod studenata koji su studirali po starom studijskom programu. Studenti starog programa su stekli svetsko obrazovanje, dok su novi studenti uskogrudo obrazovani, koji se ne mogu snaći ukoliko se promeni tržište (<https://beleske.com/bolonjski-sistem/>).

Osnovna prednost bolonjskog sistema je što se studenti nalaze u centru obrazovnog sistema, što je najveća pažnja posvećena obrazovanju studenata i fokusu na što kvalitetniju primenu nastavnog plana. Kao glavni nedostatak ovog sistema navodi se mali broj profesora, odnosno mnogo veći broj studenata u odnosu na broj profesora. Studenti se žale da previše vremena provode na fakultetima, te stoga nemaju dovoljno vremena za učenje. Praksa je pokazala da je najbolji način za efikasnu i efektivnu primenu Bolonje rad u manjim grupama, pa je iz tog razloga potreban veći broj profesora za rad u više manjih grupa. Kao nedostaci se navode i neimanje adekvatnog prostora za održavanje predavanja, tj. kabineta i opreme, loš standard studenata i neefikasno korišćenje finansijskih, ljudskih i infrastrukturnih resursa (Šećibović i drugi, 2009).

Od tri stotine ispitanika, na kojima je sprovedeno istraživanje EDU centra (<http://www.centar.edu.rs/>), o zadovoljstvu bolonjskim sistemom, više od 50% ispitanika je odgovorilo da je bolonjski sistem dobra zamisao, ali da je njegova primena loša, 25% ispitanika je odgovorilo da Bolonju treba ukinuti, a samo 6% ispitanika smatra da je bolonjski proces dobar i da ga treba primenjivati. Razlozi za ovakve odgovore leže u tome što većina ispitanika smatra Bolonju dobrom, ali neprimenljivom, je taj što bolonjski proces omogućava da se gradivo polaže iz više delova, omogućava olakšano učenje i polaganje ispita preko kolkvijuma, ali da to nije svuda podjednako regulisano. Ispitanici koji smatraju da Bolonju treba ukinuti su studenti po starom programu, koji teško prihvataju novine u obrazovanju. Ispitanici koji su odgovorili u potpunosti u korist Bolonje su ispitanici kojima odgovara postepeno savladavanje gradiva i sticanje kvalitetnog obrazovanja, kroz različite diskusije i radionice na predavanjima.

ZAKLJUČAK

Bolonjski proces, koji je pokrenut Bolonjskom deklaracijom (1999.) i koji se ocenjuje svake tri godine na ministarskim konferencijama, ima za cilj uvođenje više uporedivog, kompatibilnog i koherentnog sistema za evropsko visoko obrazovanje. Cilj mu je da stvori sistem akademskih stepena, koji su lako prepoznatljivi i uporedivi, promoviše mobilnost studenata, nastavnika i istraživača i osigura kvalitetno učenje i podučavanje.

Ključna područja procesa uključuju: celoživotno učenje, zapošljavanje, finansiranje, strukture stepena, međunarodnu otvorenost, prikupljanje podataka i osiguranje kvaliteta. Primarni cilj tokom prvih 10 godina procesa bio je uspostavljanje evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA), koji je pokrenut 2010. godine, sa Budimpeštansko-Bečkom deklaracijom. Za narednu deceniju, ciljevi će se okrenuti oko konsolidacije EHEA. Proces se trenutno sprovodi u 48 zemalja, koje zajedno sa Evropskom komisijom čine članice bolonjskog procesa. Proces nije nametnut nacionalnim vladama ili univerzitetima. Umesto toga, to je međuvladin, dobrovoljan poduhvat svake zemlje potpisnice da reformiše svoj obrazovni sistem. Bolonjski sistem je nesumnjivo najefikasniji način da se doprinese kvalitetu visokoškolskog obrazovanja, jer je bez presedana izazvao uspeh u regionalnoj, prekograničnoj saradnji u visokom obrazovanju i privukao pažnju zemalja iz drugih delova sveta. Stvaranje dijaloga sa globalnim partnerima je, stoga, postao fokus za jačanje procesa. Savet, takođe, naglašava ovu tačku u svojim zaključcima iz 2014. o globalnoj dimenziji evropskog visokog obrazovanja. Bitna karakteristika, koja pokazuje da bolonjski proces u Srbiji dobro funkcioniše, je priznavanje diploma, koje su važeće u Evropi, u svim zemljama potpisnicama deklaracije kao i mobilnost studenata u evropskom prostoru. Nakon uvođenja bolonjskog sistema, studenti manje razmišljaju o odlasku u inostranstvo, smanjen je tzv. odliv mozgova, a studenti su sve više orijentisani na odlaske u inostranstvo radi usavršavanja.

Preposlednja ministarska konferencija održana je u Jerevanu, Jermenija, 14. i 15. maja 2015. godine, a poslednja ministarska konferencija održana je u Francuskoj 2018. godine. Sledeća konferencija Bolonjske deklaracije je planirana za 2020. godinu, za šta je planirano da područje visokog obrazovanja u 2020. godini, bude oblast u kojoj je visoko obrazovanje javna odgovornost, bez obzira na pitanje da li su institucije javne ili privatne. Doktorski programi su ključni za podsticanje inovacija i kreativnosti u društvu. Inovativni doktorski programi bi trebali odgovoriti na promenljive zahteve tržišta rada i visokokvalitetna

disciplinska istraživanja trebala bi sve više biti dopunjena interdisciplinarnim i međusektorskim programima, donoseći dodatnu vrednost za razvoj karijere istraživača u ranoj fazi. Broj doktoranata bi trebao biti povećan u periodu do 2020. godine.

LITERATURA

- https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/european-credit-transfer-and-accumulation-system-ects_en [15.04.2019.]
 - https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content-serbia_sr [16.04.2019.]
 - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0247> [16.04.2019.]
 - Vizija Srbije 2020 (2014). Predlog programske deklaracije. Beograd.
 - Evropa 2020 (2011). Društvo zasnovano na znanju: Bolonjski proces zbog studenata i za studente. Kopaonik.
 - Marinković, R., Plančak, M., Babin, M., Hiršenbergen, H., Lažetić, P. (2006). *Kratak vodič kroz Bolonjski proces i novi sistem studiranja*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
 - Šećibović, M., Šećibović, R., Stojanović, P. (2009). *Vodič kroz Bolonjski proces*. Beograd: Beoštampa.
 - <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2016/07/Programska-deklaracija-Vizija-Srbije-2020.pdf> [16.04.2019.]
 - http://eukonvent.org/wpcontent/uploads/2018/07/pregovaracka_pozicija_srbije_pg_26.pdf [16.04.2019.]
 - <http://studyinserbia.rs/en/education/higher-education> [15.04.2019.]
 - <http://www.centar.edu.rs/> [15.04.2019.]
 - <https://beleske.com/bolonjski-sistem/> [15.04.2019.]
- https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en [16.04. 2019.]

THE BOLOGNA DECLARATION TODAY AND ITS APPLICATION IN SERBIA

Summary

The Bologna system is a form of standardization of the academic education system that facilitates the flow of students and professors in a common European area. Student mobility and communication should ensure that the European space is competitive and compatible with the spread of knowledge and science. The main goal of the declaration is to introduce two study, undergraduate and postgraduate courses, to facilitate the exchange of students between countries and to increase employability, to introduce the ECTS credit transfer system, to ensure lifelong learning and the introduction of a diploma supplement for a faster and easier employment. The main goal of this paper is to see the significance of the Bologna Declaration in Serbia in order to increase the quality of higher education and the creation of a knowledge society.

Keywords: Bologna Process; Bologna Declaration; education; students; Europe

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

37.014:378.4(497.6)(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп “Високо образовање у Републици Српској-
станје, путеви и перспективе” (2019 ; Бања Лука)

Visoko obrazovanje u Republici Srpskoj : stanje, putevi i perspektive :
zbornik radova / Međunarodni naučni skup Visoko obrazovanje u Republici
Srpskoj : stanje, putevi i perspektive, Banja Luka, 2019. ; [glavni i odgovorni
urednici Braco Kovačević, Duško Vejnović]. - Banja Luka : Udruženje nastavnika
i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci : Sindikat obrazovanja, nauke i kulture
Republike Srpske : Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска,
socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka, 2019
(Banja Luka : Grafopapir). - 306 стр. : ilustr. ; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 9-17: Predgovor: Razvoj treće misije univerziteta u Republici
Srpskoj i Bosni i Hercegovini / urednici. - Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99976-22-48-8

COBISS.RS-ID 8400664